

СЕРГІЙ КОСТЮЧКОВ

**СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ
ТА ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІРИ
СВІТОВОГО ТЕРОРИЗМУ**

МОНОГРАФІЯ

ХЕРСОН 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

С. К. КОСТЮЧКОВ

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ
ТА ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ВИМІРИ СВІТОВОГО ТЕРОРИЗМУ

Монографія

Херсон, 2026

УДК 323.28:141.7:94(100)

К 72

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Херсонського державного
університету (протокол № 12 від 23.03.2026 р.)*

Автор:

Костючков С.К. – доктор філософських наук, кандидат політичних наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та соціальної роботи Херсонського державного університету

Рецензенти:

Слюсар В. М. – доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри журналістики та філософських студій Державного університету «Житомирська політехніка»

Кравець А. Ю. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри історії та політичної теорії Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Радченко Н. М. – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри модерної історії України та зарубіжних країн ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Костючков С. К.

К72 Соціально-філософський та історико-політичний виміри світового тероризму: монографія / С. К. Костючков. – Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2026. – 337 с.

ISBN 978-617-8957-02-5 (електронне видання)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22030118>

У монографії здійснено комплексний соціально-філософський та історико-політичний аналіз феномена світового тероризму як одного з найбільш деструктивних явищ глобалізованої сучасності. Розкрито соціальні передумови, світоглядні витоки та ідейні інтерпретації тероризму, проаналізовано еволюцію концептуальних уявлень про нього від Стародавнього світу до новітньої історії. Особливу увагу приділено структурі, класифікації та трансформації сучасних форм терористичної діяльності в умовах глобалізації, а також філософським і політичним засадам протидії тероризму. Монографія адресована науковцям у галузі філософії, політології, права, соціології, історії, міжнародних відносин, а також здобувачам вищої освіти і всім, хто цікавиться проблемами глобальної безпеки та сучасних соціально-політичних процесів.

УДК 323.28:141.7:94(100)

ISBN 978-617-8957-02-5 (електронне видання)

© Костючков С. К., 2026

© ФОП Вишемирський В.С., 2026

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	5
РОЗДІЛ 1	
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА	
СВІТОВОГО ТЕРОРИЗМУ	11
1. 1. Соціальне підґрунтя й природа сучасного світового	
тероризму	11
1. 2. Філософська інтерпретація феномена тероризму	64
РОЗДІЛ 2	
ГЕНЕЗА ТА ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ	
ПРО ТЕРОРИЗМ В ІСТОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	116
2. 1. Витоки тероризму та його розвиток в Стародавньому	
світі й в епоху Середньовіччя	116
2. 2. Трансформація проявів тероризму в Новій та Новітній	
світовій історії	159
РОЗДІЛ 3	
ТЕРОРИЗМ ЯК ДЕСТРУКТИВНЕ ЯВИЩЕ	
ГЛОБАЛІЗОВАНОЇ СУЧАСНОСТІ	186
3. 1. Структура та класифікація сучасних форм	
тероризму	186
3. 2. Філософія й практика боротьби з тероризмом у реаліях	
глобалізованого світу	238
ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО	320
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	323

Роботу над монографією було розпочато ще до повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію суверенної України. Війна докорінно змінила життя українців у всіх буттєвих сенсах і вимірах; вона внесла суттєві корективи не тільки в творчу діяльність автора, але й в особисте життя – судилося йому пережити період окупації рідного Херсона, брати участь в акціях цивільного спротиву, продовжуючи науково-педагогічну роботу. Війна російської федерації проти України дала численні підтвердження терористичного змісту державної політики росії в ході так званої «спеціальної військової операції» – від індивідуального терору до економічного, психологічного, інформаційного та навіть екологічного тероризму: втрати Херсонщини внаслідок ворожої атаки на Каховську ГЕС з подальшим підтопленням пониззя Дніпра важко оцінити, зважаючи на їх далекосяжні наслідки. Зло не покидає Землю, терористи-одинаки та держави-терористи продовжують свою антигуманну діяльність, а відтак тероризм як цивілізаційний феномен потребує подальших досліджень і відповідно пошуків продуктивних і ефективних засобів контртерористичної діяльності.

Сергій Костючков

ВСТУПНЕ СЛОВО

XXI століття ознаменоване розгортанням потужних трансформаційних процесів у системі міжнародних відносин, спрямованих на формування якісно нової глобальної архітектури, що базується на загальних принципах, обумовлених конкретними історичними умовами. Розмаїття сучасного світу – суспільно-політичне, національно-культурне, духовно-етнічне, експоненціально зростаюча роль міждержавних, міжнаціональних комунікацій, а також яскрава калейдоскопічність подій сучасного суспільного життя – постають об'єктивним процесом, обумовленим розвитком інтегрованих в його структурі суб'єктів світової політики. Входження людства у третє тисячоліття супроводжується докорінними змінами в комплексі глобальних процесів, зокрема в просторі міжнародних відносин, що демонструє оновлену панораму світового порядку й розвитку. Прогресуюча взаємодія культур, цивілізацій, регіонів і держав активізує широкомасштабні процеси глобалізації, що одночасно сприяє як зближенню суб'єктів політичного життя, так і генеруванню нових викликів, серед яких – послаблення ролі національних державних утворень та руйнування нестійких зв'язків, що визначали структурні особливості попередніх моделей світового порядку. Таким чином, формується нова реальність – глобальний світ, у якому різні формати взаємодії, в тому числі конфліктної, що каналізують і акумулюють контури новітньої глобальної цивілізації. Ключовим завданням сучасних досліджень у царині філософії, історії, політології, соціології та інших наук постає радикальне, масштабне, перспективне переосмислення суспільно-політичної картини світу в контексті передбачення визначальних чинників розвитку нового глобального порядку чи хаосу. Мартін Гайдеггер вбачав кардинальну помилку людини в тому, що вона нерідко плутає себе з

Богом: володіючи вмонтованим у собі механізмом уповільненої дії, людина дивиться на світ із точки зору вічності, якої в неї немає. Від цього виникає буттєвий дисонанс – важливе заміщується другорядним, вічне – ефемерним, необхідне – зайвим, піднесене – ніщим, духовне – споживацьким і так *ad infinitum*.

Одним із чинників генерування стабільного, системного хаосу є сучасний тероризм, що постає яскраво вираженим деструктивним феноменом суспільного життя, метою якого є маніпуляція суб'єктами соціально-політичного простору в локальному чи глобальному масштабах шляхом створення екстремального простору особистого й соціального страху з використанням явних і прихованих елементів насилля, етіологічно спрямованого проти державних структур, окремих індивідів і громадянського населення. Поняття «тероризм», «терор» інтегровані в масову свідомість сучасного суспільства як уособлення імпліцитно «абсолютного зла», а відтак – увесь цивілізований світ засуджує тероризм морально й переслідує його юридично. Особливої важливості набуває в сучасних умовах проблематика поглибленого наукового «зондажу» всього комплексу питань, пов'язаних із забезпеченням продуктивності контртерористичної діяльності й, відповідно – безпеки людини, суспільства і держави, що передбачає необхідність вирішення вельми широкого спектру філософсько-методологічних проблем.

Для модернізованої картини сучасного світоустрою характерним є розуміння того, що світ, залишаючись різnorodним у інформаційному, цивілізаційному та етнокультурному форматах, рухається в бік інтеграції, оформлюючись у певним чином структуровану, однорідну, цілісну систему. Друга половина XX – початок XXI століть маніфестувала активізацію процесів теоретичної розробки та практичної реалізації трансформованої світоглядної системи координат у просторі співпраці практично всіх держав світу в

сфері боротьби з тероризмом. Між тим, проблема протидії проявам тероризму діагностично генерує есхатологічні мотиви у футурологічній риторичі; здійснювані в умовах сучасності національні та міжнародні антитерористичні проєкти характеризуються ознаками асимптотичного насичення, коли максимальні зусилля призводять до мінімальних результатів.

Для сучасного мешканця планети Земля поняття «тероризм» не є пустим звуком, архаїзмом часів якобінців і жирондистів Великої французької революції, періоду «бісів» Достоевського в російській історії ХІХ століття, або епохи «червоного терору» більшовиків після жовтневого перевороту 1917 року. Сьогодні, в другій чверті ХХІ століття, терористичні акти в різних частинах світу супроводжуються численними людськими жертвами, призводять до незворотної руйнації матеріальних і духовних цінностей, активують процеси ескалації ворожнечі між державами, соціальними групами, етносами, прибічниками різних релігій; провокують ненависть і недовіру в регіональному чи глобальному масштабі. В умовах сучасності дедалі більше країн стикаються з наслідками широкомасштабних терористичних актів із трагічними наслідками – десятками й навіть сотнями вбитих, поранених і психічно травмованих. Це – Великобританія, Ізраїль, Індія, Індонезія, Ірак, Північна Ірландія, Індонезія, Іспанія, Кенія, Куба, Ліван, Малі, Палестина, США, Туреччина та багато інших країн. На жаль, Україну також не оминула трагедія тероризму і з 14 квітня 2014 року почалася антитерористична операція (АТО), спрямована на протидію загрози тероризму на Сході України. З 30 квітня 2018 року бойові дії на Сході нашої країни продовжилися у форматі Операції об'єднаних сил, як сукупності військових і спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, що були спрямовані на протидію діяльності незаконно функціонуючих російських підрозділів і проросійських

найманців у війні на Сході України. А 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабні військові дії проти суверенної України, що дало цивілізованому світу безумовні підстави визнати її державою-терористом.

Політики, науковці та експерти з питань міжнародної безпеки зауважують, що сучасний тероризм характеризується прогресивно зростаючою технічною, фінансовою та інформаційною забезпеченістю, достатньо високим рівнем організації й координації. Головна, визначальна риса сучасного тероризму – це абсолютна розмитість демаркаційної лінії між тероризмом внутрішнім і міжнародним; також зміцнюються зв'язки терористичних організацій із наркобізнесом, торгівлею людьми, незаконними операціями, пов'язаними із торгівлею різними видами зброї, кіберзлочинністю; терористичні акти здійснюються не тільки на суходолі, але й у Світовому океані, в повітрі; не виключено, що дії терористів незабаром охоплять і космічний простір.

Показовою в даному контексті вбачається думка, викладена у звіті Національної комісії по тероризму держдепартаменту США стосовно того, що «уряди багатьох держав, у тому числі й США, здатні захистити свої країни від інших форм насилля, але вони відчують себе беззахисними перед проявами тероризму» [77].

Подібна ситуація примушує дослідників різних галузей знання знову звертатися до проблеми тероризму, розглядаючи його як соціальне деструктивне явище глобалізованої сучасності. Історичні науки володіють потужними документальними та хронологічними базами даних; політологія розглядає різноманітні аспекти правового й політичного характеру терору; в соціології ґрунтовно визначено конкретні ситуації терористичної діяльності. Відтак, виникає необхідність поглибленого аналізу соціального фундаменту й природи сучасного тероризму. Філософія, що володіє особливим логіко-інтегративним

апаратом, має завдання формулювання концепції відносно природи й сутності тероризму, як деструктивного явища, властивого сучасному глобалізованому суспільству. Результативний аналіз проблем тероризму можливий тільки за умов відповідної методології дослідження, що, претендуючи на повноту, адекватність і актуальність, має бути науково обґрунтованою й незалежною від пануючої «тут і зараз» державної ідеології. Причина складності об'єктивного аналізу феномена тероризму вбачається в неупинно зростаючій його значущості в практичній політиці не тільки держав-лідерів геополітичних регіонів, але й таких, які традиційно відносять до таких держав, що розвиваються в процесі демократичного транзиту.

Деструктивний потенціал сучасного тероризму значно виріс у ХХІ столітті: це провокує необхідність розглядати тероризм як безумовну загрозу подальшому розвитку глобальної людської спільноти. А, отже, загострюється необхідність змістовного, всебічного, послідовного і системного дослідження феномена сучасного тероризму. Хроніка розвитку людства яскраво доводить, що тероризм був невід'ємною трагічною складовою суспільного життя в усі періоди людської історії. Але саме сучасний тероризм за формами, масштабами й технологічним «озброєнням» вийшов на перший план глобальних проблем, таких як кризові процеси в світовій економіці, хитка міжнародна політика, природонищівні технологічні практики тощо.

Значна кількість сучасних соціально-політичних конфліктів, найгострішою формою яких визначають тероризм, постають як новий системоутворюючий фактор міжнародних відносин у період активізації трансформаційних процесів. Прояви глобалізації передбачають і обумовлюють налаштування єдиних зв'язків у системі існуючого світооблаштування, що охоплюють домінуючі царини світової співпраці: політику, соціальну сферу, економіку, інформаційно-технологічний простір

тощо. Слід також враховувати те, що терористичні акти здатні провокувати масштабні військові конфлікти й слугувати потужним стимулятором глобальних катастроф. Відтак, найбільш ефективна форма превенції проявів тероризму – розумний, адекватний і продуктивний компроміс між контрадикторними сторонами й дивергентними позиціями та вирішення виникаючих гострих проблем засобами консенсусу всіх зацікавлених дійових осіб національної та світової політики.

Події сьогодення наполегливо свідчать: небезпечно заганяти в «глухий кут» будь-яку групу світової спільноти задля благополуччя (частково-примарного або ефемерного) – це невідворотно спровокує деструктивні, зокрема, терористичні контрдії. Організацією Об'єднаних Націй у боротьбі з тероризмом було розроблено тринадцять конвенцій, що складають нормативно-правову базу для реалізації процесів боротьби з проявами екстремізму й тероризму; більшістю країн положення цих конвенцій імплементовано у відповідне національне законодавство. Україна також здійснила відповідні кроки: наявним і дієвим є Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року, при цьому відсутній єдиний концептуальний підхід стосовно визначення тероризму як загального поняття, та, зокрема, міжнародного тероризму в правовідносинах між державами.

Таким чином, усвідомлення людством необхідності глибокого, науково обґрунтованого підходу до проблеми боротьби з тероризмом, є важливою складовою формування нового загальноцивілізаційного світобачення, що безпосередньо пов'язано з найважливішою проблемою сучасного світу – задачею збереження життя на планеті Земля.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА СВІТОВОГО ТЕРОРИЗМУ

1. 1. Соціальне підґрунтя й природа сучасного світового тероризму

Політизація всіх сфер суспільного життя постає важливою ознакою нинішнього періоду історичного розвитку світової спільноти, це виявляється в модернізаційних процесах у вимірі національних держав, відносинах між різними соціальними групами, економічними структурами, політичними партіями, інститутами громадянського суспільства. Потужний науково-технічний прогрес значно розширює спектр актуальних світоглядних проблем, які ще належить осмислити й усвідомити людству. Сучасний світ знаходиться на такому відтинку еволюційного шляху, коли піддаються докорінному перегляду або безнадійно архаїзуються фундаментальні цінності техногенної цивілізації, а натомість набуває чітких обрисів суспільство потенційної загрози гострих ризиків і проявів насичених драматизмом глобальних криз. Кардинальні або фрагментарні зміни в соціально-політичному розвитку переважної більшості сучасних держав зумовлюються процесами демократизації, економічного реформування, побудовою розвиненого громадянського суспільства, в просторі якого можливою та необхідною є реалізація всіх прав і свобод людини. Все більш виразно вимальовується проблема нової глобальної стратегії людської життєдіяльності, тобто пошуків нових генеральних трендів загальноцивілізаційного розвитку.

У ХХІ столітті глобальне суспільство характеризується принципово новими якостями складності, непередбачуваності та стохастичності: індивіди, соціальні групи, культури, суспільства й технології набувають обрисів

нової реальності існування, а відтак – виникає та підсилюється потреба в осучасненому теоретико-методологічному інструментарії, в модернізованих світоглядних патернах, формах пізнання, в нових парадигмах мислення й моделях уявлення. Слід пам'ятати, що за останню чверть століття людство пройшло великий шлях: початок йому поклав процес руйнації біполярної системи світу, на уламках якої було піднято прапор «кінця історії». Одночасно з цим активно зростає популярність ідеї «відмирання» суверенних національних держав, неухильного «розмивання» державного суверенітету та відповідної умовності кордонів між державними утвореннями; в такому контексті чітко оформлюються умови наднаціональної інтеграції в межах понаддержавних структур, зокрема Євросоюзу. Новим змістом наповнювалися проєкти створення світового уряду в форматі ООН, але подібні «романтичні настрої» нівелювалися тим, що світ *de-facto* перетворювався на однополярний. Надії та сподівання, що охопили світову спільноту після Холодної війни, поступово почали втрачати оптимістичне навантаження, особливо на тлі висунутої С. Гантінгтоном у 90-х роках минулого століття теорії зіткнення цивілізацій у класичному вже творі «The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order» («Зіткнення цивілізацій і перероблення світового порядку») [111].

Відтак, концептуальний аналіз політичних, соціальних, економічних, культурних і правових колізій, властивих сучасній картині світоустрою, необхідно конструювати, виходячи з тих принципів, що визначають загальну консенсусну парадигму регулювання процесів та є характерними для системи глобальної політики в умовах ХХІ століття. При цьому детермінанти соціально-політичних аспектів функціонування системи міжнародних відносин, у тому числі в контексті антитерористичної діяльності, постають імпліцитними проявами соціально-політичної

взаємодії в конкретних, обумовлених конкретними умовами еволюції та функціонування національно-державних утворень, а також інститутів громадянського суспільства у вигляді організацій світського та релігійного характеру. Підсилення тенденцій конфліктності сучасного світу закономірно актуалізує наступний методологічний принцип: чим більш складними і важкопрогнозованими є процеси, що супроводжують функціонування системи, тим більший ступінь свободи повинна мати вказана система, тим активніше зростає кількість інтерактивних зв'язків і загальний індекс напруженості в системі в цілому.

Архаїзований соціальний устрій постіндустріального суспільства з іманентними йому застиглими, непорушними (втім, апарентно) умовами і обставинами системного життєоблаштування, перетворюється в сучасний, інноваційний тип культури та соціальних комунікацій. Усталена століттями культура та форми суспільних відносин вже неспроможні реалізовувати ретардувальні функції щодо облаштування світу. В епоху постмодерна нівелюються ключові відмінності, нюанси, варіанти і напівтони: все стає реальним, розмивається межа між правдою і брехнею, тимчасовим і вічним, сакральним і профанним, цінним і малозначущим, ситуативним і перспективним. Інтенсивний розвиток економіки, науки та техніки провокує напруженість його протиріччя з життєвим світом, також небезпека постає в зростаючій раціоналізації життєвого світу, внаслідок чого активізується процес відчуження й самовідчуження людей.

Слід враховувати, що на нинішньому етапі суспільного розвитку продовжується перетворення людини в одномірну істоту – людину-споживача (*homo consumer*), у той же час насичений протиріччями глобалізований світ фокусує увагу на проблемах, пов'язаних зі збереженням життя у планетарному масштабі. Сучасний період розвитку людства знаменується оформленням принципово нового формату взаємодії людини з природою. Створюються не тільки засоби

існування людини, штучно-природні процеси (промисловість), але і природні, екологічні умови: сама людина формує екологічні умови в процесі природо-трансформаційної діяльності, бо вона фактично звільнена від природної необхідності, беручи на себе повну відповідальність за діяльність у напрямі перетворення природи. Людина в результаті реалізації власних творчих, креативних якостей постає творцем індивідуальної соціальної свободи, інтегруючись у процес формування та створення максимально гармонійних і комфортних умов соціального існування.

Не буде перебільшенням сказати, що нове тисячоліття виводить в авангард екзистенційних проблем потужний комплекс негативних процесів планетарного виміру, серед яких політична, технологічна й етична рішучість окремих держав застосувати зброю масового ураження – ядерну, хімічну, бактеріологічну. Має місце стрімке зростання населення Землі на тлі важкорозв'язуваних у багатьох країнах гострих соціальних проблем, не достатньо контрольований розвиток ядерної енергетики в умовах забруднення літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери як передвістя глобальної екологічної катастрофи. Високий градієнт трансформаційних процесів є яскравим показником сучасного мінливого світу, в якому етіологічно зростає фізичне, інтелектуальне. Інформаційне та, як наслідок, психічне навантаження на людину, котра губиться в дискомфортному стані невизначеності майбутнього, опиняючись в пунктах біфуркації – в ситуації, коли потрібно робити вибір між реальним і віртуальним, індивідуальним і груповим, вічним і ефемерним, бажаним і необхідним, константним і мінливим, кінцевим й інфінітивним, сакральним і профанним, варіативним й інваріантним, демонстративним і прихованим тощо.

Вбачається доречним підкреслити: кардинальні зміни, які пропонує людству нове тисячоліття, потребують

активних пошуків адекватних і коректних відповідей на запити, виклики й загрози, вимагають продукування нових або фіксації наявних ціннісних орієнтирів, що символізують наступність цивілізаційного поступу. Подібні обставини зумовлюють необхідність філософського осмислення та обґрунтування наступних завдань:

- окреслення змісту й напрямів досягнення суспільно вагомих цілей, що сприятиме поєднанню загального й часткового, державного та суспільного, особистого й групового;

- розробки та налаштування ефективної моделі людського суспільства й суспільної людини, в основу якої покладено апріорно співпадаючими цілями, інтенціями, пріоритетами та інтересами;

- переформатування суспільних запитів від ідеалізації реального до реалізації ідеального;

- наукового обґрунтування унікального для кожного суспільства генерального тренду розвитку в умовах прогресуючої глобалізації світу, з урахуванням принципів, тенденцій та контртенденцій розвитку системи міжнародних відносин.

Як видно, підсилення наукового й практичного інтересу до сучасних глобальних реалій – проблем, тенденцій і процесів, усе більш виразно виявляється в дослідницькому ландшафті як зарубіжної, так і вітчизняної політичної науки. Слід враховувати той факт, що сучасна політологія не має єдиного, всеохопного й універсального підходу з розуміння світового тероризму, що являє собою важкопрогнозований, поліаспектний феномен із високим рівнем варіабельності, стохастичності та цивілізаційної дисгеніальності. Відсутність єдиного та всеохоплюючого бачення вирішення завдань контртерористичної діяльності пояснюється, на нашу думку, безпрецедентно динамічним характером структурних трансформаційних процесів, які має вирішувати світова спільнота.

Виходячи з того, що розв'язання глобальних проблем має стати ключовим завданням для сучасного людства, неможливим вбачається вирішення зазначеного завдання без синергетичного об'єднання всіх прогресивних політичних сил світу заради продуктивних зрушень у процесі конструктивного вирішення нагальних проблем людства, зокрема – політичного змісту. На нашу думку, виникає необхідність формування загальної, співзвучної універсальним людським цінностям мети, поетапне досягнення якої сприятиме подальшій стабілізації світової політичної системи. Мета відповідає заданим параметрам, якщо вона: є елементом суспільної свідомості; генерує прояви максимальної соціальної когеренції (згуртованості); визначає домінуючий тренд суспільної інтенції (спрямованості). Вибір окремим індивідом або соціальною групою конкретного показника в спектрі цінностей значно знижує атрактивність інших пунктів; іншими словами – якщо преферентний індивідуальний / суспільний вибір зроблено, інші альтернативні варіанти втрачають свою привабливість [25].

Актуальність універсальної ціннісноорієнтованої мети безперечна, а відтак реакцією світового розуму на глобальні виклики сучасності й найближчого майбутнього вбачається активне інспірування ідей, проєктів, програм, спрямованих на гармонійні взаємовідносини суб'єктів суспільно-політичного життя в загальноцивілізаційному вимірі. Навіть ефективні заходи стосовно прогресивного розвитку світової політичної системи не дадуть раз і назавжди визначених відповідей, вони потребуватимуть безперервного конкретно-історичного (пере-)оформлення. Також вони етіологічно покликані відігравати важливу роль у перекладі декларацій на мову практичних дій у процесі пошуку шляхів перспективного стійкого розвитку людської цивілізації.

У такому контексті показовою вбачається думка М. Лаццарато, котрий наголошує: «Ми... уявляємо собі загальну ідею або програму такого суспільства, де матиме

місце оптимізація урізноманітнюючих систем і буде надана свобода миготливим процесам; де утвердиться терпимість по відношенню до індивідів і міноритарних практик; де предметом впливу стануть не окремі гравці, але правила гри; де, нарешті, вторгнення держави в життя суспільства стане виражатися не в поневоленні індивідів зсередини, але у впливі на їх навколишнє середовище» [124].

Необхідно зазначити, що сучасна цивілізація докорінно трансформує взаємовідносини в просторі суспільно-політичного життя, відповідно їй змінюється модус людського буття в політико-часовому просторі; спостерігається прогресуюча асиметричність у відносинах між індивідом і державою та інститутами громадянського суспільства. Зростає в реаліях сьогодення вплив політичних (перш за все) сил, активність яких формують комплекс конкретних конструктивних або деструктивних процесів у суспільно-політичному просторі, екстремумами якого постають консенсус і конфлікт. Розуміння соціально-політичного конфлікту як проєкції суспільно-політичного простору та соціального часу висвітлює досить важливу грань соціально-політичних конфліктних зіткнень людей, серед яких, безсумнівно, чільне місце займають прояви тероризму.

Річард Джексон, автор ґрунтовного дослідження «Writing the war on terrorism. Language, politics and counter-terrorism» («Написання війни з тероризмом. Мова, політика і контртероризм») [114], робить у своїй книзі акцент на тому, яким чином провідні політичні діячі здійснюють війну з тероризмом, як боротьба з ним стала «домінуючим політичним наративом» у сучасній Америці. Автор пояснює, що війна з тероризмом складається з практики та мови або дискурсу, а також чому мова політики є актуальною в сучасних умовах та набуває рис ключового методологічного підходу до аналізу процесу боротьби з тероризмом, конкретно – аналізу критичного дискурсу. Дискурси, на думку Річарда Джексона, формують основу для практики,

встановлюючи закладені в їх основі припущення, переконання та знання. Аналіз критичного дискурсу дає можливість зрозуміти, яким чином впливає на практику війни з тероризмом, як на геополітичний і стратегічний проєкт, саме дискурс: війна з тероризмом залежить як від внутрішньої логіки й ефекту дискурсу, так і від конкретних політичних подій. Річард Джексон концентрує увагу на ролі мови в контексті «конструювання» персонажів терористичного акту – його виконавців і жертв. Тероризм риторично вибудовується як явище, яке створює катастрофічну загрозу не тільки традиційним американським цінностям – свободі, демократії, безпеці, але й усталеному способу життя та навіть цивілізації взагалі. Контртерористична кампанія американської адміністрації риторично формується як «хороша та справедлива війна», аналогічна ролі США у Другій світовій війні. Лояльні громадяни, наголошує Річард Джексон, мають моральну відповідальність перед державою та суспільством протистояти будь-яким діям, що несуть або можуть нести терористичну загрозу.

Враховуючи той факт, що значна кількість сучасних соціально-політичних конфліктів, зокрема, проявів тероризму, як нового системоутворюючого фактору міжнародних відносин під час доленосних змін, не можуть мати ніякого морального виправдання, вбачається можливим припустити: сучасний тероризм є екстремальним вираженням безкомпромісного протистояння дивергентних опозитів Добро – Зло. Безумовним атрибутом екстремального стану сучасного глобального суспільства є смислова невизначеність ключових світоглядних регулятивів буття соціуму, зокрема – уявлень про справедливість, безпеку й всезагальну гармонію, внаслідок чого стабілізується стан невизначеності суспільного цілепокладання. Контрадикторність і поліаспектність вищевказаних уявлень обумовлені, перш за все, тією обставиною, що вони

детермінуються спорадично-фрагментарним, ситуативно-еклектичним, постійно змінюваним комплексом соціально-історичних, політико-правових, матеріально-економічних і культурно-духовних чинників суспільного життя. Варіабельні й водночас стереотипізовані настанови, ракурси, норми, канони, модуси та регламентації мають безумовний вплив на формування уявлень щодо суспільної справедливості, гармонії, а також глобальної / локальної безпеки.

Аналізуючи соціально-філософське підґрунтя сучасного тероризму, слід, на нашу думку, «... в методологічному та концептуальному планах враховувати як еклектичність, стохастичність, евентуальність, контрадикторність даного явища, так і технологічні, організаційні, правові та координаційно-регулюючі новації, пов'язані з регіональними, державними, етнонаціональними й транснаціональними факторами продукування та імплементації сучасних антитерористичних доктрин. Прогресуючі кризові процеси в міжнародному житті, незалежно від волі світового співтовариства, безумовно сприяють як активізації діяльності терористичних організацій, так і просторової ампліфікації об'єктів застосування терористичних актів» [119, с. 1376].

Не буде перебільшенням твердження стосовно того, що тероризм став невід'ємним атрибутом нинішнього планетарного буття, карою сучасного людства, свого роду даниною на вівтар нового світооблаштування, зловісним фрагментом соціально-політичної картини світу, в якій усе важче розпізнати обриси нового порядку або нового хаосу. Відродження тероризму в небачених раніше масштабах, формах і проявах, перетворює його на глобальне явище, наповнене новим соціально-політичним і національно-історичним змістом. Сучасний тероризм – це явище міжнародного характеру, що охоплює всі без винятку регіони планети; його об'єктами стають не тільки й не стільки окремі

політики, члени уряду, видатні постаті фінансового світу, релігійні діячі, тобто окремі індивіди, але значні, частіше за все випадково й тимчасово сформовані маси людей, суспільні, урядові, культурні, освітні, спортивні установи, транспортні, інформаційно-комунікаційні та енергетичні системи. Сучасне ставлення світового співтовариства до тероризму й терористів почало формуватися ще в 70-ті роки минулого століття. «Новим для сьогоденного тероризму, – наголошує американський філософ О. Демаріс, автор книги «*Brothers in Blood: The international terrorist network*» («Брати по крові: міжнародна терористична мережа»), – є те, що терористи відкинули поняття невинних людей, вони декларували право вбивати всіх, вони прагнуть тероризувати цілі народи» [83, с. 382].

Необхідно зауважити, що ключовими чинниками формування й розвитку цивілізації слід вважати випадковості, обмежені «прокрустовим ліжком» певних умов. Розвиток суспільства визначається процесами, а не цілями, досягнення яких провокують максимум хаосу та чинників його зростання за наявності певних лімітуючих умов і максимум можливостей для трансформацій – конструктивних або деструктивних. Конфліктність нинішньої епохи – це, перш за все, екзистенційна данина на вівтар цивілізації та одночасно – об’єктивний стан соціально-політичної сфери з усіма її протиріччями, конфліктами й викликами. Дана обставина обумовлена перш за все тим, що політичний час епохи стає індиферентним до потреб і бажань людей, котрі програмують її розквіт або загибель. Об’єктивно виникає відчуття, що людина частіше за все розглядає себе незахищеною, зокрема, від проявів тероризму, відчуває себе пасивним об’єктом глобальних алієнаційних процесів. При цьому власне існування стає, за Е. Фроммом, для людини проблемою. Аналізуючи процес індивідуалізації, який Е. Фромм розглядає в контексті розвитку людської особистості, власного людського «Я», дослідник підкреслює,

що вказаний процес активізує втрату людиною ідентичності, провокує прогресуюче дистанціювання від інших. А це може призвести до ізоляції, що згодом трансформується в розгубленість, невпевненість, тривогу. Відтак, підсилення індивідуалізації імпліцитно ампліфікує відчуття самотності, а місце людини в світі та сенс її буття стають усе більше сумнівними; зростає відчуття безсилля, емоційної індиферентності, дисгеніальності окремої людини відносно оточуючих її інших індивідів. Межі зростання рівня індивідуалізації та розвитку особистості в значній мірі детерміновано як індивідуальними, так і соціальними умовами: будь-яке суспільство формує та підтримує певний ліміт індивідуалізації, подолати який нормальний індивід не може. Структура сучасного суспільства, зауважує Фромм, впливає на людину одразу в двох напрямках – вона стає все більше незалежною, автономною, критичною, самовпевненою, але в той же час прогресує самотність, невизначеність, тривожність [54].

«На питання, в який час ми живемо, можна дати однозначну відповідь – в епоху понаднасилля. Воно всюди в сучасному світі, проникає в будь-які шпарини суспільства: в політику, економіку, науку, культуру» [160, с. 125]. Ця думка американського філософа Л. Тайгера яскраво відображує характерний для ХХІ століття стан глобальної конфліктності, проявів насилля, агресивності й тероризму. Кожну конфліктну взаємодію, пов'язану з великими соціальними групами, необхідно розглядати з точки зору політичної компоненти, яка стає визначальним фактором соціально-політичного прогресу або регресу. Проблема конфліктності завжди була й залишається в тій або іншій мірі актуальною для будь-якого типу внутрішньодержавних чи міжнародних відносин, що є особливо актуальним фактором у контексті ескалації проявів екстремізму і тероризму.

Для дослідження такого складного поняття як «тероризм», перш за все, необхідно дослідити його генезу,

природу та еволюцію, оскільки ці складники логічно постають невід'ємними детермінантами самого поняття. Розглядаючи будь-яке природне або суспільне явище, необхідно, за порадою Сократа, перш за все визначити «що є що», дифініювати ключові поняття, розгледіти зв'язки між ними й тільки потім імплементувати в конкретне буттєве середовище чи деліберативний контекст. В якості першого кроку до розуміння проблематики тероризму необхідним вбачається продукування структурованої уяви щодо функціонування сучасної терористичної організації, діяльність якої не обмежується безпосередньо терористичними актами як такими. Слід зауважити – чим більш складним і багатогранним є досліджуване явище, тим вищим має бути рівень плюралізму стосовно його дефініцій. Цей важливий теоретично-методологічний принцип цілком закономірно може бути застосованим щодо такого складного й багатоаспектного явища як тероризм.

Слід прийняти оцінку ситуації, визначеної стосовно неоднозначності поняття «тероризм» і навести доречну, на нашу думку, сентенцію філософа й письменника Еліаса Канетті, автора класичного твору «Маса і влада». На його думку, багатозначність соціальних явищ така, що їх можна тлумачити, як забажається; але найменш переконливою є спроба дефініювати їх функціонально й тим самим вичерпати їх зміст. Може статися, що суспільство – зовсім не організм, що воно не має будови, що функціонує лише тимчасово або лише ілюзорно: найбільш доступні аналогії не є найкращими [19].

Взагалі кажучи, в сучасній науці повноправно функціонують понад двохсот визначень поняття «тероризм», сформульованих різними дослідниками й у різні історичні епохи. Аналіз наукових робіт як вітчизняних (В. Антипенко, М. Будіянський, В. Глушков, М. Головатий, В. Дрьомін, В. Ємельянов, Н. Зелінська, Ю. Іванов, В. Канцір, В. Крутов, В. Купальський, Г. Маляр, С. Лихова, В. Ліпкан, Л. Новікова,

С. Телешун та інші) так і зарубіжних (Б. Ганор, О. Демаріс, Р. Джексон, У. Лакер, А.-М. Лізен, В. та С. Маліссон, П. Уїлкінсон, Р. Шульц й інші) дослідників стосовно феномена тероризму в різних аспектах, свідчить про те, що загальним практично для всіх авторів у процесі розробки визначень чітко вимальовується прагнення більш чітко розмежувати поняття «терор», «тероризм», «терористичний акт». Відтак, можна прийняти оцінку ситуації, сформульованої стосовно неоднозначності поняття «тероризм» як стимул для порівняння визначень у виданнях різних років і в інтерпретації окремих дослідників.

Український політологічний енциклопедичний словник визначає *терор політичний* (від лат. *terror* – страх, жах) як опозиційну діяльність «екстремістських організацій або окремих осіб з метою систематичного або одиночного використання насильства (або його загрози) з метою залякування будь-кого (уряду, партії, населення, групи тощо). Основними причинами терору політичного, як і терору взагалі, є кризові ситуації, їх загострення, неспроможність суспільства, влади врегулювати існуючі конфлікти, розв'язати наявні суспільно-політичні проблеми. Основу тероризму становить конфлікт, а терор є «найкоротшим», найжорстокішим шляхом до його розв'язання» [46, с. 655]. Основними ознаками політичного терору є «... насильство (в тому числі масове); системність актів насильства (сталінські табори, розстріли, голодомори тощо); цілеспрямованість. Центральним елементом терору політичного є терористичний акт: захоплення заручників, викрадення, поранення або і вбивство політичних, громадських, державних діячів, захоплення зброї, техніки, приміщень, звільнення засуджених чи тих, хто знаходиться під слідством, погрози, шантаж і таке інше» [46, с. 656].

«Britannica English dictionary» лаконічно трактує тероризм як «використання насильницьких дій для

залякування людей у певній місцевості як спроба досягнення політичної мети» [70].

Варто нагадати, що комуністична пропаганда сформувала значний за обсягом пантеон російських терористів XIX століття, котрі в наукових працях, підручниках і художній літературі поставали як «полум'яні революціонери», котрі нищили (або намагалися це зробити) ворогів трудового народу – імператорів, членів царської родини, високопосадовців, політиків і служителів церкви. Імена Желябова, Кібальчича, Засуліч, Каляєва, Перовської, Рисакова, Ульянова (Олександра – старшого брата Володимира Ульянова-Леніна), Халтуріна та багатьох інших терористів багато десятиліть освячувалися радянською пропагандою, слугували прикладом жертвності заради служіння народові та непримиренності до ворогів. У подальших частинах дослідження буде розглянуто роль терору в становленні радянської імперії, посиленні тоталітаризму на теренах СРСР, зміцненні керованого комуністичною партією карального апарату. Імперські традиції застосування терористичних методів у політичних цілях демонструє й сучасна росія у війні проти України.

У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV тероризм трактується як «суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, вбивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинної цілей» [18].

У сучасному політологічному дискурсі тероризм визначається зазвичай як дії, спрямовані на екстремальні спроби зрівняння, хоча би позірне, шансів «непримирених» і «несправедливого» суспільства, за шаховою термінологією – ведення гри до цугцвангу, коли будь-яка дія або бездія

неодмінно ведуть до погіршення ситуації, коли робити не можна й не робити не можна. Відмовитися від терактів терористи не хочуть і не можуть за визначенням, інших форматів взаємовідносин із суспільством вони не бажають; із позиції самих терористів, їхні дії – це специфічна форма відновлення spaплюженої справедливості. Безумовно, це викривлені, з точки зору культури, уявлення про справедливість, оскільки будь-які думки, уявлення терористів, не кажучи вже про дії, суспільство апріорно оцінює як аномальні; однак важливим слід вважати, що тероризм – це завжди асиметрична відповідь більш слабкої сторони на дії більш сильної.

Український сучасний дослідник В. Канцір визначає тероризм як тип «політичної поведінки», як явище «...соціального, соціально-правового, соціально-психологічного, як типу політичної поведінки, що була на початку свого існування майже виключно індивідуальним феноменом, адже головним завданням виступала ліквідація конкретної особи, політичного супротивника, за яким зазвичай навіть не стояла спеціальна мета – створення залякувального впливу на свідомість і психологію населення» [20, с. 313]. Слід зауважити, що сучасна політична наука характеризує політичну поведінку системно – з урахуванням біологічних, психологічних, соціальних і культурних аспектів; особлива увага звертається на усвідомлення особистістю політичних інтересів, уподобань, цінностей і орієнтирів, а також на активність дії внутрішньо- та зовнішньополітичних факторів і, безумовно – історично обумовленого соціокультурного середовища.

Один із провідних світових терологів У. Лакер, посилаючись на думку Ф. Ніцше стосовно того, що тільки речі, які не мають історії, можна визначити, зауважує: «Немає потреби казати, що тероризм має дуже довгу історію», й, відповідно не піддається однозначному дифініюванню; на кожному історичному етапі, в кожній конкретній державі

повинні формуватися відповідні визначення тероризму, які б етіологічно відповідали його специфіці «тут і зараз» [123, с. 6].

У 1990 році У. Лакер запропонував визначення тероризму, що використовується американськими антитерористичними спецслужбами: «Тероризм – це незаконне використання або загроза використання сили або насилля проти осіб і власності, для того, щоб примусити або залякати уряди або суспільства задля досягнення політичних, релігійних та ідеологічних цілей» [123, с. 5].

Американський політик, колишній директор ЦРУ У. Колбі характеризує тероризм як тактику іллегібельного (нерозбірливого) насилля, що використовують проти невинних свідків у політичних цілях. Подібну тактику, підкреслює У. Колбі, не варто плутати з вибіркоvim використанням насилля проти символів та інститутів спірної влади, що, як доводить практика, є нормою міжнародного життя [78].

Ізраїльський фахівець, дослідник тероризму Боаз Ганор пропонує визначати тероризм як «... інтенсивне застосування або загрозу застосування насилля проти громадянських осіб або громадянських об'єктів із метою досягнення політичних цілей» [92, с. 9-10]. Сутність наведеної дефініції полягає в поєднанні трьох ознак, без яких насилля не може бути визнаним як тероризм:

1) акт насилля або загроза його застосування – психологічний чинник впливу на об'єкт насилля;

2) мета терористичного акту завжди імпліцитно має політичний характер;

3) об'єктами й жертвами терористичних актів є, особливо в умовах «нового» (за У. Лакером) тероризму, не окремі політичні діячі, а представники мирного, громадянського населення; це відрізняє тероризм від інших видів політичного насилля, наприклад, акції партизан під час військових дій.

Вбачається логічним до вищевказаних елементів додати й об'єкти тероризму – безпосереднього та опосередкованого терористичного впливу. До об'єктів безпосереднього впливу слід віднести певні групи людей (не обов'язково пов'язаних між собою), визначених за релігійними, соціальними, етнічними або політичними критеріям, або випадкові особи – жертви теракту. Об'єктами опосередкованого терористичного впливу вважаються державний устрій, політичний режим, конституційний лад, цілісність території, форма державного правління, фінансово-економічна система, статус національно-етнічної групи. Політична мета й дуалістичний характер об'єкта терористичного впливу – це, по суті, два ключових показника, що зумовлюють відмінність тероризму від дій кримінальних угруповань, у тому числі й міжнародних, а також інших форм проявів насилля.

Істотне значення має той факт, що традиційно тероризм характеризується як спроба силового впливу терористів на уряд своєї або чужої держави, використовуючи засоби масової інформації та комунікації як інструмент демонстрації власної сили – явної або вдаваної. Сучасні ЗМІ, зокрема телебачення, яскраво висвітлюють жахливі подробиці терактів або транслюють заяви терористів, працюючи, в певному сенсі, в їхніх інтересах. Без телебачення, соціальних мереж, терористи не могли би сподіватися на те, що населення буде апелювати до владних структур із вимогами, конгеніальними інтенціям самих терористів. Фактично тероризм – це насилля, здійснюване мотивованою групою індивідів відносно держави (або її персоналізованих символів), як політичного суб'єкта шляхом насилля чи загрози насилля стосовно пересічних осіб; це – форма політичної реляції, вірніше – ультиматуму. Терористи ведуть війну з державою через бойові дії проти народу, втім без найменшого шансу стати державним актором.

Варто визнати, що учасники конфлікту «по різні сторони барикад» оцінюють терористичну діяльність із принципово незбіжних позицій. Наприклад, якщо для бойовиків певної терористичної організації (скажімо, ІРА – Ірландська народно-визвольна армія, заснована в 1919 році) вона є формою боротьби за національне визволення, то для легітимної державної влади, а тим паче для невинних жертв терактів, – це брутальне порушення норм суспільної моралі, законності, релігійних настанов, тобто, це – злочин. Дискусія з цього приводу в 1937 році розколола Лігу націй; відтак і донині ООН не ствердила «універсальної» дефініції тероризму. Крім того, нерідко поняття «тероризм» і «терористичний акт» розглядаються як тотожні поняття, що саме по собі обмежує поле дослідження, оскільки терористичний акт – це активна дія, застосування зброї, здійснення вибуху, отруєння, підпалу чи інших акцій, що створюють небезпеку для життя чи здоров'я людей, у той час як тероризм – суспільно-політичне небезпечне явище [37].

Безсумнівно, що природним наслідком дифракції самого поняття «тероризм», нечіткості формулювань і юридичної комплікації міжнародних документів стало далеко неоднозначне тлумачення терміну «тероризм» у різних країнах світу. Західні дослідники вважали терором злочинні дії однієї особи або групи людей чи навіть конкретної країни; східні схилялися до присвоєння тероризму виключно державного характеру, що виявлявся в расистській, сегрегаційній, колоніальній, дискримінаційній політиці відносно народів, котрі виборювали власну свободу та прагнули досягти самовизначення [37].

У даному контексті виникає можливість припущення, відповідно до якого необхідно, для більш продуктивного дослідження тероризму, як специфічного суспільно-політичного явища, відокремити поняття «терор» від поняття «тероризм», оскільки безсумнівна, на перший погляд, їх синонімічність здатна спричинити певну аберацію

концептуального бачення проблеми. Слово «терор», як було вказано вище, має латинські корені й означає сильний страх, жах. Після подій Великої французької революції вказане поняття ввійшло в усі європейські мови здебільшого в політичному забарвленні – як політичний терор, політичне залякування, як специфічний інструмент для досягнення конкретних політичних цілей. Залякувати може сильна сторона слабку або слабка – сильну. Зважаючи на це, в дослідженні історичного процесу, на думку вітчизняних дослідників, важливо диференціювати процеси політичного залякування сильною стороною слабкої сторони та навпаки. Відтак, правомірно першу форму іменувати терором, а другу – тероризмом. Історично в політиці «сильною» стороною як правило виступає держава, тому поняття «терор» дослідники пов'язують перш за все з державою. Словосполучення «державний тероризм» безумовно має право на існування: воно може бути вжите в тому випадку, коли держава здійснює терористичні акти в інших країнах [45].

Необхідно зазначити, що в сучасному науковому дискурсі, не кажучи вже про загальний рівень сприйняття та деліберації, практично відсутнє всеохоплююче, поліаспектне визначення поняття «тероризм» та його похідних – національного й міжнародного. Втім, політологи, спеціалісти-терорологи, урядові організації, правові інституції та структури громадянського суспільства імплементували в науковий і практичний обіг достатньо велику кількість визначень тероризму. Але, слід визнати, що жодна з наявних дефініцій тероризму не може претендувати на розкриття всієї повноти його сутності, природи, характеристик, форм, методів і мотивацій, відтак жодна з них не може бути прийнята як універсальна. Однак кожне з визначень претендує на певне розкриття одного з аспектів тероризму, відображуючи його полівалентність у буттєвому просторі суспільства. Варто підкреслити, що сучасна вітчизняна (й не тільки) політична наука стикається з

труднощами специфічного характеру, пов'язаними з політико-правовим статусом і регламентуючими можливостями використання методологічного апарату та інструментарію різноманітних наукових дисциплін, досліджуючих тероризм і за допомогою яких відбувається / має відбуватися вплив на процеси ескалації тероризму на планеті.

На підставі вищевикладеного вбачається необхідним звернутися до природи терористичних проявів, враховуючи специфічні, генетично й історично обумовлені якості, ознаки та характеристики як соціальних груп різного масштабу, так і видових, еволюційно сформованих антропологічних рис *Homo sapiens*. У переліку головних дослідницьких напрямів політології, більш конкретно – біополітики, природа людини знаходиться у фокусі уваги вчених, оскільки цей аспект відіграє домінуючу роль в умовах оформлення принципово нової політичної архітектури світоустрою, що базується на загальних, обумовлених історичними умовами, принципах.

Взагалі кажучи, тероризм за своєю природою не є абсолютно сліпим, безпідставним і невмотивованим проявом людської агресії, характерним якимось «монстрам роду людського», особам із критично девіантною поведінкою, індивідам із важкими психічними аномаліями, котрі не обтяжені «химерами» моральності та гуманізму. Такий яскраво демонізований образ терористів і тероризму активно культивується продукцією кіноіндустрії, літератури, засобами масової інформації та комунікації. Подібне висвітлення глобальної деструктивної проблеми, якою є тероризм, «розмиває» його соціальну сутність, ігноруючи той факт, що тероризм має глибоке соціальне коріння в історичній ретроспективі суспільного буття людства.

У межах дослідницької теми логічним вбачається підхід, у межах якого закономірним виглядає наступне припущення: етіологія тероризму укорінена в людській природі, відповідно тероризм, як концентроване насилля, є генетично

іманентним як окремій людині, так і соціальним групам. У даному контексті не можна обійти увагою поняття «агресія», широке й не завжди доречне застосування якого не тільки не розкриває сутності поняття, але й певним чином спрощує його детермінаційний ареал. На переконання Нобелівського лауреата К. Лоренца, внутрішньовидова агресія є найбільш серйозною небезпекою, що загрожує людству в сучасних умовах культурно-історичного й технологічного розвитку. Немає жодних перспектив подолати цю небезпеку, якщо людство буде ставитися до неї як до чогось метафізичного й невідворотного. Але, якщо ж спробувати прискіпливо простежити ланцюг природних причин її виникнення та розвитку, це може допомогти людству в майбутньому [128].

Е. Фром, піддаючи критиці вчення К. Лоренца, побудував власну концепцію агресивності, причому в своїй основі його концепція подібна лоренцівській. Наприклад, Е. Фром, подібно К. Лоренцу, вважає оборонну агресивність у людини заснованою на вродженому нейрофізіологічному механізмі. Тільки, на відміну від К. Лоренца, Е. Фром не визнає спонтанної агресивності й вважає її виключно реактивною, виникаючою у відповідь на загрозу. Крім того, Е. Фром рішуче відмежовує оборонну агресивність від специфічного явища злості, що супроводжується жорстокістю й деструктивністю. Як і К. Лоренц, Е. Фром вбачає причини різко вираженої агресивності людини в специфічних умовах її існування. Розмірковуючи про причини воєн, Е. Фром, як і К. Лоренц, вказує на піддатливість людини політичним маніпуляціям її інстинктами [88].

Слід враховувати, що фромівська сентенція щодо проблемності існування людини для себе самої, мала свій розвиток і в наукових розвідках інших дослідників природи виду *Homo sapiens*. Н. Тінберген зауважує, що людина споріднена з багатьма видами тварин, особливо тими, представники котрих ведуть боротьбу з представниками

свого виду; але, з іншого боку, серед багатьох тисяч біологічних видів, що ведуть боротьбу між собою, тільки людина, підкреслює дослідник, веде жорстоку боротьбу. Людина унікальна тим, що вона являє собою вид масових вбивць, це єдина істота, котра є не придатною для власного суспільства [162].

Виходячи з того, що життєве середовище людини є певною просторово-часовою конструкцією важливих чинників її існування, воно виступає тією системою, в просторі якої людина здатна відтворювати себе й бути конкретною, а не абстрактною одиницею популяції та виду загалом. Життєдіяльність людини поза середовищем існування характеризується відсутністю власного предметного наповнення та не може бути причиною будь-якого репродукування, адже без здатності організму до життєдіяльності в природному середовищі будь-яке реальне відтворення неможливе. Взаємодія людини з соціумом, до якого вона звертається зі своїми потребами, може носити поліваріантний характер взаємовідносин, у тому числі, й досить часто відносин протиріччя. Суспільство, маючи характеристики цілісності та системності, тяжіє до збереження власної цілісності, при цьому людина, не маючи можливості жити поза суспільством, постійно порушує зазначену цілісність. За умови дотримання певної міри, суперечливі зв'язки не порушують стійкості системи, втім, історія демонструє нам цілком переконливі приклади розгортання суперечності й за рамками такої міри.

Зазначимо, що хаос поведінки окремих елементів системи, в тому числі й людей у соціумі, створює жорсткий детермінізм результату, в соціальному аспекті – розвитку суспільства як цілісного утворення. Але для того, щоб детермінізм виник, необхідні певні умови, в даному випадку це моральні та юридичні закони взаємодії людей між собою, при чому їх запам'ятовування повинно бути довготривалим, а виконання – бездоганним. Якщо такі умови відсутні, коли

закони безперервно змінюються, або не виконуються, тоді замість хаосу, що продукує порядок, виникає істинний хаос, який провокує деструктивні процеси практично в усіх сферах суспільного життя, в тому числі – й у системі політичних відносин. Три найважливіші складові суспільних процесів – закони, пам'ять, виконання – визначають детермінізм суспільства, його гуманність, стабільність і перспективність.

Слідуючи визначеному підходу, логічно стверджувати, що відносній багатоманітності детермінаційних акцентів дискурсу тероризму притаманна специфічна риса: кожен світоглядний акцент значною мірою визначається уявленнями про людину, її прагнення до безпечного життя, відтак різного роду тлумачення тероризму, як деструктивного феномена суспільного буття, мають, як у методологічному так і в концептуальному вимірах, враховувати не тільки імпліцитну багатогранність даного явища, але й політичні, психологічні, технологічні, організаційні, юридичні та координаційно-регулюючі чинники, пов'язані з практичними аспектами продукування й реалізації сучасних антитерористичних практик. На підставі вищевикладеного припустимо стверджувати, з урахуванням досліджень сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, що соціальний аспект тероризму найбільш повно розкривається за допомогою соціологічного, цивілізаційного, соціально-психологічного й політологічного підходів.

Соціологічний підхід до розгляду тероризму базується на висвітленні, серед іншого, таких активізаторів суспільної напруженості, як відсталість і бідність. Вони є одвічними атрибутами цивілізації, але в епоху глобалізму стають безкомпроміснішими, гострішими та безпосереднішими. Глобалізаційні та інтернаціоналізаційні процеси ставлять перед адміністративними структурами майже всіх країн світу низку науково-теоретичних, організаційно-практичних та юридично-правових викликів. Серед ключових завдань –

уточнення змісту стратегій щодо збереження цивілізаційного розвитку; розроблення механізмів, що забезпечують відповідність суспільно-політичної практики сучасному рівню державного розвитку в політичному, соціальному, економічному та культурному контекстах; модернізація або формування ціннісної системи, співпадаючої з цілями суспільного розвитку; подолання розриву між реальною політичною практикою, актуальними запитами громадян і суспільними потребами.

Глобалізм, що є фактично абсолютизацією, навіть сакралізацією процесів світової універсалізації, стандартизації, уніфікації й інтеграції, передбачає інтенції різних держав щодо збереження власної ідентичності. Саме ця обставина зумовлює, як один із стратегічних напрямів реформування національних і міжнародної систем – політичної, економічної, соціальної, культурної тощо, максималізацію застосування критичного виміру світової соціально-політичної, фінансово-економічної та інформаційно-технологічної реальності.

Необхідно враховувати, що, з одного боку, глобалізація визначається цілим комплексом економічних, геополітичних, науково-технологічних причин, що дозволяють розкривати нові можливості для перспективного розвитку людства, пов'язані з трансляцією та ампліфікацією нових знань, інформації, технологій. Глобалізація дає можливість більш продуктивно використовувати переваги міжнародного розподілу праці, природні ресурси, вирішувати, з різним ступенем успішності, геополітичні, екологічні, демографічні, соціогуманітарні, етнокультурні та інші питання планетарного масштабу. З огляду на зростаючу імплікацію народів, культур і цивілізацій, а також посилення глобалізаційних і локалізаційних процесів, можна обґрунтовано стверджувати, що світова система суспільств постає як концептуальна модель єдиного цілого – глобального співтовариства. Водночас сучасний світ

характеризується активним розвитком універсальної системи взаємозв'язків: електронні медіа та засоби комунікації зростаючими темпами глобалізують інформаційні потоки, сприяючи формуванню планетарної свідомості. Проте, національні системи забезпечення суспільної безпеки розвиваються повільніше, стикаючись із впливом інерційних і резистентних чинників. У результаті виникає певна асинхронність між суспільно-політичним впливом на особистість і здатністю індивіда формувати адекватні сучасним викликам адаптаційні реакції на впливи навколишнього середовища.

Беззаперечним як у площині політичної риторики, так і в практичній інституційній діяльності є те, що існування людини в ХХІ столітті формують масштабні глобалізаційні процеси, що набули справді цивілізаційного та історичного виміру. Погляди вчених на складну природу глобалізму суттєво різняться: дехто вважає його тотожною сучасній світовій системі, інші ж стверджують, що світова система лише функціонує в умовах глобалізації. Втім, незаперечним залишається той факт, що глобалізм є складним і багатовимірним явищем, що охоплює соціально-політичну, техніко-економічну, культурну та духовну сфери. Серед основних викликів, що постають перед людством у контексті глобалізаційних змін, сучасні дослідники акцентують увагу на таких:

1. Зростання соціально-економічного розриву між розвиненими державами та іншими регіонами світу, викликане постійним поглибленням дисбалансу в глобальному обміні ресурсами й благами.

2. Деструктивні зміни у функціонуванні фінансових і ринкових систем, що призводять до ситуації, коли конкуренція знижує або втрачає свою роль як мотиваційного чинника для виробників.

3. Інтенсивне поширення спекулятивного капіталу, що переважає над інвестиціями у виробничу сферу й не сприяє реальному економічному зростанню.

4. Нерівноправне домінування транснаціональних корпорацій і міжнародних економічних інституцій (зокрема, СОТ, МВФ) у глобальному господарстві, що супроводжується економічною агресією та обмеженням суверенітету менш впливових держав.

5. Посилення загроз для довкілля, що зумовлене як відсутністю політичної волі, так і економічною неспроможністю інвестувати в екологічно безпечні та ресурсозберігаючі технології.

6. Деградація та ірраціоналізм міжособистісних стосунків, що виявляється у зростанні деструктивної, антигуманної та девіантної поведінки, на противагу проявам творчості та позитивного потенціалу людської природи.

7. Зміна суспільних цінностей від солідарності до гіпертрофованого індивідуалізму, що супроводжується легітимізацією егоїстичних норм і формуванням цинічної моралі як домінантної моделі людських взаємин.

8. Експансивний розвиток політичної корупції та використання маніпулятивних і незаконних технологій у виборчих процесах, що підриває демократичні інститути.

9. Посилення відчуження особистості від соціуму, політичного життя, культурної спадщини та традиційних цінностей, що супроводжується переходом до ізоляції в цифровому просторі та втраті або зниження обсягу реального людського спілкування [4].

У такому контексті можна припустити, що кожна історична епоха формує власні вимоги, що гармонійно узгоджуються з особливостями суспільного буття і визначаються як соціальні виклики свого часу. У ХХІ столітті перед політичними реформаторами постають надзвичайно актуальні завдання, від вирішення яких значною мірою залежить подальша доля людства. Погляди на природу та

закономірності розвитку глобалізованого світу відзначаються великою кількістю гіпотез, нюансованих варіантів, аргументів і припущень, кожне з яких відображає різні інтерпретації й аналітичні підходи. Сучасні соціальні виклики можна розглядати як приховані дискретні сигнали, що надходять із майбутнього – як ближнього, так і віддаленого. Якщо уявити хід часу як безперервний рух від потенційного (минулого), через актуальне (теперішнє) до перпетуального (майбутнього), то стає очевидним: здатність суспільства реагувати на виклики майбутнього залежить від змін, викликаних як соціальними, так і природними чинниками, характер і масштаби яких передбачити заздалегідь надзвичайно складно.

Логіка розгляду досліджуваної проблеми формує підхід, у межах якого обґрунтованими є наступні твердження:

1) глобалізація не тільки провокує, але й стимулює глибину розриву та розмах дивергенції між розвиненими й нерозвиненими, прогресуючими та «застійними», багатими й бідними країнами;

2) країни, розвинені соціально, економічно, технологічно та інформаційно, мають беззаперечні переваги перед країнами світу, що не мають вказаних переваг;

3) трансформаційні процеси на Заході мають настільки прогресуючий характер, що в умовах сучасності не варто розраховувати на «наздоганяючу» модель модернізації, для багатьох країн світу наближення до рівня розвинених економічно країн стає щодалі утопічним;

4) у сучасному світі з високим рівнем інтенсивності трансформаційних процесів у всіх сферах суспільного буття, зростає фізичне, інформаційне та психічне навантаження на людину, котра постійно знаходиться у стані невизначеності відносно навіть найближчого майбутнього, що може досягати стану футурошоку.

Утім, не слід поспішати пояснювати тероризм тільки бідністю певних верств населення країн світу, соціальною та

політичною нерівністю, нехтуванням прав різного роду меншин із боку урядових структур. Як свідчить практика боротьби з тероризмом, переважна більшість лідерів терористичних організацій – люди достатньо заможні, котрі мають дипломи престижних вищих навчальних закладів світу. Вбачається цілком логічним припущення стосовно того, що встановлення прямих причинно-наслідкових зв'язків між бідністю та тероризмом виглядає досить інрелевантним, але не можна відкидати історично усталений зв'язок бідності з проявами тероризму.

Підкреслимо, що бідність етіологічно коннотується з тероризмом; в ідеології тероризму бідність відіграє не останню роль, займаючи місце поряд із приниженням, алієнацією, неосвіченістю, безкультур'ям, маргіналізацією, відсутністю глобальної ідентичності за умов локальної руйнації. В умовах достатньо високої технологічної озброєності та інформаційно-комунікативної ампліфікації, «реанімація» зруйнованої ідентичності відбувається з ознаками сутнісної дифракції, внаслідок чого виникають активуючі мотиви, що ведуть імпліцитно до проявів тероризму. Аналіз подій сучасності свідчить, що нові технології модернізують і модифікують традиційні комунікації, формують нові буттєві модуси, продукують модерні життєві стилі. Подібні явища характерні не тільки для технологізованого Заходу або країн колишнього соціалістичного табору, але й для держав Сходу, з його прагненням до філософського споглядання світових процесів та прагматичного ставлення до їх результатів. Іспанський соціолог-постмарксист М. Кастельс пропонує в якості прикладу подібної штучної ідентичності відому в свій час японську терористичну організацію. Він наголошує: «Резонанс «Аум Сінрікьо», особливо серед молодого, високоосвіченого покоління, можна розглядати як симптом кризи встановлених зразків ідентичності разом із відчайдушною потребою збудування нового, колективного Я,

що суттєво змішує духовність, передову технологію (хімію, біологію, лазери), глобальні ділові зв'язки та культуру мілєнаристського кінця історії» [75, с. 45].

Таким чином, дисоційований світ складається з країн, що мають досить високий рівень життя, суспільне визнання найвищої цінності людського життя та значну вартість праці; в країнах іншого полюсу, відповідно, низький рівень життя й така ж низька вартість людського життя, дешева праця. Легальний обмін трудовими ресурсами незначний, у той час як трафік – нелегальна торгівля людьми, зокрема, жінками й дітьми, котрі, як правило, використовуються в сексуальних цілях, із депресивних регіонів планети до більш розвинених і заможних – є стабільно жвавим. Цілком логічним можна вважати припущення стосовно того, що наявність прямих причинно-наслідкових зв'язків між бідністю та тероризмом виглядає досить сумнівною, але не варто заперечувати історично обумовленого зв'язку бідності з проявами тероризму; в ідеології тероризму бідність відіграє не останню роль і нерідко слугує первинним імпульсом у процесі становлення особи-терориста.

Соціальні контрасти, зіткнення та протистояння перетворюють тероризм у потужне й безкомпромісне знаряддя протесту. Яскравим прикладом вказаних зіткнень у сучасній Європі можна вважати соціальні протести так званих жовтих жилетів (*mouvement des Gilets jaunes*) у Франції наприкінці 2018 року; за декілька тижнів протестувальники перетворилися на спонтанну масу чисельністю декілька тисяч осіб, котрі виступали, перш за все, проти підвищення цін на автомобільне паливо. Для політиків і силовиків рух «жовтих жилетів» (слід підкреслити – не супроводжуваний актами терору) став справжньою проблемою: протести *Gilets jaunes*, на відміну від рухів профсоюзів або партій, не мають офіційних представників, відтак відрізняються високим рівнем непередбачуваності. 2023 рік також було відзначено масовими заворушеннями у Франції, пов'язаними зі змінами

в пенсійному законодавстві. Звідси виникає реальна загроза того, що неможливість або ускладненість законного, легітимного й легального політичного розв'язання зазначеної проблеми може перетворитися на ймовірне джерело тероризму.

У широкому розумінні головним завданням, так би мовити, «понадзадачею» – *taxima negotia* – терористів, є зміна соціальної реальності. Терористичний акт, в уособленні конкретних виконавців, демонструє вищий екзистенційний вибір людини, її бажання, можливість і спроможність впливати на соціальну реальність. Говорячи про «соціальну реальність», варто нагадати, що вперше це словосполучення застосував німецький філософ Вільгельм Дільтей, згодом цей термін набув неабиякого поширення в творчому доробку Е. Дюркгейма, Дж. Кресвелла, С. Франка, А. Шютца та інших. Серед розробок вітчизняних дослідників заслуговують на увагу праці В. Геєць «Соціальна реальність у цифровому просторі» (2022), Л. Піддубної «Інформаційна діяльність як засіб формування образу соціальної реальності» (2013), В. О कोरोкової «Образ нової соціальної реальності Постмодерну та форми його моделювання» (2018) та інші. Ще в середині 50-х років ХХ століття сформувалося поняття про соціальну реальність як про дещо таке, що містить у собі певний контент вірувань і переконань, що мають певний комплекс об'єктивних характеристик, наданих суб'єктами суспільних відносин. Указані вірування й переконання постають як цілком реальні, але не піддаються чуттєвому спостереженню; існуючи в свідомості певного співтовариства індивідів, деякі ідеальні, духовні елементи трактуються та модифікуються як такі, що існують і проявляють іманентну їм сутність «тут, так і зараз». За У. Томасом, головний момент соціальної реальності – це інтеракції індивідів, що розглядаються в якості суспільних істот, що мають здатність до символічного продукування. Таким чином, будь-яка соціальна реальність являє собою простір символів, у якому

ключовим для суб'єкта є значення, що є властивим для відповідних предметів, дій та відносин [158].

Відтак, дати однозначне, всеохопне, «безваріантне» визначення поняття «соціальна реальність» вельми важко, зважаючи на складність і багатоаспектність проявів соціальної реальності, а також ключових напрямів соціально-політичних досліджень. Серед сучасних вітчизняних філософів побутує думка стосовно того, що поняття «соціальна реальність» використовується для детермінації об'єктивних життєвих контактів людей і фіксує їх об'єднання з метою задоволення соціальних потреб, запитів і інтересів. Соціальне пізнання, що ґрунтується на категоріальній основі «... національного характеру, так чи інакше є суб'єктивістським, оскільки воно завжди прикрашає себе, заперечує власні вади, табує усвідомлення істотних фрагментів реальності, витлумачує загальнолюдські цінності (працелюбність, гостинність, моральність тощо) як суто національні, а негативні риси національного характеру інтерпретує неістотними і випадковими» [29, с. 50].

Усюди, де взаємодіють люди, неодмінно виникає певна форма соціальної реальності, що не редукується до свідомості індивідів, але набуває обрисів специфічного зовнішнього утворення відносно них та здійснює контроль над сферою людського буття. Виконання індивідом тих або інших соціальних ролей змушує його діяти відповідним чином: навіть якщо механізми подібної діяльності приймаються людиною апріорно, вони залишаються зовнішніми для неї, оскільки не є продуктом людської діяльності; у випадку, коли людина порушує соціальні норми, суспільство реагує на порушення, причому завжди однаково. У подібному контексті фактично можна говорити про те, що тероризм, особливо сучасний, за визначенням – світовий, етіологічно впливає на архітектуру й контент соціальної реальності; в певному розумінні тероризм, у вузькому розумінні – конкретний терористичний акт є тією

подією, що провокує дифракцію державних інтенцій щодо забезпечення суспільної (та індивідуальної) безпеки. Державна «відповідальність захищати» (*responsibility to protect*) суспільство від терористів «будь-якою ціною» базується на сформованому десятиліттями (навіть століттями!) розумінні тероризму, як уособленні імпліцитно «абсолютного зла». В умовах сучасності поняття тероризму постає тією домінуючою детермінантою, що визначає ідентичність символічного простору соціальної реальності.

Цивілізаційний підхід обумовлений прогресуючою конфронтацією концепцій «багатоманітність» і «розкол», прийнятною для характеристики цивілізаційних протиріч, що обумовлюють жорстокі форми безальтернативного вибору, надаючи імпульс акселерації всім процесам соціальної реальності. Місце дипломатії займають локальні війни та конфлікти, серед яких чільне місце займають прояви екстремізму й тероризму. А. Тойнбі в роботі «Study of History» («Осягнення історії») наголошує, що конфлікт є основною формою взаємодії цивілізацій: це протистояння за певних умов може заявити про себе через збройний конфлікт або через терористичні акти [166]. Ідея конфлікту цивілізацій розвивається й С. Гантінгтоном у його класичному творі «The Clash of Civilizations?: The Debate» («Зіткнення цивілізацій і перероблення світового порядку») [112], згаданому вище. Автор підкреслює, що кожна цивілізація від свого зародження спирається на унікальні філософські уявлення, базові цінності, типи соціальних взаємозв'язків, традиції та світоглядні орієнтири. Відмінності між культурами стають ще більш виразними й яскравими через процеси релігійного відродження, що спостерігаються в багатьох регіонах світу. Хоча культури піддаються модернізаційним змінам, а їхній вплив на політичні та економічні процеси може варіюватися залежно від історичного періоду, фундаментальні розбіжності між цивілізаціями у сфері політичного й економічного розвитку незмінно мають своє ініціальне

джерело саме в глибоких культурних відмінностях. Показовою також є думка С. Гантінгтона відносно того, що в умовах сучасності стосунки між державами та блоками держав, уособлюючими різні цивілізації, не можуть бути близькими, навпаки – вони приречені на взаємовідносини опозиційного характеру. На мікрорівні найбільш «гарячі» точки розташовані по демаркаційним лініям, що лежать між ісламом і представниками інших – православної, індуїстської, африканської та західно-християнської – традицій. На макрорівні основна межа пролягає між Заходом та «всіма іншими», при цьому найбільш гострі конфлікти виникатимуть між мусульманськими та азійськими спільнотами з одного боку та Заходом – з іншого. Небезпечні зіткнення, підкреслює С. Гантінгтон, ймовірні «на перехрестях» західної гордовитості, ісламського нетерпимості та китайської наполегливості [112].

Варто визнати, що інтернаціоналізація тероризму демонструє те, як проблеми глобального масштабу – економічні, етнокультурні, екологічні – випереджають процеси міжнародної політики. Тероризм, як можна бачити, використовує глобалізацію для того, щоб забезпечити собі в якості реакції на контртерористичні операції принаймні дві лазівки. По-перше, трансформуючи свої організації в транскордонні, терористи значно знижують ефективність національних контртерористичних акцій. По-друге, тероризм знаходить надійний прихисток у «неспроможних» державах, тобто на геополітичних просторах, неконтрольованих легальним і легітимним урядом, кількість яких значно зросла в останні десятиріччя. Військові дії проти таких держав позбавлені сенсу – практично держава там уже або знищена, або має суто номінальний характер. Оскільки «неспроможні» держави можуть бути надійним укриттям для терористів, економічний фактор має бути засадничим компонентом контртерористичної боротьби у світовому масштабі.

Подібний контекст уможлиблює твердження відносно того, що діяльність сучасних терористичних угруповань етіологічно є каталізатором формування й загострення конфліктів різного ступеня інтенсивності. Аналізуючи сучасний політико-правовий простір, слід враховувати, що кожна конфліктну взаємодію, пов'язану з життєдіяльністю великих соціальних груп, варто розглядати з точки зору не тільки (й не стільки) політичної, але й юридичної складової, що в умовах політико-правової аномії стає детермінантою соціально-правового прогресу чи регресу. Сучасний світ – це простір реалізації різноспрямованих дій, кожна з яких є визначально «приреченою» на певну правову оцінку, коли різновекторні інтенції вступають у відкриті або приховані протиріччя, активізуючи розвиток нового порядку чи нового хаосу. При цьому ніяка наперед встановлена гармонія не гарантується, саме право покликане забезпечити компатибілітивність (сумісність) вказаних протиріч, перетворюючи їх на визнано динамічно-рівноважні, що підкорюються фіксованим нормам реальних правовідносин.

Є підстави стверджувати: в умовах першої чверті нового століття загальна палітра політичних настроїв в Європі, зокрема Західній, виявляє помітні зміни. Терористи своїми антигуманними засобами, вільно або невільно актуалізують ті ж гострі, неоднозначні, болючі теми, що генерують прогресуючу дисгеніальність і котрі вже кілька десятиліть вносяться в галерею актуальних у багатьох європейських країнах тем (особливо в період виборів) у контексті полікультурних, багатонаціональних, конфесійно різнобарвних суспільств. Як можна бачити, класичні політичні партії демонструють у політичному спектрі певний «дрейф» вправо, чутливо орієнтуючись на симпатії та антипатії виборців, що все більше відчують страх перед обличчям сучасності, на якому, образно кажучи, щодалі яскрава привітна посмішка змінюється на жорстокий вишкір. Всеохопний, глобальний страх стає симптомом серйозного

захворювання цивілізації. Страх цей активізує дедалі прогресуючу емансипацію людини від раціонального світосприйняття, «підказуючи» принагідний об'єкт для еманациї страху – всіх тих, хто не такий, як «Я» або «Ми», хто прийшов у «мій» усталений світ, щоб змінювати його на гірше, безумовно. Масштабні міграційні процеси та пов'язане з ними розширення глобальної тероросфери утворюють явні чи уявні пункти генерації теророфобії, діючими особами яких вважаються саме іммігранти. Світ вже не відчуває себе захищеним перед глобальними змінами в усіх сферах природного й соціального життя, людство начебто застигло в очікуванні розвитку нового порядку або нового хаосу.

У сучасному світі, зауважує засновник Сінгапуру Лі Куан Ю, «...протиставляються вже не комуністичні та демократичні держави чи країни Заходу і Сходу. Нині відбувається розділення між мусульманськими терористами та США, Ізраїлем та їхніми прихильниками. Друге за важливістю протистояння відбувається між войовничим ісламом і невойовничим, новітнім ісламом, який прагне переглянути релігійні підвалини з позицій сучасного світу. Ми опинилися в ситуації, якої світ ще не знав. Існує група людей, готових знищити самих себе, щоб завдати шкоди іншим... Тероризм у дусі «Аль-Каїди» – це нове й унікальне явище, що має глобальний характер. Знадобляться роки, щоб загасити вогонь ісламського тероризму. Тим часом перед світом постала загроза заволодіння цими терористами зброєю масового ураження. Якщо таке станеться, кровопролиття буде жахливим. Отже, ядерні програми держав-ізгоїв необхідно зупинити, а їхні запаси озброєння конфіскувати» [34, с. 96].

Лі Куан Ю підкреслює, що тероризм *per se* не є проблемою чи загрозою сучасного світу; проблему становить радикальний іслам або ісламізм. «Нафта без ісламу може бути проблемою, але ісламізм *плюс* нафта стає вибухонебезпечною сумішшю. Ісламізм *плюс* нафта та *плюс*

зброю масового ураження – це вже загроза... Іран із своїми ядерними потужностями істотно вплине на геополітичний баланс. Інші країни на Близькому Сході також захочуть володіти ядерною зброєю, збільшуючи тим самим можливість потрапляння до рук терористів матеріалів, необхідних для виготовлення зброї масового ураження» [34, с. 97].

Маємо констатувати багатофакторність процесу розвитку цивілізаційного, етнополітичного конфлікту, що створює загрозливі метасюжети не тільки сьогодення, але й майбутнього, зумовлює необхідність його розгляду як безперервного, інпредиктабельного (непрогнозованого), нелінійного процесу, де в кожному пункті біфуркації / поліфуркації приховуються ймовірні варіанти подальшого розвитку через імплікацію конкретних об'єктивних умов і наявного суб'єктивного фактору. Вказаний чинник пов'язується з діяльністю знакових постатей, ключових дійових осіб, визначальних політичних акторів як усередині країни, так і на міжнародному полі. Характеристиками таких «розбалансованих» систем є нестабільність, нелінійність, невірноваженість, що виявляються в діяльності радикально налаштованих груп та їхніх лідерів. Зовнішні чинники детерміновано інтересами й запитамі геополітичних лідерів у даному регіоні планети; при цьому вони можуть бути спрямованими як на ескалацію конфлікту аж до проявів тероризму, так і на його мирне врегулювання. Цивілізаційний, етнополітичний конфлікт є результатом розгорнутого діапазону внутрішніх і зовнішніх чинників, кожен із яких має свій ресурс і міру впливу на розвиток і формування терогенного потенціалу.

Зважаючи на вищевикладене, фактично можна говорити про те, що глобальний тероризм із потужними релігійними мотивами й ненавистю до Заходу становить масштабну загрозу: ненависть трансформується в бажання не тільки підкорити, але й знищити «невірного». На думку сербського

дослідника З. Відоєвича, спротив сучасній глобалізації, що активізується в радикальному ісламському русі, можна розглядати як «контрдію не тільки світу як гомогенізованій системі, але й, що набагато важливіше, світу як ряду рівноправних релятивізованих цілосностей і способів життя. Перший аспект цього спротиву – свого роду антисучасність, другий – антипостсучасність. Результатом може стати перехід від сучасної глобалізації до глобалізації під прапором радикального ісламу... Ісламський фундаменталізм і фанатизм, як головні ідеологічні витoki войовничого антизахідництва будуть підсилюватись, яку б силу Америка не використала проти них. Проамериканські режими в цих країнах будуть віддалятися від народу та можуть бути скинуті насильницьким шляхом, а талібанська або хомейнівська цивілізації отримають масову підтримку. Теологічний тоталітаризм, що є їхнім релігійно-політичним підґрунтям – не найкраща альтернатива західної цивілізації» [169].

У межах даного трактування слід акцентувати увагу на тому, що сучасні цивілізації, за свідченням політичної науки, це асиметричні, гетерогенні, засновані на нерівності суспільства з культурами, що характеризуються мозаїчністю, а контенти є внутрішньо контрадикторними. Але цінності цивілізацій постають об'єктом безумовної поваги, розуміння й захисту. Феномен цивілізації знайшов відображення в працях Д. Белла [66], Е. Тоффлера [163], А. Тойнбі [165], Ф. Фукуями [91], С. Гантінгтона [112]. У даному аспекті стає зрозуміло, що різні світи, культури, народи або цивілізації здатні легко вступати в конфліктну протидію просто через те, що вони різні, навіть за відсутності конкретних збуджувальних факторів. Досліджуючи витoki цивілізаційного конфлікту, експерти наполягають на асиметричному характері глобалізації – вона охоплює окремі регіони і країни світу з різною швидкістю, глибиною та інтенсивністю, має суперечливі цивілізаційні прояви та може

провокувати непередбачувані, з невизначеним результатом, а можливо – до трагічних, невідворотних наслідків.

Подібний контекст дозволяє констатувати, що використання поняття «конфлікт цивілізацій» у площині досліджень проявів тероризму в сучасному світі, не може носити характеру однозначної імпліцитності. Цивілізація, в сучасному її розумінні, являє собою надто складний, багаторівневий і неоднозначний об'єкт, що характеризується високим ступенем стохастичності, контрадикторності та евентуальності; навряд чи коректно розглядати цивілізацію як цілісний, гомогенний трансісторичний об'єкт, що можна порівнювати з іншим подібним об'єктом у контексті конфліктної, зокрема взаємодії. Цивілізація – поняття досить дисипативне, в ньому немає якогось сутнісного підґрунтя, що консолідує суспільство в напрямі контрверсивних інтенцій стосовно інших цивілізацій. Під конфліктом цивілізацій у новітній історії політики зазвичай пропонують розуміти геополітичні, етнополітичні, культурно-конфесійні контрадикції, які оформлюються в свідомо-укорінені, навіть менталізовані сентенції на кшталт «ісламська загроза», «китайська експансія», «азійська небезпека», в недалекому минулому – «американський тиск», «західна інтервенція» тощо.

Соціально-психологічний підхід зосереджується на вивченні тероризму крізь призму психологічних, емоційно-ментальних аспектів, акцентуючи увагу на особливостях людської природи, що залишається незмінною, попри стрімкий розвиток науки й технологій. Класичною соціально-психологічною працею, присвяченою проблемам тероризму, вважається твір американського дослідника Е. Гоффера під назвою «The True Believer» («Істинно віруючий») [109], що побачив світ у 1962 році. На користь високого гатунку даної праці свідчить проведений автором глибокий аналіз масової психології, а саме тих її рис, що формують тип «істинно віруючого», тобто глибоко

переконаної та деструктивно налаштованої людини. Серед цих рис заклики до масових рухів, бажання суспільних трансформацій, внутрішня мінливість мас. Значну роль відіграють фанатизм, бідність, егоїзм і амбіційність, прагнення домінувати тощо. Еволюція такої особи – від слів до справи, до «корисних масових рухів». Під яким би прапором не діяв терорист, він слідує основним заповідям глобалізму, зокрема кожен має право бути почутим і мати простір для декларування особистих або групових послань до соціуму. Терористом зазвичай стає той, хто відчуває, що його ігнорують, а індивідуальні думки не враховуються ні в комунікації, ні в реальному житті, тому він вдається до насильства як до способу «гучно висловитися», привертаючи увагу всього світу. В сучасних умовах тероризм набуває форм мистецького акту, видовища, публічного перформансу, оскільки розгортається під прицілом тисяч камер. Найбільший ефект терористичні дії мають там, де присутні медіа, де є гучне висвітлення, емоційний резонанс у суспільстві, що, своєю чергою, призводить до розширення атмосфери страху та тривожності, підвищуючи градус напруги фобогенного простору.

Отже, тероризм у сучасному суспільстві – це антагоністична взаємодія двох різних способів організації суспільного буття, двох протилежних форм зв'язків, формально і неформально налаштованих. У останні десятиліття практично всі держави, що знаходяться, умовно кажучи, в авангарді розвитку цивілізації, об'єднуються проти неформальної, але досить злагодженої спільноти терористів, котрі прагнуть через хаос, посіяний у суспільстві, встановити бажаний для себе «порядок». Відповідно держава, як система коннотованих, формалізованих структур і зв'язків, намагається (з різним ступенем успішності) через порядок і законність подолати хаос, нав'язаний терористами. Як відомо, будь-яка держава народжується і функціонує для того, щоб захистити своїх громадян, забезпечити дотримання

їхніх прав, у тому числі право на життя, якомога конструктивно організувати взаємовідносини між громадянами, забезпечити їх законними, адекватними, обов'язковими для всіх правилами регулювання вказаних взаємовідносин. Події 2014-2015 років (гучні теракти нігерійського угруповання «Боко Хаарам» у Гамбору, угруповання «Ісламська держава» в Іраку при штурмі в'язниці в Бадуші, угруповання «Ісламська держава» на сході іракського міста Ель-Фаллуджа; теракти в Парижі, Анкарі, Бангкоку, в афганському місті Джелалабад, у столиці Ємену Сані, в місті Бані-Саад на сході Іраку, в кенійському місті Гарісса) наочно демонструють: терористи діють настільки злагоджено, цілеспрямовано й, на жаль, результативно, що сучасні держави практично не здатні їм протистояти.

Показовою в даному контексті є думка Е. Канетті, котрий вказує у вже згаданому творі «Маса і влада»: «Загроза полягає в тому, що хтось там привласнив собі право когось убити. На боці, якого ця загроза стосується, під нею опиняється кожне, вона зрівнює всіх, бо спрямована проти кожного... Фізичне знищення, від якого досі захищало власне суспільство, тепер стало безпосередньо реальністю – і то через те, що людина належить саме до цього суспільства. Над усіма, хто залічує себе до певного народу, нависла однакова страшна загроза. Тисячі людей, кожній з яких окремо, але тієї самої миті сказано: «Ти повинен умерти» – об'єднують свої зусилля, щоб відвернути смертельну загрозу. Вони намагаються якнайскоріше залучити на свій бік усіх, хто також може опинитися під цією загрозою; вони згуртовуються якомога тісніше й підкоряються одній волі, щоби спільно діяти проти ворога» [19, с. 59].

Продовжуючи сентенцію Е. Канетті, висловимо думку, яка не претендує на безумовну новизну, але не втрачає актуальності в своїй прогресуючій значущості: в основу терора, перш за все, покладено страх достатньо великої кількості людей. Це те саме відчуття, яке, більш за все,

викликають у людей терористичні акти. Формула дуже проста: немає страху – немає терору. Навіть надзвичайно жорстоке насилля, кримінальний злочин не викликає, в силу своєї буденності, відчуття масової загрози. З точки зору психології страх складається з особливих фізіологічних змін, експресивної поведінки та сильних переживань, що витікають із очікування небезпеки. Іншими словами, страх – це емоційний стан, що виникає у випадку загрози біологічному або соціальному життю людини, він безпосередньо спрямовується на джерело дійсної або уявної небезпеки. Страх перед терактом не виникає як реакція на безпосередню загрозу чи фактичну небезпеку для людини, а є радше емоцією передбачення, він формується як очікування можливої небезпеки в найближчому або відносно близькому майбутньому. Варто наголосити, що страх є одним із найуніверсальніших і транчасових феноменів, що, без перебільшення, мають здатність впливати на природу та зміст суспільних процесів, особливо на початку ХХІ століття. Хоч страх є актуальним у всі історичні епохи, в період глобальних змін світового порядку він перетворюється на одну з ключових мегапроблем сучасності.

Слід підкреслити, що страх проявляється в людині у вигляді широкої та різнобарвної палітри емоційних станів – від легкої занепокоєності до інтенсивного панічного жаху. Коли джерело загрози є нечітким, неусвідомленим або нейтральним, страх трансформується в емоційній сфері в почуття тривоги. З точки зору функції, страх виконує роль сигналу, попереджуючого особу про потенційну небезпеку, допомагаючи зосередитися на її причинах і спонукати до пошуку шляхів уникнення загрози. У випадках, коли страх переходить у стан афекту, він може нав'язувати людині певні поведінкові моделі, домінуючі над волею, коли викликають такі реакції як-от: оборонна агресія, заціпеніння, байдужість, ескейпізм, моторне збудження та інші психічні прояви.

Безумовно, стан сильного страху – жаху, можна спровокувати, позбавивши людину спокою та безпеки практично в будь-якій сфері індивідуального або соціального буття – все залежить від того, наскільки конкретна сфера є важливою для людини. Кожна мисляча людина, котра живе в сучасному суспільстві, здатна зрозуміти, на підставі власного досвіду й спостережень за тими, хто мешкає поруч, що страх у ХХІ столітті має глибинний, всеохватний і перманентний характер. Індивід чітко усвідомлює наявність фобогенних факторів, таких як загроза війни, терористичних актів, техногенних і геофізичних катастроф, очікування контрпродуктивних політичних, соціальних або економічних трансформацій у суспільстві. Французський письменник Альбер Камю визначав ХVІІ століття як період математики, ХVІІІ називав століттям фізики й ХІХ – століттям біології. Напевно, живучи у двадцять першому столітті, Камю мав би всі підстави назвати його століттям концентрованого страху. Страх, на думку сучасного психолога Р. Мея, «... є відносини організму з певним об'єктом, якщо цей об'єкт можна прибрати – за допомогою боротьби або втечі, – відчуття небезпеки зникає. Але, оскільки тривога охоплює основи (серцевина, сутність) особистості, людина не може зайняти положення поза неї, не може об'єктивувати небезпеку... Страх існує незалежно від культури й рівня розвитку народу чи його окремих представників: єдине, що змінюється – це об'єкти страху, бо як тільки ми думаємо, що перемогли чи подолали страх, з'являється інший вид страху, а також інші засоби та заходи, спрямовані на його подолання» [133].

Раціональний аналіз процесів розвитку сучасного світу дає можливість припустити, що серед символічних понять сучасності найбільш вживаними, універсально-конгеніальними є такі поняття, як «війна», «страх», «самотність», «бідність», «особистість», «свобода», «злочинність», «тероризм» тощо. Як було зазначено вище, відчуття страху стало глобальним; із плином часу нові

страхи, як данина цивілізації, беруть у полон усе більшу кількість людей в усіх регіонах планети. В соціальному просторі третього тисячоліття відбувається вельми результативна маніпуляція людськими страхами для одержання бажаного результату й не останню (якщо не одну з головних) роль відіграють у даному процесі засоби масової інформації та комунікації. Ірраціональний страх є дієвим інструментом для гальмування раціональної сфери й захисних психологічних механізмів людського організму. Паралізована страхом особистість легко йде на поступки, піддається навіюванню, приймає будь-які умови, виконання яких позбавлять її, хоч на короткий строк, відчуття страху за життя, здоров'я, благополуччя себе та своїх близьких.

Одним із ключових моментів аналізу терористичної діяльності є її метафізичний характер – безпосередній вихід деструктивної емоції в простір трансцендентального, погляд на реальність *sub specie aeternalis* – із позиції вічності. Використовуючи вислів Е. Канетті, можна казати про те, що терорист – це «той, хто виживає» після смерті інших. Смерті протистоїть той, хто виживає, – головна дійова особа в драматичній колізії взаємодії маси та влади; це той, хто продовжує жити, коли навкруги всі вмерли або вмирають. Той, хто виживає, – це такий собі «термінатор», понадлюдина, супергерой, велич котрого тим вища, чим більшу кількість своїх ворогів і друзів він подолав або пережив. Він знищує ворогів, якщо необхідно, соратників і друзів, як це робили тисячі володарів в історії цивілізації, від Тутанхамона і Навуходоносора до Гітлера і Сталіна; головне – той, хто виживає, прагне всіх – і друзів, і ворогів – пережити. Влада протистоїть масі як такий, а той, хто виживає, – протиставляє себе масі мертвих, усіх тих, кого він пережив. Момент виживання – це момент влади, біологічний чинник (збереження й підтримання, як біологічного процесу, власного життя) трансформується в чинник соціально-політичний (усвідомлення самоунікальності, сингулярності

того, хто виживає, як суб'єкта влади). Нехтуючи біологічною смертю, «той, хто виживає», сподівається на безсмертя, хоча б у формі міфів, літературних або архітектурних пам'яток, пов'язаних із «вічним ім'ям» традицій, обрядових дій, ідеологічних «скрижалей» [19].

Найпростіша форма виживання – це вбивство, знищення людини «... що, випроставшись постає на шляху як ворог. Її треба повалити, щоб відчувти, що ти ще є, а її вже нема» [19, с. 187]. Той, хто виживає, знає, що мертвих багато, але вбивати треба ще більше, навіть друзів; перемогти «той, хто виживає» може тільки знищуючи якомога більше, вже не розбираючи друзів і ворогів; масі мертвих «той, хто виживає» протиставляє себе, як щасливого вибраного. Для остаточного тріумфу «того, хто виживає» необхідним є його тілесна присутність навіть після фізичної смерті. Муміфіковані володарі вимагають жертв у вигляді масових ритуальних дій: принесення клятв, демонстрацій явних або вдаваних успіхів суспільства, його військової могутності; вічним оголошується або сам Диктатор («Ленін і тепер живіший за всіх живих») або увічнюються його дії («Справи Леніна живуть і перемагають»).

У середині минулого століття, саме коли Еліас Канетті працював над «Масою і владою», людство зіткнулося з суттєвими змінами змісту глобальних проблем, у тому числі з критичними проявами соціально-політичних конфліктів, що характеризують із всією жорстокістю новий період світового розвитку. Людство побачило трагедію Хіросіми та Нагасакі, як зловісний тріумф антигуманізму; тому стало зрозуміло: технічний прогрес дає можливість одній людині (саме Тому, хто виживе!) знищити велику частину людства. Всі жахи понадприродного насилля, що нависло над людством, втілювалося в уявленні про одного Можновладця, котрий «... здатний завдати таких спустошень, які перевершать усі Господні лиха разом узяті. Людина вкрала власного Бога. Вона захопила його і привласнила все, що належало йому й

що викликало жах і несло загибель. Що там Чингіс-хан! Що Тамерлан! Що Гітлер! Проти наших можливостей вони – нікчемні початківці й дилетанти!» [19, с. 390-391].

Слід прийняти, хоча б у найбільш загальному розумінні, запропоновану сучасними дослідниками класифікацію (безумовно не єдину), в якій виокремлюються природні, соціальні та екзистенціальні страхи. Не заглиблюючись у сутнісну характеристику перших двох, розглянемо екзистенціальний страх як такий, що забезпечує дієвість тероризму, його результативність і, принаймні в сучасних умовах, непереможність. У перманентному стані страху людину тримають не тільки загрози терористичних атак і, відповідно, можливість загибелі, але й соціальна беззахисність і політична нестабільність, зростання кількості техногенних катастроф, геофізичних або космічних катаклізмів. Вбачається цілком логічним наступне твердження щодо екзистенційної функції страху: оцінюючи можливі наслідки будь-якої дії, необхідно концентрувати увагу не стільки на тих позитивних наслідках, до яких вона може призвести, скільки на тих негараздах і нещастях, які вона здатна спровокувати. Страх має застерегти людство від ірраціональних кроків та орієнтувати на передбачення й перспективне прорахування можливих наслідків людських дій. Страх здатен допомогти запобігти загибелі людства, страх може застерегти. Логіка страху вказує: смерть – це «ніщо, страх перед яким дозволяє по-справжньому усвідомити цінність життя» [117, с. 7].

Слід зауважити, що екзистенційна компонента страху свідчить про те, що людина, будучи внутрішньо пов'язаною з буттям, відчужена від нього в своєму «земному» існуванні. Різноманітні уявлення про людину стали основою для формування концепцій людської природи й особистості, що постають об'єктами філософських розмислів, досліджуються широким спектром наук та знаходять відображення в мистецтві. Зокрема, філософське розуміння людини, як

унікальної істоти, пропонує бачення її як втілення єдності трьох начал: природного, соціального і духовного. Водночас жодна з цих галузей знання поки що не створила універсального інструменту, що дозволив би пізнати людину в усій її багатовимірності. Фізіологічно людина належить до світу тварин, життя яких визначається інстинктами та різними формами взаємодії з довкіллям. Сучасна наука трактує людину як біосоціальну істоту, що одночасно належить до природно-біологічної та соціально-духовної сфер буття. Ця подвійна приналежність виявляється у формі асиметричної детермінації, біологічної та соціальної, що визначає особливості людського існування. Для повнішого розуміння природи людини, яка є біосоціальною за своєю суттю, варто розглядати її як інтегральну систему з бінарною структурою «біологічний вид – соціальний індивід». Ця система характеризується постійною взаємодією та напругою між соціальним і біологічним початками. В межах біологічного, соціологічного і психологічного підходів розвиток особистості тлумачиться як результат взаємодії двох основних чинників – спадковості та середовища, тобто біологічного і соціального. При цьому властивості особистості аналізуються як у системно-діяльнісному, так і в історико-еволюційному контекстах. Вказана «роздвоєність» складає сутність властивого людині екзистенційного протиріччя. Напевно, для того, щоб людина усвідомлювала ситуацію свого особливого положення в планетарному бутті, вона має усвідомлювати загрозу небуття.

Сучасні психологи наполягають на тому, що атмосфера страху є необхідною складовою практично всіх проявів деструктивної, в тому числі терористичної діяльності. Психологічний підхід до проблеми тероризму дає можливість зрозуміти, що тероризм потенціює в окремих осіб інтенціальний імпульс щодо вирішення актуальних для них проблем екстремальними, неординарними прийомами, тобто спрямовує їх у бік політичного екстремізму без оцінки

психологічного стану, морально-етичних імперативів, умонастроїв, що забезпечують налаштованість людей на використання будь-яких нічим не обмежених ресурсів для досягнення поставлених перед собою цілей, як правило, політичних. Засоби морально-психологічного насильства належать, як структурний компонент, до засобів фізичного й матеріального насилля, оскільки терорист завжди готовий до залякування наявного або передбачуваного ворога. Відтак, є підстави розглядати морально-психологічне насильство на певну особу або групу осіб в якості окремого, самостійного способу насилля [11].

У контексті соціально-психологічного підходу до феномена тероризму слід наголосити: ніщо не справляє настільки потужної фасцинуючої (від англ. *fascination* – очарування) дії на людину, як зловісна (зокрема, терористична) загроза. Справа, як бачиться, в тому, що терор приносить у жертву «одиночність» на користь множини, для якої готується (обіцяється) більш комфортне життя: без утисків, переслідувань, порушень прав, дискримінації, зневаги тощо. Кожна людина, навіть така, що характеризується «концентрованим» раціоналізмом сприйняття реальності (навіть жорстокої) та відносною індиферентністю реакції на її прояви, потерпає від «очарування» жорстокістю, що створює у фасцинованої людини певний настрій. Достатньо налаштувати соціальну групу на сприйняття певної інформації, а, головне, «подати» її у відповідному оформленні (семантичному), а далі семантична фасцинація визначає поведінку тих, хто сприймає інформацію, перетворюючи її на життєво важливу. Хрестоматійним є приклад, коли у 1938 році радіопередача за романом письменника-фантаста Герберта Веллса «War of the worlds» («Війна світів») викликала фасцинацію в більш, ніж мільйона людей, оскільки вони повірили у спектакль, як у прямий репортаж із місця подій, зокрема, в Еквадорі

радіопостановка роману «Війна світів» призвела до трагедії – реальної загибелі невігаданих людей.

Жан Бодріяр наполягає на тому, що «... священний союз проти тероризму, моральний осуд співрозмірні з надзвичайною радістю, що полягає у спогляданні руйнації цієї глобальної всемогутності, більш того, спогляданні, в певному розумінні, саморуйнації, самогубства в усієї його величі. Оскільки це саме воно, своєю безмежною потужністю інспірувало те насилля, яке заповонило весь світ, та, як наслідок, інспірувало те терористично уявне, яке (без нашого відомо) живе в кожному з нас. Те, що ми уявляли цю подію, те, що весь світ, без виключення, марив ним, – оскільки не можна не мріяти про знищення будь-якої могутності, яка стала до такого рівня гегемоністською, – річ абсолютно неприйнятна для західної моральної свідомості, але, тим не менш, це факт, і саме він визначає патетичне шаленство всіх тих дискурсів, які хочуть уникнути самої цієї думки» [64].

Політологічний підхід зумовлений, як видається, використанням ідеї Д. Белла про три сфери постіндустріального суспільства, що керуються різними ключовими принципами. Тероризм, у найбільш загальному розумінні, – це соціальне явище, сутність якого у використанні або загрозі використання насильства у вигляді терористичного акту з метою ескалації напруження в суспільстві, формування атмосфери безвиході, покори й приреченості задля досягнення певних цілей суб'єктів терористичної діяльності. Тероризм можна охарактеризувати і як соціально-протестний або революційний рух, що відбувається в умовах елімінації певного класу й деполітизації суспільного життя. Втім, подібного роду революції не претендують на узурпацію влади, їхня мета – потрясіння противника, до лав якого потрапляють, як правило, не політичні діячі або силовики-високопосадовці, а пересічні громадяни – безвинні жертви, котрі використовуються терористами як засіб маніфестації власних

вимог; створення та активізація в соціумі фобогенних факторів, дія яких повинна примусити представників легітимної влади прислухатись і відреагувати відповідним чином на вимоги лідерів терористичних організацій [66].

Також слід зауважити, що тероризм – це міжнародний кримінал, добре оснащений технологічно, володіючий політичними цілями, «граючий» на міжнародній сцені як помітний і впливовий політичний актор, діяльність якого є спрямованою не безпосередньо проти «своєї» або іншої держави, але шляхом терористичної атаки на мирне населення. Домінуючим джерелом тут постає психологічне (бажання влади, поживи, честолюбство, заздрість, навіть марнославство). Це той рід криміналу, що стимулює процес руйнування традиційного суспільства, що не супроводжується конструктивною модернізацією. В той же час тероризм набуває обрисів війни нового типу, війни, що спростовує офіційну політику держави. Це породжена соціальними й цивілізаційними причинами війна неполітичних суб'єктів, яку вони не оголошують і ведуть із перспективними, досяжними не в результаті цієї війни, політичними цілями [164].

Отже, вихідним пунктом міркувань щодо політичної сутності тероризму, особливо сучасного світового, слід вважати тезу про те, що терористичні прояви виражають собою гранично гострий конфлікт із приводу (пере)розподілу ресурсів: владних, матеріально-фінансових, територіальних, людських, духовних, інформаційних тощо. Таким чином, аналіз контекстуального ареалу конфліктної взаємодії є не тільки бажаним, але, напевно, необхідним задля кращого розуміння феномена сучасного тероризму. Необхідно підкреслити, що соціально-політичний конфлікт, екстремальною «версією» якого визначено тероризм, є невід'ємним перманентним станом внутрішньої та міждержавної політики, її збуджувальним імпульсом. Сучасні визначення політики, як правило, передбачають імпліцитне

включення феномена конфлікту до її структури. Політика розглядається як форма боротьби між суб'єктами, що переслідують апріорно несумісні цілі, а це зумовлює необхідність регульованого й контрольованого владою перерозподілу соціальних цінностей.

Серед причин занепаду суспільства, а відтак умов створення благодатного середовища для проявів тероризму, є, на думку Лі Куан Ю, зброя, наркотики, злочинність і насилля, бродяжництво, непристойна поведінка в суспільстві. «Надання окремій людині права поводитися так, як їй заманеться, йде на шкоду дисциплінованому суспільству... Це багато в чому пов'язане з руйнацією моральних підвалин суспільства та зі зниженням рівня персональної відповідальності. Ліберальна, інтелектуальна традиція, що сформувалася у США після Другої світової війни, передбачає, що люди прибувають до досконалої держави, де кожен матиме краще життя, оскільки йому дозволено робити все, що захочеться, і при цьому процвітати. Цей план не спрацював, і я сумніваюся, що коли-небудь спрацює... Американці вже виявляють своє негативне ставлення до невдалої соціальної політики, яка призвела до того, що люди публічно мочаться на вулиці, займаються агресивним жебрацтвом, до загального занепаду суспільства... У державі має бути порядок. Зброя, наркотики та насильство тісно взаємопов'язані та несуть загрозу суспільному порядку» [64, с. 57].

Слід взяти до уваги оцінку ситуації, сформульованої стосовно тероризму, як реваншу та останньої битви традиціоналізму; деякі зарубіжні дослідники вважають, що тероризм не слід розглядати як політичну дію, оскільки все життя традиційних суспільств не знає політики в сучасному (кінець XX століття) розумінні цього слова. Сконцентровані в різних регіонах світу вогнища соціального протесту, культурні та релігійні конфлікти і масова психологічна нестійкість генерують прогресуюче зростання загроз у

міжнародному просторі, робить їх непередбачуваними, на кшталт природних катаклізмів, перетворюючи суспільство на квазіприродну реальність. У сучасному світі тероризм і екстремізм постають як способи боротьби слабких із політичною силою держави, проти якої вони не здатні вступити у відкрите силове протистояння; тероризм і екстремізм можна характеризувати як реакцію на асиметрію в розподілі політичної ренти [164].

Вищевикладене дає підстави припустити, що сучасна політика – це специфічний світ, простір для великої кількості різнорідних політичних дій, коли неоднакові можливості інтегруються у відкритий буттєвий простір, змінюючи власний статус. Політичний світ, його правові детермінанти – це світ опосередкованих інтеракцій, що сприяють індивідуальній або груповій свободі завдяки можливості вибору, але в той же час провокуючих невдоволення, тривогу, невпевненість у майбутньому, в результаті чого формується стратегія контрдій. Це не завжди активує терористичний прояв, але завжди дає можливість втілити його в реальність, оскільки кожен індивідуальний або груповий суб'єкт, маючи власні інтереси, вступає в контрадикцію з прагненнями інших суб'єктів; інтереси і прагнення можуть виявитися адекватними, але ніяка безумовна гармонія в подібних умовах не гарантується й навіть очевидний на перший погляд паритет може проявити себе як латентний конфліктогенний чинник.

У такому розумінні можна говорити про те, що інтегральна характеристика тероризму повинна мати саме політичне підґрунтя. Таке твердження продиктоване тим, що практично всі сучасні терористи мають чітко окреслені політичні цілі. Керівники терористичних організацій пропонують своїм adeptам конгеніальні їхньому світогляду проєкти, що виправдовують тероризм, а також забезпечують терористів фінансово. Вочевидь, головна мотивація терористів не релігія, а політика: для мусульманських

терористів – це розбудова всесвітнього ісламського халіфату, для інших – це створення власної держави, здобуття автономії, досягнення певного статусу в системі міжнародних відносин тощо. Крім цього, яскраве політичне забарвлення терористичних акцій ХХІ століття можна обґрунтувати за допомогою такого трактування як політичне, що не пов'язує політику виключно зі специфічною діяльністю держави. Політична сфера суспільства, як відомо, охоплює сукупність структурних елементів із чітко визначеними характеристиками, безпосередньо пов'язаними із владними відносинами. До неї належать політичні інститути й процеси, неурядові організації, механізми взаємодії, правила, норми, ідеї, інтереси та інші компоненти. Основна функція політичної сфери полягає в забезпеченні організаційної структури державної влади та в реалізації суспільних інтересів загалом. Вона займає провідне місце серед інших сфер суспільного життя, визначаючи напрями їх розвитку та взаємодії.

У контексті представленого дослідження доречним вбачається питання: чи може деполітизація суспільства слугувати свого роду каталізатором деградації конфліктних проявів? Слід пам'ятати, що на пошуки кращого політичного устрою була спрямована концепція неолібералізму з її апеляцією до вільного ринку; провідні ідеї неолібералізму конвергують із поняттями деполітизації, реалізуючи в її речинці відповідну політику та ідеологію. Однак прибічники деполітизації не враховують, що сучасний світ має якісну невизначеність, виражену через розмежування. Сучасні проблеми, пов'язані з політикою мультикультуралізму, переконливо доводять, що не прийшов час «перетинати кордони» і «закопувати рови», за висловом американського літературознавця Л. Фідлера. Захід, щоб зберегтися, вимушений підсилювати кордони й демаркувати нові межі, демонструючи обґрунтовані побоювання нових, більш масштабних терористичних атак.

Майже аксіоматичним в умовах сучасності постає той факт, що тероризм є явищем, іманентним організованому людському суспільству. Насилля з метою розподілу ресурсів, фактично і є політикою, що відображає ідеальні уявлення людей про владу, точніше існуючі у членів суспільства прагнення «отримати» найбільш привабливу, на їхню думку, його модель. Базова установка терористів досягти вирішення будь-якої політичної, соціальної, культурної, національної або релігійної проблеми засобами прямого нелегітимного насилля постає тією домінантою, що етіологічно дозволяє оцінювати статуси існуючих політичних і ідеологічних структур як засобів виправдання терору й обґрунтування необхідності застосування терористичних актів. Є всі підстави стверджувати, що тероризм – це ніщо інше, як нова форма війни XXI століття, а в контексті песимістичних прогнозів – всього третього тисячоліття. Як і кожна нова війна, кожен черговий терористичний акт буде мати свій *casus belli* (лат. – «привід для війни»), визначені ресурси, будуть претензії та ультиматуми, будуть полонені (заручники), поранені та загиблі.

Сучасна світова спільнота оголосила війну тероризму, але подібними деклараціями суспільства визнають терористичні організації в якості легітимного політичного супротивника. Класична війна передбачає збройне протистояння між великими соціально-політичними утвореннями – класами, націями, державами, альянсами держав. Але терористи прагнуть однобічно використовувати засоби збройного насилля, вони є супротивниками всього цивілізованого світу, ворогами нелегітимними й нелегальними; будь-який діалог із тероризмом – апріорна контрадикція, непродуктивна взаємодія різних культур, світоглядів, буттєвих інтенцій, етично-духовних запитів, моделей реальності, цивілізаційних проєктів.

Отже, суть комплексного підходу до вивчення тероризму, як соціально-політичного явища, можна розкрити

через виявлення фундаментальних засад розвитку цивілізації, що мають своє специфічне відбиття у сфері внутрішньодержавних і міжнародних відносин. Складність та багатомірність поняття «тероризм» націлює на дослідження взаємозв'язку процесів у соціально-економічній системі, політичній організації суспільства, а також у сфері функціонування етнічних традицій, культури, мови і релігії.

1. 2. Філософська інтерпретація феномена тероризму

Дослідження соціально-філософського підґрунтя такої екстремальної форми конфлікту, як тероризм, має велике практичне значення, оскільки без розуміння ключових чинників, що впливають на ескалацію терористичної діяльності, або навпаки, її ретардації, неможливо правильно оцінити ступінь терористичної загрози і вибрати максимально результативну стратегію керівного впливу на розвиток конфліктів із метою мінімізації їх деструктивних наслідків. Знання тероризму і терористів «із середини» має безумовне значення, зокрема, для аналізу й оцінки стану реальної терористичної загрози, вирішення конкретних проблем, пов'язаних з умовами виникнення терористичної загрози, вибору найбільш ефективної тактики щодо перемовин із терористами про звільнення заручників.

Як бачимо, феномен тероризму є недостатньо дослідженим у філософсько-культурологічній, культурно-антропологічній і релігієзнавчій площинах. Філософський підхід до тероризму оперує, перш за все, моральними категоріями: наявними є контрадикції «буття – небуття», «зло – добро», «насилля – ненасилля», «хаос – порядок», «розбудова – руйнація», «конфлікт – консенсус» тощо, елементи яких постають у якості трансісторичних модусів існування людства. Тероризм як суспільний феномен має вельми складну й протиречиву природу; його генеза та еволюція обумовлені цілим рядом факторів, серед яких, на

думку сучасних дослідників, найбільш важливими є геополітичні, соціально-економічні, культурні, релігійні та психологічні. Вказані чинники не демонструють усього багатоманіття факторів, впливаючих на походження й функціонування тероризму як соціального феномена, але створюють обрис тієї соціокультурної парадигми, в якій виявляються найбільш суттєві риси тероризму.

Доречно відзначити, що тероризм, як екстремальна форма людської діяльності, розглядається в якості імпліцитно аморального явища, засудження чого є моральним обов'язком кожної культурної людини, для якої тероризм, як гіпертрофоване зло, є несумісним із будь-якими уявленнями про добро, справедливість, людяність. Утім, подібна «однобічність», пов'язана з розумінням терору як насилля (і тільки), на думку сучасних дослідників, страждає певною моновалюативністю та не дозволяє розглядати тероризм в усій широті проявів і уособлень; якщо не кожний прояв насилля є терористичним актом, то кожний теракт є насиллям, тобто дією, що веде до дестабілізації системи. Але терористичний акт – це не тільки демонстрація боротьби з системою, це маніфестація дисгеніальної суспільству позиції борців (борця) з системою, це апропріація терористами права реалізувати певний «антисистемний» проєкт, реалізація чого активізує нову реальність, на прояви якої система не може не реагувати.

У продовження попередньої тези додамо, що практика тероризму – це антисистемна діяльність терористів усередині функціонуючої соціальної системи. Поняття «насилля», «терор», «тероризм» є тими поняттями, що мають (та будуть мати надалі) величезний соціальний потенціал, відповідно виникає необхідність розуміння філософії сучасного тероризму, як екстремальної форми боротьби за, *quod maxima negotia*, отримання / утримання і використання ресурсів, перш за все фінансових. Із цього приводу американський політолог Ч. Найбург ще наприкінці 60-х років минулого

століття зауважував: «Суспільство складається з конкуруючих соціумів і груп людей, котрі борються за отримання або збереження різноманітних благ за допомогою широкого арсеналу засобів. У цій боротьбі застосовуються мирні або насильницькі методи, та, відповідно, життя суспільства визначається двома поняттями – миром або війною, насиллям або ненасиллям. Мирний стан означає, що конкурентна боротьба відбувається в межах легальності та закону. Навпаки, коли відбувається боротьба існуючого порядку і зіткнення противоборчих сил досягає граничної гостроти, ця боротьба перетворюється у насильницькі акції» [135, с. 16].

У своїх міркуваннях ми виходимо з необхідності фіксації того факту, що потрібен новий предметний підхід до об'єкта, або, кажучи конкретніше, виникає потреба філософського підходу, що дає можливість доповнювати та збагачувати традиційні дослідницькі підходи, сприяти експлікації нових вимірів такого складного, неоднозначного й динамічно змінюваного феномена, яким є сучасний тероризм. Слід підкреслити, що в умовах ХХІ століття особливої актуальності набуває проблема всебічного аналізу соціально-політичного підґрунтя й філософсько-світоглядної природи сучасного тероризму. Філософія, що володіє відповідним логіко-інтегративним апаратом, має сформулювати концепцію тероризму, як деструктивного, антигуманного явища, властивого сучасному глобальному суспільству. Результативний аналіз проблем тероризму є можливим тільки за умов відповідної методології дослідження, що, претендуючи на адекватність, повноту і актуальність, має бути науково обґрунтованою й незалежною від домінуючої «тут, так і зараз» державної ідеології. Причина складності й суперечливості об'єктивного аналізу феномена тероризму бачиться в його неупинно зростаючій значущості в практичній політиці не тільки світових держав-лідерів, але й

таких, які традиційно відносять до таких держав, що знаходяться в процесі демократичного розвитку.

Необхідно вказати, що в дофілософський період культура і світогляд людини носили синкретичний характер, тому «зберігачі» і «передавачі» наявних у суспільстві знань не були соціально та діяльнісно диференційовані. Лише з виникненням і розвитком філософії, що в даному контексті доцільно розглядати як теоретично-рефлексивне підґрунтя формування світогляду, спорадичні та стохастично-інтуїтивні впливи світоглядних уявлень людини, як соціально-біологічної істоти, на її діяльність і еволюцію почали набувати усвідомленого, цілеспрямованого і прогресивно зорієнтованого характеру. Ще з античності філософія виконує роль духовного «камертону» конкретного історичного періоду: з плином часу невідворотно настає такий момент, коли філософія не тільки внутрішньо, за своїм змістом, але й зовнішньо, за своїм виявом, вступає у взаємодію з тією реальністю, в якій вона оперує.

Зміни, що супроводжують початок нового тисячоліття, актуалізують потребу в активному пошуку адекватних відповідей на історичні виклики, а також у формуванні ціннісних орієнтирів, пов'язаних з наступністю і спадкоємністю цивілізаційного розвитку. Ці обставини зумовлюють необхідність філософського осмислення та концептуального обґрунтування таких ключових завдань:

- уточнення змістового насичення та пошук ефективних, конструктивних шляхів досягнення соціально-вагомих й ціннісно-важливих цілей, що здатні узгодити загальне й індивідуальне, суспільне й особисте, цілісне й часткове;

- розроблення, обґрунтування та імплементація в соціальний простір конструктивної моделі гуманного суспільства та суспільної людини, об'єднаних конгеніально узгодженими інтересами, намірами, цілями та пріоритетами;

– переорієнтування суспільних цілей та, відповідно, прагнень згідно з світоглядно-екзистенційною формулою «від ідеалізації наявного до втілення ідеального»;

– пошук та наукове обґрунтування власної, унікальної траєкторії розвитку кожного суспільства в умовах глобалізованого світу з урахуванням основних принципів, тенденцій і контртенденцій світового історичного процесу.

Філософське осмислення проблем, пов'язаних із тероризмом і контртерористичною діяльністю, що здійснювалося впродовж певного історичного періоду, набуло особливої актуальності та гостроти наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Це було зумовлено системними кризовими явищами та тенденціями в глобальному світоустрої, спричиненими глибокими трансформаціями в політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах міжнародного життя. Варто пам'ятати, що філософія не вперше в історії людства намагається прояснити сенс терора як цивілізаційного феномена: німецька філософія зробила спробу пізнати сутність терору Великої французької революції та його природу. Концепція тоталітаризму сформувалася протягом 20-50-х років минулого століття, коли світ ще не оговтався від жахів двох світових війн, а фашизм і націонал-соціалізм були засуджені всім цивілізованим світом. Але Радянський Союз ще жив під жорстким пресом сталінського режиму, а нові прокомуністичні держави, орієнтовані на СРСР («Хто не з нами, той проти нас»), наслідували радянську модель правління. Спроби протидії радянському режиму, навіть проголошені протиріччя з ним, викликали гостру реакцію – класичний вже приклад підготовки масштабного теракта спецслужбами радянського МДБ (Міністерство державної безпеки) проти лідерів Югославії на острові Бріоні в Адріатичному морі.

Слід зауважити: філософи, прибічники абсолютного емпіризму та інтуїції, наполягають на тому, що

фундаментальних прозрінь людина досягає не за допомогою порівняння, вимірювання та рахування, а за допомогою безпосереднього досвіду та споглядання. Зокрема, французький філософ Анрі Бергсон наголосив на тому, що неможливо абсолютно і принципово використовувати щодо специфічних, наприклад, психічних величин, поняття кількості, яке використовується у мові математики, тобто, такі величини не можна вимірювати інструментарієм точної науки. Природа подібних величин є суто якісною, вся дійсність дана людині в реальних відчуттях, відтак вона не піддається кількісній експлікації; для того, щоб «поринути» в природу об'єкта, спостерігачу (досліднику) необхідно інтуїтивно осягнути досліджувані об'єкти, процеси і явища, відмовляючись від якісного математичного аналізу. Показовою в цьому сенсі є думка А. Бергсона стосовно того, що «... але саме філософствувати й означає розміщуватись зусиллям інтуїції всередині тієї конкретної реальності, на яку критика бере ззовні дві протилежні точки зору, тезу і антитезу» [67].

Із критикою інтуїтивного пізнання виступив німецько-австрійський філософ Моріц Шлік: він закликав відмовитися від думки щодо визначення пізнання як діяльності, орієнтованої на відшукування, впорядкування та компаративний аналіз того, що вже відомо. Це «... означає розвінчання, деградацію пізнання, такий вид пізнання є всього лише паліативом, яким ми повинні задовольнитися, оскільки ми не наділені деяким кращим способом пізнання; так, начебто цілком розуміємо більш прямий та досконалий метод пізнання, а саме інтуїтивне пізнання, або «інтелектуальне споглядання», за допомогою якого наділені ним істоти здатні якимось безпосереднім і потаємним чином пізнавати предмет, який необхідно пізнати. Все постає абсолютно інакше. Напроти, спосіб пізнання, яким ми насправді володіємо, наше порівнююче, понятійне, дискурсивне пізнання дає нам саме те, що ми очікуємо від

нього отримати. Інтелектуальна потреба, заради якої ми займаємося наукою, цілком задовольняється цим нашим пізнанням; злиття з речами, інтуїція, інтелектуальне споглядання не задовольняли б її. Наше пізнання різним чином іде в ногу з нашими потребами – і в житті, і в техніці» [145].

Німецький філософ Едмунд Гуссерль у праці «Philosophie als strenge Wissenschaft» («Філософія як строга наука») протиставляє філософію «світоспоглядацьку» філософії, як точній науці. Філософія світоспоглядання передбачає, що всі науки є «зберігачами» об'єктивної істини. Оскільки людство має постійну потребу в знанні, «завершуючому» та «об'єднуючому», «всеохопному» і «всепостигаючому», за Е. Гуссерлем, філософія світоспоглядання розглядає всі науки як своє підґрунтя, будуючи «... свої споруди на основі точних наук». Сучасні Е. Гуссерлю філософи (йдеться про 30-ті роки минулого століття) високо цінили значення філософії світоспоглядання в порівнянні з філософією як «світонаукою», цінили тим вище, чим із більшим скептицизмом вони виступають проти прихильності до «строго філософської світонауки». Кожна велика філософія, наголошує Е. Гуссерль «... є не тільки історичним фактом – вона володіє також у розвитку духовного життя людства великою, навіть єдиною в своєму роді, телеологічною функцією, а саме – функцією вищого підсилення життєвого досвіду, освіти й мудрості свого часу» [113].

Зважаючи на вищевикладене, є підстави зазначити, що проблема боротьби з тероризмом належить до ряду «вічних» проблем філософії: кожна епоха і соціокультурний обшир надають цій проблемі своєрідних, неповторних особливостей, по-різному структуруючи, систематизуючи та субординуючи сукупність небезпек, викликів і вимог, що з різним ступенем активності впливають негативно на сферу безпеки суспільного буття. В умовах нового тисячоліття

актуальність цієї предметної сфери зумовлюється, насамперед, реалізацією нових соціально-політичних тенденцій, концепцій і доктрин, що вимагають переосмислення фундаментальних положень про глобальну / локальну безпеку. Попри відносно нетривалу усталеність, уявлення щодо тероризму і контрдії відносно нього, безумовно підпадають під дію принципу розвитку, тобто еволюціонують монохронно з суспільним буттям і свідомістю. Період безмежного глобалізму, інформаційної експансії та всеохопного консьюмеризму закономірно й об'єктивно активізує процес глибокої ревізії змістовно-аксіологічних пріоритетів у суспільстві.

Сучасний словенський філософ Славой Жижек вважає, що визначальним і основним досвідом сучасності є безпосередній досвід Реального, що протистоїть рутинній соціальній реальності. Це може бути тим, що французький філософ Ален Бадью визначає в якості ключової риси сучасності – «пристрасті Реального» (*la passion du reel*). С. Жижек припускає, що і так званий «фундаменталістський терор» являє собою уособлення «пристрасті Реального» за Аленом Бадью. На початку сімдесятих років минулого століття, згадує С. Жижек, після фіаско студентського руху протесту нових лівих, активізувалися терористичні дії з боку РАФ – RAF (нім. *Rote Armee Fraktion* – «Фракція Червоної Армії»). Філософ стверджує: маси настільки глибоко занурені в споживацький аполітичний стан, що їх неможливо активізувати за допомогою звичайної політичної просвіти та підвищення рівня свідомості. Для того, щоб зруйнувати їхню ідеологічну інсенситивність і споживацьку «гіпнотичну установку», необхідним було, на думку С. Жижека, насильницьке втручання, що, на іншому рівні, слугує підґрунтям сучасного фундаменталістського терору, покликаного пробудити людину суспільства споживання від занурення в «повсякденний ідеологічний Всесвіт» [188].

Варто визнати, що філософський аспект тероризму має власну специфіку, виходячи з сутності філософії, що полягає в роздумах над проблемами взаємодії між Людиною та Світом; а відтак, завдання дослідження філософії тероризму полягає, по-перше, в тому, щоб проаналізувати специфіку філософських концепцій сучасного тероризму, по-друге, в експлікації певних загальних констант даних концепцій, що визначають загальні риси природи тероризму й умови існування та еволюції даного суспільно-політичного феномену; по-третє, проникаючи в найпотаємніші пласти внутрішнього світу людини, філософія змінює або корегує її установки на життя, світовідчуття, світобачення й світогляд, ціннісні орієнтири, світооблаштовуючі інтенції.

Історія розвитку цивілізації довела беззаперечно істину стосовно того, що філософія є великим наставником, котрий дає дорогоцінні для мислячої людини уроки життя. Ми звертаємося до філософії, на думку іспанської дослідниці Д. Стейнберг, «... в пошуках мудрості, якої нам бракує, щоб поступово відкривати закони, яким підпорядковане життя, а відтак і ми самі. Щоб панувати над своєю особистістю, зробити її більш гармонійною та поділитися з іншими результатами наших досвідчень, уникаючи по змозі зайвих гризот. Щоб зрозуміти причину таких позірних незв'язаних між собою явищ, як біль, хвороба, злидні, насильство, божевілля, зненависть, різні страхи... Щоб розпізнати поза невідповідностями випробу, які ставить перед нами життя для співпраці в жаданому еволюційному поступуванні» [51].

За висловом М. Гайдеггера, «філософська психологія, антропологія, етика, «політика», поезія, біографія та історіографія на своїх різних шляхах і в світі, що змінюється, розслідують поведінку, здібності, сили, можливості й долі присутності» [103].

Сенсом буття суцього, стверджував М. Гайдеггер, є буття в часі, властиве для процесів природи та історичних подій, на відміну від позачасових просторових і числових

співвідношень. М. Гайдеггер зазначає, що науково-теоретичні дослідження постійно перехреснюються та проникають одне в інше; актуалізовані при цьому «... невпевнені, випадкові «проби» є стихійною занепокоєністю єдиною ціллю: довести «життя» до філософської зрозумілості» [103].

Слід зазначити, що формування нових філософських ідей у сфері дослідження конфліктної взаємодії та його екстремальної форми – тероризму, зумовлено не лише внутрішніми суперечностями й проблемами політичної системи. У широкому розумінні йдеться про наслідки глибоких трансформаційних процесів у культурному житті суспільства, кардинальних змін у сфері інтелектуального розвитку та модернізації моделей соціальної взаємодії, що відбуваються під впливом нових цивілізаційних викликів. Політика міжнародних відносин в реаліях нового тисячоліття характеризується широким практичним упровадженням концепції апроксимації, сутність якої в спрощенні важкозрозумілого (симпліфікації), в орієнтації на мінімізацію витрат, зокрема в культурній сфері. У сфері міжнародних відносин на початку нового тисячоліття домінує тенденція до практичного впровадження концепції апроксимації, що передбачає спрощення складних явищ та орієнтацію на зниження витрат, зокрема в галузі культури. Такий підхід сприяє поширенню західної культури в глобальному масштабі, мінімізує бар'єри духовної відчуженості, а також забезпечує зрозумілість і прийнятність західної культури у різних країнах, на всіх континентах і серед різних соціальних груп. У такий спосіб західна культура реалізує функції інтеграції, коригування і почасти навіть контролю над глобальним соціумом.

Для вирішення завдань дослідження терористичної діяльності в сучасному соціально-політичному просторі необхідним вбачається виявлення й конкретизація специфічних особливостей мотивацій та інтенцій асоціальних дій представників терористичних угруповань і їх

натхненників. Такими особливостями, на наш погляд, постають:

а) їх абсолютна асоціальність, що виявляється у вузькогрупових інтересах, які протиставляються в конкретних ситуаціях більш високим суспільним інтересам;

б) превалювання матеріальних спонукань над духовними;

в) домінування збуджувальних імпульсів із найближчими цілями, а не з життєво важливими перспективами, тобто дії за схемою «так, тут і зараз»;

г) низький рівень збуджувальних імпульсів терористів у системі соціально-політичних (і не тільки) цінностей, офіційно прийнятих у суспільстві й державі;

г) орієнтація терористів на ескалацію етнополітичних конфліктів, «гра» на відмінностях між різними конфесійними, етнонаціональними утвореннями, пропонування їм жорсткої форми однозначного вибору, активізація конфліктогенного потенціалу на тлі нерівномірного розвитку етнічних груп, незадоволення певної їх частини своїм політичним статусом, соціальним станом і економічним положенням.

Ідеологія тероризму пропонує сутнісно нову систему координат, що наповнює сенсом людину, позбавлену орієнтації. М. Гайдеггер зазначає: хоча традиція та історичність виникають на ґрунті більш глибокої буттєвості, тимчасовості – вона здатна затьмарити останню й позбавити людину її здатності до самовизначення. В такому випадку слід казати про відмову людини від власного «Я», про приєднання нею самої себе до іншого буття: культурній цілісності, релігійній або ідеологічній системі. В даних умовах зароджується екстремізм, фанатизм, з'являються терористи-смертники, готові на будь-які крайні заходи. Статус терориста-смертника в «ореолі» релігійного мученика не може задовільно пояснити мотиви здійснення злочину, оскільки, зазвичай, ці мотиви формуються в площині

відсутності міцних соціальних зв'язків, піддатності зовнішньому впливу та сліпому підкоренню сильному лідеру [103].

На переконання франко-бразильського філософа М. Леві важливою в суспільному житті є наявність спільного «ворога», ідентифікованого з соціальною групою, на яку можна покласти відповідальність за факти злочинів, що призводить до утвердження власної ідентичності за рахунок антиконформності, тобто, за рахунок заперечення цінностей, норм і моральних преференцій чужої групи. Саме така алієнальна група, а не власна культурна спільнота, стає референтною для терористів [126].

Як свідчить аналіз сучасних політичних подій, терористична загроза в багатьох регіонах світу значною мірою зумовлена суспільним нерозумінням діалектики розвитку міжнародної системи боротьби з тероризмом, а також ігноруванням або недостатньою увагою до того факту, що конфлікти в системі міжнародних відносин неминуче відображаються на всіх сферах суспільного життя, зокрема і в площині контртерористичної діяльності. В цьому контексті філософська рефлексія покликана сприяти вирішенню ключових завдань антитерористичної практики: формуванню обґрунтованих стратегічних орієнтирів, визначенню перспектив розвитку системи протидії тероризму. Саме тому філософське осмислення проблем, пов'язаних із визначенням вузлових точок траєкторії контртерористичного процесу, дедалі більше привертає увагу дослідників різних країн і наукових напрямів. Складність та суперечливість розв'язання цих проблем ускладнюється розмаїттям, а подекуди й різкою протилежністю, підходів, позицій і ціннісних орієнтирів щодо функціонування та розвитку системи боротьби з тероризмом як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Беззаперечним залишається те, що в умовах глибоких структурних трансформацій сучасне глобальне суспільство

змушене шукати та формувати принципово нову модель контртерористичної діяльності – таку, що буде відповідати вимогам правової держави та громадянського суспільства.

Аналізуючи точки зору філософів різних часів щодо проблеми відмінностей між різними етнонаціональними утвореннями, слід відзначити складність процесу конвергенції між різними цивілізаціями в умовах прогресуючої глобалізації. Саме відокремленість і ворожнеча, ініціально властиві всьому людству, що проявляються залежно від особливостей тієї або іншої культури, будуть визначати характер розвитку майбутнього світопорядку, специфіку зовнішньої політики держав, а також структурно-функціональні властивості системи політичних, економічних, військово-стратегічних та інших зв'язків. Поділ тих, хто оточує на «своїх» та «чужих», укорінений у суспільній свідомості, нерідко супроводжується міфологізацією історії певного етносу, гордістю за власні цінності – релігійні та світські, усталені традиції, менталізовані звичаї тощо. В той же час контргеніальні стереотипи стосовно «чужої» групи, генеровані ЗМІ, духовними, політичними і громадськими лідерами, іншими «творцями» суспільної думки, набувають гіпертрофованого характеру; в етнічних групах стрімко посилюються тенденції алієнації відносно чужинців, стосовно себе – відчуття історичної унікальності, цивілізаційної цінності, культурної виключності.

Усвідомлення складності й болючості проблеми тероризму не дає підстав звинувачувати цивілізації, народи, держави в схильності, сприйнятливості щодо терористичної діяльності як у відкритій, так і в латентній формах. Було би простіше для аналізу й вибору стратегії боротьби з тероризмом, якщо би терористи діяли по лініям цивілізаційних розламів (за С. Гантінгтоном) і не активувалися всередині цивілізацій. «Ділити держави на добропорядних та ізгоїв більш ніж нерозважно, тим самим

провокується зростання тероросередовища в цих країнах, виникає бажання спецслужб «держав-ізгоїв» внести свою лепту в боротьбу за відстоювання національної честі та гідності. Засоби, які будуть для цього використовуватися, можна легко прорахувати» [103].

Логіка аналізу досліджуваної проблеми формує підхід, у межах якого доцільним є таке твердження: зародження та розвиток постіндустріального суспільства, а також пов'язане з ним проникнення інформаційних технологій в усі сфери людської діяльності спричинили не лише масштабні трансформації суспільного буття, але й глибокі зміни в світогляді, світосприйнятті та світорозумінні. Ці процеси супроводжуються формуванням нової комунікаційної стратегії міжособистісної та міжгрупової взаємодії. Сучасна реальність зазнає стрімких змін і, перебуваючи в тісному зв'язку з глобальним інформаційним простором, стає дедалі більш стохастичною. Це зумовлює появу потужних контртенденцій у різних сферах суспільного життя, спричиняє дестабілізацію усталених структур і систем, а також розширює спектр інтерпретаційних сценаріїв і можливих траєкторій майбутнього розвитку.

Із огляду на вищевикладене, є підстави стверджувати: між людьми етіологічно існує вихідний конфлікт, активований природним правом, що обмежує ресурси, та який виступає свого роду конфліктним кодом соціально-політичних інтеракцій. Стимулів для виникнення конфліктних ситуацій ХХІ століття в умовах кризи й дестабілізації політики та економіки більш, ніж достатньо. Головними чинниками конфліктної взаємодії, в тому числі терористичного характеру, постають: по-перше, різке зниження життєвого рівня значної частини населення практично в усіх країнах світу, активізація процесів соціальної диференціації, руйнування виробничих зв'язків і структур. По-друге, стимулювання терористичних проявів у значній мірі полягає в трансформації сформованих раніше

інститутів соціалізації та політизації; руйнування соціально-політичних традицій набуває все більших масштабів. Значною мірою сутнісну характеристику подібного стану відображає шекспірівська сентенція «*the time is out of joint*» («розпався зв'язок часів»).

Беззаперечним є те, що нова цивілізація приносить із собою не лише нові форми родинних стосунків і способу життя, окреслені Е. Тоффлером, трансформовану економіку, нові політичні конфлікти та змінену структуру свідомості, але й модернізоване розуміння статусу людського життя. Визначити цей статус, на думку автора, означає виявити й чітко сформулювати засадничі принципи, на яких ґрунтується суспільне ставлення до людини тією мірою, якою суспільство усвідомлює себе як суб'єкт певного етапу цивілізаційного розвитку. Універсальним, трансісторичним принципом такого ставлення є визнання безумовної цінності людського життя в різних світоглядних площинах – релігійній, філософській і науковій. Зокрема, релігійна традиція, передусім біблійне вчення, стверджує: гідність людського життя випливає з унікального статусу людини як істоти, створеної за образом Божим, розумної, вільної та покликаної бути представником Творця у світі [163].

Звернення до цінності людського життя в даному контексті обумовлюється тим, що практика тероризму, в сенсі концентрованого насилля, в будь-які часи базується на імпліцитному знеціненні людського життя, ставленні до людини, як до засобу досягнення певних політичних (як правило) цілей, нівелювання індивіда до рівня «розмінної монети» в смертельній грі терористів проти держави або уособлених символів діючого політичного режиму. Культурно-антропологічний підхід до вивчення нестабільних соціальних станів, пов'язаних із проявами аномії, насилля над особистістю, інституціональною кризою суспільства актуалізує концентровану увагу до людини інтегрованої в складний, неоднозначний контекст сучасних

соціально-політичних, економічних і культурних формоутворень, що дає змогу сформувати цілісну й логічну картину соціальної реальності.

Філософське осмислення проблем, пов'язаних із тероризмом, набуло особливої актуальності наприкінці ХХ століття. Це було зумовлено системними кризовими тенденціями та явищами, спричиненими глобальними трансформаціями в політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах світового буття. Саме філософія, за спостереженням українського дослідника В. Кременя, розкриває сутність повторюваних трансформацій, що відбуваються в перехідні періоди між різними формами культури. Вона не лише осмислює ці зміни, а й ускладнює розуміння їхньої ієрархії, відкриваючи нові підходи до інтерпретації таких переходів «від загальної основи людського буття – креативної доцільності й довільності життєдіяльності людей, котрі створюють і відтворюють свої культурні спільності, – до найрізноманітніших способів і засобів реалізації цієї основи» [26, с. 4]. Ані етнографія, ані історіографія, ані соціальна історія та споріднені з ними науки, яким властиві свої, специфічні простори предметного буття, «... цим завданням не обтяжені. Але філософією аподиктично осмислені умови реалізації споконвічної здатності кожного представника *Homo sapiens* бути людиною» [26, с. 4].

На підставі вищевикладеного вбачається необхідним звернутися до історичних ретроспекцій філософського знання, враховуючи контекстуальний ареал даного дослідження, тобто, акцентуючи увагу на філософії владних відносин у суспільстві та їх неодмінному атрибуті – насиллі, що відіграє роль універсального, незалежно від історичних умов, інструменту реалізації відносин у форматі «володарювання – підкорення». Говорячи мовою математики, насилля є функцією влади, як суспільно-політичного явища; відповідно, насилля може зростати або деградувати залежно

від інтенсифікації чи ескалації владних проявів. Відтак, вбачається можливим сформулювати положення, згідно з яким владні відносини слід розглядати як вплив однієї істоти на іншу, що провокує порушення рівноваги об'єкта владного діяння та стимулює отримання суб'єктом влади імпульсу стабілізації відносин із навколишнім світом, унаслідок чого відбувається взаємне підвищення / зниження рівнів задоволення потреб як результат перерозподілу певних ресурсів.

Слід підкреслити, що в процесі еволюції людства, соціогенезу й формування культури, чинники, що впливали на розвиток влади як суспільного феномену, провокували свого роду дифракцію її особливостей, як наслідок, це призводило до набуття нею специфічно властивих якостей, ознак і характеристик. Соціальна влада є однією з основ політичної еволюції суспільства, вона виникла синхронно з примітивними виявами організованого людського буття – як його неодмінний і необхідний атрибут. Історично поняття біологічної, соціальної, а згодом політичної влади розвивалося від елементарних понять до особливої сфери соціальної реальності, в межах якої діяла людина як істота політична, за висловом Арістотеля.

Але ще до Арістотеля, у творах Геракліта Ефеського підкреслювалася думка, що першоджерелом, початком усього є війна й боротьба – явища, які є ініціальними, вони породжують усе в суспільному житті. Війна є батьком усього, царем усього; вона зробила одних богами, інших людьми, одних рабами, інших вільними – писав мислитель. Тут варто нагадати, що Геракліт був безпосереднім свідком класової боротьби всередині грецьких міст, унаслідок чого стара аристократія, до якої належав і сам Геракліт, втратила свої колишні позиції й була усунута від активного політичного життя. У давньогрецькій міфології страждання пораненого на полі бою воїна нерідко уподібнюються фізичним стражданням породіллі, а ризик, що супроводжує чоловіка на

війні, сприймається як аналог ризику, який чатує на жінку під час пологів. Спостереження над сучасними йому подіями дозволили Геракліту сформулювати положення про засадничу роль, що відіграє боротьба в історії людського суспільства. Відтак, логічною вбачалася спроба розповсюдити цю думку на природу взагалі, оскільки людська думка одвічно намагається зрозуміти й пояснити невідоме в термінах тих явищ, які вже добре відомі та досліджені. Геракліт не виводив закони суспільних відносин із законів природи, не наголошував на їх приматі – навіть навпаки, але певним чином аналогізував їх, підкреслюючи подібність дії та впливу на об'єкти природи й людських спільнот [157].

Римський філософ Сенека, визначаючи основне завдання філософії – відшукування істини, безпосередньо пов'язує філософське знання з розумінням природи владних відносин. У листі до Луцилія він писав: «Із нею (філософією) нерозлучні справедливість, благочестя, сумлінність і інші її супутники... Вона навчила шанувати все божественне й любити все людське, навчила, що в руках богів – влада, а між людьми – співдружність, що була непорушною до тих пір, доки жадоба не зруйнувала будь-яку спільність... Але перші зі смертних не знали зіпсуття й наслідували природі, зробивши її вождем і законом, доручивши себе волі кращого серед них. Адже підпорядкування гірших кращому – в природі речей. На чолі безсловесних стад – або найбільші, або найсильніші тварини... а у людей найбільш великим вважається кращий. Тому правителя обирали за його душевні якості, й щасливі були ті племена, де наймогутнішим міг стати тільки найкращий» [48, с. 178].

Враховуючи той факт, що сутність влади залишається практично незмінною (засоби владного впливу в різні історичні епохи відрізняються суто технологічно) протягом тисячоліть, вбачається можливим стверджувати: влада, як трансісторичний феномен – це панування індивідів або соціальних груп над іншими індивідами чи соціальними

групами задля досягнення певних цілей засобами вольового впливу. В широкому розумінні влада не є виключно політичним поняттям, але загальною соціологічною, культурно-історичною та морально-правовою категорією. Панування й підкорення передбачає нерівність між людьми, а їх обґрунтування відбувається в контексті з'ясування правомірності нерівності в розподілі прав та обов'язків. В епоху Античності, коли домінували мотиви соціальної необхідності рабства та національної виключності, ідея нерівності настільки володіла безумовною очевидністю та переконливістю, що питання правомірності деспотизму «знімалося» посиленням на ініціальну природну нерівність людей. У широкому розумінні, одні люди народжуються для того, щоб панувати, інші – для того, щоб безумовно підкорюватися.

Беззаперечним є факт, що влада існує та функціонує тільки в просторі конкретної суспільної групи, іншими словами, влада – це певним чином організована соціальна функція, що виявляється як реальна суспільна сила, за допомогою якої може бути побудована найбільш конструктивна, з точки зору суб'єктів влади, модель соціальної системи. Сила надає соціальній владі можливість, за необхідності, примушувати учасників владних відносин до виконання імперативних розпоряджень наявного суб'єкта влади, гарантує всезагальність і обов'язковість його рішень. Крім влади, до суттєвих ознак тероризму слід віднести історично притаманний людському суспільству феномен насилля.

Відтак, актуальною постає не лише теоретична, а й методологічна потреба у з'ясуванні сутності поняття «людська природа». Це поняття може трактуватися в кількох основних вимірах. Сучасні науковці вирізняють три групи теорій, що пояснюють витоки насилля. Перша група об'єднує концепції, що трактують насилля з розуміння природи людини. У першій «іпостасі» людська природа

розуміється як суто спадкова, вона обумовлена генетично закладеними особливостями, зокрема здібностями, що вважаються вродженими та виявляються як чинники соціального прогресу. Під іншим кутом зору людська природа визначається її соціальним виміром, що формується на основі елементарних форм комунікації в просторі малих соціальних груп. Тут природа коннотується з первинними почуттями та установками, такими як відчуття когерентності з групою, прагнення єдності та злагоди, негативна реакція на недовіру, соціальна мімікрія, а також чутливість до справедливості чи несправедливості, толерантності або інтолерантності, стандартизованих усередині групи. Йдеться про суспільні явища, що мають переважно психоемоційний, а не суто раціональний характер. На відміну від спадкових рис, соціальна природа характеризується значною варіабельністю, і хоча вона виявляється подібною в різних регіонах світу, причина цього полягає в спільних соціогенетичних характеристиках ініціальних груп, всередині яких вона формується. Прослідковується певна кореляція між якісними ознаками соціальної природи людини та рівнем, глибиною та характером трансформацій, що мають місце в просторі соціального середовища.

Звернемо увагу і на третє значення поняття «людська природа», що має відмінність від попередніх ототожнень природи людини з певними специфічними поведінковими проявами, такими як толерантність і нетерпимість, агресивність і миролюбність, філантропія й мізантропія, егоїзм і альтруїзм, лібералізм і консерватизм тощо. Таким чином, відбувається своєрідна редукція універсальності поняття людської природи: замість загального бачення фіксуються її конкретні вияви, сформовані під впливом культурних трансформацій в суспільстві. У такому трактуванні людська природа постає вкрай варіативною, оскільки поведінка, яку вона «програмує», може змінюватися, коригуватися й адаптуватися під впливом соціально-

політичних, матеріально-економічних та морально-етичних чинників. Людська поведінка може бути відкритою, толерантною й альтруїстичною, але за інших обставин, у особливому культурному чи історичному контексті, здатна перетворюватися в протилежну – консервативну, інтолерантну і егоїстичну аж до рівня мізантропії. Такого роду інверсії зумовлюються різними соціальними чинниками та визначаються характером суспільно-політичних або культурних трансформацій, що мають місце в конкретному історичному середовищі.

Людина, як частина природи, з моменту власної появи на історичній арені функціонує та еволюціонує в сфері дії певного комплексу універсальних природних законів. Біологічний вимір стосунків людини й природи є основоположним у процесі дослідження різнопланових аспектів подібної взаємодії, що відбувається в біотичних і абіотичних умовах людського існування та супроводжується безперервним обміном речовини й енергії з природою, необхідними для індивідуального самовідтворення та репродукції особин людського роду. У науковому дискурсі, зокрема в галузях філософського та природничого знання, практично на аксіоматичному рівні сформоване розуміння людини як біосоціальної істоти. Такий підхід, що має місце, зокрема в сучасній біофілософії [24], не тільки фіксує наявність процесу монохронного соматичного і духовного існування людини, приналежність її одночасно до двох буттєвих сфер – природно-біологічної та соціальної, а й характеризує людину як істоту, котра має певну кваліфікаційну характеристику, а життя її властива бінарна асиметрична детермінація – біологічна й соціальна. Враховуючи вищевикладене, маємо підстави говорити про те, що вся історія цивілізації нерозривно пов'язана з феноменом насилля. Іншими словами, існують вроджені установки, схильності або інстинкти, що потенціюють потяг людини до здійснення насилля. У науковому просторі сформувалися

теорії, що пояснюють насилля іманентною кожному індивідові схильністю до насильницьких дій. Як стверджує фінський політолог Т. Ванханен «Люди мають боротися за владу, оскільки це кінцевий шлях до розподільчого контролю над ресурсами» [168, с. 17].

Значним проблемним чинником є те, що для якісної експлікації природи людини в контексті соціальних інтеракцій, треба партикуляризувати буття людини в світі інших людей, де ідеї знаходять свою реалізацію в політичних і правових, етичних і естетичних, філософських і релігійних суспільних відносинах, контент яких визначається конкретним співвідношенням публічного й приватного життя. Варто прийняти оцінку ситуації, сформульованої стосовно того, що сутнісним, визначальним критерієм для встановлення дійсної значущості та ролі конкретної насильницької дії постає не морально-етичний, а сутнісний фактор, його цільове призначення. Ситуацію слід оцінювати залежно від того, чи є застосоване в конкретному випадку насилля інструментом деспотії, тиранії або демократії, засобом виконання закону, його підтримки або порушення. Насилля може відігравати позитивну роль, не порушувати діалектику об'єктивних умов і суб'єктивної оцінки, виступати як етіологічна необхідність, коли його застосування імпліцитно сприяє суспільному прогресу, спрямовано проти іноземних окупантів, підтримує національно-визвольні рухи, слугує для повалення антинародних режимів. Видатний політик, філософ, дипломат, третій президент США Т. Джефферсон писав, що «бунт народу проти небажаних правителів є доброю справою й таким же необхідним в політичному світі, як бурі в світі природному. Повстання дійсно виявляють порушення прав людини, які їх породили» [89].

Взагалі кажучи, жоден видатний дослідник далекого минулого або сьогодення, розглядаючи соціальні процеси, не обійшов увагою проблеми насилля, його ролі в розвитку

цивілізації. Прояви насилля глибоко імпліковані в класові та національні відносини, пов'язані з міжнародними відносинами, торкаються всіх соціальних груп, й, без перебільшення кожного індивіда, котрий живе в соціумі. Насилля слід розглядати не як абстрактно-позачасове явище, але як феномен конкретно-історичний: у кожному епоху розвитку цивілізації окрім загальних характерних рис насилля мало й має специфічні особливості та іманентні функції, які необхідно враховувати в процесі аналізу того чи іншого різновиду або форми вияву насилля в різних суспільствах; при цьому треба чітко фіксувати історичну взаємообумовленість моральних регулятивів конкретної соціальної акції. Феномен насилля є трансісторичним і фундаментальним предметом дослідження, зокрема, соціальної філософії. Через насилля, уособлене у війнах, революціях, заколотах, бунтах розкриваються ключові аспекти розвитку людини, суспільства, культури та цивілізації. Для глибокого розуміння феномену насилля особливе значення мають принципи та категорії, що визначають зміст прав людини, зокрема її право на гармонійне співіснування з суспільством. Серед таких засадничих принципів передусім слід виокремити право на життя, свободу, приватну власність і право на ідентичність як фундаментальні складові гідності особистості в реаліях цивілізованого суспільства.

У сучасному (особливо) світі яскраво проявляється те, що К. Юнг іменував синхронією: міжособистісна когеренція, співпадіння сигналів, подій, знаків є такими ж ординарними в житті людини, як і амбівалентність і, одночасно, протидія їй в процесі взаємного впливу, трансформацій і взаємопорозуміння або взаємного відторгнення. З фанатичною підчас невтомністю людина прагне модифікувати, модернізувати, «перекомбінувати» або «перепрограмувати» не тільки саму себе фізично чи ментально, але й змінити навколишній світ – природний та

соціальний. Це може бути тривалим процесом, але може приймати і форму одноактної дії – бажання змінити світ, в якому існує людина, може активувати дифракцію навіть достатньо стабілізованих в індивідуальній свідомості ціннісних установок; превалюючим постає *intentia obliqua* – «намір зобов'язати» світ стати таким, яким він бачиться індивідові, котрий прагне «іншої» реальності. Прагнучи змінити (підняти) власний (груповий) статус у соціумі, індивід (або група) – відповідно до принципу трансферабельності – переносять конкретні «внутрішні» інтенції на наступний, вищий рівень організації, на суспільство взагалі.

Необхідно зауважити, що тероризм як вид насильницької дії на відміну від, наприклад, війни, є нелегітимним, оскільки спрямований, перш за все, на дестабілізацію усталених соціальних відносин; тероризм традиційно позбавлений сакральності, порушує існуючий у суспільстві порядок, апріорно не співпадає за своїми цілями з функціонуючими соціальними інститутами, цинічно плюндрує наявну в соціально-культурному просторі систему цінностей. Відтак, вирішальною рисою сучасного тероризму слід вважати відсутність будь-яких обмежень (перш за все – моральних) на застосування насилля. В ситуації девальвації цінностей, ерозії моральних імперативів, кризи сакральності невідворотно змінюється сприйняття простору й часу, системна соціально-нормативна криза призводить до кардинальних змін культурного образу світу і активного зростання екстремального прояву нелегітимного насилля – тероризму.

Істотне значення має також та обставина, що у терористів немає ідеалів: маніфестація боротьби «за справедливість», «за віру», «за суверенітет», «за рівні / виключні права» має вельми сумнівну обґрунтованість. Попри будь-який ідеологічний фундамент, тероризм – це радикалізована форма політичної реляції,

точніше – ультиматуму світовій спільноті; це завжди насилля, здійснюване мотивованою групою індивідів відносно держави або її персоналізованих символів, як політичного суб'єкта шляхом насилля / загрози насилля стосовно пересічних осіб, імпліцитно віктимізованих терористами. Намагання терористів виправдовувати свої акти якимись міфічними ідеалами виглядають, м'яко кажучи, непереконаливими. У даному контексті не можна не погодитися з думкою Гюстава ле Бона, автора класичного твору «Psychology of Crowds» («Психологія мас») стосовно того, що всі ідеали, з позицій філософії, рівноцінні, оскільки вони є тільки тимчасовими символами. Як бачимо, йдеться не про ідеали, навіть якщо припустити їх наявність у апологетів насилля, а про ідеологію тероризму, функціональне навантаження якої з плином часу змінюється: ідеї Свободи, Справедливості, Рівності, які «супроводжували» й підживлювали терор в якості ціннісного обґрунтування, в сучасній практиці тероризму мають скоріше декларативний, фарисейський, демагогічний характер і постають у якості цинічних засобів прагматичного маніпулювання [125].

Як було зазначено вище, проблеми насилля хвилювали мислителів ще з античних часів; зокрема, спостереження над сучасними йому подіями дозволили Геракліту сформулювати положення про величезну роль, що відіграє боротьба (в більш об'ємному розумінні – насилля) в історії людського суспільства. Арістотель трактував силу (*dynamis*) як свого роду «категорію категорій», фундаментальну категорію всього існуючого. Втім, підкреслював Арістотель, силу не варто ототожнювати з насиллям, про насилля слід казати тільки тоді, коли при зіткненні суверенних сил має місце подолання однієї сили іншою силою. Насилля розглядається Арістотелем як природна необхідність і фізична закономірність: «Насилля та примус, а таким є те, що заважає й перешкоджає в чому-небудь, всупереч бажанню й власному рішенню. Справді, насилля називається необхідністю; тому

воно й важке...» [5]. А ось інший давньогрецький мислитель Емпедокл, розглядав насилля, конфліктну взаємодію як процеси, консолідовані у вищу гармонію світової всеєдності; філософ пов'язував управління рухливістю всього сущого проявами любові (*philia*) і ворожнечі (*neikos*) [187].

У такому сенсі значної змістової навантаженості набуває теза про те, що концепція насилля зазнала значної трансформації в добу Середньовіччя: якщо античні філософи, зокрема давньогрецькі, розглядали здебільшого силовий аспект насилля, то видатні представники філософії Середньовіччя висвітлювали дещо інший, авторитетний ракурс насилля, що ґрунтується на здатності керувати іншими, функціональній компетентності, наявності харизматичного потенціалу. Але не варто забувати, що схоластична філософія могла існувати тільки в межах теологічних доктрин, відтак світоглядна позиція середньовічного філософа етіологічно вибудовувалася на християнських догматах, у речіщі теодицеї (грецьк. «боговиправдання»), як богословського вчення, основне призначення якого прагнення «зняти» з Бога відповідальність за існуюче на Землі зло. Саме теодицея була тим базисом, на якому зводилися теорії, пов'язані з проблематикою насилля. Серед філософів Августин Блаженний і Тома Аквінський стали саме тими мислителями, котрі зробили вдалу спробу вирішити проблему зла в світі, створеному Богом. Блаженний Августин узяв за основу неоплатонічну філософську традицію [1], а Тома Аквінський базувався на філософській традиції Арістотеля [3].

XVIII – XIX століття принесли принципово нове розуміння насилля як суспільного феномену, що знайшло відображення у науковому доробку представників німецької класичної філософії. Зокрема І. Кант у творі «Ідея всезагальної історії у всесвітньо-громадянському плані» вперше сформулював погляд на вічний мир, як об'єктивну закономірність, також філософ заявив про невідворотність

створення на мирних засадах союзу народів. Треба, за І. Кантом, «... вийти із стану, пов'язаного із законами диких та вступити в союз народів, де кожна, навіть найменша держава могла б очікувати своєї безпеки і прав не від своїх власних сил або власного справедливого судження, а виключно від такого великого союзу народів (*foedus Amphictyonium*), від об'єднаної могутності та від рішення відповідно з законами об'єднаної волі» [118].

Певною контрадикцією поглядам І. Канта постає позиція Г. В. Ф. Гегеля, котрий, наголошуючи на превалюванні загального над одиничним, домінуванні роду над індивідом, підкреслював, що війна виносить жорстокий історичний вирок цілим народам, які не пов'язані з «абсолютним духом». Війна, наголошував філософ, є рушійною силою історичного прогресу, вона «зберігає здорову моральність народів у їх індиференції стосовно визначеностей, до їхньої звичності й укорінення подібно тому, як рух вітру оберігає озера від гниття, яке загрожує їм при тривалому затишку, так само як народам – тривалий або тим більше вічний мир» [102].

Варто зазначити, що Гегель пропонував розуміти насильство як узурпацію свободної волі в її реальному бутті, а також як відносини в суспільстві, за яких одні індивіди або соціальні групи шляхом зовнішнього примусу, що становить собою загрозу життю навіть до смерті, привласнюють здібності, продуктивні сили інших, а також власність. У площині абстрактного права філософ визначає насильство через вплив на власність і фізичне тіло людини як форми «наявної свободи». «Насильство, вчинене іншими над *моїм тілом*, – це насильство, вчинене наді *мною*» [14, с. 60], оскільки людина відчуває свободу за допомогою тіла. Внутрішньо людина може відчувати свободу навіть «перебуваючи в оковах», однак у дійсності влада, що може проявлятися в будь-якій дії, – це позбавлення волі або насильство. На рівні моральності насильство розглядається ним як обмеження внутрішньої свободи й самовизначення людини. «Вартість

людини визначається її внутрішнім порухом, тим-то точкою зору моралі є для себе суцця свобода...» [14, с. 104].

Державні інститути, підкреслює філософ, у якості розумних у собі й для себе є необхідними, а форма й умови, в яких вони виникли і були імплементовані не постають тим, що важливо при розгляді «їх розумного підґрунтя». Іншою крайністю Гегель вважає погляд на державну владу, як на таку, що вдається до «...неприйнятного насильства, гноблення свободи й деспотизму» [14, с. 194].

Висновок, із урахуванням того, що історія, за Гегелем, – це історія держави, а точніше, реалізації принципу свободи, оформленої у вигляді держави, можна сформулювати наступним чином: наявність і ступінь прояву насильства в суспільстві можуть виступати в якості критерію розвитку соціальних відносин у конкретному суспільному просторі.

Свого роду «бунтом» проти класичного філософського дефініювання та інтерпретації насилля вважається філософія Ф. Ніцше. Він постає проти усталених філософських, теологічних, моральних і юридичних оцінок насилля; Ніцше наголошує: «чернь» завдала поразки аристократії. Перемога «черні» матеріалізувалася у вигляді парламентаризму, машинного виробництва і національно-державного облаштування Європи; таким чином, формується вільне суспільство в усіх його проявах – від домінуючої кантіансько-утілітаристської моралі й тотального нігілізму до вищевказаних атрибутів. Проти цього «рутинного, анонімного, механічного світу», що «здрібнив» людину, наголошує Ніцше, повинні повстати «ми – імморалісти». Такий бунт, безумовно, буде супроводжуватися насиллям і руйнуванням в глобальних масштабах «великої політики», відтак він призведе до нової форми панування. Це насилля та володарювання здійснюватимуться заради добра, причому в розумінні регенерації не лише здорової «тваринності» людини, але й «вищого виду моралі». Зберігати його, підкреслює філософ, покликані «ми» – «імморалісти» та

«критики»; саме ті, кому приходить ся «підстрелювати» мораль, щоб вона жила; таким чином, терористи, знищуючи монарха, реанімують монархію. Імморалісти вважають, що генеруються нові цінності, оформлюючись у цілі для людини в тому світі й проти того світу, що втратив їх зі «смертю Бога», провокував їхню деградацію до стану «ганебних останніх людей», з яких складається ліберальне суспільство й своєю вульгарною задовільненістю, нездатністю до творчості та саморозуміння створюють «полон волі» [40].

Крім іншого, Ніцше зауважує, що між рабами та аристократами відсутня продуктивна культура та боротьба, в процесі якої відбувається формування культурних «ідентичностей» і моральності опозитних сторін, тобто, всього того, що постає превалюючим у діалектиці панування та рабства у Г. В. Ф. Гегеля та характеризується і страхом насилля, і певним естетичним наповненням. «Аристократи духу» у Ніцше є самодостатніми й в цьому аспекті – вони досконалі, вони не протистоять, а «природно» користуються принципом: «Я так хочу, а вас хай диявол забирає!» [41].

Існує вельми фундована позиція стосовно того, що радикальна ревізія та переосмислення категорій «насилля» та «терор» було здійснено в філософії марксизму, де вони позиціонуються у статусі категорій соціальної філософії, репрезентуючи в змісті вказаних категорій дійсні стосунки та об'єктивний матеріальний світ, суб'єктивні інтенції як індивідів, так і різного роду соціальних груп. Експлікація та інтерпретація змісту поняття «насилля» в марксизмі ґрунтуються на методології матеріалістичного трактування історії. Насилля у марксистів завжди мало вигляд інструментального способу підтримки відносин панування та поневолення, виступаючи обов'язковим компонентом функціонування політичної держави. К. Маркс і Ф. Енгельс не тільки наповнили поняття насилля та війни реальним сутнісним змістом, вони виявили їх політичні та соціально-економічні витоки, вписали їх у контекст реальних

взаємовідносин в суспільстві. Практично марксизм став програмною доктриною насильницького «демонтажу» існуючого суспільного ладу, теоретичним базисом революційного насильства для чисельних апологетів не тільки в Європі та Азії, але й в Америці та Африці.

Нагадаємо, що в марксистській концепції насилля існують декілька принципів, які слід розглядати як засадничі, а саме: положення про те, що насилля має в своїй основі відповідне економічне підґрунтя; ідея стосовно того, що застосування насилля само по собі вимагає матеріального базису; правило відносно того, що причиною насилля виступають експлуатація людини, привласнення продуктів чужої праці та чужої робочої сили; а також положення про те, що насилля само по собі не може нічого створити. Отже, проблема насилля в рамках марксистського вчення – це, перш за все, проблема революційного насилля. Революції розглядаються К. Марксом і Ф. Енгельсом як закономірно обумовлені етапи розвитку антагоністичного суспільства в історичну епоху, коли прогресуючий розвиток виробничих сил ретардується архаїчними суспільними відносинами виробництва.

Марксистське трактування революції та відповідні теоретичні побудови мали реальне втілення в історичному досвіді людства у вигляді буржуазних, антифеодальних за своєю природою революцій XVII – XIX століть. Якщо перехід від феодалізму, в контексті якого виникає, формується та еволюціонує капіталізм, до буржуазного суспільства став реальним тільки в результаті революцій, то перехід до якісно нових економічних відносин, до безкласового суспільства, в якому апріорно виключаються антагоністичні виробничі відносини, принципово неможливий без революції, як вияву усвідомленого, цілеспрямованого, концентрованого насилля.

Як відомо, процес формування марксизму розгортається напередодні буржуазно-демократичних революцій 1848 року. Перший і основний програмний документ марксизму –

«Маніфест Комуністичної партії» – було створено в умовах визріваючих революційних подій у Франції та Німеччині. Враховуючи той факт, що ідеологія марксизму справила величезний вплив на теоретиків соціальної революції в різних країнах, зокрема в росії, вбачається необхідним розглянути погляди на насилля (як інструменту революції) найбільш одіозного апологета марксизму, котрий, без перебільшення, змінив історію у ХХ столітті – В. І. Ульянова (Леніна). Диктатура пролетаріата, за Леніним, як «єдиного до кінця революційного класу» є необхідною для повалення буржуазії та забезпечення активного опору її контрреволюційним діям. У книзі «Про карикатуру на марксизм і про імперіалістичний економізм» Ленін наголошує, що в маленьких державах без громадянської війни соціалізм не здійсниться, й тому єдиною програмою інтернаціональної соціал-демократії має бути визнання такої війни, хоча в ідеалі немає місця насиллю над людьми. Ленін цілком підтримував марксівську доктрину щодо насилля, як «баби-повитухи» історії; лідер російських більшовиків вірив у могутність і незамінність насилля, а після жовтневого заколоту та в період громадянської війни він остаточно переконався, що насилля – це *summa summarum* державної ідеї. За директивами лідера російської революції насилля було максимально загострено не тільки стосовно представників «відмираючих класів», але й проти пролетаріату й селян. Втім, до питання ленінського терору ми повернемося в наступному блоці дослідження.

У даному контексті слід зазначити, що взаємозв'язок біологічного життя людини (*zoe*) та політичної сфери (*polis*), тобто політизація життя як такого, є одним із вирішальних процесів сучасності. Італійський філософ Дж. Агамбен пов'язує певний регрес сучасної політики саме з партикуляризацією політизованого біологічного життя у суспільній свідомості. Переважна більшість політичних проблем сьогодення можливо вирішити тільки на

біополітичному ґрунті, який, власне, є простором їх генерування. Біополітичний контекст дає можливість вирішити, який сенс мають поняття, на опозиції чого базується сучасна політика – праве / ліве, приватне / публічне, демократія / абсолютизм тощо, а їх прогресуюча біфуркація є процесом, що характеризується прогресуючою актуальністю. В своїх розмислах і теоретичних побудовах Дж. Агамбен, як і згаданий вище С. Жижек, використовує термін «*Homo sacer*» (лат. «людина священна»), стосовно людини, котру за положенням римського права можна вбити, але не можна принести в жертву. Життя «*Homo sacer*» Дж. Агамбен називає «голим життям» [2], наполягаючи на саме на визначальній ролі такого життя в сучасній політиці.

Вже згаданий вище Еліас Каннеті пов'язує владу з насиллям, вбачаючи в ній глибинний, тваринний рівень. У творі «Маса і влада» дослідник трактує владу як прадавній атавістичний феномен, підкреслюючи разом із тим певні відмінності між владою та насиллям, більш властивим тваринному світу: «якщо насилля починає зволікати, воно стає владою. Але в гострий момент, який потім усе ж таки настає, у момент рішення й незворотності влада знову стає насиллям у чистому вигляді. Влада має загальніший і просторовіший характер, ніж насилля, вона *містить* у собі багато більше й уже не така динамічна. Вона розважливіша й навіть має певне терпіння» [19, с. 233]. Також, на переконання Е. Канетті, влада, на противагу насиллю, просторовніша, в неї входить більше простору й більше часу.

Філософський підхід Е. Канетті до феномена влади базується на прямій алюзії щодо світу живої природи. Ключовою властивістю влади є, на думку дослідника, таке суто фізичне поняття, як швидкість. «Будь-яка швидкість, оскільки про неї мовиться у зв'язку із владою, – це швидкість погоні або схоплення. В обох випадках прообразом людині служать тварини» [19, с. 235]. Наділяючи людей

психофізичними рисами тварин, дослідник робить висновок, що такі якості, як швидкість, стрімкість, зухвалість притаманні певним видам плазунів, птахів, ссавців, є релевантними щодо окремих людських особин, унаслідок чого такі індивіди формуються психофізично як носії владних рис.

Нобелівський лауреат, французький письменник Альбер Камю у творі «Людина, що бунтує» викладає власну візію подальших заходів, необхідних для деескалації насилля, терору, реалізації дійсно гуманних напрямів подальшого розвитку людської цивілізації. Будь-який постулат, будь-яка доктрина моральної теорії, підкреслює А. Камю, не можуть бути рутинними, суто формальними, абстрактними, імпліцитними в своїй застиглій стабільності. Мораль базується на позитивному сенсі заперечення дійсного стану речей, якщо останній не коннотується з принципами справедливості та свободи. «Будь-який повстанець, – наголошує А. Камю, – залучений до інтенцій такого заперечення, в повстанні проти гнобителя, виступає на захист життя, проголошує війну рабству, брехні, терору» [72, с. 311]. Єдиною цінністю, зауважує мислитель, що має бути покладеною в основу комунікації та спільних дій у суспільному житті постає те, що А. Камю визначає як співпричетність.

У творі «L'homme revolte» («Людина, що бунтує») А. Камю наполегливо вибудовує лейтмотив: абсолютна свобода несумісна з справедливістю, абсолютна справедливість завжди заперечує свободу. Дієвість цих обох понять залежить від їхнього взаємного обмеження, оскільки свободу неможливо уявити поза можливістю оцінювати справедливість і стан її відсутності, ігноруючи прагнення на всю цілковиту даність буття заради її мінімальної складової. Такого роду міркування, зауважує А. Камю, слід застосувати й стосовно проблеми насилля: історія цивілізації доводить, що абсолютне ненасилля імпліцитно виправдовує рабство та

супутні йому жахи, а систематичне насильство призводить до поступової деградації суспільства. В історії, що презентують у якості абсолюту, насилля неупинно зростає до абсолютного виміру, коли ж історія розглядається як відносний ризик власних дій, насилля виступає як інтервал континуальності. Індивід, котрий реально бажає щастя іншим людям, має вибудовувати свою поведінку з урахуванням особистої відповідальності за дії, що могли би призвести до розширення простору насилля (алюзія на «кантівський імператив»? – примітка автора), вона (відповідальність) повинна фундувати в усьому міру речей, оскільки сучасна «безмірність» здатна спровокувати не тільки глобальні соціальні флуктуації, але й призвести до фактичної елімінації *Homo sapiens* як біологічного виду. У даному контексті вбачається доречним ще одне посилення на французького мислителя: «Міра, яка протистоїть такому розкладу, вчить нас, що будь-якій моралі повинен бути притаманний реалізм, оскільки доброчинність у чистому вигляді згубна, а кожен реалізм також повинен бути моральним, тому що цинізм є також руйнацією» [72, с. 322].

Актуалізована А. Камю проблема співвідношення справедливості та свободи набуває особливої гостроти в контексті досягнення першої через другу шляхом насилля. Насилля, як антропологічна константа, є трансісторичним інструментом зняття / послаблення соціального напруження в форматі «консенсус – дисенсус» і в основу якого закладено філософську рефлексію принципів змін цивілізаційних парадигм і основні соціально-філософські та політичні доктрини суспільного розвитку. Насилля, яке б забарвлення воно не носило, в які б шати не рядили його в різні історичні епохи – «насилля заради віри», «насилля задля щастя прийдешніх поколінь», «насилля в ім'я справедливості», – воно завжди є соціальною дією. Діяльність безумовно є вихідною структурною одиницею розвитку суспільства, вона постає як етіологічно ключова передумова формування

засадничих антропних компонентів активності людини. Феномен насилля, як специфічної форми контрпродуктивної діяльності, в сучасній філософії, соціології, психології, політології може слугувати однією з яскравих ілюстрацій загальної теорії діяльності.

Сучасний український філософ В. Слюсар пов'язує насилля з прагненням індивіда, соціальної групи або політичної сили до абсолютної влади, що «... має тенденцію до зростання, зумовленої необхідністю тотальності, й припиняється лише за відсутності винятків, тобто об'єктів, на яких вона не спрямована. Раціональний зміст абсолютної влади полягає у підпорядкуванні собі усіх інших соціальних раціональностей, що призводить до ірраціональності, оскільки вона мінімалізує усі можливості розробляти стратегії спротиву» [50, с. 57].

Убачається важливим відзначити, що вагомий внесок у дослідження природи соціального конфлікту як процесу, що призводить до насильства, зроблено в проблемному полі інтеракціонізму, зокрема в руслі теорії соціальної дії. Насильство, підкреслював Т. Парсонс, так само як і конфлікт, може виникнути (і виникає) на будь-якому рівні соціальної дії. На рівні організму, як елементарного структурного елемента соціальної дії у формуванні конфлікту особливе значення має невідповідність між внутрішніми фізіологічними потребами, що набувають форми психологічних стимулів, і потребами в соціальних інтеракціях [140].

Із точки зору експлікації особливостей насилля в контексті терористичних проявів необхідно розрізняти, в найбільш широкому розумінні, дві форми насилля – явне й приховане. Явне насилля пов'язується з реалізацією терористичних актів, у ході скоєння яких гинуть люди (це, як правило, випадкові жертви), вибухають літаки, руйнуються будівлі, зходять із рейок поїзди, потопують судна тощо. На перший погляд, насилля і тероризм «близнюки-браття»;

вони, принаймні в суспільній свідомості, є дуже близькими як по суті, так і в реаліях соціальних інтеракцій. Але, як зазначає британський дослідник

П. Вілкінсон, «...терор радикально відрізняється від інших видів насилля не просто жорстокістю, але вищим ступенем аморальності, нерозбірливості в засобах і некерованістю» [184, с.18]. Терористичний акт, як прояв концентрованого насилля, активує механізм жорсткого примусу відносно однієї особи, соціально-оформленої або казуальної групи; терористи примушують або намагаються примусити владні органи виконувати висунуті лідерами терористів умови. Прояви тероризму – це не насилля заради насилля, тероризм, на думку Дж. Шрейбера, автора твору «Ультимативна зброя: терористи і світовий порядок», «...тримається не на будь-якому насиллі, хоча насилля постає його головною та сутнісною зброєю. Але на програмних засадах» [147, с. 98].

Реалістичний підхід до розуміння феномену сучасного тероризму дозволяє припустити, що розповсюдження насилля в соціальній практиці Нового часу й новітньої історії заперечує симпліфікацію насилля як надскладного суспільного феномену тільки до морального дискурсу, й оцінюється, відповідно, тільки в його контексті. Насилля – це не сфера етики, його «генетичні» витоки слід шукати в людській природі; для розуміння насилля необхідно вирватися з лабіринту моральної деліберації, сформулювати і застосувати ефективний інструментарій для дослідження буттєвого підґрунтя феномена насилля, з урахуванням його історичного, соціокультурного, психологічного та інших аспектів. Саме такий дослідницький контент відкриває реальні пізнавальні перспективи дослідження феномену насилля, що може мати два основні модуси: екстеріоризований та інтеріоризований. У першому випадку експансія, реалізована у формі насилля, спрямовується назовні відносно іншої системи. У другому, в силу

неможливості ускладнення системи за рахунок використання зовнішніх ресурсів, насилля спрямовується в середину системи, що призводить до втрати її цілісності, деградації та можливої загибелі. В сучасному соціокультурному просторі наявні, принаймні, дві ключові тенденції: перша пов'язується з ескалацією тероризму, урізноманітненням його проявів, друга – з «денатуралізацією» насилля, переходом його в розряд віртуалізованої реальності. З одного боку, сублімація насилля у царині масової культури постає ефективним інструментом зниження рівня соціальної напруженості, з іншого – виникає специфічний ефект звикання соціуму до проявів насилля, трансформації його в явище з категорії унікального до категорії ординарного. Саме ця особливість сучасного тероризму провокує прояви так званого невмотивованого, спонтанного насилля.

Слід зауважити, що кінець ХХ – початок ХХІ століть характеризуються значним розширенням кола об'єктів терористичних дій, урізноманітнюються також і форми дій терористів: частішають випадки безадресного терору, захоплень торгових суден на океанських комунікаціях, пограбувань банків, вбивств працівників служби інкасації, атак на повітряні судна (так званий «*high jacking*»). У суспільній свідомості формується стабільна установка, відповідно до якої насилля – це невідворотня данина глобалізації, прогресу, культурному кросингу, відповідно насилля є іманентним сучасному суспільству злом, а в окремих випадках воно навіть виправдано. Терористичні прояви, будучи частиною медійного простору, перетворюються на звичний і вже необхідний елемент *news making* (англ. – створення новин). Ефект звикання до насилля, як природного явища в сучасному світі, обумовлений й тим, що в інтерпретаційній формі насилля поступово перетворилося на частину масової культури: практично щодня ЗМІ сповіщають про підпали підприємств і офісів, вибухи на військових базах, напади на поліцейські дільниці,

індивідуальні терористичні акти проти політиків, бізнесменів, військовослужбовців, релігійних діячів, активістів громадянських рухів, волонтерів, місіонерів тощо.

Приховане (латентне) насилля, кажучи словами Т. Гоббса, – це «... постійний страх і небезпека насильницької смерті, і життя людини – самотнє, бідне, безпросвітне, тупе й коротке» [15, с. 153]. Мета тероризму – не тільки й не стільки вбивства, руйнування, хаос; терористи прагнуть соціального розголосу, резонансу, захисної реакції на теракт, що, сама по собі вже наполовину капітуляція. З філософських позицій мета терориста – змінити якщо не весь світ, то хоча б його фрагмент, не зважаючи на імпліцитно високу собівартість подібної трансформації. Чим потужнішим є вектор інтенції носіїв терористичної ідеї, тим більш екстремальною буде форма зміни певної, вибраної терористами, частини світу. Терористичний акт – це не тільки дія, спрямована на боротьбу з системою, це демонстрація терористами суспільству власного проєкту, спрямованого проти системи, врозріз усталеним атрибутам існуючої реальності.

Причиною, що уможливорює появу альтернативи існуючій системі, можна вважати втрату цією системою реальності, деградацію дійсного підґрунтя, на якому вона базується: комплексі цінностей, призначення якого полягає у визначенні критеріальних маркерів, що дозволяють розрізняти добро та зло, істину й брехню, користь і шкоду, любов і ненависть, прекрасне й потворне; тобто цінності є тими регулятивами людської життєдіяльності, слугуючи певним камертоном для визначення коректного «звучання» не тільки власних дій, але й учинків інших членів суспільства. Система ціннісних орієнтацій формує зміст особистих намірів, визначає ставлення індивіда до себе, до інших людей і до світу в усьому його багатстві форм, проявів і сенсів. Система цінностей слугує для людини ініціальним пунктом мотивації власної соціальної активності, а також фундаментом життєвої концепції та, загалом філософії

життя. Система цінностей – один із ключових елементів політичного й соціального життя суспільства. Соціально-політичні цінності являють собою не просто певний набір знань і навичок, це простір сенсів, завдяки якому особистість долучається до чогось більш важливого, ніж її власне емпіричне існування. Система цінностей – це культурно опосередкована, символічно закодована та міжпоколінно передавана констеляція почуттів, емоцій та ідей, які мають істотне значення для певного суспільства. Саме завдяки цінностям людське життя виходить за межі «прокрустова ліжка» ефемерних цілей, елементарних потреб та ситуативних інтересів.

Варто зазначити, що аксіологія, як філософське вчення про цінності, сформувалася порівняно недавно – в середині XIX століття, на ґрунті інтелектуальних пошуків Іммануїла Канта, Рудольфа Германна Лотце та Генріха Рікєрта. Втім, в умовах сучасності важко уявити прогресивний соціально-політичний розвиток будь-якого суспільства без опори на певну систему ціннісних орієнтирів – вічних, незмінних, універсальних або ж таких, що виникають як реакція на актуальні виклики часу й відображають його наявні особливості. Саме на основі системи ціннісних орієнтацій у соціальних групах «запускаються» механізми як індивідуальної, так і колективної поведінки, визначаються тактичні й стратегічні цілі та шляхи їх досягнення. У першій чверті XXI століття відбувається активний пошук нових систем цінностей, адекватних масштабним трансформаціям у політичній, соціальній та економічній сферах суспільного життя як у країнах новоєвропейської цивілізації, так і на пострадянському просторі, в державах демократичного транзиту. Для перших цей пошук зумовлений усвідомленням того, що ціннісна ієрархія минулого дедалі більше втрачає актуальність, перетворюючись на культурний пережиток минулого. Цей процес потребує глибокої, сутнісної модернізації системи цінностей, що могла б коректно

відображати нові виклики й запити часу. В країнах колишнього СРСР цей процес є не лише відходом від радянського минулого, але й маніфестацією сподівань на гармонійну інтеграцію у цивілізований світ, вільний від рудиментів авторитаризму й тоталітаризму. Йдеться про формування сучасної аксіосфери, системи релігійних, правових, політичних, моральних та естетичних цінностей, що мали б стати основою нової суспільної ідентичності.

Погоджуючись із тим, що цінності «... є важливими у забезпеченні основи, для єднання людей у нації, цивілізації чи навіть людства, оскільки це передбачає наявність деяких базових спільних цінностей» [53, с. 707], додамо: цінність визначається і як вищий екзистенційний вибір людини, що не має кількісної експлікації та репрезентує превалюючі ідентифікаційні моделі навколишнього світу. На думку Т. Парсонса, цінності – це колективно поділювані уявлення про ідеальну чи нормативно бажану організацію соціальної системи. Людство, як бачимо, має звернутися до вічних духовних цінностей, усвідомити себе невід'ємною частиною природи та елементом Космосу. Лише формування екологічної та космічної свідомості дозволить людству звільнитися з простору глобальних суперечностей, запобігти моральній деградації й уникнути самознищення на планеті Земля. Розум, що є автокаталітичним витвором людської природи, поступово втрачає свою домінуючу роль: натомість акцент зміщується на духовність, не лише як внутрішню сутність людини, а й як потужний цивілізаційний ресурс. Саме духовність набуває величних обрисів ключового чинника, здатного сприяти розв'язанню як сучасних, так і майбутніх проблем планетарного масштабу.

Що ж стосується терористів, то вони дотримуються власної системи цінностей, що є контргеніальною відносно загальнолюдської та базується на безумовній цінності людського життя, ідеї, що зароджується в добу Відродження, коли мислителі пропонували ставитися до людини як до

мікрокосму, пов'язаного з центром Всесвіту. Цей гуманістичний погляд накреслив траєкторію історичного транзиту від суспільства традиційного до такого, що є орієнтованим на гідність, незалежність і свободу людини. Відтак, терористична ідеологія, що заперечує цінність індивідуального життя, є не лише варварським викликом, а і зухвалою спробою радикального заперечення гуманістичних основ цивілізації. Терорист ставить під сумнів, перш за все, легітимність, засновану на «сакральних заборонах», ігнорує право на існування системи, що він прагне змінити, якщо не всю, то хоча б її мінімальну структурну складову. Можливість альтернативи, наявність антисвіту, вірогідність контрсистеми етіологічно притаманні кожній соціальній системі. Легітимність обумовлюється чіткою диференціацією загального й партикулярного, сакрального та профанного, дозволеного й забороненого.

Як вбачається, причини кризи системи зумовлюються саме превалюванням приватного над спільним, нищого над священним, забороненого над дозволеним, також у певній мірі глобального над національним. Утім, слід підкреслити: ціннісні орієнтири для «антигероїв» не викликають жодних питань, адже для будь-якої людини свобода, незалежність, справедливість є безумовними та етернальними цінностями. Вочевидь, слід казати про полівалюативність ціннісних категорій, обумовлену не тільки культурною, етнічною та конфесійною поліверсивністю, політичною боротьбою, але, в першу чергу, сакрально-культурними кризами та ментально-антропологічними контраверсіями, характерними для другої половини XX – першої декади XXI століть.

Також слід зауважити, що в умовах глобалізації, що супроводжується потужними процесами впливу провідних світових економік і культур на існуючі традиційно усталені господарські, національно-культурні й релігійні устрої (про що було сказано вище), нонсенсом виглядає, навіть теоретично, спроба відкритого протистояння з так званими

«понаддержавами» з їх геополітичним, економічним, військовим потенціалом. Якщо ж вплив набуває форми відкритого, демонстративного насилля, нав'язування менш розвиненим країнам своєї культури, способу життя, цінностей, подібний зовнішній тиск активізує внутрішній потенціал резистенції (відповідно до класичного принципу Ле Шательє). Очікуваною та закономірною реакцією на вказаний тиск з боку понаддержав є інстинкт самозбереження, що «спрацьовує» не тільки на рівні індивідуально-особистісному (біологічному, а точніше біосоціальному), але й у масштабі етнонаціональних утворень і соціальних груп – класів, держав, наддержавних утворень, спроможних на відкрите протистояння, як реакцію на асерторичне утвердження «вестернізації» та «модернізації» відносно традиційних, історично усталених культур.

Необхідно підкреслити: саме бажання іншої реальності, як сутнісна властивість тероризму, визначає масовий характер його проявів; терористичний акт виявляється тим пунктом, у якому відбувається деструктивний контакт терориста й пересічної, «масової» людини; не тільки терористичні угруповання, але й суспільство виступає суб'єктом терору, таким чином, «інша реальність» інтегрується в реальність усталеної суспільної системи. Кожний індивід, на переконання терориста, повинен відчувати власну незахищеність перед всюдисущим злом, унаслідок чого в соціумі розширюється простір страху, зростає градус істерії, розповсюджуються панічні настрої, підвищується ступінь недовіри або навіть ненависті до тих представників суспільства, котрі начебто уособлюють собою тероризм як явище. Внаслідок цього серед населення поширюються ксенофобські настрої, підсилені інвективними обертонами, гаслами на кшталт «Всі мусульмани – терористи», «Геть усіх прихильників ісламу з нашої землі –

вони безумовні носії зла», «Усі негаразди слов'янського світу – від кавказців та азіатів» та інше з того ж арсеналу.

Слід прийняти оцінку ситуації, сформульованої стосовно тероризму, як соціального явища, що базується на насиллі, навіть ототожнюється з ним. Але не будь-яке насилля є терористичним, відтак, виникає питання: що саме перетворює насилля на терор? Взагалі кажучи, чинниками такої трансформації можна вважати мету, засоби і прийоми та інтенсивність (перевищення певного рівня). В умовах сьогодення, як свідчить аналіз терористичних проявів, вирішальним чинником визначення насилля постає мета, що визначається, зазвичай, як політична. Політичними, з урахуванням усіх нюансованих варіантів, є взаємовідносини з приводу влади; тобто, насилля слід вважати терористичним, якщо воно інтегроване у владні відносини. За умов наявності суб'єкта влади, тероризм можна розуміти як запит на презумпцію суб'єктивності, що суверенні суб'єкти влади розцінюють як нелегітимну. Відповідно, тероризм, у широкому розумінні, слід вважати нелегітимним насиллям, контрадикторним наявним суверенним суб'єктам влади.

Майже аксіоматичним бачиться твердження стосовно того, що тероризм є універсальним, він спрямований проти соціального, як такого. Як слушно зауважував французький філософ Ж. Бодріяр: «Тероризм впевнений, що він виступає проти капіталу або світового імперіалізму тощо, але він помиляється – насправді він протидіє соціальному, яке виступає його справжнім супротивником». І далі: «Перед нами нова – гіперреальна, невловима, така, що спирається вже не на закон, репресії та насилля, але на впровадження моделей... соціальність, яка відповідає на її виклик нічим іншим, ніж гіперреальною дією – дією, яка з самого початку занурена у відцентрові в різних напрямках хвилі засобів масової інформації та гіпнозу, яка розгортається не в сфері репрезентації та свідомості, рефлексії та логіки причинно-наслідкової залежності, а там, де заявляє про себе мислення,

що бере силу в механізмах спільних позитивних або негативних переживань, в механізмах ланцюгової реакції передачі настрою» [9].

У роботі «The Transparency of Evil...» («Прозорість зла...») Ж. Бодріяр, досліджуючи сутність тероризму, бачить у ньому воскресіння архаїчної форми насилля. «Застаріле» насилля є одночасно більш витонченим, більш жертвовним. Сучасне насилля, наголошує дослідник, – це терор, «що має в своїй основі насилля... він не подія, а скоріш відсутність події, що приймає форму вибуху, спрямованого всередину: вибухає політична порожнеча (але не злоба тієї або іншої групи людей), мовчання історії (але не психологічний утиск індивідумів)... Таким чином, тероризм не є якимось ірраціональним епізодом нашого суспільного життя: йому властива чітка логіка прискорення в порожнечі» [65].

У інтерпретації Ж. Бодрієра тероризм у будь-яких формах являє собою «трансполітичне дзеркало Зла». Філософ ставить питання: куди (в розумінні, в які сфери буття) проникає Зло? І сам відповідає на це питання: воно є всюди; відтак – анаморфоз (велика кількість форм) сучасного Зла є нечисленим. У суспільстві, що вийшло на стезю профілактики анігіляції природних стосунків, реабілітації насилля, викорінення своїх начал усіх «проклятих аспектів» методами «естетичної хірургії», позитивації негативного. Суспільство не бажає мати справ ні з чим, крім чіткого управління, дискусій стосовно Добра, але без усякого бажання говорити про Зло, що в умовах такого суспільства трансформується в різноманітні вірусні терористичні форми, що наполегливо інтегруються в буттєвий простір суспільства, охоплюючи практично всі сфери життя соціуму [65].

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновки стосовно того, що:

1. Тероризм є трансісторичною, специфічною, концентрованою формою насилля (як правило, політичного),

імперативного вольового впливу політичної волі однієї соціальної групи (сили) на іншу соціальну групу (силу); причому вказані сили можуть виступати як у вигляді терориста-одинака, так і в формі держави / об'єднання держав.

2. Тероризм, як насилля (політичне), виникає та еволюціонує в площині політичної боротьби, різного роду взаємодій індивідів, малих і великих соціальних груп (у тому числі – державних утворень), як матеріальних носіїв тероризму, в контексті захоплення, утримання та використання влади в усіх сферах життєдіяльності соціуму.

3. Сукупність ідей, що утворюють світогляд терориста, є апріорно контргеніальними комплексу суспільно-прийнятних ідей, під впливом яких, у відповідності з якими та проти яких він веде боротьбу. Тероризм не є ідеологією, він являє собою концентровану бунтарську стратегію, що може застосовуватися в найгостріших формах прибічниками самих різних політичних течій.

4. Зосередивши увагу на сучасному тероризмі, необхідно підкреслити, що в нинішніх умовах він набув статусу глобальної проблеми саме тому, що містить у собі значний контрпродуктивний і деструктивний потенціал, дестабілізує суспільство, провокує потужні ретардаційні тенденції як у внутрішньодержавних процесах, так і в практиці міжнародних відносин.

5. Характерні особливості державної влади на кожному конкретно-історичному етапі визначаються потребами держави щодо її подальшого розвитку, що можуть вирішуватися (і вирішуються окремими державами) з використанням терору; відповідно, усвідомлення й розуміння державного інтересу (домінуючого над суспільним) слугують важливим філософським підґрунтям дослідження феномена тероризму.

6. Тероризм є агресивною соціальною дією, що виходить за межі традиційно-етичних або законодавчо зумовлених

норм поведінки окремого індивіда чи соціальної групи; в свідомості суб'єкта тероризму відбувається контрпродуктивна трансформація належного в неприпустиме.

7. Презумпція генези тероризму, як результату діяльності певним чином оформлених угруповань, діючих в єдиному геополітичному просторі, сповідуючих конкретну ідеологію, маючих спільний світогляд, культуру, ідеологію чи доктринальний буттєвий базис, постає, принаймні в умовах глобалізованого світу, вельми неоднозначною.

8. Сучасний тероризм логічно розглядати як соціальний феномен, метою якого є маніпулювання суб'єктами соціальних інтеракцій у локальній або глобальній ситуації шляхом створення й концентрації атмосфери індивідуального та соціального страху через застосування (або загрозу застосування) насилля.

Логіка дослідження визначеної проблеми реалізує підхід, у рамках якого обґрунтованим вбачається проблематика відносин у системі «людина-держава», оскільки саме держава була та завжди залишається центральним об'єктом не тільки критичного ставлення з боку цілком лояльних громадян, але й адептів терористичного впливу на державу. Проблематика відносин «людина-держава» має довгу й непросту історію, зокрема, соціальна філософія Нового часу генерувала сучасні уявлення щодо інтеракцій у системі «людина-суспільство-держава» з урахуванням певного комплексу політичних, економічних, соціокультурних, національно-етнічних, релігійних та інших чинників.

Такого роду наступність ідей репрезентується у відповідних концептуальних формах відносин у системі «людина-суспільство-держава»; широкий спектр вказаних інтеракцій представляє терористам та їх інспіраторам достатньо потужний арсенал пояснень доцільності, навіть більше – прогресивності терористичної діяльності, всіляко

маскуючи її безумовну антидержавну спрямованість. Іншими словами: терористи, борючись за «справедливість», виступають проти держави, що є причиною «несправедливості»; невідворотність жертв не засмучує терористів: постраждалі внаслідок терактів «винні» в тому, що підтримують (хоча б і формально – тільки фактом громадянства / підданства) державу, як імпліцитне, на переконання адептів тероризму, джерело несправедливості.

Необхідним вбачається відзначити те, що тероризм, атрибутований сутнісно власною соціальною природою, не є інваріабельним, у історично-хронологічному вимірі, феноменом; відповідно, в процесі його дослідження необхідно брати до уваги те, коли, за яких обставин (політичних, історичних, соціальних, економічних) та чи інша суспільно-значуща акція оцінювалася державою як терористична. Як було зазначено вище, ідеологи від марксизму-ленінізму переконували радянський (і не тільки) народ: тероризм може бути «класово-прийнятним», якщо він допомагає революціям і визвольним рухам у різних країнах та в будь-яких регіонах планети. Ідеологи по той бік «залізної завіси» вважали безумовним тероризмом національно-визвольні рухи, боротьбу за незалежність, оскільки такого роду діяльність носила яскраво виражений нелегітимний характер, вона здійснювалась через брутальне порушення діючих у тій або іншій державі законів. У різних країнах, зважаючи на історично усталені традиції, превалюючи культурні цінності, рівень правової культури громадян, досконалість законодавства та інших чинників, суспільна думка формувала специфічне ставлення до тероризму; держава та правові інститути визначали його юридичний характер і давали правову оцінку.

Взагалі кажучи, коли терористичне насилля набуває ознак масовості й безадресності, соціум реагує на нього відповідно до власних політичних традицій. Публічне використання результатів терористичних актів державними

інституціями та громадськими організаціями – найбільш деструктивна форма їх реакції на терористичні прояви; помилки інтерпретації, персоналізація жертв і деперсоналізація терористів можуть стати (і вже стають) своєрідними «каталізуючими ферментами», що *eo ipso* активують процеси насилля з боку певної частини соціуму по відношенню до представників конкретної релігійної чи національної групи, ототожнених у суспільній свідомості з тероризмом. Слід мати на увазі: тероризм, ґрунтуючись на вкрай суб'єктивних і компліковано інтерпретованих поглядах – філософських, релігійних, етичних, національно-етнічних, сам, у свою чергу, стає чинником формування суспільної думки, масової свідомості, носіями яких виступають національно-державні утворення, громадянські об'єднання, а також окремі індивіди. Подібний стан дає сучасним дослідникам підстави зробити висновок про те, що тероризм, як соціальне явище, потребує ретельного наукового аналізу. При цьому складність, неоднозначність і багатоаспектність предмета дослідження не повинні слугувати обмежуючим фактором у його об'єктивному, всебічному та незаангажованому вивченні й подоланні будь-якої політичної заангажованості або ідеологічної упередженості.

Специфіка досліджуваного феномену дає підстави для обґрунтування наступного твердження: будь-яке явище, що потребує чіткої політико-державної та правової оцінки, необхідно дефініювати в юридичних категоріях, при цьому така дефініція повинна висвітлювати в різних ракурсах його найбільш сутнісні ознаки; тільки за таких умов з'являється можливість кваліфікувати всі складові комплексу соціальних проявів указанного явища. У той же час складність і багатогранність тероризма, як соціально-політичного явища, не дають можливості обмежуватись тільки правовим підходом. На нашу думку, право може служити ефективним інструментом уособлення та реалізації контртерористичної

політики лише за тієї умови, що сама ця політика ґрунтується на фундаментальних засадах права та справедливості: у широкому сенсі настільки, наскільки держава використовує право відповідно до його справжньої природи. Однак, коли законодавча влада починає діяти в інтересах окремої соціальної групи чи впроваджувати політику, що суперечить інтересам народу, правовий зміст поступово «випаровується» з офіційних нормативних актів. У такому разі в руках держави залишається беззмістовна юридична форма (неправовий закон), застосування якої в інтересах політичної кон'юнктури має свої обмеження та може призвести до руйнації або деконструкції функціонуючої політико-правової системи [22].

Будучи відносно відкритим у своїх проявах, тероризм як ідея, як суспільно-політичний феномен є значно ширшим і різноманітнішим, ніж існуючі політико-правові уявлення щодо нього. При цьому навіть у суспільстві ХХІ століття право етіологічно демонструє явну недостатність своїх соціальних засад. Це, зокрема, виявляється в тому, що різного роду факти та соціальні явища в законодавчих системах різних держав отримують різну правову оцінку, не дивлячись на декларовану конгеніальність моральних, ціннісних і політичних установок. Характерною рисою діяльності сучасних терористичних угруповань є той факт, що саме вони, проти власних сподівань, активізують соціально-політичні інтеракції людей у різних регіонах планети, котрі живуть у чітко окресленому правовому полі. Дослідження принципів впливу сучасних терористичних угруповань на соціально-економічний і політико-правовий простір демонструє ефект соціально-правового резонування наряду з глобальним характером його сприйняття. Завдяки своїй динамічності, функціональній варіабельності, «тонкій грі» на протиріччях, парадоксах і колізіях сучасності, вказані організації провокують / підтримують негативні дії та комунікації між членами суспільства і постають умовами

дестабілізації глобального соціального простору, передумовами загального негативного стану. Можна стверджувати, що тільки перехід із політико-правового вакууму, характерного для багатьох держав світу, в конструктивну правову площину дає світовій спільноті певну надію на майбутнє без тероризму.

Експлікація різних за своєю сутністю соціально-філософських і соціально-релігійних побудов у вже розглянутій схемі «людина-суспільство-держава» дає можливість більш ґрунтовно трактувати характер ставлення терористів (зокрема, серед представників ісламу) до держави в її західноєвропейській традиції. Релігійний чинник, особливо в площині контрадикції «християнство-іслам», у самому ісламі (протистояння між сунітами та шіїтами), з прогресуючою активністю використовується в якості дієвої духовної зброї активістами й натхненниками ісламських терористичних організацій, атрибутуючи національні та межконфесійні конфлікти елементами сліпого фанатизму, невинуватеної жорстокості, демонстративного антигуманізму.

У даному контексті доречно підкреслити ініціально антиетатичний характер тероризму, оскільки його історичні витоки слід шукати у взаємовідносинах між людиною та державою. Вони носять характер екстремальних, насильницьких форм людського протесту проти публічної жорстко «забюрократизованої» влади. Подібний протест потенційовано в цілому невизнанням держави, її історичної необхідності, ролі та функцій, а також форм і методів впливу держави на соціальну реальність в усіх її проявах, девальвацією довіри громадян до державних інституцій і їх окремих представників – носіїв державної влади, внаслідок невинуватених очікувань певної частини суспільства.

У продовження теми необхідно зауважити, що тероризм не є рівнозначним військовому конфлікту, збройній боротьбі, хоча в екстремальних умовах може призвести до

них. Військовий конфлікт підкорюється власним законам, включаючи технічні, тому не варто редукувати дослідження тероризму тільки до його екстремальних, збройних форм, таких як повстання, путч, заколот тощо. Хоча їх політична природа не викликає сумнівів, форми активізації, розвитку й вирішення можуть бути абсолютно відмінними; саме ця обставина «виводить» дослідження тероризму за межі політичної науки.

Вихідною в даному контексті з необхідністю постає теза щодо можливості вирішення проблем терористичної діяльності за допомогою визначеної сучасної методології в площині междисциплінарного аналізу з урахуванням різноманітних опорних точок конфліктної взаємодії. При аналізі терору, як соціально-політичного явища, необхідно і в методологічному, і в концептуальному планах враховувати як еклектику, стохастичність і контрадикторність конфліктної взаємодії держави та суб'єктів тероризму, так і технологічні новації, пов'язані з глобальним, регіональним і територіальним аспектами регулювання вказаної взаємодії. Тероризм, здебільшого, є продуктом внутрішньої державної політики, перетворюючись на дієвий інструмент у руках конкретних політичних, мілітарних, фінансово-економічних, комунікативних, релігійних структур, що використовують його, з різним ступенем успіху, проти внутрішньої опозиції та зовнішніх сил, що стоять на шляху досягнення цілей (як правило, політичних) указаних структур.

В основі тероризму, як соціально-політичного явища, закладено надзвичайно широкий спектр соціальних, політичних, економічних, культурних, релігійних і морально-етичних контрадикцій; він базується на екстремістській ідеології, вибудовує та активно використовує структури для проведення терористичних акцій. При цьому тероризм нерідко розглядається як один із різновидів політичного екстремізму, належить до царини політичної боротьби, в процесі якої активно й безумовно

використовуються насильницькі форми та методи. Коли тероризм стає масовим і безадресним, суспільство реагує на нього відповідно до власних політичних традицій. Публічне використання проявів терористичних актів державними установами та громадськими організаціями – найбільш контрпродуктивна форма їхньої реакції на терористичні прояви. Помилки інтерпретації, персоналізація жертв і деперсоналізація терористів можуть бути і вже постають своєрідними каталізаторами, що активують процеси насилля з боку певної частини соціуму стосовно представників конкретної політичної, релігійної або національної групи, ототожнених у суспільній свідомості з символами тероризму.

В якості висновку. Безумовно, причини тероризму криються в ампліфікації кризових явищ, неспроможності суспільства контролювати й регулювати складні соціальні, політичні, економічні, культурні та інші процеси, стрімкій трансформації системи загальнолюдських орієнтирів, еталонів і цінностей. Як наслідок, активізуються інтенції окремих радикально налаштованих груп використовувати слабкість публічної та державної систем, впливаючи деструктивно на суспільство зі застосуванням терористичних актів. Тероризм, як соціальне явище, має надзвичайно складну та суперечливу природу; його генеза й еволюція обумовлені цілим рядом факторів, серед яких найбільш важливими є геополітичні, культурно-історичні, соціально-економічні, релігійні та психологічні.

РОЗДІЛ 2

ГЕНЕЗА ТА ЕВОЛЮЦІЯ

КОНЦЕПТУАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ

ПРО ТЕРОРИЗМ В ІСТОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

2. 1. Витоки тероризму та його розвиток в Стародавньому світі й в епоху Середньовіччя

На кожному етапі цивілізаційного розвитку проблема тероризму вирізняється певними характерними особливостями та специфічними рисами. Зміна історичних умов провокує трансформацію проявів тероризму, методів реалізації терористичних актів, їх масштабності, географічного поширення, стимулюючих чинників, а також соціальних, політичних і економічних факторів, найбільш впливових «тут і зараз». Реалії суспільного буття потребують суттєвої корекції концептуального трактування даного явища, його оцінки та сприйняття відповідно динамічно змінюваного суспільного буття. Насилля, безумовно, властиве будь-якому суспільству. Існує вельми фундована позиція, відповідно до якої насилля виникло на певному етапі історичного розвитку одночасно з появою інституту приватної власності на засоби виробництва, розколом суспільства на антагоністичні класи та утворенням держави з властивими їй атрибутами влади – армією, поліцією, законами, судом тощо. Слід розуміти, що до цього моменту історії насилля реалізується як укладений і відомий людству феномен, що слід розуміти як один із способів реалізації інтересів людей у міжособистісних і міжгрупових відносинах. Скажімо, німецько-американська дослідниця Ханна Арендт, характеризуючи роль насилля в політиці, приходить до висновку, що «Сама сутність насильницької дії керується категорією «засіб – ціль», а стосовно людських справ основна властивість цієї категорії – це ризик, що мета виявиться підкореною засобам, які вона виправдовує та які є

потрібними для її досягнення. А оскільки кінцева мета людської дії, на відміну від кінцевого продукту виробництва не піддається надійному передбаченню, то засоби, які використовуються для досягнення політичних цілей, зазвичай мають більший вплив на майбутнє світу, ніж цілі, що передбачаються» [60, с. 6].

Слід наголосити: сакральна первинність моральних правил означає їхню незалежність від усього вторинного, профанного; прадавня свідомість знаходить корені свої моралі в сфері, що знаходиться поза емпіричною казуальністю, внаслідок чого моральна, вона ж і культова, практика здійснювалася не інакше як у контексті та на межі динамічної рівноваги, з метою всебічної підтримки між нумінозним і людським світами, у взаємній дифузії складаючими об'єктивну реальність прадавнього світу. Саме тому намір людини спрямовувати свою профанну активність на власні моральні традиції для того, щоб щось змінити в них заради досягнення будь-яких, тим більше утилітарних цілей, являло собою справу не тільки безкорисну, але й небезпечну. Архаїчні культури більш налаштовані до того, щоб при зустрічі з чимось новим і незвіданим, яким би воно корисним не було, скоріш відстоювати свої традиції, ніж змінювати їх.

Як відомо, тероризм має дуже давню історію: саме з тих пір, як влада над іншими людьми почала приносити певні матеріальні зиски і перетворилася в предмет нестримного прагнення окремих індивідів, котрі бажають будь-що досягти поставленої мети. Історія терору почалася разом із історією боротьби за владу в соціальних групах – кланах, племенах, державах, імперіях. Мета виправдовувала засоби: особи, що прагнули влади, застосовували максимально можливі ресурси й не зупинялися при цьому перед застосуванням кардинальних, ультимативно-жорстоких заходів.

Існують вагомі підстави розглядати тероризм не як абстрактно-позачасове явище, а як феномен конкретно-історичний. У кожний період розвитку цивілізації загальних

характерних рис тероризму завжди мало, він має специфічні особливості та особливі функції, що необхідно враховувати в процесі аналізу того чи іншого різновиду або форми тероризму в різних суспільствах, при цьому треба чітко фіксувати історичну взаємообумовленість морально-етичних вимірів конкретної соціальної, в даному контексті – насильницької дії. Цілісність і безперервність – безумовні атрибути будь-якого явища: не можна не погодитися з цією думкою іспанського філософа Мігеля де Унамуно. Намагання ігнорувати цілісність і безперервність призводять до втрати будь-яких шансів щодо пізнання даного явища. Історична точка зору на феномен тероризму апіорно не може співпадати з повсякденним поглядом. Суб'єктивність є результатом матеріальної, духовної та хронологічної обмеженості кожної людини, точка зору якої здатна охопити тільки обшир конкретного людського життя, фіксованого певними часовими та просторовими параметрами. Індивід приносить у жертву визначеним цілям певний час власного життя, історія кладе на вівтар прогресу мільйони життів. Смерть однієї людини, або навіть цілих поколінь, – беззаперечна трагедія історії, але не загибель людства. В умовах, коли цивілізація вступила в третє тисячоліття, є всі підстави стверджувати, що мораль гуманізму, презумпція імпліцитної цінності людського життя в практиці світового життя «успішно» поєднується з варварським насиллям, чим було відзначено епоху Середньовіччя. Насилля над людиною модифікується, модернізується й поширюється по всьому світу як пандемія, не визнаючи віку жертв, їхньої статі, соціального статусу, політичних преференцій, культурних запитів і релігійних уподобань. Мета сучасних терористичних акцій, як вже було зазначено вище, полягає в тому, щоб через насильство, антигуманізм, варварство досягти бажаного терористами впливу на державу та громадянське суспільство. У даній частині дослідження

спробуємо визначити генезу й простежити еволюцію тероризму «від Ромула до наших днів».

Слід підкреслити, що велика кількість сучасних проблем, таких як екологічна безпека, прояви тероризму, міжнародних політичних, етнічних, релігійних конфліктів, пов'язані з феноменом насилля. Навіть побіжний компаративний аналіз проявів насилля в Стародавньому світі та в умовах сучасності, свідчить, що типи та форми насилля в різні історичні епохи змінюються, набувають нових рис, ознак, сутностей, відповідно, як вбачається, до еволюційних змін людської природи. У такому контексті достатньо логічним вбачається положення стосовно того, що вся історія цивілізації – це історія трансформації людської природи. Дана тенденція актуалізує погляд на насилля, як біосоціальний і культурно-історичний феномен у контексті його еволюції, трансформації та продукування комплексу превентивних заходів.

Як вже було зазначено, насилля, як трансісторичний компонент соціокультурних відносин, має надзвичайно глибокі та слабо досліджені історичні витoki. Ще від Арістотеля, Геракліта, Емпедокла, Августина Блаженного, Томи Аквінського, Т. Гоббса, Д. Локка та інших мислителів побутує думка, що насилля, в якості неодмінного атрибута, набуло реальних обрисів ще в первісному суспільстві та є важливим елементом соціальної системи, одним із регулюючих факторів поведінкових проявів представників виду *Homo sapiens*. Сучасні дослідники соціогенезу висувають гіпотезу, відповідно до якої масовому застосуванню насилля передувало його філософське – світоглядне і ціннісне обґрунтування. Насилля було необхідним компонентом суспільної свідомості; його легітимні прояви зафіксовані в суспільному бутті та свідомості як право визначених суб'єктів застосовувати силу по відношенню до інших із певною метою та на підставі певних критеріїв. Даний елемент соціальних інтеракцій імпліцитно виправдовував насилля з боку суб'єкта

та слугував приводом для активних дій стосовно об'єкта насилля. В основу застосування насилля було покладено критерій «свій-чужий», що базується на певних ціннісних орієнтирах, таких як справедливість, безпека, економічна незалежність. Відтак, видається можливим визначити декілька чинників, під впливом яких у Стародавньому світі застосовувалося насилля. Перший чинник – біологічний, він редукує прояви насилля до характерних для тваринного світу конкурентних відносин у процесі боротьби за життєво-важливі ресурси, ширше – боротьби за існування. Другий – соціальний, провокує насильницькі дії задля встановлення або відновлення суб'єктивної справедливості.

Враховуючи той факт, що владні відносини в будь-якому суспільстві базуються на насиллі, вбачається можливим припустити, що питання меж влади людини над людиною стимулювало дослідницьку думку замислитися над метафізичним чинником, що інтегрувався в сферу владних відносин людського буття та сприяв процесу визначення меж насилля та пов'язаного з ним страху в суспільному бутті. Якщо відкинути такі складові людського розвитку як моральність, духовність, а засадничими критеріями прогресу вважати матеріальні багатства, є можливість побачити певні позитивні елементи й у насиллі. У Стародавньому світі працею рабів створювалися матеріальні цінності, вільним громадянам забезпечувалася можливість займатися вільною працею, отриманням нових знань.

Сформулювавши вихідний пункт даної частини дослідження, ми можемо звернутися до поширеного серед сучасних вчених положення, відповідно до якого тероризм зародився в період становлення Французького Конвента або наполеонівських війн із початку XIX століття. Існує також інша точка зору, автори якої обґрунтовують ідею стосовно того, що хоча формально активізація терористичних проявів припадає на часи тотальних насильницьких, політично обумовлених акцій тільки в 1792 році, суспільний

деструктивний феномен тероризму насправді має надзвичайно глибоку історичну генезу. Сучасні дослідники ведуть у цьому контексті мову про політично вмотивоване насилля, що має значну подібність до тероризму в сучасній його трактовці, іншими словами, «тероризм виник з моменту утворення державності» [52].

Необхідно вказати, що ідея терору почала набувати реальних обрисів ще в часи Старого Завіту; ймовірно, першим в історії людської цивілізації проявом тероризму слід вважати повстання зілотів проти римської експансії в Іудею. Повстанці діяли під прапором релігії (і сьогодні під укриттям релігійних прапорів апологети тероризму знаходять виправдання своїм діям), як опозиція іудейського монотеїзму римському язичництву; втім, реальним підґрунтям інсургентних проявів була римська інтервенція, узурпування влади, нав'язування адвентивних життєвих цінностей, культурних зразків, буттєвих модусів. Релігійні гасла відіграли роль своєрідного «центру кристалізації», саме сила історично вкоріненої віри робила іудейських повстанців не тільки безстрашними перед обличчям смерті, але й такими, хто ставить ідею (релігійну в даному випадку) вище за власне життя Також у Старому Завіті, в Книзі Пророка Ієремії детально описано вбивство Годалія (Гедалії), вавилонського намісника Іудеї, що було скоєно в 586 р. до н.е. [12].

Історія людства красномовно свідчить, що використання масових форм страху та жаху, залякування окремих індивідів, соціальних груп і навіть цілих народів стійко тримали домінуючі позиції в арсеналі методів управління володарів Стародавнього світу. Силою терору втримував у покорі захоплені міста-держави засновник першої імперії в Малій Азії, семітський цар Саргон I (2340 – 2284 р. до н.е.); масовий страх і насилля використовував вавилонський правитель Хаммурапі (1810 – 1750 р. до н.е.), котрий переселяв цілі народи, методами залякування та насилля підкорював величезні маси людей. Слід нагадати, що в 88

році до н.е. за наказом понтійського царя Мітрідата VI у малоазійських містах у один день, відомий у історії як «Ефеська вечірня», було жорстоко знищено більш ніж 80 000 римлян (по іншим даним – 150 000) з єдиною метою – продемонструвати Риму власну могутність. Нічим, крім прагнення укорінити страх у суспільній свідомості, не можна пояснити наказ візантійського імператора Василя II, котрий розпорядився осліпити 14 000 полонених болгар у 1014 році [146].

Найстарішою в історії людства терористичною організацією слід вважати секту сикаріїв, адепти якої активно діяли в Палестині в 66-63 рр. н.е. У XI столітті на Сході грізну славу здобула таємна секта асасинів, яку заснував Хасан ібн Саббах, котрого небезпідставно вважають засновником ідеології тероризму. Таємничі угруповання прадавніх терористів були відомі в Індії, на Далекому Сході, зокрема, в Китаї та Японії. Члени подібних утаємничених груп займалися традиційно замовними вбивствами, викраденнями, здирництвом. Подібні акції, що без вагань можна визначити як терористичні, не мали практично ніякої ідеологічної платформи, терористи були фактично найманцями, відносини між замовником і виконавцем були доволі цинічними й безумовно прагматичними.

Саме в історії Стародавнього Сходу, Греції та Риму набували перспективних обрисів матриці європейських культурних моделей, що в епоху Середньовіччя та у Новий Час отримали статус повноцінних парадигм. Відповідно, тоді зароджувалися й розвивалися оптимальні (на той час) форми влади, що, втім, із незначними змінами, зумовленими модернізаційними процесами, зберігалися тисячоліттями. Політична та військова історія земної цивілізації являє собою безперервний ланцюг подій, пов'язаних із застосуванням насилля й терористичних актів.

Як відомо, антична етика ставила особистість людини вище поведінки та вчинків; чесноти оцінювалися вище, ніж

виконання будь-яких правил, норм або дотримання умовностей. Античність пропонує живу людину, безкінечно мінливу в своїх прагненнях і бажаннях; людину, котра знаходиться в постійній боротьбі та протиріччі з самою собою та з навколишнім світом. Подібний індивід, навіть за умов прагнення до моральних вчинків, залишається таким, у якому міститься потенціал як позитивного так і негативного, як природного так і соціального. Така людина потенціально схильна як до злочину, так і до каяття, реалізоване в дії, але не в молитві, як у християн. Доречною в даному контексті є постать Сізіфа, який марною працею «відробляє» свої діяння. Будь-яка специфічна дія, особливий вчинок і навіть злочин у Стародавній Греції (що чудово відображено в грецькій міфології) мають чітко виражену форму подвигу; героїчна повсякденність, рутинний героїзм, вчинок як подвиг – саме такий світ змальовує донесений до нас античний спадок. Отже, акт насилля в Античному світі, а кажучи про нелегітимне насилля, ми вже ведемо мову про злочин, розглядався як дія зворотна; стосовно ж важких злочинів, то вони пояснювалися роком та волею богів. Утім, це не звільняло громадянина грецького полісу від помсти богів або родичів жертви, або вигнання з міста. В історичних хроніках можна знайти безліч прикладів насильницьких дій, що з позицій сьогодення можна кваліфікувати як терористичні акти.

Знаходимо у Фукідіда в «The Peloponnesian War» («Пелопоннеська війна») розповідь про те, як двоє найманців – Гармодій і Арістогітон, за сучасними поняттями – терористи, вбили Гіппарха, котрий був тираном. Але вони не знали (?) що насправді володарював Гіппій; «... Гармодій і Арістогітон саме в цей день безпосередньо перед діянням запідозрили, що спільники їх донесли про задум Гіппію, й відмовилися від вбивства, розуміючи, що Гіппій був заздалегідь попереджений. Але оскільки вони хотіли, перш ніж їх схоплять, спочатку здійснити щось пам'ятне, то вбили

Гіппарха, зустрівши його у так званого Леокорія, де він розпоряджався панафінейською ходою» [159].

У тому ж творі Фуکیدіда привертає увагу детальний опис «терористичної операції» зі захопленням заручників, причому, суто з політичними цілями. Фуکیدід пише так: «... деякі самосці, не чекаючи висадки афінян, тікали на материк в Сарди і там домовилися з впливовими особами з місцевої аристократії і з Піссуфном, сином Гістаспа, котрий був сатрапом Сард, здійснити стрімкий напад на Самос. Із загоном осіб у 700 заколотники вночі переправилися на острів. Перш за все вони напали на ватажків демократичної влади, більшість яких їм вдалося захопити. Після цього викрали своїх заручників з Лемносу, відкрито оголосили незалежність і видали захоплений ними афінський гарнізон і начальників, призначених Періклом, Піссуфну. Після цього заколотники одразу почали готуватися до походу на Мілет» [159].

Ніколо Мак'явеллі в класичному творі «Державець» підкреслює: «Якщо захотіти залишити цілим місто, призвичаєне жити вільно, то утримати його легше з поміччю його власних громадян, ніж якимсь іншим шляхом... Взагалі, хто стає хазяїном міста, призвичаєного жити вільно, і не знищує його (якими ж засобами крім терору? – *примітка наша*), має чекати, що його самого знищать, бо повстання завжди буде виправдане в ім'я свободи і давніх порядків, які ніколи не забуваються ні від плину часу, ні від благодії Державця... Навпаки, коли міста чи країни звикли жити під рукою Державця, і рід його вигасне, то, по-перше, всі звикли до послуху, а по-друге, не маючи давнього монарха, не можуть зійтися для обрання нового зі свого середовища, а жити вільними не вміють; тому вони вагаються, перш ніж братися до зброї, і якомусь Державцеві легше схилити їх і здобути їхню підтримку, а ле в річпосполитій більше життя, більше ненависті, гостріше прагнення помсти; пам'ять про колишню волю не дає і не може дати їм заспокоєння; отож-бо

найкращий спосіб – це знищити їх упень чи самому там оселитися» [36, с. 413-414].

Як відомо, римляни, захоплюючи нові території, устанавлювали колонії, благоволили слабким, не даючи їм увійти в силу; підкорювали сильних і забезпечували неможливість проникнення в країну могутніх чужеземців. Ніколо Мак'явеллі в творі «Державець» наводить, зокрема, приклад Греції: «Римляни підтримували ахейців та етолійців, сплюндрували Македонське царство, вигнали Антіоха. Проте, незважаючи на заслуги ахейців та етолійців, римляни не дали їм змоги розширити ці держави. Так само ніяки умовлення Філіппа не схилили їх заприятелювати з ним, не урізаючи його влади, а могутність Антіоха не могла змусити римлян погодитися на те, щоб він здобув у цій країні якісь володіння. Римляни в цих випадках діяли, як мають діяти всі мудрі правителі, які повинні зважати не лише на заколоти уже наявні, але й можливі в майбутньому, запобігаючи їм якнайретельніше; адже легко зарадити, коли бачиш здалеку, але якщо вижити, поки події підуть близько, то давати ліки буде вже пізно, бо недуга стала невиліковна» [36, с. 407-408].

Доречно нагадати хрестоматійний приклад із тієї самої римської історії, що увічнено не тільки в літописних хроніках, але й у багатьох творах, зокрема, образотворчого мистецтва. Спираючись на історію заснування Риму в контексті твору «Від заснування міста» Тіта Лівія, нагадаємо, в чому, власно кажучи, причини акції «викрадення сабінянок» і які її наслідки. Ромул, один із засновників Риму, розіслав по сусідніх племенах посланців із метою просити для новоутвореного міста союзу та домовленостей про шлюби. Дипломатичні місії не зустріли ніде очікуваного доброзичливого прийому, римляни були ображені, а справа вже відкрито схилялася у бік насилля. Ромул запропонував провести урочисті ігри на честь Нептуна Вершника, куди запросив, серед інших гостей, плем'я сабінян разом із дітьми та жінками. А далі трапилося насилля: по визначеному знаку

римські юнаки кинулись хапати дівчат, у відповідь на що цар сабінян Тіт Тацій ініціюював, застосовуючи сучасну термінологію, «контртерористичну операцію». Ромул легко довів сабінянам у битві, що без сили гнів безкорисний, – їхнє військо було розгромлене, царя Ромул вбив у сутичці та взяв його доспіхи в якості трофею [33].

Сучасні дослідники наголошують на тому, що поняття «терор», як і багато інших понять, було запозичено з Стародавнього світу. В VI столітті римляни скинули й вигнали останнього свого царя Тарквінія Гордого, тоді він звернувся до етруського володаря Ларга Порсени. Римський юнак Гай із патриціанського роду Муційів прокрався в етруський табір із наміром вбити царя. Гай приголомшив царя тим, що триста римських юнаків уклали договір на його життя. «Не бійся війська – сповістили його – не бійся битви, будеш ти з кожним один на один». Порсену злякало не фізичне дійство, але сукупність вражень – жах, терор. У підтвердження своєї рішучості Гай Муцій поклав праву руку на жертвне вогнище та спокійно дивився, доки вона не обвуглиться. Римляни високо оцінили вчинок свого терориста, протягом усієї римської історії нащадки патриціанського роду Муційів із гордістю носили фамільне прізвище Сцевола – «Шульга» – в пам'ять про предка, чия рука згоріла в жертвовному вогнищі. Взагалі, римська історія багата на політичні вбивства, що можна кваліфікувати як індивідуальний терор. У перші століття нової ери Рим увійшов у складний період завершального демонтажу елементів республіки, республіканського способу мислення, світогляду та ідеології. Як відомо, республіка припинила своє існування фактично після вбивства, безумовно політичного, останнього диктатора Гая Юлія Цезаря, котрий сам «прибрав» свого політичного супротивника Гнея Помпея.

Слід підкреслити, що вбивство Юлія Цезаря було зумовлено як політичними, так і економічними мотивами. Один із головних заколотників Марк Юній Брут був, як

свідчать хроніки, вельми заможною людиною, завдяки ефективно діючій откупній системі, що дозволяла успішно збирати податки. Цезар, серед іншого, планував впорядкувати податкову систему, покращивши цим самим стан провінцій, тобто, збір прямих податків ставав прерогативою державних митарів. Як наслідок, відкупники втрачали величезні кошти; певним чином, жертвою цезаревих «реформ» ставав і Брут. Як бачимо, гасла щодо спасіння республіки були тільки деклараціями, за допомогою яких політичні опоненти Цезаря маскували реальні мотиви запланованого злочину.

У змові проти Цезаря було понад шістдесят осіб, котрих очолювали Гай Кассій, Марк Брут і Децим Брут. Цезар був попереджений про замах, що готується проти нього, але, незважаючи на погане самопочуття, пішов на збори, піддавшись на умовляння Децима Брута. Хтось із зустрічних подав йому записку з повідомленням про замах, але він не прочитав її, відклавши на потім. Гай Светоній Транквілл у творі «Життя дванадцяти цезарів» детально змальовує політичне вбивство Гая Юлія Цезаря. «Він сів, і заколотники оточили його, начебто для привітання. Одразу Тілій Цімбр, взявши на себе першу роль, підійшов до нього ближче, як би з проханням, і коли той, відмовляючись, зробив йому знак зачекати, схопив його за тогу вище ліктів. Цезар кричить: «Та це ж насильство!» – і тут дехто Каска, розмахнувшись іззаду, завдає йому рану нижче горла. Цезар хватає Каску за руку, проколює її грифелем, намагається підвестись, але другий удар його зупиняє. Коли ж він побачив, що з усіх боків на нього спрямовані оголені кинджали, він накинув на голову тогу й лівою рукою розпустив її складки нижче колін, щоб більш гідно впасти вкритим до п'ят; і так він був уражений двадцятьма трьома ударами, тільки при першому випустивши навіть не крик навіть, а стогін, – «хоча дехто засвідчує, що до Марка Брута, який нападав, промовив: «І ти, дитя моє?»» [13, с. 42]. Після

поховання Цезаря народ із факелами кинувся до будинків Брута і Кассія, декілька випадкових зустрічних було вбито, голову одного з них підняли на спис і довго носили містом [13].

Інша хрестоматійна постать – імператор Тиберій – був, за свідченням античних істориків, надзвичайно жадібним, обмежив витрати на ігри та будівництво, а також збільшив податки. Можливо, саме завдяки цьому критичний стан економіки в державі почав поступово покращуватися. Тиберій побоювався замахів на власне життя, тому наказав преторіанським когортам розташуватися безпосередньо в Римі. Однак численні страти, знищення політичних супротивників, моральне падіння й розпуста самого Тиберія викликали не тільки страх, але й ненависть у різних соціальних прошарках римського суспільства. Очікування смерті вже вмираючого Тиберія його наступником Гаєм Калігулою з прибічниками призвело до того, що хворий на лихоманку Тиберій був задушений. Від мечів заколотників загинув і двадцятидев'ятирічний Гай Калігула; від отрути, як свідчить Гай Светоній Транквілл, помер божественний Клавдій, отруєний вже не політичними супротивниками, а близькими людьми чи слугами; Доміціан також став жертвою заколоту: він загинув від кинджала посланця [13].

Римський історик Корнелій Тацит, змальовуючи суспільно-політичне життя Риму в ті часи, характеризує їх як сповнені нещастями, жорстокими битвами, смутами й чварами, часи дикі та шалені навіть у мирний час, підкреслює, що жорстокість вирує в самому Римі – все розглядається як злочин: знатність, багатство, почесні посади, які людина займала або від яких відмовилась, і неминуча загибель винагороджує добродійність. Грошові премії, що виплачуються фіскалам, викликають не менше незадоволення, ніж їх злочини. Деякі з них у нагороду за свої «подвиги» отримують жерческі та консульські посади, інші керують провінціями імператора та керують справами в його

палаці. Навіюючи жах і ненависть, вони керують усім за своїм свавіллям. Рабів підкупамі налаштовують проти хазяїв, вільновідпущеників – проти патронів; якщо в когось немає ворогів, його гублять друзі [153].

Показовим у даному сенсі слід розглядати вбивство престарілого імператора Гальби, яскраво змальоване Тацитом в його «Історії». Озброєні преторіанці вдерлися на Форум, розкидаючи натовп, відштовхуючи сенаторів, брязкаючи зброєю; ні «вигляд Капітолія, ні храми, що грізно здіймалися навкруги, ні повага до принсепсів, колишніх і майбутніх, не в силах зупинити їх» [153]. Побачивши преторіанців, що наближалися, охорона Гальби перейшла на їх бік, Форум миттєво спорожнів, народ почав панічно розбігатися, причому преторіанці, озброєні списами, переслідували переляканих втікачів. Імператор, покинутий охоронцями, благав подарувати йому життя, він навіть не розумів, у чому його провина. За Тацитом, Гальба промовив до своїх вбивць: «Робіть, що задумали, вбийте мене, якщо так потрібно для держави» [153]. Охоплені шаленою злобою, солдати кололи списами вже мертве тіло Гальби, після чого, збуджені ейфорією насилля, накинулись на Тіта Вінія, його прибічника [153].

Вповні логічно постає питання: чи можна кваліфікувати вбивство вищої посадової особи заколотниками, як їх називає Тацит, підбурюваними іншою політичною силою, уособленою Отоном, як терористичний акт? У сучасному розумінні – так, якщо трактувати тероризм, навіть суто схематично, як нелегітимне (на відміну від терору державного), супроводжуване страхом і панікою насилля, застосовуване задля досягнення визначеної мети, як правило – політичної. Страх, паніка, безлад – неодмінні атрибути тероризму; втім, індивідуально орієнтований тероризм (зокрема, російський XIX – XX ст.) викликав певний, доволі потужний резонанс у суспільстві, але пересічна людина при цьому не страждала (хіба як випадкова жертва, але це не

ідейно-політичний, а так би мовити, технологічний аспект). Змальована Тацитом сцена вбивства (безумовно, політичного) Гальби, демонструє не тільки факт фізичного знищення імператора (акт індивідуального терору), преторіанці при цьому масово вбивали випадкових людей (імовірних прихильників Гальби?), поширюючи простір жаху на весь Рим. Показово, що і сенат, і народ наче підмінили: відштовхуючи один одного та переганяючи тих, хто забіг уперед, усі кинулися в табір преторіанців, лаяли Гальбу, прославляли мудрість солдат, цілували Отону руки й тим гучніше висловлювали свою відданість, чим лицемірніше вона була. Тобто, заколотники (терористи) шляхом нагнітання атмосфери страху домоглися повного підкорення своїй волі переважної частини соціуму, чого б вони навряд чи досягли тільки «ліквідацією» однієї, хоча й безумовно значущої політичної фігури.

Повертаючись до «Історії» Тацита, розглянемо ще один показовий факт римської історії, цікавий у контексті досліджуваної проблеми. Мова йде про похід Фабія Валента, який почався, за словами Тацита, «щасливим знаменням». Армія увійшла на територію союзних Риму тревирів і зупинилася в містечку Діводурі, що належало племені медіоматриків. У цьому містечку, пише далі історик, «... солдатами, незважаючи на наданий їм чудовий прийом, зненацька оволодів безпричинний страх, і, схопивши зброю, вони кинулися вбивати ні в чому не винних мешканців, не заради здобичі, не з бажання пограбувати, але рухомі лише несамовитістю й люттю. Чим не зрозумілішими були причини, які викликали різанину, тим важче було їх зупинити; лише під впливом прохань та заклинань командуючого солдати прийшли до тями і плем'я вдалося зберегти від знищення. Тим не менш вбитих виявилось майже чотири тисячі чоловік. Галльські провінції охопив такий жах, що цілі племена, із старійшинами на чолі, виходили назустріч військам, благаючи про пощаду, жінки і

діти кидалися під ноги солдат, робили все, щоб вгамувати лють воїнів і досягти миру, хоча, по суті, *ніякої війни не було (виділено автором)*» [153].

Власне кажучи, можна говорити про спровокований соціально-політичними умовами всеохопний простір терору, в який занурився тогочасний Рим і який детально описано, зокрема Тацитом. Жахом і ненавистю суспільство насичено настільки, що вже важко розрізнити хто терористи, хто жертва терору? Як влучно зауважив Тацит, «ніколи ще боги не давали римському народові більш очевидних і більш жахливих доказів того, що їхня справа – не піклуватися про людей, а карати їх» [153].

Навіть побіжний огляд історії політичного насилля в Стародавньому Римі дозволяє зробити висновок, що спочатку причинами вбивств імператорів була боротьба за владу або невдоволення поведінкою чи діями імператора. Пам'ять про Республіку ще була жива, тому ставлення посадової особи держави, якою і сприймався імператор, до таких самих посадових осіб і навіть більш знатним за походженням сенаторам, викликало цілком природні незадоволення та ненависть. Саме тому імператори стали об'єктом замахів із боку змовників, представників найрізноманітніших прошарків населення, котрі або вели боротьбу за владу, або побоювались за своє життя. Однак із народженням Імперії з'явилися і поступово солідаризувалися потужні, опозиційно налаштовані сили – сенат, що уособлював собою землевласницьку аристократію, з іншого боку – армія; саме ці дві сили формували внутрішню політику, висуваючи власних імператорів. В умовах нестабільності й кризи фізичне усунення імператора було прямим наслідком внутрішньополітичних проблем, або результатом боротьби за владу, або справою рук тих, хто так або інакше постраждав у процесі реалізації державної політики. Імператор вимушений був дотримуватися інтересів тієї сили, що піднесла його на політичний Олімп, імовірно,

саме тому історичні хроніки не дають практично ніяких відомостей щодо розслідування численних актів політичного насилля, спрямованих проти імператорів. Крім того, наступник, отримавши владу, як правило, був не зацікавлений у розкритті злочину, оскільки шляхи розслідування могли привести до нього самого, або викликати прояви невдоволення в армії, що, своєю чергою, здатні призвести до численних жертв серед народу.

Слід зауважити: надзвичайно важко визначити пункт контраверсії, від якого тероризм антидержавний (уособлений у постаті володаря), тобто політичний злочин тих, хто прагне влади, трансформується в терор проти тих, хто прийшов до влади: він може бути спрямований проти соціальної групи, родини або окремої особистості, яка, на думку й переконання злочинців, уособлює суспільне зло. Політичні процеси подібного роду є, по суті, політичними злочинами, виконавці яких (є підстави називати їх терористами) оформлюють злочинні дії як волю конкретного політичного суб'єкта – державного органу, соціальної групи, політичної організації, або навіть ширше – всього народу.

Як бачимо, політичне насилля в прадавніх державах застосовувалося доволі активно по відношенню як до внутрішніх, так і до зовнішніх ворогів. У Стародавньому світі виник і набув подальшого розвитку актуальний в умовах сьогодення принцип світового правового простору – «дилема безпеки». Сенс його в тому, що держави дотримуються принципу «загроза насиллям» у контрадикції іншим державам із метою підвищення рівня власної безпеки. Втім у реальному житті подібна практика «не спрацьовує»; причина цього в тому, що держави в прагненні максимальної безпеки нарощують військовий потенціал, симетричні кроки здійснюють держави-сусіди (презумпційні опоненти), відтак тенденція протистояння загрозі насиллям провокує поступове виснаження ресурсів держави, робить її менш захищеною. Парадокс, але ескалація озброєння не стримує

імпульсів застосування насилля, втім підвищує градус небезпеки як у регіонах, так і в світі загалом; отже, насилля стає загальним правилом політичної поведінки. Політичне насилля, за сучасними поняттями – владний терор, це феномен трансісторичний, універсальний інструмент вирішення протиріч між політичними силами, безвідмовний засіб досягнення політичних цілей. Стосовно античних держав О. Шпенглер у творі «Присмерк Європи» зауважував, що ці держави, хоча й декларували дотримання високих (у розумінні стародавніх греків або римлян) цінностей, підтримували власну могутність історично усталеними засобами насилля [149].

Отже, терор, у нинішньому розумінні цього поняття, в Стародавньому світі слугував певним тлом, відіграючи другорядну роль у фізичному знищенні політичних супротивників. Але, наведені вище фрагменти текстів античних істориків (слід розуміти, що в історії Стародавнього світу подібних прикладів було чимало) свідчать про те, що терористичні методи, в тому числі вбивства, захоплення заручників, широко застосовувалися для усунення політичних опонентів. Слідуючи визначеному підходу, логічно припустити, що ототожнення різних форм насилля в Стародавньому світі з терористичними актами, зокрема, ХХІ століття, виглядає, як мінімум, некоректним. У Стародавньому світі політичне насилля отримувало реалізацію у вигляді явища суто «технологічного», позбавленого цілісної внутрішньої структури, свого роду функціональної ланки в схемі «мета-засіб-результат». Численні літературні джерела свідчать про те, що історія людської цивілізації нерозривно пов'язана з політичною боротьбою й відповідно насильницькими діями, але навряд чи правомірно розглядати тогочасний тероризм як самотійне соціально-політичне явище, класифікувати його, досліджувати генезу тощо.

Сучасні дослідники тероризму не схильні диференціювати античний тероризм, виокремлювати його як суспільний феномен, оцінювати в політичному, психологічному, юридичному, моральному або інших аспектах. Держави Стародавнього Сходу розвивалися під постійний «акомпанемент» заколотів, вбивств політичних діячів, повстань тощо; безумовно, всі вони базувалися на насиллі та мали, з сучасної точки зору, характерні ознаки терористичних актів, в їх сучасній інтерпретації. Але треба зазначити, що вказані дії не мали ключової ознаки тероризму – вони не спрямовувалися на реалізацію стратегічної терористичної мети: впливати на політичну владу шляхом створення атмосфери панічного страху в суспільстві.

Щоб зрозуміти сутність Середньовіччя, необхідно звільнитися від полемічних оціночних суджень, що беруть початок від епохи Відродження, Просвітництва та викривлюють його обриси, але також і від надмірної романтизації, в контексті якої Середньовіччя набуває надлишково канонічних рис та яка в свій час завадила багатьом спокійно та відсторонено підійти до розгляду наявної сучасності. Для правильної оцінки тієї або іншої епохи, зауважує німецький філософ Р. Гвардіні, необхідно відповісти на запитання: наскільки повно в цю епоху, у відповідності з її специфікою та можливостями, розкривається існування людини, наскільки воно досягає реальної усвідомленості? Середньовічна людина існує в світі символів, вони оточують її всюди. Всесвіт для людини епохи Середньовіччя складено не з законів, елементів і енергій, а з символів-образів; образи означають самих себе, але крім цього ще й дещо інше, вище. У підсумку єдине насправді високе – Бог та вічні речі; таким чином, кожен образ стає символом. Він вказує вгору, за межі самого себе. Символи відкриваються всюди: вони в культурі та мистецтві, в народному звичаї та в суспільному житті. Політика, підкреслює Р. Гвардіні, в усі часи була боротьбою історичних

носіїв влади, які прагнуть одержати владу та використати її в інтересах домінуючих у суспільстві груп. У часи Античності політика (втім і в умовах сьогодення також) тісно пов'язана з несправедливістю – становою, майновою, соціальною тощо. Але в Середньовіччі політика інтегрувалася у «загальний морально-релігійний порядок, у цілісність держави і Церкви як двох форм Божого володарювання на Землі» [98].

Слід зазначити, що людина Середньовіччя, живучи в світі символів-образів, сама стає свого роду символом; поняття добра та зла, ключові в людському суспільстві, втілюються в певних образах; високі та вічні речі (за Р. Гвардіні) асоціюються в суспільній свідомості з Богом, відповідно церквою, зло пов'язується з дияволом і його прислужниками, боротьба з якими й є основним, всепоглинаючим завданням церкви, конкретно – інквізиції. Битва з антихристом, випалювання єресі, знищення носіїв інакомислення велись церквою із застосуванням потужного арсеналу методів терору, символічними були й форми страти приречених – спалення на вогнищі (очищення вогнем) або, як за часів Івана Грозного, втоплення в річці, озері чи катування до смерті холодною водою та кропом.

Середньовіччя відрізняється від Античності не тільки активною імплантацією терористичної тактики та стратегії у свідомість і буття певних соціальних груп, але й більш масштабним і жорстким застосуванням терору з боку держави. У даному контексті необхідним вбачається звернення до феномена інквізиції, бо саме вона, на думку іспанського дослідника середньовічної інквізиції Х. Ескудеро, створюючи атмосферу жаху та паніки, була ефективним фобогенним фактором. Зокрема тому, що в тогочасному суспільстві існував примат ідеї щодо «включеності в суспільство» тих осіб, котрі вирізнялися своєю поведінкою, світоглядними ідеями, релігійними переконаннями, ціннісними орієнтирами, «не вкладаючись» в «прокрустове ліжко» соціальної політики Церкви – католического Ватикану.

Такого роду індивіди розглядались як «виключені» з суспільства, відповідно, оцінювалися та переслідувалися як вороги суспільства (фактично – церкви), знаходячи загибель на вогнищах інквізиції. В основі сліпого підкорення церкві, релігійного фанатизму широких мас був закладений у людській природі генетичний страх бути «виключеним». Від стигматії, таврування клеймом «ворог» не був захищений ніхто; видовищні, театралізовані страти вкорінювали в свідомість людини безконтрольний страх, формуючи та підтримуючи правлячій церковній верхівці найбільш прийнятні індивідуальні та групові поведінкові моделі. Психологічну атмосферу, занепад наук і мистецтв, масштабну пауперизацію простого люду, сучасні дослідники визначають як період «мракобісся». Феномен інквізиції дозволив у подальшому дослідити психологічні засади й механізми самоідентифікації людини в межах терористичного угруповання [87].

У контексті даного дослідження вбачається за необхідне розглянути генезу та діяльність однієї з найдавніших терористичних організацій – ордену хашашинів (Братства Асасинів). Історичні хроніки змальовують терористичну діяльність ордену, створеного в XI ст. в Ірані. Ідеологія асасинів протягом століть розповсюджувалася мусульманським світом, а його послідовники діють в Ірані та Лівані, навіть і в окремих регіонах сучасного світу. Інформація, на яку спираються дослідники теорії та історії тероризму дозволяє припустити, що асасини першими в історії людства ввели моральні закони та принципи діяльності терористичних організацій, зокрема: секретність, відданість лідеру й домінуючим ідеям; як відомо, такі принципи є актуальними і для сучасних терористичних організацій. Найдавнішим джерелом, у якому повідомляється про асасинів, є Перські перекази XII ст. В Європі Братство Асасинів стало відомим завдяки романтичним розповідям хрестоносців; у XII ст. Марко Поло описував їх у своїх

історичних оповіданнях. Організацію було засновано в Ірані фатимидським місіонером, персом Хасаном ібн Саббахом (помер у 1124 р.). Духовний лідер секти у створеній Ібн Саббахом суворо структурованій владній системі мав титул «Шейх аль-Джабаль» (серед хрестоносців він був відомий як «Гірський Старець»). До кінця XI ст. хашашини (асасини) широко розселилися в північно-західній Сирії; незламною цитаделлю їм слугувала збудована в горах цитадель Масьяф. Глава ордена в Сирії Рашид ад-Дін ас-Сінан (помер в 1192 році), що став наступним «Гірським Старцем», здійснював практику терору щодо хрестоносців, котрі здійснювали активну експансію Сходу [171].

Слід нагадати, що після смерті пророка Мухаммеда в 632 році серед його прибічників-мусульман відбувся розкол на релігійному ґрунті. Одну з гілок ісламу, що зазнав в історії не одне перевтілення, склали ісмаїліти, тобто ті з шіїтів, хто визнавав легітимним спадкоємцем імама Джафара його старшого сина Ісмаїла. Наріжним каменем релігійно-політичної доктрини ісмаїлітів стало вчення про імамат – інститут підкорення імаму, предстоятелю з роду Алі. Ісмаїлітська пропаганда мала неабиякий успіх – до кінця X століття під їхньою владою опинились Магриб, Єгипет, Сирія, Палестина, Хіджаз.

У той же період поглибилося суперництво та загострилися протиріччя всередині ісмаїлітського керівництва. Наприкінці XI ст. адепти однієї з груп ісмаїлітів – нizarіти, котрі активізувалися в гірських районах Іраку, Сирії, Лівану, Ірану, створили незалежну державу з центром у фортеці Аламут (Іран), що існувала до середини XIII ст. У процесі політичної боротьби нizarіти, які жорстко переслідувались арабським халіфатом, самі широко застосовували терористичні методи. Існують міфологізовані перекази, що терористи, задля підйому бойового духу вживали рослинні наркотики (гашиш), за що їх іноді називали «хашішійн». Ця назва, певним чином спотворена в

«асасин», мігрувала в європейські мови в значенні «вбивця». Жорстокі переслідування ісмаїлітів-нізарітів змусили їх до активного опору. Перейшовши на нелегальне становище, нізаріти відповіли терором на терор. В усіх частинах ісламського світу за дорученням Ібн Саббаха, ризикуючи власними життями, діяли чисельні адепти його вчення. У 1092 році у місті Сава, розташованому на території Сельджукідської держави, проповідники хашашини зарізали муедзина (священника), побоюючись, що той видасть їх місцевій владі. У відповідь на цей злочин, за наказом Нізама аль-Мулька, головного візира сельджукідського султана, ватажка місцевих ісмаїлітів, схопили та піддали повільній, жорстокій страті. Після смерті його тіло демонстративно протягли вулицями Сави й на певний час вивісили на базарній площі. Жорстока страта викликала потужний спалах обурення серед хашашинів, войовничий натовп жителів Аламута підійшов до будинку їхнього духовного наставника й правителя держави. Легенда свідчить про те, що Ібн Саббах піднявся на дах свого помешкання й урочисто промовив: «Вбивство цього шайтана передбачить райське блаженство!» [108].

Дафтарі Фарад, авторитетний дослідник хашашинів (асасинів), автор книги «Легенди про асасинів. Міфи про ісмаїлітів», підкреслює, що в 1256 році монгольська кіннота знищила таємну імперію та її столицю Аламут. У 50-х роках XIII століття, після руйнування Хорезма, війська Хулагу-хана, онука Чингізхана, вторглися в райони Західної Персії. Ослаблена держава ісмаїлітів припинила своє існування; пізніше, в 1273 році, єгипетський султан Бейбарс I знищив останній притулок хашашинів у гірських районах Сирії. У Лівані та Сирії мамлюки активно довершували знищення залишків грізної секти. Довгий час дослідники вважали, що орден хашашинів припинив своє існування, але орден, члени якого сповідували не тільки боротьбу за мусульманську віру, але й абсолютизували культ воїна, продовжував існувати

нелегально. Французькі дослідники свідчать, що в Ірані, в невеликому селі між Ісфаганом і Тегераном, живе в оточенні охоронців і прихильників ватажок хашашинів, місцеве населення обожнює його та, відповідно, підкоряються йому як богу [80].

Слід вказати на те, що найбільш яскраво традиції хашашинів збереглися в діях терористичних мусульманських сект типу «Джихад» і «Хізбалла» («Хезболла») та особливо в загонах фідаїнів. Термін «фідаїн» (той, що приносить себе в жертву) був широко поширений у середині та другій половині ХХ ст. переважно в країнах Близького і Середнього Сходу для характеристики людей, котрі воюють зі зброєю в руках заради ідеї та готових віддати своє життя за «святую справу» ісламу. Якщо в Середньовіччі терористів-смертників називали асасинами (хашашинами), то в ХХ ст. в Ірані фідаїнами називали деяких безстрашних учасників народного ополчення в революції 1907-1911 років, а після Другої світової війни членів терористичної релігійно-політичної організації «Федаяне іслам», котрі влаштовували замаху на життя політичних і громадських діячів Ірану й Середнього Сходу. Ця організація, заснована іранським муллою Наввабом Сафаві, була розпущена в 1949 році, але подібні їй нелегальні угруповання існують у Лівані та Ірані донині; й сьогодні зрідка асасинами називають їх членів. Прямі нащадки асасинів – представники цілком мирної мусульманської секти Нізарі Ісмаїлі, яку очолює преподобний Карім Ага Хан IV (народився 1936 року), який здобув освіту в Гарварді. Саме він в 1957 році став духовним і політичним лідером ісмаїлітів.

Говорячи про Західне Середньовіччя, не можна не наголосити на тому, що централізованою системою, що мала практично безмежну владу, була католицька церква. Як бачимо, подібна ситуація формувалася історично, оскільки лише вона мала повноважні представництва в усіх європейських державах і, відповідно, була здатною

об'єднувати ці держави, долаючи феодальну роздробленість, що слугувала свого роду ретардуючим фактором у процесі історичного прогресу. Всередині цієї потужної системи активно розвивалися та діяли реальні ідеологічні супротивники – єретики. Яскравим прикладом терору в епоху Середньовіччя є інквізиція (з лат. «*Inquisition*» – розслідування), що традиційно розглядається як судовий та слідчий орган католицької церкви, створений для боротьби з єресью, переслідування супротивників папської влади, релігійної ідеології.

Напередодні Реформації, у XII-XIV ст., єресі набувають надзвичайного розмаху, являючи собою загрозу не тільки католицькій церкві, так і загалом державній безпеці та стабільності; саме на цей період приходить найбільш активна фаза діяльності інквізиції. На рахунку інквізиції не тільки безбожники, але й вчені-дослідники в різних галузях знання: астрономи, алхіміки, біологи, а також діячі літератури та мистецтва. У цей період формується тенденція, що супроводжує суспільство протягом століть: центральна влада, як світська так і церковна, в період кризових станів жорстко загострює ставлення до «інакодумства», що мало місце практично в усіх цивілізованих країнах світу. Жорстоко, безкомпромісно переслідувалися будь-яка індивідуальність, «інаковість», відхилення від параметрів образу «ідеального християнина», вибудованого пануючою в суспільстві ідеологією.

У книзі «*Histoire Critique de l'Inquisition d'Espagne*» «Критична історія іспанської інквізиції» (1817 р.) Х.-А. Льоренте наводить приклади спалення живцем у 1481 році за наказом севільського трибуналу більше ніж двох тисяч людей, а в часи Другого та Третього головних інквізиторів щорічно спалювали живцем по 208 приречених. Якщо пригадати, що інквізиторів в Іспанії нараховувалося 44 особи, можна уявити собі розмах, точніше, розгул терору, здійснюваного на апріорно релігійному підґрунті.

Враховуючи те, що крім аутодафе практикувалися інші види покарань, слід безумовно погодитися з Х.-А. Льюренте відносно кількості жертв терористичних дій інквізиції: «Якщо б я приєднав до числа жертв інквізиції... всіх нещасних, котрі були засуджені трибуналами Мексики, Ліми, ... Сицилії, Орану, Мальти та морських галер, кількість їх була б воістину незліченою... Скільки можна б ще порахувати жертв, які померли від хвороб, спричинених нещастям ганьби, яким були затавровані їхні родичі. Неможливо визначити міру стількох нещасть і бід» [127].

У подальшому інквізиція, створена формально для боротьби з невірними іудеями та мусульманами, почала тероризувати по цілком логічним (для інквізиторів) причинам, іспанців-християн, оскільки політична опозиція монарху почала розцінюватися як релігійна єресь. Активізація діяльності інквізиції провокувала стагнацію суспільного життя, деволюцію процесів наукового пізнання навколишнього світу, деградацію проявів суспільної активності тощо. Разом із тим зростають агресивність, нетерпимість до будь-якої альтернативи, «інакшості», яскравішають прояви соціальної деструктивної конгеніальності. Укорінення в суспільну свідомість релігійної ідеології, як єдино можливої та прийнятної, призводить до масштабного нехтування науковим світоглядом, гуманістичними проявами, суспільною мораллю та індивідуальною гідністю. Як наслідок, суспільство занурюється в безодню мракобісся, втрачає будь-які позитивні орієнтири для прогресивного розвитку.

Активність інквізиції на шляху переслідування єретиків стимулювалася, крім ідейного, ще й матеріальним, прагматичним чинником – тим, що третина майна закатованого ставала власністю інквізиторів, а також донощиків, дві третини відходили в казну; тим самим досягався подвійний ефект: збагачення держави (короля) й фактичне знищення ворога режиму. Іншими словами,

наявною була ситуація, коли з причини високої собівартості взаємодії з феодалською знаттю влада обирає шлях інтеграції в суспільство інституту «полювання на відьм», використовуючи патерни масової свідомості, стимулюючи пререферентну поведінку, використовуючи методи матеріального заохочення.

Як видно, насильницька імплантація в суспільний організм свідомо спроектованого державою інституту генералізованого насилля, яким був інститут інквізиції, імпліцитно передбачає, що він буде інтегруватися виключно насильницьким шляхом із боку держави й заради насилля, як засобу боротьби з дестабілізуючими проявами суспільного життя. Діяльність інституту інквізиції (або їй подібних) є можливою, якщо:

- держава має достатній для досягнення визначених цілей ресурс насилля, в тому числі й ідеологічного;
- рівень покори підданих достатньо високий і наявними є механізми його підтримки, або підвищення;
- розвиток і стабілізація інституту інквізиції (або їй подібних) є вигідними для впливових політичних, релігійних або фінансових організацій, що підтримують вищі владні інституції.

Слід зауважити, що серед інквізиторів були свого роду фанатики, котрі слугували виключно з ідейних міркувань. Приміром, за вісімнадцять років служіння інквізиції легендарний Томас де Торквемада досяг того, що десять тисяч двісті двадцять жертв були спалені живцем, шість тисяч вісімсот шістдесят було спалено «фігурально» після їх смерті або за їх відсутності, дев'яносто сім тисяч були піддані ганьбі, конфіскації майна, пожиттєвому ув'язненню, а також виключенню зі служби на державних і почесних посадах. Загальний підсумок варварських страт і катувань збільшує кількість загиблих від державного терору до ста чотирнадцяти тисяч чотирьохсот осіб. Дослідники не

включають у цей мартиролог тих, хто за своїми зв'язками з засудженими, розділили їхню участь [127].

Доречно нагадати, що трибунали інквізиції – особливі суди для розгляду справ, що відносяться до церковної юрисдикції, були впроваджені католицькою церквою в XIII столітті. Інститут інквізиції мав беззаперечний вплив на розвиток політичного судового процесу в країнах Європи, за винятком Англії. Уособленням і свого роду символом Середньовіччя стала надзвичайна жорстокість покарань, а також абсолютне домінування церковних поглядів на сутність злочинності та методи боротьби з нею. Найжорсткіший середньовічний інквізитор Конрад Марбурзький уважав, що краще знищити шістдесят невинних, ніж дати уникнути покарання одному винному. Гуманним, безкровним видом покарання інквізиція вважала спалення на вогнищі – уособленні земного чистилища. В Іспанії перший трибунал було створено в 1480 році, число жертв за всі часи його функціонування складає 300 тисяч осіб, з яких 30 тисяч були страчені на вогнищах. Англія, історія якої не знала жахів інквізиції, демонструє також не менш жорстокі приклади переслідування підданих за інакомислення. Загальна кількість страчених у період правління Генріха VIII склала 72 тисячі осіб. Переслідування за ідеологічні (переважно штучно іспіровані) злочини розглядаються сучасними дослідниками як найжорсткіші порушення прав людини державними інституціями [121].

Позиція домініканського ордена, що очолював інквізиційну систему в Іспанії, була в певному сенсі дуже суперечливою. З одного боку, орден захищав реакційні позиції, забороняв іновірські й «єретичні» твори, передавав для ув'язнення та спалення на багаттях не тільки книги та рукописи, а й багато тисяч людей. Саме діячі цього ордена насамперед несуть відповідальність за загибель високих індіанських культур Месоамерики й Центральних Анд, бо саме вони зруйнували святилища індіанців, їх усипальниці,

спалили тисячі рукописів і знищили пам'ятки матеріальної та духовної культури індіанців, організували гоніння на індіанське жрецтво й аристократію. З іншого боку, засновник ордена домініканців Домінік Гусман дотримувався компромісу між відстоюванням пріоритету католицизму та визнанням зачатків досвідченого природознавства й нового соціального мислення. Він не схвалював застосування державою сили (особливо військової) як аргументу в боротьбі за віру й не взяв участі в хрестовому поході проти альбігойців у Південній Франції. Саме тому його послідовники – домініканські теологи, стали першими, хто засудив насильство іспанських і португальських конкістадорів, а конкісту – як незаконну й несправедливу війну [63].

Подібний контекст обумовлює можливість припущення, відповідно до якого інквізиція являє собою інституціалізовану форму державного терору, спрямованого проти, практично, кожного громадянина (підданого), дії, наміри або висловлювання якого виходили за межі офіційної релігійної доктрини. Звинувачення, навіть за наклепом, у чаклунстві, єресі, зневазі до церкви практично безваріантно слугували причиною винесення смертного вироку. Втім, як відомо, інквізиція не єдина організація в історії людства, що була «єдиною в трьох обличчях», об'єднуючи в собі слідство, суд і орган покарання. Для більшості громадян пострадянського простору знайомою з літературних джерел, усних переказів або кінохронік, є аббревіатура ВЧК (рос. – Всероссийская Чрезвычайная Комиссия). Діяльність цієї зловісної організації ми розглянемо нижче, але в даному контексті зауважимо: надзвичайна комісія діяла як легітимна терористична інституція, покликана, базуючись на безмежному насиллі, розслідувати злочин, судити й карати за нього.

Іншими словами, надзвичайна комісія – це та ж сама інквізиція, тільки без Бога, а ще точніше, віра в Бога самого підозрілого, фактично вже підсудного, була тільки

обтяжуючим фактором при винесенні вироку. Підкреслюючи легітимність, зокрема, інквізиції, слід зауважити, що ініційований державними інституціями терор не припиняє бути таким; акти фізичного впливу, залякування, створення атмосфери всеохопної паніки деморалізують суспільство, гальмують прогрес, потенціюють деструктивні процеси як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Як було вказано вище, сучасна політика розрізняє терор (державний, систематичний, реалізований спеціальними інститутами) і тероризм (недержавний, спорадичний, здійснюваний апріорно злочинними групами / індивідами). Але мета єдина: досягнення визначених інтересів через вбивство, фізичне насильство, залякування.

У контексті заявленої теми слід підкреслити, що стабільність інквізиції, як системи, ґрунтується на досить обмеженому колі контактів із елементами соціуму, а також у незначній інтенсивності поглинання надлишковості механізмом насилля. Відтак, якщо припустити прогресуючу кількість контактів (зовнішніх), слід очікувати адекватне зростання кількості конфліктних інтеракцій, у коло яких доцентрова сила системи «втягує» нових і нових «діючих осіб», у результаті система дестабілізується, дає збій, перетворюється в дисфункціональну. В епоху Середньовіччя вказана надлишковість оформлюється як страждання, відчуття провини (перш за все, перед Богом), що інтегруються у внутрішній світ людини. Служителі церкви, вужче члени інквізиції, котрі (за М. Вебером) набувають функції встановлення вини, впритул підходять до сфери права, оскільки встановлення вини індивіда, трактування самого поняття вини, належить саме до сфери права. Завдання інквізиції – знайти вину, пов'язати її з конкретною людиною та знищити вину, природно разом з її носієм.

Існує вельми фундована позиція стосовно того, що застосування церквою терористичних методів відносно

ідеологічних ворогів – безумовний доказ нездатності церкви перемогти своїх ідейних опонентів виключно мирними, богословськими методами, силою переконання, а не силою жорсткого примусу. Церковники, виправдовуючи насильство, наголошують, що, зокрема, тортури – не винахід церкви, вони практикувалися світською владою з прадавніх часів, церква тільки наслідувала їм. Але, як відомо, середньовічні діячі церкви вважали саме людське життя тортурою, покаранням за першорідний гріх Адама та Єви, тому катування «тлінного» тіла в ім'я спасіння душі розглядалося ними як акт милосердя по відношенню до єретиків. Богослови сучасні, котрі виправдовують застосування тортур інквізицією посиленням на подібну практику світської влади, мимоволі руйнують тим самим міф щодо божественного характеру інституту церкви. Хорошою ж є «матір страждених», як богослови називають церкву, саркастично зауважує А. Шеннон, автор книги «The Popes and Heresy on the thirteenth century» («Папи та єресь у тринадцятому столітті»), якщо вона вимушена для підтримки власного авторитету звертатися до послуг ката, муками й тортурами переконувати противників у своїй правоті. Коли в XVIII ст. всі мислячі люди Європи засуджували тортури, церква продовжувала їх захищати. Застосування насилля проти ворогів церкви, й, відповідно, тортур, захищав папа Пій IX у своєму сумнозвісному «Силабусі» («лат. Syllabus») (букв. «Перелік», 1865 р.), що містить у собі найголовніші омани, вказані в консисторіальних аллокуціях, енцикліках і інших апостольських посланнях [148].

Зауважимо: деякі дослідники вказують на те, що в порівнянні з судами світськими, суди інквізиції були в якихось проявах краще, а в деяких – гірше. Відмінність на краще полягала в помірному застосуванні тортур, що були ординарною слідчою процедурою, а також у тенденції до винесення меншої кількості звинувачувальних вироків. «Визначення «інквізиторські тортури», – вказує польський дослідник Лех Щуцький, – в умовах сучасності повсюди

вживається як синонім надзвичайно жорстоких і витончених мук. Однак у дійсності арсенал тортур, які застосовувалися римською інквізицією (втім, те ж саме можна сказати також і про іспанську інквізицію), був значно скромнішим за тортури, що застосовувалися тогочасними світськими трибуналами» [152].

Аналізуючи діяльність інквізиції, розглядаючи різноманітні аспекти її взаємодії з суспільством, не можна не включити в дослідницьке поле зору ще одне явище середньовічного життя – російську опричнину часів Івана Грозного. На наш погляд, слід приймати характеристику опричнини як державної політики терору, що панувала на Русі в кінці XVI століття. Опричниною іменувався, по-перше, загін царських охоронців, на кшталт турецьких яничар, укомплектований Іваном Грозним із бояр, дітей боярських, дворян тощо; по-друге, частина держави з особливим управлінням, виділена для утримання царського двору та опричників. Слід прийняти оцінку ситуації, сформульованої стосовно історично-політичної ролі опричнини, відповідно якій, за практично повної відсутності джерел, пояснюючих сутність опричнини з позицій її сучасників, особливо з точки зору самого царя: опричина в уявленні царя була явищем синкретичним, що мало не тільки релігійний, але й політичний характер. Утім, у суспільній свідомості людей Середньовіччя поняття «політичне» та «релігійне» були глибоко імплікованими, а по суті нерозривними для людини тих часів: політика для неї є способом реалізації християнських, зокрема, ідей, завдань і цілей. Зрозуміти крізь товщу століть суб'єктивну мету царя, котрий розробив і активував специфічний інститут насилля, надзвичайно важко. Єдине, що можна стверджувати беззаперечно, Іван Грозний діяв із застосуванням терористичних методів, як ми розуміємо їх крізь призму сучасних теоретичних підходів. Необхідно зауважити, що сучасники Івана Грозного трактували його дії в тісному зв'язку зі Страшним Судом. Прості люди асоціювали царя з абсолютним страхом, із

жахом, що несе одне тільки його ім'я й подібне уявлення, стимульоване масовими проявами насилля з боку підконтрольної царю опричнини, глибоко увійшло в релігійну свідомість людей середньовічної Русі. Масові страти періоду опричнини характеризуються як прояви невинуватості жорстокості тирана, його алогічності, безумства. При цьому всі накази про страти цар віддавав саме в церкві, зазначаючи, чи буде жертва спаленою, втопленою чи обезголовленою. Страти, що в даному випадку не розглядаються як акти реалізації правосуддя, але як чинник стрімкого поширення суспільного жаху; в цих актах насилля не помітно алогічності, хаосу, імпульсивності, байдужості до символічної форми знищення людини. Сучасні дослідники відзначають повторюваність, навіть типологічність жорстких форм так званого «опричного терору», підкреслюючи те, що дана типологічність визначається есхатологічною семантикою.

Отже, ключовим пунктом міркувань щодо терористичних проявів у епоху Середньовіччя слід вважати тезу про те, що терор і насилля того часу сформували філософське, соціальне та політичне підґрунтя терористичної практики всіх подальших століть, фактично до наших днів. У будь-якому разі проблему тероризму необхідно розглядати перш за все в найширшому контексті еволюції цивілізаційної культури.

Філософське трактування насилля, імпліцитно афілійованого з терором, можна знайти в одного з теоретиків громадянського суспільства й індивідуалістичного способу виробництва Томаса Гоббса. Він підкреслював, що «початок громадянського суспільства – у взаємному страху» [107]. В основі концепції Гоббса дещо інші, ніж у Арістотеля, постулати суспільного буття: природний стан і природне право, політичне насилля, природність виродженого стану суспільства. При цьому спасіння суспільства Гоббс бачить у його прихильності закону, в необхідності специфічних інститутів держави, таких як армія, поліція, суд,

прокуратура, тюрма, служби розвідки й контррозвідки. Всі ці інститути так або інакше пов'язані з насиллям; за певних політичних умов держава активує механізм терору задля досягнення визначених правлячими силами цілей політичного, як правило, характеру. Послідовники Гоббса, використовуючи його славнозвісну тезу щодо війни всіх проти всіх «*bellum omnium contra omnes*», творчо підійшли до його положення щодо практики насилля та стандартів природності суспільства.

Розглядаючи історичні витоки терористичної практики в розвиткові цивілізації, не можна не відзначити явище, що наклало відбиток на розвиток людського суспільства протягом багатьох століть, – це морський розбій або піратство. Звернення до феномену піратства є тим актуальнішим, чим очевиднішим в умовах ХХІ століття є усвідомлення того, що морське піратство (а з середини ХХ ще й повітряне) не тільки не перетворюється на архаїзм, але стає дедалі більш масштабним, технологічним, адаптованим до політичних і економічних реалій глобалізованого світу. Показово, що в енциклопедії Брокгауза та Ефрона в статті «Розбій морський або піратство» зазначено, що піратства «... у теперішній час практично не існує, і в будь-якому разі (воно) ніяким чином не впливає на життя народів; але в минулому його роль була доволі значущою» [57]. Нагадаємо, що енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона побачив світ у 1890-1907 роках, але й більше, ніж через століття, у людства немає підстав для оптимізму щодо перемоги над піратством.

У різні історичні епохи та в різних країнах піратство мало специфічні риси, обумовлені географічними умовами, політичним режимом, рівнем економічного розвитку регіону формування та активізації піратського терору. Вихідний пункт розвитку піратства слід шукати в тому історичному просторі, коли мешканці Землі почали освоювати світовий океан за допомогою примітивних плавзасобів. Ймовірно, піратством активно займалися ще фінікійці, найперші в

історії людства професійні мореплавці; пізніше морський розбій набув поширення в Стародавній Греції: піратство ввійшло в практику деяких дрібних грецьких племен, представники яких вважали його почесним промислом. Із плином часу піратство в басейні Середземного моря досягло таких масштабів, що почало вже загрожувати існуванню та розвитку найбільш потужної держави – Римської імперії.

Але слід підкреслити, що в античному світі погляд на піратство був дещо інакшим, ніж у Середньовіччі, VII-му, VIII-му, тим більше в XIX – XX і нинішньому століттях. Хрестоматійний Ахілл, увічнений Гомером, судячи з тексту «Іліади», був піратом, у тому принаймні сенсі, який ми вкладаємо в це поняття сьогодні. Ахілл розповідає Алкіною про те, що займався морським розбоєм, при цьому тероризм, за сучасним визначенням, постає явищем безумовно позитивним, почесним і навіть героїчним не тільки з позиції пірата (терориста), але й в оцінці самого автора. Гомер так описує піратські дії Ахілла та його поплічників:

*«Вітром мене з Іліону у землю коконів пригнало,
В Ісмар; це місто тоді зруйнував я, а жителів знищив.
Бранок багато і скарбів у місті отім захопивши,
Нарівно ми поділили, без пайки ніхто не лишився.
Радив супутникам я чимдуж відтіля утікати
Далі, але нерозумні мене не послушали люди;
Випито вдосталь було там вина, і забито над морем
Безліку тучних овець та повільних волів круторогих.
Тіж із кіконів, хто втік, закликали інших коконів,
Що по сусідству жили, – вони бо численніші й дужчі,
Вглиб суходіл заселяли й на конях могли воювати.
Стільки їх виросло тут на світанку, скільки весною
Листя і квітів зростає, – на нас-бо нещасних тяжіла
Зевсова воля лиха, щоб зазнали ми лиха багато».*

Гомер. Одисея.

Безумовно, розвитку піратства в морському просторі грецького архіпелага сприяли не тільки географічні умови –

безліч островів, протоків, що ускладнювало навігацію, звивиста лінія приморського суходолу, але й невисокий рівень судноводійної майстерності: кораблі рухалися тільки вдень, необхідною була наявність берегових орієнтирів і виключно попутного вітру. Тактика тогочасних піратів принципово відрізняється від тактики піратів третього тисячоліття: сучасні «флібустьєри» з берега, використовуючи легкі, швидкісні човни або катери, атакують судна в морі, тероризують екіпаж зброєю та отримують (як правило) свій «приз». Пірати античного світу нападали на судна, що заходили на ніч у вузькі протоки Егейського моря або бухти Пелопонесу.

Також пірати, вже за допомогою плавзасобів, висаджувалися на узбережжя поблизу населених пунктів і грабували їх, як це описано в наведеному вище фрагменті «Іліади». Подібна тактика була практично безпрограшною: здобиччю розбійників ставали господарські тварини, домашні або храмові коштовності, золото, срібло в монетах або прикрасах, а також люди – майбутній дохідний товар для ринків невольників у містах Середземномор'я. Атаки на прибережні міста були для піратів значно вигіднішими, ніж напади на кораблі: по-перше, вантаж судна міг бути малоцінним, наприклад, будматеріали; по-друге, полонені моряки (як правило, виснажені або поранені) були непопулярним товаром на ринках; по-третє, спротив із боку моряків-професіоналів, володіючих навичками застосування зброї, міг стати фатальним для морських розбійників, яких принагідно знищували безумовно й жорстоко.

Морські розбійники навіть захоплювали міста, примушуючи городян сплачувати данину, багатьох захоплювали в полон та продавали в рабство. Історики свідчать, що нерідко зухвалість піратів переходила в, застосовуючи сучасні поняття, індивідуальний політичний терор. Одного разу майже біля самих воріт Риму вони захопили двох преторів разом із охороною у складі двох

лікторів. Нагадаємо, що претор – вища посадова особа в Стародавньому Римі, котра виконувала переважно юридично-правові функції. Дії морських розбійників мали суттєві суспільно-політичні та економічні наслідки: обсяг торгівельних операцій знизився, відповідно зросли ціни на практично всі товари, що перевозилися морем, населення почало висувати претензії сенату, звинувачуючи його у безсиллі перед розбійниками. Відповідно, Сенат був вимушений організувати декілька «антитерористичних операцій», успіх яких був сумнівним. Більше того, в I столітті до н. е. пірати влаштували морську блокаду Риму.

На думку польського дослідника Я. Маховського, подібна ситуація виникла внаслідок того, що «римляни, на відміну від греків та фінікійців ще не досягли в той час настільки високого рівня мистецтва мореплавства, як їх супротивники. Морську торгівлю римляни залишали в руках чужеземців, яких вербували серед зневолених народів, оскільки італійці не мали морських традицій» [39]. Відтак, Рим не міг створити за короткий час потужного флоту; крім цього, в указаний період Рим знаходився в стані активізації глибоких політичних протиріч, він втрачав сили в громадянській війні, що точилася між прибічниками Марія і Сулли. Морські розбійники результативно використовували тимчасову слабкість Римської республіки, блокада «Вічного міста» набула загрозливого характеру. Лише третина (!) зерна, що транспортувалося морем з Єгипту, досягала Риму, дві третини складали здобич морських розбійників. За словами Маховського, «...примара голоду майорила над мешканцями гордої столиці» [39, с. 18].

У 67 році до н. е. за пропозицією трибуна Авла Габінія римський полководець і політичний діяч Помпей взяв на себе керівництво військами на Середземномор'ї, враховуючи п'ятдесятимільну смугу вздовж узбережжя, але головне завдання було сформульовано чітко: знищити піратів, не зважаючи ані на фінансові витрати, ані на юридичні

формальності. Помпей керував флотом із 500 кораблів та армією чисельністю у 120 тисяч. Помпей взяв на озброєння тактику досвідчених мореплавців із представників підкорених римлянами народів; він сформував команди кораблів з іноземних моряків, не даючи їм зброї до рук. Досвічені моряки-іноземці та загартовані в боях римські воїни виправдали сподівання Помпея: на Середземному морі утворилася небачена на той час сила – потужна, маневрена, з високим рівнем навігації [39].

Враховуючи те, що Помпею для реалізації грандіозного завдання – знищення піратства, було надано тільки три роки, строк незначний навіть за сучасних технічних умов. Не витрачаючи сил і часу на ліквідацію розпорошених по всьому Середземномор'ю локальних осередків розбійників, Помпей використав безпрограшний принцип «*Divide et impera*» – «Розділяй і володарюй». Він розділив увесь західний регіон Середземного моря на тридцять округів і спрямував у кожній із них декілька кораблів під керівництвом надійних командирів. Зауважимо, що подібна тактика знищення локальних пунктів опору з одночасною ліквідацією або обмеженням комунікацій, не втрачає актуальності в новітній історії боротьби з морським (і не тільки) розбоєм.

Отже, Помпей одночасно почав діяти на узбережжі Іспанії, Франції, Африки, Сицилії та Сардинії. Успіхи морської кампанії Помпея перевершили найбільш сміливі очікування. Менш ніж за сорок днів піратство на території від Месинського проливу до самих Геркулесових стовпів (Гібралтарська протока) було повністю ліквідовано. Замість трьох років Помпей викоринив піратство протягом трьох місяців, у результаті знищено 10 тисяч піратів, у полон було взято 20 тисяч розбійників, верфі зруйновано, 800 кораблів зруйновано, 400 захоплено [39].

Після перемоги над піратами Помпей, оселившись у Кілікій, розпочав масштабний соціальний експеримент: він амністував багатьох морських розбійників, надав їм право

оселитися на континенті й розпочати нове життя. Деякі з амністованих повернулися до колишнього промисла, але після широкомасштабної «антитерористичної операції» Помпея піратство в Середземноморському басейні більше ніколи (!) не набувало загрозливого для всіх держав регіону розмаху.

Реалістичний підхід до аналізу витоків піратства в історії цивілізації вимагає розгляду не тільки чинників зародження морського розбою в епоху Античності, його наслідків і антипіратських державних заходів; справжній розквіт піратства почався в часи Середньовіччя, саме тоді, як видно, почали формуватися трансісторичні принципи піратства, його технології, та навіть ширше – філософія морського, зокрема, розбою.

Як вже було зазначено, дії морських розбійників – піратів, флібустьєрів, каперів – у будь-які часи серйозно підривали політичні, економічні та соціальні засади нормального функціонування держав, пов'язаних із діяльністю на морських комунікаціях. Зокрема, англійські простори судноплавства з давніх давен стали простором діяльності для морських розбійників, тому англійські монархи були вимушені вирішувати проблему піратства, оскільки від безпеки торгових, риболовних суден і кораблів на морських шляхах залежали не тільки безпека королівства, але й економічна стабільність держави. Проти піратів у Середні віки діяли як кораблі королівського флоту, так і плавзасоби найманців, оплачуваних із казни, а також кораблі особливої «корабельної служби», що належали портовим містам, але підпорядковувалися не муніципальним установам, а безпосередньо органам королівської влади.

Навіть побіжний аналіз історичних джерел дає підстави погодитися з висновками істориків стосовно того, що заходи щодо боротьби з піратством реалізовувалися англійським урядом доволі систематично. Але в XVI столітті не існувало спеціальних, постійно діючих ескадр, що би виконували

поліцейські функції поблизу англійського узбережжя. Великомасштабні операції проти піратів мали спорадичний характер і обмежувалися спорядженням у море невеликих ескадр для аресту або знищення розбійників, оскільки підготовка бойових, добре оснащених і озброєних кораблів для подібних операцій було витратним для англійської казни. Втім, у XVI столітті в Англії одночасно з розвитком королівського військово-морського флоту набув широкого розповсюдження каперський промисел. Генрих VIII та його послідовники часто використовували каперів для досягнення власних зовнішньополітичних цілей. Багаточисельний і добре озброєний англійський приватний флот завжди можна було залучити на службу та спрямувати проти ворогів короля, видаючи каперські патенти. Але подібна практика була розповсюдженою, як правило, в період військових дій, а патенти каперам надавалися проти підданих іноземних держав. У другій половині XVI століття Єлизавета Тюдор запровадила практику видачі особливих патентів приватним особам для боротьби з піратством. Розраховуючи навести лад у англійських водах та зміцнити союзницькі відносини з Іспанією, англійський уряд запровадив комплекс заходів із боротьби з морськими розбійниками. Наприкінці вересня 1564 року Єлизавета віддала розпорядження одному зі своїх довірених осіб серу Пітеру Керью: оскільки узбережжя Девоншира, Корнуолла та Ірландське море за чисельними повідомленнями стали притулком для піратів, необхідно таємно підготувати експедицію та як найшвидше звільнити від них англійські води. Королева дозволила йому діяти на власний розсуд, але грошами вона не забезпечувала, тому сер Керью та його підлеглі фінансували операції проти піратів власним коштом та мали право розпоряджатися конфіскованою здобиччю [90].

Взагалі кажучи, піратство було вельми розповсюдженим явищем у Європі пізнього Середньовіччя. Команди морських розбійників виникали на ґрунті загальнолюдських

дисонансів являючи собою органічну частину рідних і звичних їм соціумів. Між особистістю та цивілізацією, за окремими випадками, ніколи не розривався соціокультурний зв'язок, навіть більше соціальні й психологічні причини морського тероризму продукувалися ментальною атмосферою середньовічної цивілізації. Є підстави стверджувати, що в епоху Середньовіччя була сформована свого роду філософія піратства – морського тероризму. В цей період моральні норми суспільної еліти – хоробрість, авантюризм, релігійність, особиста гідність, відданість монарху – гармонійно поєднувалися з поняттям батьківщини і патріотизму; на зміну міфологічним уявленням раннього Середньовіччя прийшли знання, що спиралися на беззаперечні факти наявності незвіданих земель, народів, культур, релігій. Брутальний лицар XII століття трансформувався в людину честі, джентльмена століття XVI; саме в цей період склався класичний тип пірата, образ романтизований, демонізований, відповідно протиречивий і неоднозначний. Контекстом такої трансформації були процеси колоніалізації, бурхливого розвитку науки і техніки, конфлікти між представниками вищої аристократії, релігійних війн тощо.

Прикладом, вже класичним, романтизованого пірата на королівській службі корсара, є Френсіс Дрейк, котрий намагався дотримуватися визначених у англійському істеблішменті моральних констант, створивши собі відповідний імідж; у листах до Єлизавети Тюдор визначає свій «service» як «службу бідного вассала своїй господині» [85, с. 4]. Стиль листа в дусі середньовічних лицарських романів, вишукано-ввічливий, на межі раболіпства. Сучасник Дрейка, капітан Уолтер Бігс характеризує Дрейка як гідного лицаря, котрий вірно служить своїй королеві й державі, це не дивно адже Френсіса Дрейка за вірну службу королеві було посвячено в лицарі.

Даний контекст обумовлює можливість твердження, у відповідності до якого розпочата в Середньовіччі практика розширення географічних меж, горизонтів пізнання, активізація процесів кроскультурної та міжрелігійної взаємодії супроводжувалась, як ми зазначали вище, підсиленням державного терору як всередині країн, так і за кордоном, розширенням і поглибленням політичних, етнічних, конфесійних і культурних конфліктів. Усіма наявними засобами в суспільну свідомість інтегрувалися ретельно обґрунтовані установки, відповідно до яких єдність (етнічна, релігійна, ідеологічна, соціально-політична), суспільний порядок, добробут неможливі без насилля, терору, конфліктів; саме вони є рушійною силою, універсальним засобом, результативним інструментом для досягнення явної або декларативної стабільності в соціумі, обґрунтування практики нерівного доступу до суспільних благ. У філософському розумінні феномен тероризму епохи Середньовіччя слід розглядати з позиції оцінки суспільної ролі людини в конкретний історичний період.

У своїх теоретичних побудовах ми дійшли необхідності обґрунтування того факту, що і в Середньовіччі, і в період Античності теракт мав не тільки персональну спрямованість тираноманії, але й виконував доволі часто ексцитативну функцію, тобто приймав чітко виражену форму пропагандистського, агітаційного або фобогенного послання суспільству. Також не слід нехтувати тим фактом, що тероризм закладено в основу багатьох етнокультурних традицій.

Є підстави погодитися з думкою французького філософа, соціолога і політичного публіциста П'єра Бурдьє, що суто економічне пояснення насилля є безумовною симпліфікацією реальності, не дивлячись на традиції, що трактують культурні відмінності, залежні від економічних відносин власності, від ситуації на ринку. Однак простір соціальної дискримінації не може бути гомогенним, він

враховує параметри соціальної мобільності, моделей споживання, відмінностей у смаках, стилях життя, культурних преференціях тощо. На відміну від визначеності соціальної структури, соціальний простір являє собою динамічну багатовимірну структуру, що безперервно генерує нові групові солідарності, що знаходяться в постійному пошуку рівноважних станів [69].

Узагалі кажучи, чим більше прикладається зусиль щодо створення універсального підходу до поняття «тероризм», тим більше сумнів стосовно того, чи піддається цей феномен достатньо валідній детермінації. Слід зауважити: градації критичності та об'єктивності аналізу детермінуються специфічністю об'єкта, що, як і раніше, постає *terra incognita* як для суспільної свідомості, так і для наукових розвідок дослідників-терорологів. Американський дослідник Ноам Хомський формував впевненість у вірності об'єктивістського («точного») підходу. На думку вченого, «існують два шляхи наближення до вивчення тероризму: один приймає точний підхід, що розглядає тему серйозно, інший – пропагандистський підхід, який конструює концепцію тероризму як знаряддя, що експлуатується в услужіння будь-якої політичної системи. Слідуючи точному підходу, ми починаємо з визначення того, що утворює тероризм. Тоді ми звертаємося до приватних проявів цього феномену, концентруючись на основних прикладах, якщо наші наміри серйозні, та спробуємо визначити причини й засоби. Ми починаємо з тези про те, що покладаємо відповідальність за тероризм на будь-якого офіційно визначеного ворога. В цьому випадку ми визначаємо терористичні акти як «терористичні», якщо вони можуть бути приписані (під благовидним приводом або ні) до першопричини, яка є потрібною...» [76, с. 2].

Коментуючи думку Н. Хомського, зауважимо: терор, його сутність і ідеологія, апріорно порушують права людини на життя, безпечне середовище існування, недоторканість

фізичного тіла, психічну свободу, пізнавальну активність тощо. Атмосфера страху, паніки, жаху – це ознака культурної деградації, світоглядної девіації, суспільної контраверсії, ціннісної девальвації, політичної аномії. Науковий пошук першовитоків проявів терору в історичній ретроспективі орієнтовано не тільки на соціально-політичні та економічні структури, але й (і це чи не найголовніше) на глибоко імплікований комплекс культур, вірувань та світоглядів.

2. 2. Трансформація проявів тероризму в Новій та Новітній світовій історії

У політичній науці сформувалася вельми стійка, фундована чисельними історичними джерелами і обґрунтована науковими дослідженнями думка стосовно того, що терор – продукт Великої французької революції. Саме слово «*terreur*», тобто «жах», «залякування», ввійшло в політичний лексикон як результат зусиль жирондистів і якобінців, котрі об'єдналися в 1792 році з метою примусити короля призначити на міністерські посади лідерів ліворадикальних угруповань. У якості засобу тиску на уряд було застосовано загрозу неминучого, в разі незгоди короля, народного повстання, за наявності вже апробованої моделі 1789 року. Виникли питання легітимності насилля, невід'ємного від повстання та відповідальності за скоєне насилля. Ліві радикали апріорно покладали відповідальність за невідворотні жертви не на порушників суспільного порядку, а на короля, наголошуючи на тому, що терор – це спонтанна реакція народу на беззаконне насилля, характерне для королівської влади. Зокрема, депутат Законодавчого зібрання жирондист П. Верньо під час одного з виступів вигукнув у бік Тюїльрі: «Жах і терор (*l'effroyante et la terreur*) в колишні часи нерідко виникали в ім'я деспотизму з цього палацу, тож нехай же тепер вони повернуться туди в ім'я закону!» [61, с. 323].

Слід зауважити, що саме слово «тероризм» застосовувалося в період Французької революції між березнем 1793 року та липнем 1794 року та мало значення «правління жаху». Якобінці нерідко використовували поняття «тероризм» усно й письмово по відношенню до себе, причому завжди з позитивним забарвленням. Після 9 термідору, коли відбувся державний заколот 27 липня 1794 року, слово «терорист» перетворилося на синонім слова «злочинець». Таким чином, англійське слово *terrorism*, іспанське – *terrorismo*, німецьке – *Terrorismus*, італійське – *terrorismo*, українське – *тероризм* були безпосередньо запозичені з французької мови. У XVIII столітті одним із найбільш розповсюджених видів тероризму став революційний тероризм: перші революціонери-терористи в Західній Європі намагалися своїми діями залякати правлячі кола держави, сприяючи тим самим соціальним трансформаціям на користь знедолених, пригнічених і позбавлених прав прошарків суспільства. Ретроспективний аналіз піднятої проблеми дозволяє стверджувати, що наукові пошуки в просторі продукування дефініції «тероризм» та його фіксація в законодавчих анналах різних держав залежать від того, наскільки часто в різних державах відбуваються акти тероризму, або наскільки часто конкретна країна стикається безпосередньо з проблемою тероризму в практиці міжнародних відносин.

Фактично, Велика французька революція була першим в історії людства «дослідним майданчиком» для соціальної диктатури та пов'язаного з нею терору. Слід вважати, що шлях розвитку тероризму почався з прийняття якобінської конституції 1793 року, найбільш демократичної в епоху Нового часу. Конституція 1793 року була насичена ідеями Ж. Руссо щодо політичної свободи, в тому вигляді, який вона мала в очах буржуазних демократів, являючи собою продукт певного прогресу в порівнянні з конституцією 1791 року. Нова Декларація прав людини й громадянина, складена

М. Робесп'єром, визначала в якості суспільної мети всезагальне щастя, вона проголошувала природними та невід'ємними правами людини свободу, рівність, безпеку та власність. Історичні хроніки свідчать про те, що у XVII столітті було здійснено 33 терористичні акти проти державних діячів, у XVIII – 144, завдяки Французькій революції; у XIX столітті – 22 терористичні акти. Вирішальним, щодо кількості, розмаху та форм реалізації терористичних актів стало XX століття. Від насильницьких дій у XX столітті загинуло 560 монархів, президентів та прем'єр-міністрів, а кількість випадкових жертв навіть не піддається обрахуванню [10].

Як було зазначено вище, терористична діяльність генетично була орієнтована на фізичне знищення тирана, деспота, диктатора, узурпатора. Сама традиція тираноборства була сформована в епоху жорсткої опозиції папського Риму монархічним династіям Європи. Прибічники світської влади претендували на виключні права церкви, у відповідь такі авторитети католицизму, як Тома Аквінський та Іоанн Солсберійський у XII-XIII століттях обґрунтували доцільність і правомірність убивства монархів. Богословське підґрунтя було вкрай необхідним: за домінуючою концепцією замах на життя царської особи розглядався як один із найтяжчих злочинів, зважаючи на сакральний статус осіб царської фамілії.

Але тирана, котрого вважали узурпатором законної влади або віровідступником, церковна верхівка могла позбавити релігійної протекції. Аргументи на користь тираноборства Тома Аквінський та Іоанн Солсберійський знаходили у творах Платона, Арістотеля, Цицерона. Антураж терористичного акту мав характерні обриси античного періоду: тиран знищувався символічно – ударом кинджалу, а вбивця не тікав із місця злочину. Таким чином, було вбито супротивників войовничого католицизму – Вільгельма Оранського у 1584 році, Генріха III у 1589 році,

Генріха IV у 1610. Жан Поль Марат («друг народу»), котрий був палким супротивником монархії, був убитий ударом кинджала жінкою-терористкою Шарлоттою Корде. На суді вона заявила: «Я вбила одну людину, щоб врятувати сотні тисяч інших; убила негідника, люту дику тварину, щоб врятувати безвинних і дати відпочинок моїй батьківщині» [74].

Логіка розгляду проблеми терору й тероризму в Україні формує підхід, у рамках якого слід розглядати лише ті українські землі, що входили до складу Російської імперії та міжвоєнної Речі Посполитої. Сучасні вітчизняні дослідники зауважують, що українські землі у складі Австрійської імперії (Австро-Угорщини) практично не відчували державного терору й тероризму. В Україні історію терору й тероризму пропонується розглядати в контексті трьох часових вимірів: 1) період «довгого» XIX століття – це в українській історії головним чином епоха тероризму; 2) «коротке» XX століття було ознаменовано як період терору; 3) історичні реалії XXI століття, якщо починати відлік подій від 1991 року, свідчать про те, що сучасна Україна занурилася в епоху тероризму. Причини подібної закономірності очевидні: монархічна росія, в складі якої перебувала більша частина територій України, практично не використовувала методи залякування власних підданих. Для формування законослухняності «в масах», їй було достатньо традиційних структур – адміністративних, судових, церковних, освітніх, культурних тощо. Державна влада до 1917 року зазвичай не втручалася в повсякденне, рутинне життя населення, вона не ставила перед собою масштабних завдань трансформації суспільства [45].

Складність процесу формування російської держави була поглиблена спільною дією двох, безумовно антагоністичних факторів: посиленням влади монарха та послабленням суспільної структури, дифракцією системи цінностей, зниженням рівня духовності та моралі значної

частини народу. «Європейськість» Росії, зумовлена певним впливом візантійської традиції, почала відступати під натиском чинників, що обумовлювали азійську домінанту суспільно-політичних процесів. Ретардація європейських традицій цивілізаційного розвитку поєднувалася з суспільним відчуженням основних принципів азійського суспільно-політичного устрою та апріорно алієнаційної культури Азії. Наявною була складна імплікація елементів свободи і демократії в традиціях Стародавньої Греції та несвободи й деспотизму в душі азійських держав. Утворився неоднозначний, багатоаспектний, складноструктурований продукт вказаної імплікації – поєднання деспотичного свавілля «згори» і народного бунтарства «знизу».

Існують вельми вагомі підстави стверджувати, що російський «системний» тероризм Нового часу починається в 60-х роках ХІХ століття. Як було зазначено вище, батьківщиною терору науковці безумовно називають Францію, а в якості *incunabulus* (колиски) масового, системного тероризму – Російську імперію. Частина України, що входила до складу Російської імперії, етіологічно була інтегрована в сферу його проявів: на українській території здійснювалися терористичні акти (вбивство М. Богровим прем'єр-міністра Російської імперії П. Столипіна в Києві); представники різних етнічних груп, котрі за певних обставин укоренилися в Україні, входили до складу революційних організацій, у тому числі – відверто терористичної спрямованості.

Слід зазначити: сучасні вітчизняні дослідники наголошують на тому, що «... тероризм неприйнятний для українського менталітету. Це, як правило, зброя невеликих народів, досить відсталих або ж пригноблених настільки, що єдиний порятунком для себе вони бачать у знищенні монархів, а також представників влади різних рівнів. В Україні терористами часто були, зокрема, євреї, які мешкали

тут у відведеній їм «смузі осілості» й яких змовники часом просто «використовували», та поляки» [45, с. 30].

Як свідчать історичні хроніки, першими жертвами тероризму в XIX столітті стали представники етнічних українців. Під час повстання декабристів на Сенатській площі в Санкт-Петербурзі 14 грудня 1825 року внаслідок теракту, вчиненого відставним поручиком П. Каховським, загинув український дворянин, герой Вітчизняної війни 1812 року, столичний військовий губернатор М. Милорадович. Взагалі кажучи, декабристи були першими, хто підняв тероризм як прапор боротьби проти монарха. Декабристи планували здійснити теракт проти Миколи I напередодні виступу, потім наказували Якубовичу вбити царя на Сенатській площі, але декабрист не зважився на очевидний злочин. У жовтні 1835 року польський дворянин Ф. Рутковський зібрав групу своїх прибічників ніби для того, щоб заарештувати У. Кармалюка (Карманюка) – славнозвісного атамана подільського селянства. У селі Кориченці – Шляхові, Летичівського повіту, 10 жовтня Ф. Рутковський відразу ж після появи У. Кармалюка підступно вбив селянського бунтаря пострілом у голову [56].

У другій половині XIX століття на теренах Російській імперії почали з'являтися гуртки, в яких прогресивна молодь, переважно студентська, дискутувала про «світле майбутнє людства». Нерідко в полемічному азарті виникали питання щодо антиурядового тероризму, як найбільш ефективного інструменту побудови гуманних і справедливих відносин на демократичних засадах у Російській імперії. Саме такий гурток був створений у 1863 році М. Ішутіним; члени його гуртка досліджували історію політичного насилля, вивчали теоретичні питання тероризму. Але, слід зауважити: арсенал організаційно-правових заходів, наявний у імперії для охорони самодержавства був недостатньо обширним, він передбачав задля попередження політичної злочинності комплекс організаційно-правових заходів, спрямованих на

превенцію, нейтралізацію чи ліквідацію революційно-терористичних рухів, зокрема знищення активістів і найбільш небезпечних апологетів. Утім, притягнення до карної відповідальності лідерів і прибічників тероризму безумовно не вирішувало головного завдання, що постало перед правоохоронними органами, – зниження рівня небезпеки політичної екстремізації всіх практично прошарків населення імперії. Факт залишився фактом, з другої половини XIX століття почалася історія російського терору не у вигляді теоретичних побудов, містично-есхатологічних настроїв або суто прагматичних практик, а в формі суспільного явища, котре змінило долю не тільки Російської імперії, але, без перебільшення, – всього цивілізованого світу.

Історія свідчить, що терор для радикально налаштованих представників російського суспільства поставав надзвичайно спокусливим інструментом боротьби – мінімальними засобами він забезпечував максимально можливі результати. Саме в терорі його апологети бачили шлях простого вирішення складних проблем. Тогочасні проурядові засоби масової інформації намагалися сформувані в суспільній свідомості відверто негативне ставлення до ідей тероризму та їх носіїв. Однак нерідко ефект був діаметрально протилежним: підсудні (будемо пам'ятати, що це представники, як правило, інтелігенції – студенти, юристи, літератори, історики) на судових процесах викладали свої ідеї настільки яскраво, що викликали неабияку симпатію не тільки в середовищі робітників і селянства, різночинців, але й серед аристократії та духовенства. Відтак, для певної частини населення Російської імперії імперії екстремісти (в радянській пропаганді вони всі іменувалися революціонерами) поставали як самовіддані, жертвні борці за світлі ідеали майбутнього. У другій половині XIX – на початку XX століть російський народ ще не звик до масового терору, релігійний чинник спрацьовував не

в останню чергу – біблійна заповідь «не вбий» сприймалася більшістю населення як домінанта суспільного та особистого життя. Але бойовики, зокрема народовольці, без моральних коливань знищуючи супротивників, до власного життя теж ставилися, так би мовити, філософські. Смерть іншої людини, своя загибель стають постійними компонентами життя терориста, а думка про смерть постає для нього як *idee fixe*.

В Україні найвпливовішою революційно-терористичною організацією стала заснована у вересні 1873 року «Київська комуна» зі штаб-квартирою в приватному помешканні, орендованому К. Брешко-Брешковською та її товаришами. У штабі «Київської комуні» відбувалися палкі політичні диспути, пропагувалися ідеї М. Бакуніна й П. Лаврова, дебатовалися питання щодо поліпшення становища селян, розроблялися плани проведення пропагандистсько-роз'яснювальної роботи на селі. «Київські комунари» активно ходили в народ, у діяльності комуні брали участь П. Аксельрод, В. Дебогорій-Мокрієвич, Я. Стефанович, М. Коленкіна та інші. На конспіративній квартирі бувало багато різних за світоглядом, політичними уподобаннями, релігійними позиціями людей; молодь займалася не лише революційною роботою, нерідко точилися розмови про тероризм як найефективніший засіб боротьби проти самодержавства. Екстремістсько налаштовані члени організації, які сповідували тероризм, користувалися неабияким авторитетом, їх позиції серед інших членів організації були непохитними, а слово – вирішальним. Після арешту більшості активістів (ймовірно, через донос), «Київська комуна» восени 1874 року була ліквідована [45].

В якості ключової, відносно аналізу терористичної практики в ХІХ столітті, з необхідністю постає теза про те, що в 70-х роках указанного століття в процесі революційної боротьби проти самодержавства пріоритетною на перших етапах була агітаційно-пропагандистська діяльність,

підпільне друкування та розповсюдження нелегальної літератури, прокламацій. Слід зауважити, що радикально налаштовані молоді інтелігенти бачили вирішальний ресурс і рушійну силу антимонархічних акцій, ширше – революції, в широких селянських масах. Утім, «народники», представники революційної інтелігенції, незмінно демонстрували, ймовірно, підсвідомо, певну зверхність над простим народом; у відповідь селяни «дистанціювалися» від теоретичних складнощів соціального переоблаштування Російської імперії. Повертаючись до висвітлення діяльності революційно-терористичних організацій, що мали місце на теренах російської імперії в другій половині XIX століття, зазначимо, що саме в цей період почався процес злиття інтересів революціонерів-терористів і криміналітету; від цього моменту у Росії революціонери не тільки користувалися послугами злочинців, але й самі йшли на злочини (безумовно, в ім'я вищої ідеї), достатньо пригадати сумнозвісні «екси» (операції з експропріації грошей і коштовностей як у приватних осіб, так і у державних установ), причетністю до яких революціонери, особливо більшовики, навіть пишалися. Не тільки в Петербурзі та Москві, але й у Києві, крім революційних гуртків, до яких входили різночинці, існували терористичні групи кримінальних злочинців.

Зауважимо, що перші спроби історичного розуміння російського революційного руху кінця XIX – початку XX ст. були зроблені не тільки науковцями, але й членами терористично-революційних організацій, письменниками, публіцистами. Саме тому одночасно з обґрунтованими історичними дослідженнями проблема тероризму й революціонерів постала в якості ключової на сторінках як художньої літератури, так і в публіцистичних нарисах того часу. Тема тероризму неодмінно фігурувала на сторінках друкованих видань, як правило – лівоорієнтованих, таких як «Анархист», «Бунтарь», «Буревестник», «Былое», «Вестник

русской революции», «Знамя труда», «Накануне», «Революционная мысль», «Революционная Россия», «Хлеб и воля» та інших. Зарубіжні й вітчизняні історики ведуть хронологію тероризму на території Російської імперії від конкретної дати – 24 січня 1878 року, коли активний член українофільської націоналістичної організації Віра Засулич, котра пройшла бойову підготовку в Києві, прибула до Петербурга та здійснила замах на столичного градоначальника Ф. Трепова. Вирок державному посадовцю був винесений терористами за те, що він наказав піддати тілесному покаранню бойовика українофільської організації Омелянова (Боголюбова) за порушення ним правил розпорядку місця попереднього ув'язнення. За тогочасним законодавством дії генерала Трепова були абсолютно адекватними й законними, але для терористів ця подія набула значення *casus belli* для організації та виконання терористичного акту.

Із цього приводу французький письменник і філософ, Нобелівський лауреат Альбер Камю писав: «Тероризм в Росії народився у 1878 році 24 січня, коли юна Віра Засулич стріляє у губернатора Санкт-Петербурга генерала Трепова... Цей постріл з револьвера спровокував цілу лавину репресій і замахів, які відбувалися один за одним. Було цілком ясно, що вони припиняться лише тоді, коли обидві сторони виб'ються з сил» [73].

Знаний теоретик та ідеолог українського національного руху М Драгоманов вважав терористичну боротьбу не меншим злом, аніж те, проти якого боролися та вмирали революціонери-терористи. «Погляд же теоретиків і систематиків тероризму, – наголошував він, – ми вважаємо за шкідливий, як тому, що він, справедливо обурюючи суспільну совість, схиляє її на користь уряду, так і тому, що він створював у російському суспільстві, і без цього вихованому в традиціях суб'єктивної сваволі, нові прецеденти, вкрай небезпечні для майбутнього політичного

життя й боротьби партій, так, нарешті, й тому, що виправдання свавілля (а те, що в основі терористичного вчення знаходиться ідея особистого свавілля, це ми вважаємо за аксіому) притягає до партії особистості сумнівні, які обов'язково виявляються шкідливими їй самій, як базікали і нечисті, а то й просто зрадники» [17, с. 34].

Зауважимо, що в історичній літературі, рівно як і в белетристиці, кінофільмах, нерідко фігурують утаємничені постаті, демонізовані або героїзовані терористи-одинаки. Але традиція російського тероризму складалася так, що терорист завжди, безпосередньо або опосередковано, перебував у групі однодумців. Вони готували його до теракту, створювали прикриття, визначали мету, в разі арешту підтримували у в'язниці. Згідно зі своєрідним «кодексом честі» терориста, він мав залишитися на місці теракту, дати себе схопити й розповісти поліції або на судовому процесі, чому він зробив такий крок і в чому провина жертви й існуючого ладу. Увічнений у радянській літературі Олександр Ульянов, старший брат Володимира Ульянова (Леніна), був членом терористичної фракції «Народна воля», що готувала замах на Олександра III 1 березня 1887 року. Планувалося вбивство імператора за допомогою вибухівки, гроші на яку (показовий факт!) дав Олександр Ульянов, отримавши їх від продажу золотої медалі, якою був нагороджений по закінченні гімназії. Після арешту О. Ульянов мав змогу, користуючись потужними зв'язками матері, уникнути смертної кари, але відповідно до вже згаданого «кодексу честі», терорист-революціонер вирішив розділити долю чотирьох своїх товаришів і був страчений у Політичній тюрмі Петропавлівської фортеці Петербурга.

Сучасні дослідники, спираючись на історичні джерела, зазначають, що населення імперії не схвалювало терористичні акти: часто міщани та селяни намагалися перешкодити терористові або допомогти затримати його під час втечі. Це зрозуміло, оскільки будь-який теракт загрожував

життю випадкових, цілком невинних людей. Коли стався вибух у Зимовому палаці Петербурга в 1880 році, загинуло, крім інших людей, близько 70 військових. Жертви були й того разу, коли терористи влаштували аварію поїзда з прислугою Олександра II, будучи впевненими, що там їде государ. Навіть тоді, коли народовольці, зрештою, вбили імператора, «супутніми» жертвами також стали невинні люди. Показово, що заможні піддані імперії виділяли кошти на те, щоб допомогти поліції знайти, заарештувати й покарати бойовиків. Так, одна приватна особа виділила 50 тис. крб. (на ті часи величезна сума) тому, хто повідомить ім'я вбивці шефа жандармів М. Мезенцева (теракт здійснив С. Кравчинський 1878 року). Водночас нагороджений за героїзм у Російсько-турецькій війні 1877-1878 років херсонський дворянин О. Кривошеїн, зв'язавшись із революціонерами в Кишиневі, розклеював по місту листівки, в яких віталоя вбивство головного жандарма Російської імперії [45].

14 квітня 1865 року в США актор театру Дж. Бут вбив президента Сполучених Штатів А. Лінкольна. Під емоціональним впливом цієї події член організації Д. Каракозов заявив товаришам про свій намір здійснити замах на імператора Олександра II. Теракт відбувся 4 квітня 1866 року в Літньому саду столиці імперії, під час традиційної прогулянки імператора. Але на шляху терориста випадково опинився такий собі Й. Комісаров, простий селянин, котрий обеззброїв зловмисника; це не дивно, адже Каракозов не був професіоналом. Дивує інше: вперше на монаршу особу вчинив замах простий підданий імператора, до цього потенційними вбивцями були люди з найближчого кола царя. Відтак, постріл Д. Каракозова перетворив тероризм на невід'ємний чинник жорсткої реальності суспільно-політичного життя Російської імперії.

Як бачимо, тероризм XIX століття був бівалентним – він викликав страх як у терористів, так і його державних

опонентів, тих, хто захищав монархічний лад. У першу чергу жертвами тероризму ставали ті, хто загрожував революціонерам безпосередньо та був більш «доступним» – філери, провокатори, зрадники; потім наступне коло – жандарми та поліцейські, які громили явочні квартири, запроторювали революціонерів за ґрати, відправляли їх на каторгу, навіть на смерть. Подібних ворогів у революціонерів-терористів було багато – від жандармських офіцерів та членів військово-окружних, польових судів до поліцмейстерів, міністрів внутрішніх справ, й навіть до самого царя Олександра II, якого революціонери прозвали «вішателем». З 1860 до 1900 року в Російській імперії жертвами терористів стали близько 100 осіб різного рангу та соціального статусу [93].

Зосереджуючи увагу на тероризмі в Російській імперії, слід пам'ятати, що Європа також не була вільною від цієї «хвороби» революціонізованого суспільства. У 1880-х роках анархісти почали наполегливо відстоювати тезу про «пропаганду через справи», що незабаром знайшла втілення у реальних діях. З березня 1892 року по червень 1894 року одинадцять потужних вибухів сколихнули весь Париж, загинуло дев'ятеро людей. 24 червня 1894 року в Ліоні був смертельно поранений французький президент Саді Карно – італійський анархіст Сante Казеріо завдав йому ножового поранення. Анархістські замаху відбувалися у Франції в 1892-1894 роках один за другим та, як правило, внаслідок відсутності інших сенсацій, стали в світі головною сенсацією. Європа була нажахана, люди були смертельно налякані: їм здавалось, що у Франції починається революція, масова різня, громадянська війна [151].

На підставі вищевикладеного припустимо стверджувати, що тероризм XIX століття знайшов прогресуюче продовження в масовому терорі в XX столітті. Через 30 років після страти вже згаданого О. Ульянова в той самий день зрікся престолу син імператора Олександра III Микола II. У

середині липня 1918 року за розпорядженням В. Леніна (Ульянова), були розстріляні Микола II і вся царська сім'я з дітьми, лікарями та прислугою. Серія терактів народовольців та інших революціонерів активізувала своєрідний бум тероризму в Російській імперії: його жертвами ставали генерал-губернатори, високі військові та жандармські чини, юристи, провокатори. Російські письменники, зокрема Ф. Достоевський, автор «Бісів», а також філософи, журналісти, спираючись на традиційне, характерне й для ХХІ століття, нехтування людським життям в росії, розробили певну систему теоретичних поглядів на тероризм як на найбільш ефективну та продуктивну форму революційної боротьби проти самодержавства, за справедливість, за свободу і незалежність російського народу.

Унаслідок революції 1905-1907 років Росія, принаймні *de jure*, перетворилася на конституційну монархію: сформувався парламент, що обмежував владу імператора; держава отримала конституцію. Але реальне утвердження правової держави в Російській імперії проходило вкрай важко й болюче як для держави, так і для суспільства. Процес ускладнювався тим, що і влада, і суспільство не тільки не заперечували терор, як позазаконний інструмент впливу на колізії політичного життя, держава – у вигляді, зокрема, військово-польових судів; суспільство, в особі окремих своїх представників – у формі терористичних актів. На початку ХХ століття, в період Смути, яка поглинула безмежні простори Російської імперії, терористи виглядали в очах революціонерів та опозиційно налаштованих лібералів як герої – їх прославляли! Терор, як злоякісна пухлина, розповзався по всій країні: в 1903 році органи політичного розшуку зафіксували різного роду замаху у 68 губерніях Російської імперії; це був один з тривожних симптомів екзальтованого стану певної частини російських підданих. Жертвами політичного терору з 1901 по 1911 роки стали приблизно 17 тисяч осіб. Пункт екстремуму терористичного

психозу прийшовся на 1905-1907 роки, коли Смута охопила низові прошарки російського населення: було вбито й поранено більше, ніж 9 тисяч осіб, переважно це були співробітники апарату державної влади, починаючи від міністрів, генерал-губернаторів, поліцмейстерів до рядових поліцейських та стражників [93].

Терор, що став у Російській імперії новим, у ХХ столітті практично повсякденним явищем, активізував процеси деструкції ментального простору російського народу, підготував плацдарм для наймасштабніших потрясінь недалекого майбутнього, революцій 1905 і 1917 років та громадянської війни, в якій терор набув обрисів смертельної боротьби класу проти класу. Ідеологія тероризму наполегливо пропонувала сутнісно нову систему координат, що наповнювала буттєвим сенсом людину, позбавлену орієнтації. Тероризм стає спрямований, перш за все, на дестабілізацію усталених соціальних відносин: він безумовно позбавлений сакральності, порушує існуючий у суспільстві порядок, апріорно дивергує за своїми цілями з функціонуючими в державі соціальними інститутами; тероризм цинічно девальвує усталену в соціально-культурному просторі систему національних, зокрема, релігійних цінностей. Необхідно зазначити, що вирішальною рисою російського, зокрема тероризму двадцятого століття, слід вважати відсутність будь-яких обмежень, перш за все моральних, спрямованість на застосування насилля. Тероризм стає універсальним, він спрямовується не проти конкретного можновладця, він стає ворогом усього соціального, як такого. У цей період набуває розвитку та стає більш оформленою філософія терористичної діяльності, в основі якої вихід за межі суспільної моралі з невідвратною деградацією власного «Я». Російський революціонер-терорист прагне нової реальності, точніше гіперреальності, він прагне заповнити насиллям політичний вакуум, він впевнений у тому, що володіє абсолютною істиною, в

боротьбі за яку власне життя та життя інших людей не мають ніякої цінності.

Першого вересня 1911 року в Київському міському театрі під час опери М. Римського-Корсакова «Казка про царя Салтана» в присутності царя Миколи II, його родини та придворних відбувся найгучніший теракт, що, на нашу думку, був каталізуючим явищем відносно наростаючої передреволюційної ситуації в російській імперії. Микола II перебував у той час у Києві з нагоди освячення пам'ятника царю-реформатору Олександрові II, який 50 років тому скасував кріпацтво в Російській імперії. У театральній залі під час антракту Богров двічі вистрілив у Столипіна; одна куля пробила праву руку Столипіна та, зрикошетивши, потрапила в ногу музиканта, друга – влучивши в орден Святого Володимира й змінивши після цього траєкторію польоту, ввійшла у правий бік грудей статс-секретаря. Не зважаючи на зусилля провідних лікарів, Столипін помер у лікарні 5 вересня 1911 року. Дізнавшись про смерть прем'єр-міністра, Богров заявив: «Я не визнаю себе винним у тому, що був учасником злочинної зграї, яка іменувала себе групою і ставила за мету своєї діяльності насильницьке повалення встановленого основними законами способу правління, але визнаю себе винним у тому, що, заздалегідь задумавши позбавити життя статс-секретаря Столипіна, зробив у нього першого вересня два постріли під час парадного спектаклю і заподіяв йому небезпечні для життя рани, від яких статс-секретар Столипін п'ятого вересня помер. Злочин цей, однак, був здійснений мною без попередньої змови з іншими особами і не як членом будь-якої революційної партії» [16].

Дев'ятого вересня в київській фортеці «Косий Капонір» почав діяти військово-окружний суд. На суді Богров наголосив, що не визнає себе винним; як і на попередньому слідстві, підтвердив, що був платним філером охоронного відділення. Терорист розповів, що влітку 1911 року, коли він відпочивав у батьківському маєтку біля Кременчука, до нього

приїжджали члени революційної організації з Парижа, які поцікавилися витраченими Богровим партійними грошима. Далі Богров назвав кілька прізвищ людей, із якими зустрічався напередодні теракту, та видав місця їх перебування. 10 вересня правитель краю Ф. Трепов затвердив остаточно смертний вирок Богрову. В ніч на 12 вересня Богрова було страчено в Лисогорській фортеці Києва. На думку українського історика О. Базарова Богров «... був схильний до суїциду молодою людиною, яка шукала власної смерті, але такої, яка була б освячена героїчним вчинком, бо він... втратив власне коріння, усвідомлення свого «я», яке було викритим, внаслідок чого людина стає аутсайдером стосовно самої себе» [6, с. 115].

Оцінка політичної ролі Петра Столипіна – справа не одного покоління істориків: хто він – прем'єр-реформатор чи «душитель» свободи? Запам'ятають його тільки як «автора» «столипінської краватки» та «столипінського вагона», або як сміливого реформатора і борця з тероризмом? Як бачимо, однозначної оцінки будь-яка історична постать не отримує навіть після смерті, авторитети, ідоли та куміри є породженням свого часу, оскільки (за висловом Гюстава Ле Бона), будь-який ідеал є тільки тимчасовим символом. Варто нагадати, що П. Столипін став міністром внутрішніх справ у 1906 році, в самий розпал тероризму на теренах безмежної російської імперії. На самого Столипіна було здійснено 11 (!) замахів, серед яких найкривавішим є теракт на аптекарському острові у передмісті Петербурга: в момент вибуху 27 осіб загинули на місці, 33 особи, серед яких були донька і син прем'єр-міністра. Саме після цього трагічного випадку П. Столипін запроваджує військово-польові суди, наголошуючи на тому, що терористи, оскільки вони оголосили війну суспільству і державі, розглядаються та засуджуються як військові злочинці. П. Столипін розумів, що тероризм – це не хвороба суспільства, це симптом хвороби, тобто одна з ознак, що свідчить про розвиток недуги усієї

соціальної системи. Всупереч усталеним юридичним канонам для терористів цього періоду діяла презумпція винуватості: підозрюваного у підготовці теракту, не кажучи вже про здійснення, судили протягом сорока восьми годин після затримання, без залучення адвоката й без права на апеляцію; після винесення вироку злочинця не пізніше, ніж через двадцять чотири години страчували. Було страчено 900 осіб, після чого хвиля терору пішла на спад.

Обидві революції 1917 року призвели до руйнації старих, імперських інститутів суспільного життя; буржуазна машина управління була практично демонтована, натомість нова влада почала поспіхом, часто без ґрунтовної підготовки, шукати нові шляхи розвитку першої в світі держави робітників і селян. У грудні 1917 року В. Ленін висуває ключову тезу трансформації старого світу, що спирається на (тимчасове, до повної перемоги революції) насилля – відверте, неприховане, всеохопне насилля. Насилля і терор – альфа й омега, наріжні камені більшовицької концепції побудови нового світу. У 1922 році В. Ленін, голова Ради Народних Комісарів, наказав у процесі роботи ВЦВК (Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет) над проєктом нового кримінального кодексу максимально розширити застосування смертної кари, зокрема за пропаганду й агітацію проти нової влади, заклики до пасивної протидії уряду до масового невиконання військової чи податкової повинності, за недозволене повернення із-за кордону. В цьому бачиться чітко сформоване світоглядне й політичне кредо В. Леніна, сутність якого в тому, що терор – це найкращий засіб переконання! Із «легкої руки» очільника держави були повністю й безумовно легалізовані дії більшовиків, пов'язані з ліквідацією старорежимних органів судової влади, заміну їх безвідповідальними трибуналами, члени яких керувалися тільки революційною правосвідомістю; знищенням організованої, юридично підготовленого судового захисту; ліквідацією принципу

свободи совісті, переслідуванням служителів церкви, знищенням свободи слова та зібрань, ліквідацією недоторканності особистості. По-новому, але зі застосуванням вже звичних для більшовиків насильницьких дій, нові керівники держави вирішували та соціально-економічні питання: націоналізації, конфіскації, реквізиції, контрибуції тощо.

Революційний терор можна визначити як спосіб руйнації контрадикцій між ідеальним і реальним за допомогою залякування, що реалізується шляхом широкомасштабного застосування насилля. В основу терору закладено менталізовану суспільну фобію – тривожний розлад, що супроводжується стабільним страхом перед явними або удаваними соціальними ситуаціями. З точки зору психології тривога – це загальна реакція на очікувану або прогнозовану небезпеку – неодмінний атрибут класової боротьби, про що класики марксизму-ленінізму попереджали в своїх працях (представники буржуазії будуть знищені – отак і не інакше!). У свою чергу страх – це фізіологічна реакція на безпосередню небезпеку, що існує «тут і зараз» та яка пов'язана з конкретними актами спротиву. Страх, як емоційний стан, виникає в присутності чи в очікуванні загрозливого чинника має бівалентну природу: він характеризується одночасно прагненням уникнути деструктивних наслідків або «нейтралізувати» (бажано назавжди) джерело небезпеки.

Подібний підхід дає можливість пояснити найбільш яскраві особливості «червоного терору», а саме:

1) надзвичайно абстрактний, ідеологічний характер його обґрунтування й застосування;

2) значні масштаби реалізації, що охоплюють практично всі соціальні групи суспільства; політично обґрунтований вибір жертв;

3) «індульгентний» характер дій виконавців терористичних дій;

4) відсутність помітної кореляції між інтенсивністю застосування насилля та силою реакції спротиву жертв терору;

5) всеохопність і послідовність застосування;

6) специфічність терору в процесі консолідації нового суспільства (вже без ворогів народу).

Пояснюючи підлеглим сутність Червоного терору, Мартін Лацис (Ян Судрабс), голова надзвичайної комісії (1918 рік), з 1919 року голова Всеукраїнської надзвичайної комісії, вимагав відмовитися від співчуття до ворогів, залишити роль «плакальщиків і ходатаїв» та поставити справу на потік. У 1920 році надзвичайні комісії в Україні склалися з губернських надзвичайних комісій, повітових політбюро, а також, в окремих випадках, повітових комісій. Вони були відділами виконкомів, підконтрольними представникам відділів юстиції виконкомів. На чекістів (від рос. ЧК – Чрезвычайная Комиссия), «лицарів революції», в цілому покладалися наступні завдання: боротьба з білогвардійськими змовниками, з підливними акціями розвідок іноземних держав; мінімізація / припинення антирадянської та антикомуністичної діяльності опозиційних щодо більшовиків сил; боротьба з посадовими злочинами та спекуляцією (спекулянт, за висловом Леніна, перший прихильник контрреволюції); охорона державних кордонів нової держави; придушення страйкового руху й селянських бунтів; надання інформації (через розгалужену систему «секретних співробітників») партійним і урядовим установам щодо стану в країні; боротьба з незаконними валютними операціями, розкраданням, контрабандою, фальшуванням грошових знаків, хабарництвом, а також іншими кримінальними злочинами.

Необхідно підкреслити, що функції терору, як інструмента соціальної реконструкції, полягали у:

1) максимальній редукції ментальних, зокрема, ресурсів заляканого населення до спротиву каральній машині нової влади;

2) сакралізації інститутів радянської та партійної влади, обожнюванні окремих особистостей, котрі уособлювали нову владу та з якими асоціювалися в суспільній свідомості сподівання на прекрасне майбутнє;

3) презумпції абсолютної правоти каральних органів, підтримуваної потужним пропагандистським апаратом, викоріненні з суспільної свідомості думок щодо «небезгрішності» навіть рядового представника «wartових революції» сумнозвісних чекістів;

4) фіксації в суспільній свідомості певних ідеологічних стереотипів шляхом доведення їх до жорстких, рефлексивно застосовуваних оціночних категорій, надання їм матричного характеру;

5) створенні універсального, «для всіх часів і всього народу» образу ворога, в різні періоди існування СРСР – це каер (КР – контрреволюціонер), кулак, шкідник, троцькіст, узагальнююче – ворог народу, зрадник батьківщини, дисидент, «антисоветчик» (російською), іншомислячий тощо;

6) консолідації радянської та партійної еліти, підтримуваних надзвичайною комісією – ОДБУ – НКВС – МДБ – КДБ, пов'язаних з ними кривавою круговою порукою.

Спираючись на терор, як на універсальний інструмент суспільної реконструкції (в бажаному більшовицькій еліті напрямі), керівництво СРСР сформувало й обґрунтувало жахливу за своїм цинізмом філософію, сенс якої можна сформулювати так: у новий світ, у щасливе майбутнє через насилля – всеохопне, неприховане, цинічне.

Слід зауважити, що легітимація терору, «підведення» під нього філософської бази марксизму містили в собі псевдонаукові аргументи, пов'язані з класовою теорією, в

межах якої «таке, що є огидним у руках відповідного реакційного керівництва, насилля постає священним, необхідним у руках революціонера». Наведений вислів належить А. Луначарському (стаття «Свобода критики и революция» в журналі «Печать и революция», 1921 рік), соратнику В. Леніна, революціонеру, письменникові, мистецтвознавцю, народному комісару освіти (!), критику й публіцисту. Інший аргумент Луначарського містив алюзію на історичний досвід, перш за все Французської революції, де терор, втім, був вчасно призупинено й він не став, на відміну від Російської імперії, основою консолідації нової політичної системи, паралізувавши нормальні правові інститути на весь час існування радянської влади. Внутрішнє протиріччя терористичної логіки більшовизму полягало в тому, що в процесі руйнування традиційних моральних і правових норм соціальної організації, тотальний терор «не відчував» ніяких внутрішніх обмежень, послідовно охоплюючи все суспільство й знищуючи гарантії безпеки самих чекістів, «лицарів терору», та навіть його «чорноробів». Сутність терору в психології поєднується з поняттям «амок», що означає гостре маніакальне збудження, супроводжуване бажанням вбивати й надзвичайно яскраво змальованим Стефаном Цвейгом в одноіменному оповіданні.

Необхідно підкреслити, що Радянський Союз уже в 20-ті роки почав створювати розгалужену розвідувально-терористичну мережу за кордоном, покликану здійснювати як широкомасштабні, так і локальні таємні операції з «нейтралізації» (політичної або фізичної) осіб, визнаних керівництвом держави небезпечними для існуючого ладу. Усунення політичних опонентів, зокрема, шляхом їхнього викрадення або знищення, вже тоді стало надійним інструментом каральної політики СРСР. Показовим у даному контексті є теракт проти С. Петлюри, здійснений 25 травня 1926 року в Парижі. Затриманий поліцією терорист С. Шварцбард наголосив, що С. Петлюру він убив свідомо,

прагнучи помститися за єврейські погроми в Україні у 1919-1920 роках. Під час слідства ключовим було питання: вбивство С. Петлюри було фактом помсти єврея-одиначка чи актом тероризму, за яким стояв радянський уряд? Із свого боку українська еміграція безумовно пов'язувала вбивство свого лідера з діяльністю таємних служб органів безпеки СРСР [32].

Гіпертрофована підозрілість являла собою буттєве тло періоду Великого Терору в СРСР: у радянської влади була маніакальна традиція створювати собі ворогів, підозрювати їх у змові проти держави, а потім знищувати фізично. Для суспільства в цілому терор означав щось більш значуще, ніж просто страждання жертв та їх родин, або перманентний страх стати черговими жертвами. Суспільний досвід терору – це й професійний досвід ката, й життєвий досвід жертви, й громадянський досвід свідків терору: навіть моральні, духовно-орієнтовані люди, як правило, відмежовувались від жертв – вчорашніх друзів, колег, навіть родичів, стаючи, таким чином, опосередкованими учасниками процесу терору. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років це були кулаки, непмани (у широкому розумінні – комерсанти, котрі швидко збагачувалися під час НЕПу, періоду нової економічної політики 1921-1928 рр.), служителі церкви, буржуазні спеціалісти, представники науки й мистецтва. Після вбивства С. Кірова 1 грудня 1934 року хвиля терору «вкрила» представників колишніх привілейованих класів, а також представників опозиції в партійних органах і в комсомолі. Того самого дня, 1 грудня, за пропозицією Й. Сталіна розроблено постанову ЦВК СРСР «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів». Відповідно до цієї постанови термін розслідування скорочувався до 10 днів, розгляд справ у суді проводився без залучення адвоката й прокурора, оскарження вироку та клопотання про помилування не дозволялися, а вирок виконувався одразу після винесення [47].

Розпочалася епоха Великого Терору 1937-1938 років, концентровано спрямованого проти партійної та військової еліти, а також, вже традиційно, проти інтелігенції та «уламків» старого світу – представників дворянства, духовенства, монархістів тощо. Епоха Великого Терору – це, без перебільшення, найтрагічніша сторінка трьох десятиліть сталінського керівництва великою державою, терор проти ворогів СРСР, явних, а частіше безпідставно звинувачених органами, що, за пропагандистськими шаблонами, «ніколи не помиляються». Ідея боротьби з «ворогами народу» пронизувала всі сфери життя радянського суспільства; ані особисте життя, ані трудові й творчі колективи, а також інститути освіти, науки, культури не були вільні від пильного ока держави, котра з маніакальною настирливістю створювала атмосферу взаємної підозри, недовіри й тотального страху.

Чи стало вбивство Кірова, реального конкурента Сталіна, сплановане й здійснене радянськими спецслужбами, свого роду стартовим пунктом Великого Терору в СРСР? Слід вказати, що після загибелі Кірова масовим терором було охоплено Ленінград, десятки тисяч городян утворили так званий «кіровський потік», спрямований у північні табори, у небуття. Протягом 90-х і 2000-х років з'явилась велика кількість публікацій щодо вбивства С. Кірова, в яких реанімується конспірологічна версія, висувається також і більш привабливий для читачів, пікантний «адюльтерний» сюжет. Чи буде ця загадка розкритою істориками або кримінологами в осяжному майбутньому важко передбачити, зважаючи на актуальність дослідження інших, не менш резонансних політичних злочинів менш віддаленого минулого.

23 травня 1938 року в Роттердамі за планом НКВС було вбито видатного українського військового діяча, керівника Української військової організації (УВО), а згодом Організації українських націоналістів (ОУН) Євгена Коновальця. В

спеціальній лабораторії НКВС було виготовлено вибуховий пристрій у вигляді коробки з шоколадними цукерками. З цим смертельним подарунком виконавець акції П. Судоплатов виїхав до Роттердама, де зустрівся з Коновальцем у одному з міських кафе. Вибуховий механізм, переданий терористом жертві спрацював, Є. Коновалець загинув. Як зазначають сучасні українські дослідники, загибель Є. Коновальця, неоднозначні зміни в політичній ситуації в Східній Європі, загострення нацистсько-більшовицького (Німеччина – СРСР) конфлікту, а також особисті амбіції керівників ОУН – все це сукупно призвело до розколу українських націоналістів на дві ворогуючі фракції – бандерівців та мельниківців [45].

Максимально узагальнюючи основні концепції внутрішньої політики більшовиків і тенденції розвитку її з самих перших років існування радянської влади, припустимо вести мову про реалізацію, як мінімум, двох стратегічних напрямів:

Перший – формування людини принципово нового типу, самовідданого будівника комунізму, який безумовно підтримує політику партії більшовиків, радянського уряду, без сумніву віддає себе державі та ототожнює себе з її символами.

Другий – відбір (максимально жорсткий) та ліквідація (максимально надійна – фізична) тієї частини населення СРСР, представники якої за визначеними партією більшовиків параметрами для майбутнього суспільства вважалися шкідливими («комахи», «шкідники» за ленінською термінологією), тому комуністична теорія прирікала їх на ліквідацію й подальше забуття.

Виходячи з того, що поняття «терор» і «тероризм» стоять у ряду так званих загальних політичних феноменів, таких як тоталітаризм, революція, класова боротьба, національна держава, до їхнього розуміння треба підходити через аналіз конкретної історичної ситуації, продуктом якої вони стали;

важливими також є історичні передумови, що сприяли розвитку цих феноменів, крім цього, треба враховувати чинники адаптації їх до динамічно змінюваних умов суспільно-політичного буття. У подібному аспекті розуміння терору безпосередньо залежить від принципу відносності, тобто, того духовно-морального, психологічно-ментального й політично-ідеологічного стану конкретного суспільства. Тероризм, рівно як й інші суспільні явища, знаходиться під впливом найбільш суттєвих для даної історичної епохи процесів, крім цього, його активно видозмінюють, як правило, на потребу політичній еліті або зацікавленим групам, різного роду міфи, деліберативні шаблони, ідеологеми.

Саме вищезгадана обставина перетворює терор на продуктивний інструмент політичних маніпуляцій. Уже згаданий нами червоний терор у радянській росії пропагувався комуністичною ідеологією як своєчасна та необхідна, хоча і вкрай жорстка, реакція на так званий «білий терор». Подібно до цього терор «неарійців» у Німеччині 30-40-х років XX століття сприймався більшістю населення як корисна й конструктивна політична лінія, що готує широкий шлях для щасливого й безтурботного життя «справжніх» німців [60, с. 43].

Підсумовуючи вищевикладене, можна вести мову про те, що до початку Другої світової війни тероризм, як чітко виражений деструктивний феномен суспільного буття, зафіксував у суспільній свідомості жорстку невідворотність намірів і продемонстрував людству свої можливості. Сформувалася, практично остаточно, й мета тероризму – маніпуляція суб'єктами соціального буття в локальному чи глобальному масштабах шляхом створення стійкого простору особистого й групового страху з використанням явних і латентних елементів насилля, спрямованого проти державних структур, окремих індивідів та громадянського населення. Терористи значно розширили простір своєї

діяльності (у 30-ті роки було зафіксовано перші випадки повітряного тероризму) та озброїлися технічно; терористична ідея набула все більш логічного й упорядкованого вигляду. Рухаючись курсом прогресу, створюючи техногенну цивілізацію, людство мимоволі відчинило «скриню Пандори», вивільнивши демонічні сили, впоратися з якими, як бачимо, практично немає ані історичного досвіду, ані суто технічних можливостей.

Відтак, інпредиктивні глобальні й локальні протиріччя в ХХІ столітті як ніколи загострили проблему сучасної людини, буття якої обмежене жорсткими рамками реального та віртуального, примушує її дедалі частіше реалізувати віртуальне чи віртуалізувати реальне; в такому контексті зміст сучасного тероризму визначається не тільки його кореляцією з актуальними різномасштабними соціальними процесами, але й можливістю людини – мешканця будь-якого регіону планети – безпосередньо, в режимі єдиного часу, спостерігати прояви тероризму, або, і в цьому трагізм сьогодення, навіть ставати їх учасником. Загальнолюдська культура повинна постати дієвою контрадикцією філософії тероризму, вона має сприяти створенню передумов виживання популяцій виду *Homo sapiens* за умов небезпеки ескалації в свідомості людства тенденцій до самозаперечення.

РОЗДІЛ 3

ТЕРОРИЗМ ЯК ДЕСТРУКТИВНЕ ЯВИЩЕ ГЛОБАЛІЗОВАНОЇ СУЧАСНОСТІ

3. 1. Структура та класифікація сучасних форм тероризму

В умовах нового тисячоліття безумовним трюїзмом виглядає теза стосовно того, що тероризм став невід'ємною складовою сучасного планетарного буття, «дамокловим мечем» нинішнього людства, свого роду даниною на вівтар нового світооблаштування, драматичним компонентом соціально-політичної картини світу, в якій усе важче роздивитися обриси нового порядку або нового хаосу. Прояви тероризму в небачених раніше масштабах, формах і проявах трансформують його в глобальне явище, наповнене новим соціально-політичним і національно-історичним змістом. Сучасний тероризм – явище міжнародного характеру, він охоплює всі без винятку регіони Землі, його об'єктами стають не тільки й не стільки конкретні політики, члени урядів, видатні постаті світу великого капіталу, діячі церкви, тобто окремі індивіди, але значні, як правило, випадково й тимчасово утворені маси людей, суспільні, урядові, культурні, освітні, спортивні установи, військові, транспортні, інформаційно-комунікаційні та енергетичні об'єкти. Новим для сучасного тероризму є те, що терористи цинічно відкинули поняття невинних людей, вони декларували право вбивати всіх і тероризувати не тільки й не стільки окремих індивідів, але тримати в покорі та страху цілі народи.

Відзначаючи масштаби сучасного тероризму, дослідники формулюють висновки щодо становлення так званого «світового тероризму», «глобального тероризму», «транснаціонального тероризму», «транскордонного тероризму», «мережевого тероризму». Це свідчить про те, що,

по-перше, розмах сучасного тероризму вже досяг, кажучи мовою фізики, «порогового значення», за якого він стає загальноприйнятим і беззаперечним фактором світової деструкції; по-друге, сучасний тероризм постає одним із найбільш серйозних цивілізаційних викликів, що наочно демонструє кризу нового світооблаштування, пов'язану з визначенням способів і трендів вирішення глобальних проблем і парадигм міжцивілізаційних інтеракцій, а також етіологічно «підживлюється» результатами цієї кризи.

Слід зауважити, що складність тероризму, як соціально-політичного явища, обумовлює одночасне існування цілого ряду його видів; відтак, наукова класифікація являє собою необхідну передумову створення ефективної системи протидії тероризму. Головну складність навіть узагальненої класифікації вбачаємо у визначенні вихідних параметрів, критеріїв або стандартів, якими можна було би користуватися в процесі продукування єдиної схеми сучасного тероризму. Методологічна доцільність вимагає наступне: для того, щоб класифікувати будь-яке явище, необхідно дослідити ключові аспекти його генези та тенденції історичного розвитку. У попередньому блоці дослідження нами були розглянуті історичні витоки тероризму, узагальнення яких генерувало велику кількість теорій, котрі можна об'єднати в дві групи: цивілізаційну та геополітичну. Вважаємо за доцільне в даній частині дослідження розглянути їх, хоча б побіжно.

Теорії першої групи, цивілізаційної, трактують виникнення тероризму як одного з наслідків глобалізації, як результат загострення соціально-економічних і міжцивілізаційних контрадикцій, а також стрімко зростаючими економічними протиріччями. Одним із головних факторів наростання вказаних протиріч сучасні дослідники визначають прагнення так званого «золотого мільярда» компульсивно імпонувати погляди на життя решті світової спільноти, що імпліцитно поглиблює абрупцію між

заможними та слаборозвиненими країнами, а також між народами і прошарками населення. Реакцією на насилля однієї цивілізації по відношенню до іншої є неупинна ескалація проявів тероризму. Теорії другої групи, геополітичної, пояснюють велику кількість проявів тероризму, зокрема в регіонах із нестабільною соціально-політичною ситуацією (класичний приклад – Афганістан), із новим контуром світоустрою, що надає додаткові можливості для самореалізації терористів. Зміна політичного устрою, контраверсія полярності світу, деструкція усталених глобальних і регіональних структур супроводжується, як правило, руйнацією державних утворень.

Реалістичний підхід до теоретичного осмислення сучасного тероризму актуалізує цілий ряд проблем, серед яких його типологічна близькість до інших екстремальних явищ, таких як заколот, повстання, змова, путч. Наприклад, громадянський протест за певною межею перетворюється в терористичну дію. Але як визначити межу, що розділяє раціональне та ірраціональне, гуманне та людиноненависницьке, лояльне та радикальне, конструктивне та деструктивне? Сутнісні характеристики тероризму, що декілька десятиліть тому ще здавалися непорушними, стрімко стають анахронічними, такими, що відстають від динамічно змінюваного суспільного життя. Питання щодо сутності та особливості тероризму, механізми його впливу на суспільство і державу залишаються в ХХІ столітті недостатньо дослідженими, а діапазон думок щодо визначення феномена тероризму є вельми широким.

У філософському вимірі, зокрема, в контексті феноменології Е. Гуссерля, ідея тероризму, його ноєзис, тобто реальний зміст переживання свідомості, – в бунті та протистоянні суспільству, в спробі «ощасливити» його, «покращити» будь-якими засобами, в емоційно-натхненному спрямуванні до рішучих, швидких і кардинальних акцій, в намаганні змінити дійсність і реалізувати ідеальне. В той же

час ноєма тероризму, що демонструє сутність і глибину його імплікації з соціумом, постає в прямому підкоренні превалюючим суспільним уявленням про Бога, Любов, Добро, Щастя. Для терориста немає закону, що стабілізує соціальну систему; будь-яке індивідуальне відхилення – протест, заколот, бунт можливі лише в межах «суспільного договору» між індивідами, що утворює сутність культури. Для терориста відсутнє поняття «метанойя», що асоціюється в суспільній свідомості з поняттям «каяття», але розкривається повніше в сенсі «зміна розуму», як екзистенційна зміна в людському житті, в результаті якої людина здійснює аверсивний рух у бік Бога.

Узагалі кажучи, поняття тероризму не завжди вірно співвідноситься з поняттям терору, щільно переплітаються тероризм і партизанська війна, все важче відрізнити терориста від революціонера. Неоднозначними є й трактування щодо генези тероризму, його родових ознак, типології, зберігається й певна контрадикторність наукових уявлень щодо його сутності. Не можна не погодитися з думкою американської дослідниці Марти Креншоу, котра ще наприкінці 1980-х років справедливо зауважила: «Перед вченою спільнотою ще тільки постає завдання досягти інтелектуального розуміння того, чому, власне, існує тероризм» [79, с. 9].

Необхідно підкреслити: чим складнішим і багатограннішим є будь-яке суспільно-політичне явище, тим вище ступінь плюралізму поглядів і дослідницьких позицій стосовно його генези, видів і форм проявів, типологічних ознак і класифікаційних рис. Ця, вже наведена вище методологічна закономірність, цілком стосується й сучасного тероризму в усіх його проявах, формах і різновидах. Тероризм, як ми вже зазначали, поняття багатогранне та різнопланове, має велику кількість визначень, що дає можливість застосовувати саме поняття «тероризм» до найрізноманітніших проявів суспільного життя. У чисельних

наукових і публіцистичних джерелах йдеться про тероризм політичний, державний, релігійний (окремо – ісламістський), етнічний, революційний, кримінальний, екологічний, кібернетичний тощо.

У даній частині дослідження вбачаємо за необхідне, крім іншого, виявити взаємозв'язок екстремізму й тероризму, а також дивергувати ці поняття, встановити ступінь глибини їх імплікації. Не викликає сумнівів очевидність того факту, що всі різновиди екстремізму – від політичного до релігійного – імпліцитно пов'язані між собою. Розуміння цього факту є надзвичайно важливим для боротьби з проявами екстремізму, під які форми соціальних дій він би не мімікрував. Сучасний світ із іманентними йому боротьбою за ресурси, територіальними зіткненнями, політичними конфліктами, прагненням супердержав контролювати весь світ, де соціальні та національні процеси набувають усе більшого політичного забарвлення, звичайною стала практика використання екстремістських гасел для захисту начебто національних державних інтересів.

Як суспільно-політичний феномен, екстремізм має велику кількість утілень; саме ця його здатність до варіативності розкриває причини популярності екстремізму серед певних соціальних груп, через які, найчастіше засобами масової інформації, він розповсюджується серед найширших верств населення в різних країнах. Оперуючи та маніпулюючи простими й доступними для пересічних людей схемами, екстремізм здатен не тільки сформувати певну масову свідомість, але й маніпулювати нею. Суспільна небезпека екстремізму полягає в тому, що під псевдопростотою пропонованих шляхів вирішення актуальних у соціумі проблем, ховається прагнення змінити існуючий стан речей, систему морально-етичних цінностей, орієнтирів моральності, піддати ревізії комплекс цінностей і культурних норм. Практичним вираженням екстремістського світогляду, його радикальним виявом є

тероризм, що, по суті, відображує практичний аспект екстремізму. Сутнісними рисами сучасного тероризму, як крайньої форми екстремізму, слід визнати створення атмосфери страху, як засобу досягнення певних цілей, а також публічний характер застосування насилля, що супроводжується масштабним суспільним розголосом. Тероризм з певною долею припущення можна вважати важливою, хоча й не обов'язковою, складовою політичного екстремізму; тероризм – його найбільш дієвий прояв у соціально-політичному житті суспільства.

Отже, як бачиться, поняття політичного екстремізму ширше поняття тероризму, втім не варто розглядати їх як ціле й частину; кажучи мовою математики, тероризм є функцією екстремізму, їх спільність фіксується в кризових проявах соціальної практики – дискримінації окремих соціальних, етнічних або політичних груп; культурно-етнічного, релігійного, політичного і економічного ресентменту. Все це може каталізувати прояви агресії в корпусі фрустрованих індивідів, представників різного роду соціально-етнічних груп. Втім є певні відмінності між поняттями екстремізму та тероризму; будучи генетично спорідненими, активованими конкретними умовами, вони суттєво відрізняються мірою застосування методів насилля та рівнем протистояння, крім цього готовністю до конструктивного діалогу. Серед цілей тероризму, в якості основних, розглядаються наступні: завдання збитків прогресивним соціальним перетворенням, власності соціальних організацій та індивідів, залякування людей, насилля над ними й фізичне знищення в контексті ідеологій фашистського, расистського, шовіністичного, військово-бюрократичного спрямувань; отримання злочинними структурами або патронуючими їх організаціями матеріальної або іншої вигод, дезорганізація та завдання збитків міждержавним відносинам.

Традиційно, в найбільш загальному вигляді, розрізняють терор індивідуальний, груповий і державний терор, як системну політику залякування всього населення або його частини за класовою, етнічною, релігійною ознаками, що послідовно й планомірно реалізується державними органами. Сучасні дослідники в своїх розвідках пропонують різноманітні авторські класифікації тероризму, втім відмінності виявляються здебільшого в незначних уточненнях, деяких корективах і несуттєвих доповненнях. У контексті заявленої нами теми необхідним є аналіз найбільш значущих ознак, рис і якостей, властивих феномену сучасного тероризму.

Убачаємо цілком логічним припущення стосовно того, що модель сучасного тероризму сформувалася після Другої світової війни та являє собою специфічну форму насильницького впливу організованих груп або окремих індивідів на цивільне населення, окремих політиків, представників церкви, військових діячів тощо з урахуванням властивих для даного регіону характерних рис, зумовлених рівнем соціально-політичного, історично-культурного, індустріально-технологічного розвитку. Моделі сучасного тероризму мають певну історичну обумовленість, визначально вони ґрунтуються на імпліцитному запереченні відповідними групами або індивідами того світу, який налаштований «проти Нас / Мене». У сучасному світі дослідники пропонують розглядати дві основні моделі тероризму – західну та східну, котрі, підкреслимо, не слід спрощено розглядати тільки у зв'язку з національною приналежністю суб'єкта терористичної дії. У буденній свідомості нерідко фіксуються симпліфіковані схеми на кшталт «терорист (терористи) із Заходу – відповідно, тероризм західний», якщо «суб'єкт / суб'єкти терористичної дії з Азії – безумовно, тероризм східний».

Насправді відмінності західного та східного тероризму мають переважно історично-цивілізаційний характер:

зокрема, західна модель тероризму властива євроатлантичній цивілізації; вона обумовлюється глибокою духовною кризою, що стала знаковою в процесі транзиту від індустріального до постіндустріального суспільства й активувала контрадикторні тенденції розвитку буржуазного – індустріального суспільства. Вказана модель розвивалася на тлі перманентної структурної кризи, але в умовах прогресу демократичних свобод, розвиненого парламентаризму, визнання й дотримання прав і свобод людини. Різного роду радикально налаштовані сили прагнули докорінної зміни наявного суспільно-політичного ладу: це діяльність екстремістських «лівих» організацій, члени яких віддають перевагу збройному насилью перед політичною боротьбою, а також неонацистських організацій, що практично реалізують традиції масових рухів фашистів у 20-40-х роках ХХ століття. У межах даної моделі основними формами терористичної діяльності вважаються анархічні бунти, заколоти, диверсії, путчі, здійснювані в руслі світських ліво- та правоекстремістських ідеологій, таких як маоїзм, неотроцкізм, неоанархізм, неонацизм.

Східна модель характеризується високим ступенем складності, вона має як внутрішньоцивілізаційний, так і міжцивілізаційний характер. Східна модель обумовлена й внутрішніми процесами державного розвитку, і глобальними тенденціями; вона характеризує протистояння терористів конкретній державі, країнам певного регіону – скажімо, Близького Сходу, найбільш потужним державам світу – США, Великій Британії, Франції, Німеччині тощо. Модель східного зразку представлена декількома рівнями організації всередині окремих країн, як приклад, «Ніхон Секігун» («Японська Червона армія»), «Тигри визволення Таміл-Іламу», регіональна партія «Брати-мусульмани», глобальна організація «Аль-Каїда». Основними формами терористичної діяльності в межах східної моделі є різного роду методи та форми громадянського нелегітимного

насилля; східний тероризм використовує засоби ураження, що раніше були в арсеналі тільки потужних держав; прояви східного тероризму характеризуються елементами жертвності, гострої інтолерантності, фанатизму, вони стають дедалі більш жорсткими, масовими, безкомпромісними.

На підставі вищевикладеного вбачається доречним підкреслити, що в межах (вельми відносних) наведених моделей мають (або мали в минулому) місце феномени національного тероризму: наприклад, російський революційний тероризм, про який мова йшла вище, азійський національно-визвольний тероризм із його дивергенцією на соціально-революційний і національно-визвольний. Перший тип мав місце в країнах, що не зазнали ярма колонізації, але в яких спостерігалися прояви потужних соціальних конфліктів, корені яких сягали в історичне минуле. Яскравий приклад – Афганістан, у якому тероризм був зумовлений етнічними, релігійними (суніти проти шіїтів), політичними й ідеологічними відмінностями та важкорозв'язуваними протиріччями в суспільстві, відсутністю єдиного авторитетного керівництва, інспірованого загальною метою. Тероризм національно-визвольного гатунку був відзначений у тих країнах, де внутрішні соціальні протистояння загострювалися на тлі боротьби за незалежність, відтак приймав форми антиколоніального та сепаратистського тероризму. Антиколоніальний – антибританський тероризм мав місце в Індії, у В'єтнамі – антифранцузський, у Кореї – антияпонський. У Туреччині тероризм набував ознак сепаратистського, оскільки національні меншини Туреччини – болгари, вірмени, македонці – вели боротьбу за власну незалежність.

Існує вельми фундована позиція стосовно того, що в умовах ХХІ століття є всі підстави наголошувати на просторовому й сутнісному розширенні проявів тероризму,

констатувати наявність тенденцій щодо чіткого оформлення його трансверсальності. Імплікація тероризму з сучасними процесами наркотизації суспільства вбачається настільки очевидною й безсумнівною, що в наукових і політичних колах набула поширення ідея так званого наркотероризму. Необхідність фінансової підтримки терористичних організацій, а тероризм, безсумнівно, залежить від прагматичного ракурсу питання, призвела до інтеграції наркобізнесу й тероризму. Країни Латинської Америки, Афганістан, як провідні постачальники наркотиків, у той же час є і центрами потужних терористичних організацій, члени яких активно підтримують терористичні рухи в інших регіонах планети.

У ХХ столітті терористи почали масштабно використовувати захоплення транспортних засобів, зокрема – повітряних суден. Стрімкий прогрес авіації в першій чверті ХХ століття зумовив потужний розвиток цивільної авіації; лінії повітряних маршрутів перетнули континенти, зв'язали між собою столиці держав, великі міста й віддалені від центрів цивілізації населені пункти. 1930 рік було ознаменовано, серед іншого, тим, що людство впритул зіткнулося з принципово новою формою тероризму – повітряним тероризмом. Пірати «п'ятого океану» одразу оцінили переваги повітряного тероризму: по-перше, у разі захоплення літака служби контртерору утримуються від активної атаки на захоплений об'єкт, оскільки в руках терористів одночасно знаходяться кілька десятків, а у сучасних літаках – кілька сотень заручників; по-друге, висока швидкість повітряного судна дає можливість стрімко змінити просторове становище, відповідно уникнути переслідування й покарання; по-третє, літак, особливо сучасний, – це керований снаряд вагою до ста тон, що рухається зі швидкістю до тисячі кілометрів на годину та несе десятки тон високооктанового палива; відтак терорист-смертник відповідно до поставленої мети може спрямувати його на

будь-який, навіть стратегічний об'єкт – атомну станцію, військову базу, нафтотермінал, багатоповерхову будівлю, промислове підприємство.

Слід прийняти оцінку ситуації, сформульованої стосовно активізації в кінці XIX століття екстремістськи налаштованих організацій, що застосовували терористичні замаху, відповідно до якої поняття «терор» і «тероризм» етіологічно відходять із сфери військових протистоянь, починають застосовуватися як дефініції окремої форми політичної боротьби. Аналізуючи тероризм у широкому розумінні слова, науковці використовують тезу Д. Бела щодо трьох сфер постіндустріального суспільства, що керується різними осьовими принципами. Найбільш загальне трактування тероризму, як суспільного феномену, пропонує розуміти його як застосування насильства у вигляді терористичного акту або загроза такого застосування, мета яких – ескалація панічного стану в суспільстві задля досягнення певної мети, визначеної терористами.

Сучасний тероризм, як і будь-яке інше суспільне явище, має безліч форм і видів прояву, відповідно виникає потреба його класифікувати. Одну з перших спроб систематизувати все розмаїття терористичних дій було здійснено на конференції з уніфікації кримінального права в 1934 році в Мадриді, де дослідники та правники-практики дійшли висновку, що необхідно розрізняти тільки тероризм політичний і тероризм соціальний. На Міжамериканській конференції з прав людини 1970 року, присвяченій проблемам тероризму та захисту населення від нього, було визначено три форми тероризму – соціальний, політичний, ідеологічний. Англійський дослідник А. Мак Віллсон у своїй концепції класифікації тероризму запропонував виокремлювати тероризм «революційний», коли діяльність терористів спрямовується на докорінну зміну політичної системи, «підреволюційний», коли тероризм скеровано на певні трансформації в межах існуючої політичної системи та

«репресивний» – у разі, коли терористична діяльність окремої держави спрямовується проти іншої держави або ж проти політичної опозиції [130].

Виходячи з наведених вище сутнісних ознак тероризму, в найбільш загальному його розумінні, є всі підстави типологізувати сучасний тероризм, виокремивши основні, визначальні різновиди тероризму, а саме – *політичний, релігійний, економічний*. Утім, враховуючи різноманітність форм тероризму, зважаючи на глибоку імплікацію його проявів, слід визнати, що будь-яка класифікація буде безумовно приблизною й тою або іншою мірою неповною та недосконалою. Примножувати кількість подібних класифікацій, слідуючи пораді Оккама, немає сенсу по причині вже згаданої приблизності – тероризм є явищем варіабельним, завжди знайдеться нове трактування, більш релевантна дефініція, заради яких виникне потреба в новій класифікації або ампліфікації вже існуючої. Приміром, диверсифікація класифікаційних систем лише за ідеологічним критерієм призведе до нескінченної поліфуркації понять; крім ліво- й праворадикального тероризму неодмінно почнуть з'являтися нові форми й напрями: так званий троцькистський тероризм почне «прирощуватися» тероризмом маоїстським, похідним від нього тероризмом червоних кхмерів, полпотівським тощо. Урізноманітнення класифікаційних систем за релігійним критерієм актуалізує безліч варіантів одного тільки ісламського тероризму – навіть за географічною приналежністю – треба виокремити терористичні групи Єгипту (Аль-Джихад – «священна війна»), Філіппін («Абу-Сайяф»), Саудівської Аравії («Аль-Харамейн»), Індонезії («Джемаа Ісламія»), Афганістану («Талібан», «Джамаат Булгар»), Пакистану («Лашкар-і-Тайба») тощо. Втім подібні класифікації практично не пояснюють щодо сутності конкретних проявів тероризму: це, як бачимо, свого роду маркери, ярлики та позначки, що застосовуються або самими

терористами, або їхніми апологетами та «літописцями». Використовуючи будь-які таксономічні одиниці, можна виокремлювати типи, форми, види тероризму, характеризуючи його окремі ознаки, властивості, риси.

Є певні підстави класифікувати тероризм за принципом дихотомії, виокремлюючи бінарні варіанти терору:

а) революційний і контрреволюційний, прикладами яких можна вважати вже розглянуті червоний і білий терор періоду громадянської війни в новоствореному СРСР;

б) «лівий» і «правий», відповідно до ідеологічного спрямування представників терористичного угруповання;

в) фізичний і духовний, до якого відносимо й так званий дігнітоцид відносно України з боку російської федерації (від англ. *dignity* – гідність + лат. *caedere* – вбивати), коли в зневажливій формі маніфестуються не тільки етнонаціональні особливості українців, але й прагнення Україні до подальшої інтеграції в простір Європейського союзу і НАТО;

г) «точковий», спрямований на конкретну особу або об'єкт та індиферентний, невизначений об'єктно, жертвами якого стають переважно випадкові люди або військові, транспортні, промислові, енергетичні структури;

д) дестабілізаційний, орієнтований на розбалансування суспільно-політичної системи і репресивний;

е) провокаційний і превентивний;

є) військовий і кримінальний.

Крім політичного, релігійного та економічного тероризму сучасні дослідники виокремлюють ще інформаційну форму тероризму, що має характеристики, котрі відрізняють її від інших: вона діє в інтелектуальній сфері та породжує новий вид насилля, пов'язаний із кіберпростором, тобто, нематеріальне насилля, що може бути спрямованим проти будь-кого, а його успіх забезпечується не грубою силою, а нейронами. Скажімо, в практиці сучасної гібридної війни дієвим і результативним засобом атаки є

нейрокогнітивний хакінг – процес активного впливу суб'єкта на певні ділянки мозку індивіда через сублімінальні (підсвідомі) стимули з метою отримання бажаної поведінкової реакції. Нейрокогнітивний хакінг «...може бути використаним в інформаційних операціях щодо цільових груп населення, особливо ефективно – у країнах багатонаціональних, полікультурних і конфесійно різноманітних. В умовах гібридної війни важливо посіяти страх «по той бік лінії фронту» – цивільна людина боїться смерті не більше, ніж та, яка тримає в руках зброю. Масштабний страх перед, зокрема, смертю, є свого роду катарсисом для великих мас людей, який дає можливість тримати їх у межах ментальної та фізичної покори. Зовнішні стимули (зокрема, деструктивні, пов'язані з уявленнями про смерть), трансльовані через комп'ютерні мережі та спрямовані на конкретну аудиторію, імпліцитно полегшують процес імпонування специфічної пропаганди або формування бажаних поведінкових патернів у межах соціальної групи, реалізація яких спрямовується на підтримку, ігнорування або відчуження щодо конкретної політичної сили, у широкому розумінні – наявного в державі політичного режиму» [23, с. 165].

Виходячи з того, що тероризм може виявляти себе на різних рівнях, сучасні дослідники, зокрема, французький вчений У. Горі, виділяють наступні типи тероризму:

- 1) міжнародний тероризм, контрольований конкретною державою;
- 2) транснаціональний тероризм, неконтрольований державою, але такий, що діє із позиції даної країни на території іншої країни;
- 3) внутрішньодержавний тероризм, який реалізується державними інституціями на власній території;
- 4) внутрішній недержавний тероризм, здійснюваний політичними або кримінальними угрупованнями.

У сучасній політології існують ще й інші моделі класифікації тероризму, серед яких доречно вказати на класифікацію К. Хіршмана:

- 1) ідеологічний або революційний тероризм, спрямований на досягнення політичної або соціальної мети;
- 2) етнополітичний тероризм, що характеризується як дії певних меншин, орієнтованих на створення, як мінімум, власної автономії;
- 3) релігійний тероризм, прибічники якого прагнуть забезпечити домінування цінностей, іманентних тому чи іншому релігійному культові;
- 4) тероризм «вибраних», котрими проголошують себе індивіди, як правило з психічними розладами та котрі вважають себе носіями й виконувачами «особливої місії» в цьому світі [105].

Тероризм набуває якостей міжнародного за умов, коли і терорист, і його жертви є громадянами однієї держави або різних держав, але теракт здійснено поза межами цих держав; якщо терористичний акт здійснюється проти осіб, котрі знаходяться під міжнародним захистом; у випадку, коли підготовка до терористичного акту здійснюється в одній державі, а сам теракт здійснюється в іншій; у разі здійснення терористичного акту в одній країні, а терорист переховується в іншій, при цьому виникає складне підчас питання про видачу терориста в країну, яка постраждала від терористичного акта. Покладаючи в основу класифікації тероризму соціальну компоненту, є підстави розрізняти:

- а) політико-релігійний тероризм, прояви якого характерні для ісламських фундаменталістів;
- б) тероризм політико-соціальний, здійснюваний, наприклад, РАФ (нім. *Rote Armee Fraktion* (Фракція Червоної Армії) – ліворадикальна терористична організація) у Німеччині;
- в) тероризм, інспірований рухами в душі гіпертрофованого регіоналізму: діяльність ЕТА (баск. *Euskadi*

Та *Askatasuna* – Країна басків та свобода – баскська ліворадикальна, націоналістична організація) в Іспанії, ІРА (Ірландська Республіканська Армія), а також Організація звільнення Палестини.

У широкому розумінні, кожний терористичний акт необхідно розглядати з точки зору політичної складової, що стає детермінантою соціально-політичного прогресу або регресу. На користь терористам слугує той факт, що в умовах першої чверті нового тисячоліття як ніколи активізувалася переоцінка цінностей соціально-політичного стану в світовому масштабі; відбувається інверсія соціально-політичного сенсу, глобальних принципів, рівня суспільних цінностей і політичної парадигми. Принципи як такі залишаються, але розвиток їх ретардується, вони поступово вичерпують свої можливості; цивілізаційний розвиток, умовно кажучи, «зависає» та призупиняється; подібну ситуацію можна кваліфікувати як загальний стан втомленості, політичний час стає індиферентним щодо прагнень людства, яке мимоволі програмує загибель світу.

Теоретики тероризму й конфліктологи висловлюють думку, котру ми далі конкретизуємо, розширимо й загостримо. Сутність її в тому, що тероризм як екстремальна актуалізація соціально-політичного конфлікту, є свого роду проєкцією суспільно-політичного простору й часу, що висвітлює надзвичайно важливу сторону конфліктної взаємодії в буттєвому просторі. Тероризм породжує кризу в суспільстві: активізуються рухи проти «чужинців», котрі апріорно уособлюють світове зло, лунають звинувачення в бік влади, яка не здатна захистити своїх громадян, починаються пошуки потенційних терористів, суспільство розколюється на «Ми» (потенціальні жертви) та «Вони» (імпліцитні злочинці).

Криза породжує хаос, що є неодмінним супутником будь-якої розбалансованої системи; після кризи соціально-політична система вже не здатна повернути собі *status quo*.

Проходячи пункт біфуркації, система або руйнується, або переходить у інший якісний стан з іншим генетичним набором складності, або, кажучи мовою синергетики, «генетичним нормативом складності». Відповідно, наявною є триада «тероризм – криза – хаос». Було б очевидним спрощенням вибудовування схеми «тероризм = загибель соціуму внаслідок хаосу»; система, в даному контексті соціальна, володіючи певними ресурсами, здатна до самовідтворення (назвемо його соціальною регенерацією) у відповідності до класичного принципу Ле Шательє. Вповні очевидно – чим вище ресурсний потенціал системи, тим швидше вона відновлюється після дії дестабілізуючих чинників.

Активізація боротьби за сфери впливу між різними політичними силами, ідеологіями, альянсами, блоками, міжнародними організаціями етнічного або релігійного спрямування супроводжується дедалі частішими проявами терористичного впливу на суспільство, що безумовно гальмують соціальний прогрес, роз'єднують народи й країни, розпалюють ворожнечу та інтолерантність, зводять нанівець досягнення демократії, руйнують фундаментальні уявлення про основні свободи й права кожної людини, провокують нігіляцію засадничих моральних чеснот, таких як совісність, доброзичливість, любов до ближнього.

Показовою в даному контексті вбачаємо думка українського дослідника І. Побочія, котрий наголошує на необхідності вивчення феномену політичного тероризму «через загрозу, яку представляє політичний тероризм державній безпеці України, її національним інтересам з боку терористичних груп, що знаходяться на території країни, і міжнародних терористичних і екстремістських організацій, які намагаються впливати на політичне життя в державі. Тому для нашої країни проблема політичного тероризму має як внутрішньо- так і зовнішньополітичне значення. Особливої актуальності цій проблемі додає той факт, що

прояви політичного тероризму всередині країни підривають стійкість політичної системи суспільства, стабільність політичного курсу, а в ряді випадків навіть здатні паралізувати дії влади, сприяючи підриву її авторитету серед населення, що ставить під загрозу стан і тенденції прогресивного розвитку українського суспільства, а також його життєдіяльність. В якості об'єкта безпеки виступають політичні та соціально-економічні структури та інститути, територіальна цілісність країни, її суверенітет і конституційний лад» [44, с. 333].

Варто зауважити, що для універсального визначення поняття *«політичний тероризм»* необхідно враховувати якомога ширше коло його кваліфікаційних ознак. По-перше, суб'єкти терористичної дії застосовують зброю не проти збройних сил супротивника, а проти цивільного населення з метою хаотизації суспільного життя, нагнітання панічних настроїв серед населення, в широкому розумінні – з метою дестабілізації існуючої політичної системи. По-друге, терористам потрібен суспільний розголос, резонанс, сенсаційність вчиненого акту; особливо актуально це в умовах епохи глобальної інформатизації, коли ЗМІ в усіх подробицях, що нерідко виходять за межі елементарної етики, змальовують картини жорсткого насилля, граючи, певним чином, на руку терористам. Показовими в даному сенсі є масштабні теракти 2016 року – Париж, Брюссель, Стамбул, Ніцца, в яких загинули сотні людей багатьох країн і різних національностей. По-третє, зростають професіоналізм (якщо це поняття тут доречне) терористів, їх технічна оснащеність, рівень конспірації, ступінь організованості; розширюється коло потенціальних «неофітів», готових до ролі терориста-смертника, активно функціонують джерела фінансування терористичних організацій, ідеологи тероризму неупинно формують узагальнений образ терориста, як самовідданого борця проти (глобалізації, утисків релігійних або національних, міграційної політики

уряду тощо) або за (надання політичних або громадянських свобод, визволення в'язнів, припинення дискримінації за будь-якими ознаками тощо).

Узагалі кажучи, політичний тероризм слід розглядати як різного роду терористичні дії, метою яких є здійснення впливу на політичних лідерів, владні інституції та політику, що ними реалізується; терористи примушують або намагаються примусити владні структури піти на певні поступки, змінити або відкорегувати окремі положення, політичні рішення, скасувати певні владні рішення. Радикальні прояви тероризму мають результатом фізичне усунення представників політичної еліти з послідуючою зміною політичного ладу в країні. Аналізуючи тероризм, зокрема політичний, необхідно в методологічну основу подібного аналізу включати так звані нелінійні підходи, що уточнюють ступінь деструктивності терористичного акту, його контрпродуктивну компоненту, детермінуючу потреби терористичної групи, де принцип безперервності й точкової моделі соціального часу дає можливість здійснити раціональну конструкцію протидії тероризму в межах взаємопов'язаних і взаємодетермінованих подій, єдиного поведінково-часового континууму, обриси якого окреслюють певним чином визначену стратегію політичної поведінки. Ціллю політичного тероризму постають, зазвичай, символи держави, найбільш значущі для суспільства норми, цінності, орієнтири, зважаючи на те, що загальна система соціально-політичних цінностей зумовлює позитивні взаємні дії і комунікації між членами соціуму та етіологічно постає умовою стабільності держави й суспільства в цілому. Чим вищим є рівень політичної структурованості й розвиненості суспільства, тим більше в ньому культурних, матеріальних і духовних цінностей, тим більш привабливішим об'єктом для терористів воно стає; очевидно, що в політично організованому суспільстві експліцитний вплив на політичну сферу виявляється набагато ефективнішим, ніж у суспільстві,

в якому рівень політичної організації, з різних причин, є невисоким.

Слід враховувати, що сучасний політичний тероризм суттєво відрізняється від політичного тероризму ХІХ століття, про який мова йшла в попередній частині дослідження. Терористична діяльність, наприклад, народовольців, була спрямована на фізичне знищення конкретного індивіда – політичного супротивника суб'єктів терористичної діяльності, котрий уособлював існуючу політичну систему, тобто був об'єктом терористичних дій. Якщо в минулому столітті акти індивідуально спрямованого тероризму були доволі розповсюдженими – П. Столипін (1911 р.), С. Кіров (1934 р.), Є. Коновалець (1938 р.), Л. Троцький (1940 р.), Махатма Ганді (1948 р.), С. Бандера (1959 р.), Дж. Кеннеді (1964 р.), М. Л. Кінг (1968 р.), А. Моро (1978 р.), Індіра Ганді (1984 р.), У. Пальме (1986 р.), Раджив Ганді (1991 р.) та інші, то в столітті нинішньому агресія суб'єктів тероризму спрямовується на інший об'єкт – випадкові маси людей, у більшості своїй ідеологічно індиферентних, непричетних до активного політичного життя. Не наважуючись на теракти проти значущих персон світової політики, до котрих терористи не мають можливості «підібратися» чисто технічно, представники терористичних угруповань і терористи-одинаки обирають випадкових жертв, активізуючи зростання в суспільстві хаосу, протестних настроїв, примушуючи владні структури реагувати на суспільні флуктуації, корегувати тактику і стратегію політичних процесів, піддавати ревізії функціонуючі механізми суспільної безпеки.

Політичний тероризм класифікується за сферою дії на внутрішньодержавний, міжнародний і транснаціональний; за ознакою приналежності суб'єктів терористичної діяльності до державної влади виокремлюють державний терор і недержавний (сепаратистський) тероризм; за ідеологічним спрямуванням терористичної діяльності –

лівий / революційний тероризм та правий тероризм / фашизм і неофашизм. Враховуючи той факт, що політичний тероризм має багато образів, проявів і ознак, вбачається необхідним розглянути відмінності між видами політичного тероризму, котрі визначаються характером суб'єктів політичної діяльності:

1. Етнічний тероризм є характерним для організацій етносепаратистського спрямування, дії яких спрямовані на, зокрема, вихід із історично усталеної етнофедеральної системи або розширення територій автономії, набуття особливого статусу, навіть зміну політичної структури державного утворення.

2. Релігійно-політичний тероризм прийнятий на озброєння організаціями політико-релігійної орієнтації, що спрямовані на досягнення конкретних політичних цілей з релігійним забарвленням, з акцентом на потужну мобілізаційно-інтегруючу роль релігії.

3. Опозиційний тероризм характерний для політичних партій, груп, організацій, котрі стоять на опозиційних, відносно влади, позиціях, прагнучи, як максимум, змінити існуючий політичний лад. Опозиційний тероризм розглядається як форма непрямой стратегії, до якої вдаються в разі потужної контрадикції між претензіями (політичними) двох або більше сторін. Суб'єктом опозиційного тероризму є опозиція, як слабка сторона, що в якості інструмента політичної боротьби обирає терористичний акт; у якості об'єкту виступає політична влада, панівний клас, потужна структура суспільства. Причиною опозиційного тероризму є конфлікт інтересів між протиборчими сторонами; дефіцит легальних соціально-політичних засобів спонукає терористів застосовувати насильницькі методи боротьби.

4. Революційний тероризм є характерним для боротьби антагоністичних класів, представники яких прагнуть досягнути політичної влади. Класичний приклад революційного тероризму – застосування більшовиками вже

згаданого вище «червоного» терору проти представників переможеного класу, «білий терор» яких був адекватною відповіддю на дії червоної армії в ході громадянської війни.

5. Шовіністичний – націонал-політичний тероризм, що є інструментом боротьби екстремістів-націоналістів. Політична боротьба в даному випадку реалізується у вигляді терористичних актів або систематичного терору, що підживлюються ксенофобією щодо представників інших рас, націй і народностей. Як приклад, масштабний терор гітлерівської Німеччини проти «неповноцінних», за їхньою ідеологією, народів.

6. Військовий тероризм передбачає широкий спектр терористичних методів боротьби на території, охопленій військовими діями; специфіка військового тероризму не в порушенні міжнародних правил ведення військових дій, а в практиці застосування терору проти цивільного населення як регулярними військами, так і спеціальними службами (на кшталт нацистських підрозділів SS – нім. *Schutzstaffel* – «загін охорони», котрі функціонували в 1933-1945 роках як у Німеччині, так і на окупованих територіях). Збройне насилля, не обмежене географічними межами, без чітко визначеної лінії фронту, не лімітоване ніякими нормами, утаємниченість підготовки терористичних операцій, їх несистематичний і важкопрогнозований характер – все це дало можливість американському вченому Б. Дженкінсу ще в 70-ті роки минулого століття сформулювати наступне твердження: «тероризм – це новий вид війни». Напевно, не зовсім коректно ототожнювати війну і тероризм; втім, вони – війна і тероризм, особливо в умовах сучасності, тісно й глибоко імпліковані, навіть нерідко переходять одне в одного [115].

7. Індивідуальний тероризм в якості суб'єкта передбачає індивіда, котрий здійснює терористичний акт із мотивів, ключовим серед яких є досягнення певної політичної мети, що базується на певній ідеологічній політичній орієнтації;

при цьому індивід може бути як членом терористичного угруповання, так і діяти цілком автономно [44].

На думку американського дослідника Г. Вардлоу, «політичний тероризм – це застосування або загроза застосування насильства зі сторони особи або групи осіб, діючих як на підтримку, так і проти існуючої влади, коли подібного роду акція спрямована на створення атмосфери крайнього занепокоєння і / або створення залякуючого впливу на відповідну групу населення («мішень»), яка чисельно перевищує кількість безпосередніх жертв (тобто осіб, які постраждали в терористичній акції), з метою примушення цієї групи піти на відповідні поступки політичним вимогам, що висувуються терористами» [170, с. 16].

Відповідно до сутнісних ознак політичного тероризму, незмінною (без урахування технологічного прогресу та зміни картини світооблаштування або її фрагментів) залишається його формула: «висування вимог (конфлікт) – погрози вдатися до насильства – відмова – здійснення насильницької акції – страх – неадекватні дії – нові хвилі страху – нові терористичні акції» [7, с. 89].

Цілком очевидно, що однією з важливіших проблем сучасного світу є *міжнародний тероризм*, котрий визначають і як самостійний тип тероризму (наведена вище типологія У Горі), але частіше – як власне політичний тероризм, і це видається нам правомірним, оскільки мета міжнародного тероризму – досягнення насильницькими засобами політичних інтересів зацікавленими суб'єктами. Варто відзначити, що дати наукове – політологічне, юридичне або правове – визначення міжнародного тероризму вельми непросто. Справа в тім, що Ліга Націй ще до Другої світової війни робила спроби розробити міжнародні угоди щодо превенції терористичних проявів і боротьби з тероризмом, як суспільним явищем, але за відсутності узгодженості між державами-учасниками вказані спроби не мали реального

втілення. Термін «міжнародний тероризм» набув реального політичного значення в кінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття після прийняття на 34-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1984 році резолюції «Про неприпустимість політики державного тероризму та будь-яких дій держави, спрямованих на підрив суспільно-політичного ладу в інших суверенних державах».

Слідуючи визначеному підходу, логічно припустити, що поняття «тероризм» і «міжнародний тероризм» співвідносяться між собою як загальне і особливе; відповідно, міжнародному тероризму властиві всі ознаки тероризму «взагалі». Разом із тим міжнародний тероризм, в якості особливого, заявляє про себе доволі широким діапазоном додаткових ознак: зокрема виокремлюються так звані ознаки міжнародності, за якими розмежовуються міжнародний і внутрішньодержавний тероризм. Проблема дивергенції міжнародного та внутрішньодержавного тероризму має неабияке науково-теоретичне й організаційно-практичне значення. Якщо боротьба з міжнародним тероризмом постає в юридичному аспекті як проблема міжнародно-правова, то боротьба з проявами тероризму, що має внутрішньодержавний характер, здійснюється виключно в сфері внутрішньої компетенції конкретної держави. Дії інших держав у напрямку боротьби з внутрішньодержавним тероризмом за відсутності чітко сформульованої апеляції керівництва країни, на території якої терористичні акти здійснюються, кваліфікуються як безумовне порушення базових принципів міжнародного права: міжнародні антитерористичні конвенції не розповсюджуються на прояви внутрішньодержавного тероризму.

Вбачається необхідним зауважити, що специфіка сучасного світоустрою підвищує ступінь значущості державного тероризму як різновиду тероризму міжнародного. Державний тероризм нерідко застосовується як інструмент для політичних маніпуляцій державами, які

позиціонують себе як демократичні, але використовують терористів у контексті так званої «дестабілізаційної змії», в якості, кажучи мовою синергетики, атрактора – приваблюючого хаосу, до якого прагне система (в даному аспекті – соціальна). Тероризм використовується в даному випадку як засіб руйнування функціонуючих суспільно-політичних структур, деконструкції усталених військово-політичних структур, ревізії сфер інтересів; по мірі підсилення конфліктної взаємодії в зоні застосування терористичних актів такого роду держави прагнуть «засвоїти» новоутворені геополітичні «лакуни», створити псевдореспубліки, очолювані квазіурядами, інтегруватися в проблемні регіони в якості «миротворця», мудрого радника, суб'єкта стабілізаційних процесів у власно створеному конфлікті. У даному контексті не можна не підкреслити злочинну політику російської федерації відносно Грузії, а з весни 2014 року – проти України. Розвитком такої політики стало повномасштабне вторгнення російських збройних сил в суверенну Україну 24 лютого 2022 року.

Серед процесів, що розглядаються своєрідними каталізаторами проявів міжнародного тероризму, сучасні вчені виокремлюють процеси глобалізації, руйнування двополярного світооблаштування, цивілізаційну кризу, наслідки «холодної війни». Міжнародний тероризм у сучасних умовах являє собою зручний і продуктивний засіб реалізації зовнішньополітичних інтересів держави, він має достатньо довгий ряд сутнісних характеристик – це ефективність, малозатратність, анонімність, можливість уникнути вірогідних санкцій світової спільноти або реакції з боку потерпілої сторони. Формами сучасного міжнародного тероризму визначають неоголошені війни, експорт революцій і контрреволюцій, політичні вбивства, вибухи, викрадення людей із метою викупу або виконання висунутих терористами вимог, знущання, пограбування фінансових

установ, транспортних засобів (суден, літаків, автобусів), захоплення державних установ.

Цілком очевидно, що спектр напрямів діяльності терористичних угруповань характеризується значним розмаїттям, при цьому всі подібні групи діють, із різним ступенем активності, всупереч нормам національного і міжнародного права та спрямовані проти усталених міждержавних або інших міжнародних правовідносин. Терористичні групи відрізняються одна від одної за чисельністю, національним складом, цілями, способами і методами терористичної дії, вони базуються на різних ідейно-політичних платформах; об'єднуючою ж компонентою всіх терористичних об'єднань слід визнати насилля, за допомогою якого терористи досягають або прагнуть досягти визначених тактичних і стратегічних цілей. Терористичні групи виступають складовою такого масштабного явища, як «міжнародний тероризм», шляхом насилля вони намагаються вирішувати не тільки локальні, але й глобальні питання, що стосуються прав і свобод особистості, новітніх моделей світооблаштування, розподілу зон геополітичного впливу, стану і перспектив міжнародної спільноти тощо. Відтак є підстави вести мову про сучасну, глобальну, технологізовану версію міжнародного тероризму, що має назву *«транснаціональний тероризм»*.

Широко розповсюджений термін «транснаціональний тероризм» доцільно розглядати в декількох ракурсах: по-перше, сфера його діяльності ампліфікована за межі окремих держав та має певні геополітичні параметри. По-друге, склад членів терористичного угруповання як правило, має інтернаціональний характер. По-третє, деструктивна діяльність терористів порушує сферу інтересів багатьох держав. По-четверте, транснаціональні терористичні організації, котрі мають складну, розгалужену структуру, чітку ідеологічну основу та потужну фінансову базу, впевнено входять у категорію недержавних суб'єктів світової

політики, на які міжнародна спільнота не може не зважати. По-п'яте, тероризм в умовах нового тисячоліття здатен впливати на міжнародне життя (й не тільки політичне); масштабні культурні та спортивні події щочастіше супроводжуються жорсткими, цинічними терактами, про що свідчать події в Ніцці та на Олімпійських іграх в Ріо-де-Жанейро 2016 року. По-шосте, міжнародний тероризм є геополітичним фактором дестабілізації, оскільки для нанесення превентивних ударів по потенційних базах тероризму використовується і пряма інтервенція в окремі країни чи регіони з подальшою окупацією та зміною керівництва країни. На практиці тероризм усе частіше використовує стратегію й тактику «асиметричної», «гібридної» війни або партизанським засобам ведення військових дій. Це продемонстрували ісламські бойовики на Північному Кавказі та Близькому Сході; тактику гібридної війни проти українських сил в ході антитерористичної операції та подальшого повномасштабного вторгнення застосували терористи, підтримувані маріонетковими урядами так званих ЛНР і ДНР та злочинною російською владою.

Німецький філософ і соціолог Ю. Габермас застосовує термін «глобальний тероризм», який він розглядає в рамках модерністського дискурсу як захисну реакцію, орієнтовану проти секуляризованого Заходу. Свою позицію Ю. Габермас пояснює, порівнюючи терористичні атаки 11 вересня 2001 року з іншими подіями глобального масштабу (а саме не з Перл-Харбором, але з подіями серпня 1914 року): з початком Першої світової війни скінчився мирний, безтурботний час. Почалося століття тотальних війн і пригнічення, механізованого варварства та бюрократичного масового вбивства. Ю. Габермас зауважує, що тільки в ретроспективі ми зможемо дізнатися, чи було символічне руйнування цитаделі капіталізму в центрі Нью-Йорку «глибокою цензурою», або ця трагедія лише підтвердила

таким варварським способом давно вже усвідомлену вразливість складної сучасної цивілізації» [100].

Ю. Габермас відзначає певні особливості, котрі дають можливість вважати теракт 11 вересня 2001 року «пунктом зламу» новітньої історії, навіть першою всесвітньо-історичною подією: терористи, на переконання дослідника, зруйнували «одну з ікон в іконостасі свідомості американців». Присутність ЗМІ, фіксація теракту в режимі онлайн, миттєво перетворили локальну подію в глобальну. В якості ще однієї новації Ю. Габермас вказує невловимість терористів, вони не концентруються на окремій території, тому їм практично неможливо продуктивно протистояти. Вказаний ученим набір новацій щодо сучасного тероризму дав йому можливість розширити наявну класифікацію тероризму. Тероризм, на думку дослідника, після 11 вересня набув нової якості й являє собою специфічну, своєрідну мотивацію та логістику денаціоналізованого насилля, що діє у вимірі всього світу у вигляді сплетеної особливим чином мережі [100].

Слід відзначити, що сучасний тероризм, на думку Ю. Габермаса, характеризується специфічною непрагматичністю, особливо з позицій західного мислення; сучасні терористи спрямовують насильницькі дії проти ворога, котрого неможливо перемогти апріорно. Аналізуючи найбільш популярні концепції західних дослідників, Ю. Габермас визначає основні чинники мутагенезу глобального тероризму в ХХІ столітті. Серед важливіших чинників: генеральні тренди розвитку й досягнення модерну, такі як глобалізація, вестернізація, модернізація, секуляризація тощо. Відтак максимально можливим результатом дій терористів дослідник вважає зростання рівня розгубленості й тривоги уряду країни та населення, що призводить до ескалації панічних настроїв у суспільстві, руйнації соціальних і державних комунікацій, або, навпаки до зростання солідарності всередині суспільства, підсилення

ролі держави, активізації контрольних і регламентуючих функцій урядових структур, довіри до держави та її інститутів із боку соціуму [100].

Таким чином, глобалізація (втім, так само як і локалізація) створюють умови для підсилення терористичної діяльності в сучасному світі. Глобалізація сприяє формуванню потужної соціально-економічної бази для організованої злочинності й тероризму, тому не слід розглядати західних антиглобалістів тільки як екстремістськи налаштовані угруповання маргінальної молоді. Глобалізація є данністю часу, вона є об'єктивною, її розвитку не уникнути, але проблема мінімізації її негативних наслідків вбачається надзвичайно актуальною.

Своєю чергою локалізація, як процес опозитний глобалізації, вимагає того, щоб національні уряди, враховуючи інтереси регіонів, визначали для них певні сектори відповідальності, шляхом створення субнаціональних інститутів. Але цей процес характеризується певним ступенем бівалентності: він активізує, як мінімум, децентралізацію влади, а як максимум – провокує розпад держав, дезінтеграцію їх на субодиниці, особливо у випадках, коли подібний розпад підтримується зацікавленими колами, зокрема наднаціональними суб'єктами – військово-політичними та економічними. Локалізацію слід розглядати як консолідацію історично сформованих етнічних утворень, реалізуючих політику самозбереження власних партикуляристських систем усталених цінностей; як імператив ексклюзивної ідентифікації, пов'язаної з націоналізмом, комунітаризмом, трайбалізмом (від англ. *tribe* – плем'я).

Очевидним є факт, що проблеми, з якими людство зіштовхнеться завтра, будуть принципово іншими, ніж проблеми дня сьогоднішнього, й це закономірно: ми живемо в епоху кардинальних трансформацій, що за своєю масштабністю й можливими наслідками здатні перевершити

всі ті зміни, котрі відбулися внаслідок Другої індустріальної революції в середині XIX століття, а також ті, що були спровоковані Великою депресією, Першою та Другою світовими війнами. Більшість проблем, у тому числі, пов'язаних із тероризмом, є похідними від стрімких, важко прогнозованих, евентуальних змін сучасного життя як у локальному, так і в глобальному масштабах. Відповідно, актуалізується необхідність продукування нових політичних і економічних стратегій, реалізація яких дасть можливість стабілізувати світові політичну й економічну системи, однак для цього необхідно, щоб уряди держав, у першу чергу високорозвинених, інститути громадянського суспільства, релігійні, культурні, гуманітарні й правозахисні організації так званого «третього сектору», а також пересічні приватні особи мали бажання і можливість принципово ревізувати свої позиції з цілої низки питань цивілізаційного масштабу.

Подібний контекст обумовлює можливість припущення, відповідно до якого економічна система, важливість якої очевидна до трюїзму, в умовах нового тисячоліття все частіше стає об'єктом терористичних атак. Об'єктивна тенденція глобалізації світу, підтримувана транснаціональними корпораціями та урядами розвинених держав, впевнено превалює в сучасному світі; вона безумовно провокує зростання впливу світового тероризму на існуючий порядок світооблаштування. Проявами економічного тероризму слід вважати різного роду дестабілізуючі, дискримінаційні та деструктивні економічні дії з метою вплинути на дії суб'єктів економіки, локальної, регіональної або світової, а також на конкретні соціальні групи, населення цілих країн, держав і їхніх лідерів заради досягнення певних економічних цілей. При цьому економічні причини майстерно маскуються, атрибутуються політичними, соціальними, релігійними, етнічними гаслами, відповідними доктринами (або їхніми симулякрами); подібна мімікрія ще більше підсилює терористичну спрямованість маргінальних (як правило) груп

або окремих їх представників. Окремі індивіди, групи, навіть народи, підтримують цілі терористів (хоча б і експліцитно), маніфестують конгеніальність їхнім ідеологічним установкам, утім, як правило, обманом або залякуванням. Люди, перевантажені власними соціальними, економічними, етнонаціональними проблемами, формують ту саму соціальну базу, на яку спираються терористи та підтримкою якої вони користуються у власних інтересах.

Тероризм економічний, що можна розглядати як тероризм «без кулі й тротилу» (хоча і виключення мають місце), здійснюється на різних рівнях: на елементарному – як конкурентна боротьба між конкурентами, реалізується, наприклад, у грі на пониження вартості акцій ринкових опонентів, доведення до банкрутства, створення атмосфери ресентименту серед депривантних груп населення. На більш високих рівнях економічний тероризм нерідко постає продуктивним інструментом пресингу в складних політико-економічних ситуаціях, що виникають як у масштабі однієї держави, так і в практиці міжнародних відносин. Економічна блокада – ніяк не новий, але надійний і ефективний інструмент економічного насилля, введення різного роду ембарго, економічні санкції, заборони на експорт / імпорт товарів або послуг традиційно застосовуються для дезорієнтації та дестабілізації опонента, корекції його намірів і планів, а в ідеалі, за програмою максимум для повного зневолення й підкорення нав'язаним імперативам.

Американський економіст Е. Глейзер у творі «Політична економія ненависті» («The Political Economy of Hatred») розглянув процес формування стимулів і антистимулів для потенціальних терористів. При подібному підході пропозицію зумовлено ступенем жорсткості політичної конкуренції – тероризму сприяють громадянські війни, заколоти, іншого роду політичні контрадикції, що примножують кількість людей, котрі вміють застосовувати насилля й готові це робити. Попит у даному контексті

визначається рівнем контактів громадян конкретної країни з іноземцями – туристами, студентами, релігійними діячами, військовими, цивільними спеціалістами або з представниками національних меншин, проти яких можна здійснити терористичний акт, а також ресурсами впливових груп, зацікавлених у ескалації ксенофобії. Крім цього, сучасні дослідники наполягають на врахуванні прямого впливу на рівень тероризму чисто економічних чинників, перш за все рівня життя та диференціації доходів населення. За такого підходу тероризм розглядається як радикальний засіб проти соціальної несправедливості, причини якої коріняться в бідності значних прошарків населення [94].

У межах даного трактування проблема соціальної справедливості постає однією з ключових причин тероризму, зважаючи на те, що він має потужну соціальну базу – століттями існуючий антагонізм між бідністю і багатством як цілих країн, так і між регіонами в межах однієї країни. Визначальним фактором у даному контексті постає не тільки бідність як така, але й масштабне прогресуюче прагнення соціальної справедливості. У сучасному світі як ніколи актуальним є так званий принцип Матвія, згідно з яким бідний стає ще біднішим, а багатий ще заможнішим. Світова несправедливість утримується шляхом потужного, як прямого так і опосередкованого пресингу й насилля можновладців і олігархів над бідними в масштабах однієї країни, заможних економічно країн над слаборозвиненими, потужних регіонів над відсталими.

Є сенс погодитися з сучасними дослідниками, котрі наголошують на факті наявності надзвичайно складних соціально-політичних проблем глобального розмаху, в зв'язку з чим світ постав перед новими серйозними випробуваннями. На початку третього тисячоліття політичні, соціальні та економічні протиріччя в глобалізованому світі висуюють у авангард «боротьби за справедливість» нових революціонерів-терористів, підтримуваних бідними

народами, готових до боротьби проти багатих країн, їх керівників, а також проти пересічних громадян, винних у тому, що вони живуть заможнo. Традиційна реакція розвинених держав – не вирішення нагальних проблем нестачі продовольства, сировини, біоресурсів тощо, а розробка нових методів захисту через насилля, що не вирішує кардинально проблеми боротьби з тероризмом. Не менш актуальними є процеси глобальних демографічних диспропорцій, унаслідок яких приріст населення в багатих країнах фактично відсутній і набуває негативної динаміки, що супроводжується стрімким старінням населення; в той же час темпи приросту населення, зокрема мусульманського, в слабо розвинених і катастрофічно перенаселених країнах Азії, Африки, Латинської Америки неупинно зростають.

Виходячи з того, що не обмежене законом насилля блокує соціально-економічний прогрес, країни і народи, не здатні подолати (з визначеного ряду причин) панівного насилля й забезпечити дотримання прав людини на державному рівні, не мають можливості навіть у віддаленій перспективі вийти на шлях стабільного, довготривалого економічного розвитку. Жертвами такого насилля стають соціальні групи та окремі індивіди, чий успіх активує емансипацію від влади лідера, що базується тільки на застосуванні насилля. Якщо ж у такого лідера формується уявлення, що такі групи та індивіди з високим рівнем благополуччя недостатньо захищені, в такому разі модус «бродячого бандита» (англ. – *roving bandit*) може стати для нього більш референтним, ніж модус «осілого або стаціонарного бандита» (англ. – *stationary bandit*).

Автором термінів «бродячий бандит» і «осілий або стаціонарний бандит» є американський економіст і соціолог М. Олсон. У своїй концепції «осілого бандита» він аргументовано довів, що для нормального господарського життя країні необхідним є стабільний уряд. У книзі «Влада і процвітання» М. Олсон проаналізував економічні ефекти

різних типів уряду, зокрема тиранії, анархії і демократії. Він стверджував, що для «бродячого бандита» найвища ціль – вкрасти або зруйнувати, в той же час у «осілого або стаціонарного бандита» важливою є висока ступінь економічного розвитку країни, тому він прагне бути при владі якомога довше, щоб мати максимальний зиск від цього, виконуючи генетично іманентну функцію уряду – захист громадян і власності проти «бродячого бандита». Олсон вбачав у русі від «бродячих бандитів» до «осілих бандитів» один із сенсів цивілізації, котра, прокладаючи шлях до демократії, продукує стимули для «хорошого» уряду, максимально наближеного до ідеалу, сформованого в колективній свідомості народу [43].

У контексті заявленої теми слід підкреслити, що інформація в умовах третього тисячоліття розглядається як потужний ресурс науково-технічного, політико-економічного та соціально-культурного прогресу суспільства. Розгалужена інформаційно-комунікативна мережа відіграє в поточному столітті таку ж саму цивілізовальну роль, яку в ХІХ – ХХ століттях відіграли електрифікація, радіофікація, телефонізація й телебачення; подією без перебільшення планетарного масштабу став розвиток глобальної мережі Internet. В Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства зазначалося, що «... інформаційні телекомунікаційні технології (ІТ) є одним із найбільш важливих факторів, які впливають на формування суспільства ХХІ століття. Їх революційний вплив стосується способу життя людей, їх освіти й роботи, а також взаємодії уряду й громадянського суспільства. ІТ швидко стають життєво важливим стимулом розвитку світової економіки» [136].

Відтак є всі підстави характеризувати сучасне суспільство як нову еру в розвитку цивілізації – інформаційне суспільство. Безпрецедентний прогрес комп'ютерної техніки, динамічно змінювані інформаційні

технології, зростаюча мережева залежність суспільства обумовлюють і провокують злочинні наміри та дії в даній царині інтелектуальної діяльності. Відповідно, буде прогресувати й злочинність у сфері інформаційних технологій, не припиняться терористичні атаки на глобальні / локальні інформаційні системи, а відтак актуальним буде пошук підходів до проблем безпеки в інформаційно-комунікативній мережі. Комп'ютерна злочинність – це протиправна діяльність, якою охоплені високоосвічені, нестандартно мислячі, високотехнологічно озброєні люди, відповідно небезпека такої діяльності для суспільства не викликає жодних сумнівів.

В умовах динамічного розвитку високих технологій у другій половині XX – на початку XXI століть вчені-політологи, терологи, кримінологи зосереджують увагу на такій формі тероризму, як високотехнологічний тероризм, компонентами якого є кібертероризм (електронний, комп'ютерний) і космічний тероризм. Кібертероризм в умовах сучасності розуміється у широкому прочитанні як навмисну вмотивовану атаку на інформацію в комп'ютерній обробці, комп'ютерну систему чи мережу. Подібні атаки пов'язані з безпекою для життя та здоров'я людей, наявністю інших негативних наслідків, якщо вказані атаки спрямовано на порушення безпеки суспільства, на ескалацію страху серед населення (наприклад, розповсюдження панічної інформації, або такої, що активізує дестабілізацію соціуму), на провокацію військового конфлікту.

Слід вказати, що термін «кібертероризм» увів у середині 1980-х років фахівець американського Інституту безпеки й розвідки Б. Коллін, аналізуючи терористичні дії у віртуальному просторі; втім, у ті роки термін «кібертероризм» використовувався суто в футурологічному контексті. Б. Коллін уважав, що про реальний кібертероризм мова може йти не раніше, ніж у перші десятиріччя XXI століття. Складність дефініювання поняття «кібертероризм»

пов'язана з тим, що підчас практично неможливо розмежувати власне кібертероризм від проявів інформаційної війни, застосування інформаційної зброї або злочинів у комп'ютерній сфері. Також певні складнощі виникають у процесі експлікації специфіки кібертероризму: зокрема, психологічний і економічний аспекти кібертероризму глибоко імпліковані, відтак важко або навіть неможливо однозначно визначити, який із них має переважне значення. Безумовно, що подібна невизначеність свідчить про недостатній рівень дослідження даного явища. Визначення кібертероризму мають місце у дослідженнях багатьох сучасних вчених, але в більшості таких визначень йдеться лише про якийсь один аспект інформаційної безпеки, пов'язаний, як правило, із засобами оброблення інформації, мережами або структурними елементами цих систем та мереж із тими цілями, які реально сприяють здійсненню терористичних операцій або актів [38].

Розглядаючи в попередньому розділі історичний аспект тероризму, ми зауважували, що будь-який більш-менш результативний теракт не був, як правило, дією спонтанною; ефективні терористичні групи минулого, про які мова йшла вище, прикладали вагомих зусиль щодо розвідки, рекогносцировки та, застосовуючи сучасний термін таргетування (від англ. *target* – ціль). У XIX та навіть у XX століттях терористичні групи здійснювали теракти з мінімумом технічних засобів: холодна чи вогнепальна зброя, вибухівка, отруйні речовини; інформація щодо об'єкта теракту накопичувалася та аналізувалася на доволі аматорському рівні (особливо з позицій сучасності); планування операцій не відрізнялося вишуканістю чи оригінальністю, типова схема підготовки теракту була простою: визначення об'єкта, спостереження за об'єктом, топографічна прив'язка, підготовка «антуражу», відпрацювання прийомів зв'язку між виконавцями (або

виконавцем і дублерами й помічниками), відпрацювання шляхів відходу (якщо він запланований).

Сучасні технології, комп'ютерна техніка, зокрема, мережеві технології, внесли суттєвий модернізаційний чинник у практику тероризму, безмежно розширивши не тільки арсенал засобів здійснення терактів, але й спектр можливостей проведення спостереження, збору та аналізу інформації, розвідки або рекогносцировки. Цифрова відео- та фототехніка, доступна практично всім; можливість практично непомітно фіксувати будь-які об'єкти мініатюрними камерами дають практично необмежені можливості терористам збирати інформацію щодо об'єкту зацікавленості. При підготовці теракту застосовуються супутникові мапи, зокрема, комерційного призначення, навігаційні системи GPS. Інтернет дає можливість отримати різноаспектну інформацію (анонімно) щодо потенційного об'єкта теракту; відповідно, ефективність розвідки зростає в рази, безпека членів групи при цьому підсилюється, вони не «світяться» в мережі, користуючись системою кодів, шифрів, умовних позначок, терористи обмінюються інформацією, знаходячись у різних регіонах планети.

Тероризм в Інтернеті є, за твердженням Дж. Веймана, «... дуже динамічним феноменом: веб-сайти неочікувано виникають, нерідко модифікуючи свої формати, й тоді швидко виникають – або, як в багатьох випадках, удавана поява зміненням їхніх електронних адрес але збереженням того ж самого контенту. Відслідковувати сайти терористів, ми маємо можливість перевіряючи їх систематичними скануваннями Інтернету, споживаючи надзвичайне розмаїття назв і термінів у пошукових системах, що містять чати і форуми підтримки й симпатизації, та налаштовувати ланки інших сайтів організацій створювати та модернізувати наші власні сторінки сайтів» [181].

За своєю природою Інтернет являє собою «ідеальну арену» активізації терористичних організацій: найбільш помітно це пропонується:

- а) легким доступом;
- б) відсутністю цензури, мінімумом необхідної регуляції, практичною відсутністю будь-яких форм урядового контролю;
- в) потенційно безмежна аудиторія розповсюджується по всьому світу;
- г) анонімністю аудиторії;
- г) швидкістю потоку інформації;
- д) невисокою вартістю розвитку
- е) мультимедійне обладнання: можливість комбінувати текст, графіка, аудіо, відео, доступність для користувачів завантажувати фільми, пісні, постери тощо;
- є) можливість сформувати «покриття» в традиційних мас-медіа, котрі все більше й більше використовують Інтернет для продукування «сюжетів».

Зважаючи на вищевикладене, фактично можна говорити про те, що глобальний кіберпростір і мережу Інтернет, як його складову, слід розглядати як сферу, потенційно результативну для кібертерористів. Комп'ютерний тероризм (кібертероризм) спрямовано на дії саме в масштабах мережевої інфраструктури, зокрема, на контроль над інформаційними структурами; конкретно це може бути виражено у:

- а) несанкціонованому, неправомірному доступі до мережевої інформації, що охороняється законом і має визначений рівень секретності, рівно як і технологічної захищеності, структурної цілісності, конструктивної керованості;
- б) руйнації або ушкодженні мереж різних рівнів – корпоративного, національного або міжнаціонального, зокрема, через деструктивне порушення системи управління загалом, або її окремих компонентів;

в) використанні мережевих ресурсів терористами задля масштабного розповсюдження власних ідей, гасел, закликів; для ампліфікації в суспільстві простору страху, паніки, безладу, некерованості, дезорієнтації;

г) дезінформації, навіюванні через ЗМІ морально-етичних і поведінкових стереотипів, контрадикторних традиційним для конкретної спільноти моральним цінностям, етичним нормам, усталеним історично традиціям;

г) інтенсивній дискредитації державних інституцій, організацій громадянського суспільства, формування через соцмережі комплексу провини у представників визначених соціальних або етнічних груп, прихильників певної конфесії, громадян держав – колишніх метрополій, котрі мають спокутувати відносно нащадків колонізованих у минулому народів;

д) застосуванні засобів комп'ютерної симуляції та пов'язаних з ними програмних технологій у процесі підготовки до проведення терактів, зокрема, виконавці теракту 11 вересня 2001 року, котрі керували захопленими літаками, використовували в своїй підготовці програму-симулятор Боїнга 747-400, а також навчальний відеозапис дій пілота літака Боїнг 767 [134].

е) застосуванні комп'ютерного обладнання для ліквідації та створення кредитних карт, використання електронних переказів із метою конспірації та зниження ризиків, пов'язаних із фізичним контактом: у даному контексті слід наголосити на використанні неформальних платіжних мереж, виведених із офіційних фінансових систем, таких як *hawala* (з араб. – «передача»); подібні фінансові трансферти практично не фіксуються юридично, забезпечуючи «невидимість» як відправнику так і отримувачу грошових коштів;

є) знищенні та виведенні з ладу каналів зв'язку, викривленні адресації, штучному перезавантаженні пунктів

комунікації, активному впливі на операторів мереж, розробників інформаційних і телекомунікаційних систем локального або глобального рівнів.

Типова схема дій кібер-терористів складається, зазвичай, з таких компонентів, як:

- апропріація новітніх досягнень у сфері ІТ (у тому числі штучного інтелекту), зважаючи на те, що темпи удосконалення інформаційної зброї, втім, як і будь-якої зброї, перевищують темпи розвитку захисних технологій;

- дії, спрямовані на несанкціоноване втручання в масив інформації, котра має визначений рівень секретності;

- мінімізація або повна нейтралізація системи безпеки, її окремих функціональних елементів;

- знищення, модифікація чи заміна програмного коду, внаслідок чого відбувається збій у роботі комп'ютерної системи, стрімко зростає її дисфункціональність, або система програмується на самознищення;

- інтродукція у внутрішню мережу програмної закладки («троянського коня») для блокування системних аналізаторів, що призводить до порушення функціонування всієї системи.

Сучасний світ, охоплений епідемією тероризму, постав перед проблемою захисту національних інформаційних ресурсів внаслідок постійно зростаючої доступності до них через відкриті інформаційні мережі Internet. Слід також зважати на те, що по всьому світу спостерігається стабільна тенденція до зростання кількості кіберзлочинів у глобальному масштабі, що зумовлює актуалізацію загрози високорівневих інформаційних атак, спрямованих на досягнення політичних або економічних цілей. Найбільш уразливими об'єктами вважаються відкриті інформаційні системи, а також інфраструктури, що функціонують із використанням технологій підключення периферійних пристроїв у режимі *plug-and-play*, засобів централізованої віддаленої підтримки, каналів дистанційного доступу, а

також систем, які застосовують ненадійні або застарілі методи криптографічного захисту.

Психологічна наука, спираючись на доволі обширне коло наукових розвідок, сформувала вельми обґрунтовану позицію відносно того, що конкретна людина, як представник виду *Homo sapiens*, маніпулятивна за своєю природою; відповідно, ця властивість є характерною для людської спільноти будь-якого масштабу – організованої або хаотизованої (натовпу). Звідси зрозумілим є інтерес тоталітарних культів до найсучасніших технологій впливу на людські маси, поява великої кількості так званих «експертів», котрі спираються на клінічну реальність і академічність понять «промивання мізків», «деструктивний контроль особистості». Не зайвим буде нагадати, що термін «промивання мізків» запропонував ще у 1951 році американський журналіст Едвард Хантер, буквально переклавши це слово з китайського *hsi nao*, що й означає «промивати мізки», для того, щоб охарактеризувати процес швидкого й стійкого прийняття прокомуністичної ідеології та світогляду полоненими американськими військовослужбовцями в концентраційних таборах Північної Кореї. Дії тоталітарних культів визначаються дослідниками як різновид *психічного тероризму*, що передбачає маніпулятивний вплив на людську психіку з метою нігіляції індивідуальності, контрольованості поведінки, безсумнівного, ірраціонального підкорення, управління вольовою та емоційною сферами.

Філософський аспект феномену натовпу ґрунтовно дослідив у творі «Маса і влада» згаданий вище італійський філософ, письменник Еліас Канетті. Релігії, з їх універсальними претензіями, отримавши визнання, наголошує дослідник, надзвичайно швидко змінюють акценти у власній пропаганді. Спочатку служителі культу (в тому числі й тоталітарного) прагнуть того, щоб рекрутувати в свої лави максимально можливу масу, враховуючи кожну

«індивідуальну душу». Що їм потрібно, «... то це не сама маса, а зовсім інше – слухняна паства. На віруючих вони звичайно дивляться як на овечок і хвалять їх за послухливість.... Мету вони воліють ставити на дуже далекій відстані – у потойбічному світі, до якого людина потрапить не відразу, позаяк іще жива, і право на який вона ще має заслужити ціною великих зусиль і принижень. Помалу спрямованість набуває найважливішого значення. Що далі мета, то більше надії на сталість. Принцип зростання, що здається невідривним від маси, замінюють чимось зовсім іншим – відновленням» [19, с. 18-19].

Е. Канетті підкреслює, що в чисельних відтінках релігійної запопадливості чітко спостерігається співвідношення між владою та насиллям. Адепти очікують жорсткого втручання Бога, безпосереднього акту божественного насилля, котрий можна було б відчутися на собі. Паства живе в очікуванні наказу, їй потрібен володар; адепти віри живуть у очікуванні розпорядження, що прагнуть виконати будь-якою ціною. Іслам та кальвінізм найбільш характерні в цьому контексті, саме вони «відомі такими настроями, а їх прибічники воліють «божественного насилля» (вислів Е. Канетті) [19, с. 234]. «Самої божественної влади їм не достатньо, вона надто загальна, далека їй надто багато чого залишає на їхній власний розсуд. Це постійне очікування наказу справляє на віруючих, що віддаються йому рах і назавжди, разючий вплив і призводить до таких наслідків у їхніх стосунках із рештою людей. Воно створює тип віруючого-воїна, для якого *битва* – справжній вияв життя і який не боїться битви, бо відчуває себе в ній постійно» [19, с. 234].

Є всі підстави стверджувати, що психічний тероризм – найбільш масова форма нелетальної зброї. Американський дослідник У. Бейлі виокремлює наступні умови резистентності до спроб вербовки у деструктивні культи: висока соціальна активність, високий рівень освіченості,

знання іноземних мов, наявність доступу до різноманітних джерел інформації, широкий спектр видів діяльності, професійне кар'єрне зростання, чітке бачення перспектив розвитку особистості. Психічний тероризм трактується як сукупність методів цілеспрямованого руйнівного впливу на психіку людини з метою реалізації інтересів терористів. Важливою особливістю психічного тероризму є те, що ця нелетальна зброя, сплеск інтересу до розробок якої спостерігався на початку 90-х років XX століття, після завершення епохи так званого «ядерного стримування». Нелетальні технології принципово відрізнялися від традиційних типів озброєнь більшою «гуманністю», селективністю впливу, реверсивністю та обмеженою протяжністю впливу в часі; перетворюючи людей на небоєздатну масу, нелетальні технології наносять незначні (на поверхневий погляд) збитки, забезпечуючи певні альтернативні варіанти [62].

У сучасних умовах спостерігається зростаючий інтерес суспільства до питань екологічної безпеки та забезпечення гармонійної взаємодії людини з природним середовищем. Водночас життя, здоров'я та добробут людини виступають ключовими соціальними індикаторами та змістовними проявами процесу становлення правової держави й розвиненого громадянського суспільства. Екологічна безпека суспільства розглядається як складова глобального переходу до концепції сталого розвитку та реалізації відповідної національної стратегії. В Україні цей процес відбувається паралельно з утвердженням принципів правової держави та формуванням громадянського суспільства. Остання чверть XX століття стала переломним етапом у розвитку людства: завершився період споживацького ставлення до біосфери, натомість розпочалася нова епоха, зорієнтована на досягнення гармонії між природою та цивілізацією. Порушення цієї гармонії розглядається як гострий дисбаланс у взаємовідносинах між людиною й природним

середовищем, Ця обставина спричиняє екологічну нестабільність, що, у свою чергу, негативно впливає на всебічний гармонійний розвиток людини як біосоціальної істоти, знижує рівень національної безпеки та гальмує соціально-економічний поступ суспільства.

На рубежі тисячоліть перед людством постала фундаментальна дилема: або продовжувати розвивати суспільство в умовах зростаючої екологічної нестабільності та невизначеності, або перейти до формування принципово нових взаємовідносин як у межах глобальної людської спільноти, так і у взаємодії з природним середовищем. Досягнення гармонійного розвитку інтегрованої трикомпонентної системи «людина – суспільство – природа» має стати основою для створення життєвого простору, що буде водночас сприятливим для повноцінної діяльності людини та безпечним для довкілля, із забезпеченням екологічної рівноваги та дотриманням природних закономірностей.

Факти свідчать про те, що порушення екологічної рівноваги у сучасному світі досягло такого рівня, коли спостерігається серйозний дисбаланс між природними екосистемами та техногенними структурами, покликаними задовольняти динамічно зростаючі потреби людства. Генеральним вектором глобальної природоохоронної політики стає забезпечення екологічної безпеки, сутність якої полягає в переорієнтації пріоритетів господарської діяльності від суто економосередовищних підходів до еколого-соціально-економічної парадигми. Відчутна реальність глобальної екологічної кризи вже не розглядається як сюжет фантастичного роману або елемент політичної риторики минулих десятиліть – це вже об'єктивна реальність сучасності, що стала наслідком антропоцентричної моделі розвитку, керованої вузькими прагматичними інтересами людства як «володаря природи».

Необхідно підкреслити, що сучасна екологічна криза, котра проявляється в порушенні рівноваги між природними умовами та антропогенними впливами в середовищі існування людини, є наслідком ресурсно-експлуататорського підходу до природи. Цьому також сприяли інтенсивний розвиток індустріалізації, впровадження екологічно небезпечних технологій та швидке зростання чисельності населення на планеті. Ознаками екологічної кризи слід вважати будь-які явища чи процеси, що становлять або потенційно можуть становити загрозу для існування сучасної цивілізації. Відповідно, неабиякої актуальності в контексті екологічної кризи набуває поняття «екологічний тероризм», тобто тероризм, спрямований на ушкодження компонентів навколишнього середовища: природних, природно-антропогенних і антропогенних об'єктів.

На думку американського терорознавця Г. Аллісона, у випадку терористичної атаки на АЕС із застосуванням літального апарата вірогідними є наслідки, що можна порівняти з аварією на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 року; як наслідок цієї трагедії – тисячі онкохворих щорічно, перетворення на осіб із інвалідністю більше, ніж 350 000 осіб, економічні збитки на суму 300 млрд. дол. США. А отже, екологічний тероризм – це, як бачимо, єдиний різновид тероризму, наслідки якого не мають просторових меж. Приміром, у вересні-жовтні 2001 року терористи на території США здійснили спробу розповсюдження спор сибірки (антраксу) в конвертах стандартних поштових відправлень; внаслідок цього було зареєстровано загибель двадцяти двох осіб. Загроза катастрофічного розповсюдження сибірки була реальною, але вчасне застосування вакцини проти антраксу дало можливість уникнути чисельних жертв масштабної пандемії [58].

Шостого червня 2023 року російською армією було здійснено воєнний злочин і акт екоциду: внаслідок спланованого вибуху катастрофічних ушкоджень зазнала

Каховська гідроелектростанція. У результаті цього мільйони кубометрів води хлинули з верхнього б'єфу Каховського водосховища у нижній і далі по течії Дніпра. Визначально спорудження Каховської гідроелектростанції (1950-1955 роки) мало на меті забезпечення генерування електроенергії в необхідній кількості для розвитку сільського господарства на території півдня України і забезпечення дніпровською водою сільськогосподарських угідь Криму. Терористичний акт, здійснений російською армією 06.06.2023, призвів до затоплення або підтоплення населених пунктів Олешки, Кардашинка, Гола Пристань та інших сіл і селищ на лівому березі Дніпра; постраждали також окремі райони Херсона. Згодом дніпровські води перетекли в невеликі річки на захід від Дніпра і почали затоплювати населені пункти, віддалені від Каховського водосховища. Із затоплених територій були змиті та, як наслідок, потрапили до моря з місць їх зберігання паливно-мастильні матеріали, пестициди та інші небезпечні для природного середовища хімічні речовини. Вплив катастрофи на біорізноманіття та стан водних і прибережних екосистем Каховського водосховища був не таким динамічним, але значно більш тривалим і масштабним. Руїнування Каховської ГЕС стало катастрофою не лише для Херсонської області та України, але й для всього євразійського регіону, навіть більше, ця подія стала міжнародною екологічною проблемою. Без перебільшення, атака російських військ на Каховську ГЕС вже увійшла в аннали історії людства як один з найбільш антигуманних, цинічних, жорстоких та небезпечних для екосистеми терористичних актів.

Екологічний тероризм XXI століття може проявлятися у:

а) несанкціонованому застосуванні пестицидів (дефоліантів, гербіцидів, десикантів тощо), розпилювання бойових хімічних речовин (хімічний тероризм);

б) «точковому» використанні ізотопів у якості джерел випромінювання та інших радіоактивних матеріалів, застосуванні мініатюрних атомних бомб;

в) зараженні людей інфекційними хворобами через продукти харчування, питну воду, медичні препарати або біологічні добавки з метою активації епідемій або епізоотій;

г) підпалі лісових, степових масивів, полігонів утилізації побутових або промислових відходів із метою локального забруднення атмосфери;

г) руйнації, пошкодженні або дестабілізації систем управління електростанцій усіх видів (особливо атомних), підприємств із виробництва ядерного паливного циклу або ядерних боєприпасів; хімічних, нафтохімічних, нафтопереробних, металургійних, біотехнологічних підприємств; сховищ сировини і продукції; нафтопроводи, газопроводи, аміакопроводи; військові об'єкти зі зберігання або утилізації радіоактивних або отруйних речовин.

Слід зазначити, що загрозу екологічного тероризму обумовлено цілим рядом причин, більшість із яких носить чітко виражений об'єктивний характер. Назвемо деякі з них:

1. Масштабні промислові та урбаністичні революції, в результаті яких людство порушує одне з ключових положень екології – людина повинна діяти таким чином, щоб шкода природі від її діяльності була відсутньою / мінімальною.

2. Деградація природного середовища, що в умовах третього тисячоліття набула такого рівня глобальної загрози, що перестає бути лише чинником, який стримує суспільний розвиток, перетворюючись на такий собі «Дамоклів меч», та який своєю дією реально здатен призвести до елімінації людини на планеті як біологічного виду *Homo sapiens*.

3. Порушення технологічної дисципліни та системи організації безпеки (особливо в країнах, слаборозвинених економічно) об'єктів, які можуть представляти інтерес для терористів.

4. Відчутне зниження якісної та кількісної характеристик рекреаційного простору, що зумовлене передусім масштабною індустріалізацією природних ландшафтів і призводить до обмеження можливостей відновлення екосистем, а також погіршення умов для оздоровлення населення.

5. «Звуження» життєвого простору людини як наслідок концентрації виробничо-господарської діяльності, інтенсивної урбанізації та переходу від аграрного типу середовища до переважно індустріально-міського простору, що супроводжується зростанням антропогенного навантаження та зниженням якості життя.

6. Історично, протягом ХХ століття, домінувала так звана парадигма людської винятковості, що ґрунтувалася на прогресивній антропоцентричній змістовій насиченості суспільних процесів і явищ. Згідно з цією парадигмою, людське суспільство розглядається як автономне від екологічних обмежень, а соціокультурна діяльність людини – як така, що має пріоритет над законами та процесами біофізичного середовища. Такий підхід, по суті, є антиекологічним і сприяє ігноруванню екзистенційної необхідності екологічної відповідальності.

7. Екологічна проблематика сучасності характеризується низкою критичних викликів, серед яких особливе значення мають питання захисту довкілля від акустичного шуму, іонізуючого випромінювання, а також забруднення радіоактивними, промисловими та побутовими відходами. Ці чинники створюють значне навантаження на біосферу та вимагають розробки ефективних стратегій мінімізації негативного впливу.

8. Егоїстично-споживацьке ставлення до природи в нинішньому столітті, обумовлене науково-технічним прогресом та маніфестоване гаслами на кшталт «Ми не можемо чекати милостей від природи...», «Людина – господар природи», набуло чітко вираженого загрозливого

деструктивного, а в певному розумінні і фатального для прийдешніх поколінь мешканців планети Земля змісту.

9. На межі тисячоліть людство постало перед дилемою: чи продовжувати розвивати суспільство, що існуватиме в умовах екологічної непередбачуваності, невизначеності та невідворотності, або будувати принципово нові взаємовідносини як у самій загальнолюдській спільноті, так і з навколишнім світом?

10. Зберігається гострота історично усталених конфліктів між країнами з приводу використання обмежених природних ресурсів. Наприклад, у гірському масиві Гімалаїв, де продовжується танення льодовиків, уже багато десятиліть тривають суперечки між державами, по територіях яких протікають річки з постійно знижуваним обсягом води, що в перспективі може призвести до їх критичного зневоднення. Вказана обставина становить реальну загрозу ірригаційній системі й, відповідно, життю людей у Бангладеш, Індії, Китаї, Пакистані.

У сучасних дослідженнях, присвячених проблемам боротьби з тероризмом, фігурує так званий *технологічний тероризм*. У третьому тисячолітті людство усвідомлює постійно зростаючу динаміку суспільних змін, які мають цивілізаційне значення та потребують активного пошуку, формування й упровадження нових філософських і політичних моделей. Подібного роду парадигми мають бути орієнтованими на розвиток загальнолюдської мудрості та її практичного втілення перш за все для оптимізації процесів безпеки глобального суспільства, що практично майже вичерпало свій модернізаційний потенціал і тепер змушене шукати нові, більш співзвучні вимогам майбутнього форми ідентичності. Для сучасного глобального суспільства характерними є плюралізм життєвих форм, відсутність єдиного центру культури, а також узагальнюючих і легітимуючих інстанцій. Формування й становлення сучасного суспільства, а також пов'язана з цим

всеохоплююча, різна за формами інтеграція інформаційних технологій у всі сфери людської діяльності, спричинили не лише глибокі зміни в суспільному житті, а й вплинули на трансформацію світогляду, способів сприйняття та розуміння світу. Це, своєю чергою, зумовило потребу у створенні нових комунікаційних стратегій для досягнення суспільно-політичного консенсусу або подолання конфліктів. У цих умовах традиційні військові дії, навіть із застосуванням новітніх видів озброєння, поступаються за масштабами охоплення кібервійнам, які впевнено виходять за межі фантастичної літератури і кінематографу та набувають загрозливих рис світової реальності.

Об'єктивна тенденція глобалізації світу, підтримувана транснаціональними корпораціями й політичними силами розвинених держав, впевнено домінує в сучасній системі світоустрою. Є підстави зазначити, що глобалізація, супроводжувана бурхливим розвитком технологій, провокує зростання впливу світового тероризму на існуючий порядок світооблаштування. Новітні технології актуалізують чіткість дихотомії інструментального та регуляторного модусів культури, внаслідок чого «запускається» механізм генерації агресії, що призводить, особливо за наявності ефективного соціально-політичного каталізатора, до непрогнозованих флуктуацій в соцієтальному просторі.

Сучасні дослідники [49, 82] попереджають про активізацію так званого соціально-психологічного синдрому передкризової людини *homo praecrisimos*, який чітко маніфестує наближення кризи навіть тоді, коли економічні та інші показники суспільного розвитку інерційно демонструють зростання добробуту, здебільшого вже ефемерного. Реальність стрімко змінюється, і це, не в останню чергу, відбувається тому, що вона, будучи і продуцентом, і одночасно продуктом глобального інформаційного простору, підвищує рівень власної стохастичності, генерує розгортання потужних і

важкопрогнозованих контртенденцій в усіх царинах життя суспільства, підсилює процеси дестабілізації сформованих і впорядкованих систем, а також розширює спектр інтерпретаційних сценаріїв і варіантів розвитку майбутнього. Усі глобальні ознаки нового суспільства, нових способів мислення та дії людей індикаторами приходу та оформлення нової історії – історії постглобалізаційної, що залишає в минулому всі інші історії культури, світогляди та ідеології, правовідносини та міфологеми, способи комунікації та трансляції знання, нові технології та понадсучасні засоби (ре)конструювання світу, природного та антропокреативного. Відповідно, змінюються і засоби боротьби проти різного роду проявів тероризму, в тому числі технологічного.

Доречним вбачається відзначити, що заходи й засоби протидії мережевому тероризму розглядаються сучасними дослідниками в чотирьох вимірах:

1. Впровадження практик, які передбачають відмову терористам у доступі до нових технологій через прямі (нормативні) обмеження на розповсюдження певного технологічного обладнання, а також на отримання спеціальних технологій. При цьому міри заборонного характеру навряд чи є реально діючими у більшості випадків, окрім тих, де мова йде про понадсекретні, утаємничені на державному рівні розробки безумовно некомерційного характеру.

2. Практики створення перепон на шляху застосування специфічних технологій. Суто технічні контрзаходи, як-то: глушіння каналів зв'язку або знешкодження терористичних веб-сайтів через вірусні програми мають у XXI столітті достатній обсяг розповсюдження та високий рівень технічного забезпечення. Але «під удар» можуть потрапити цілком законослухняні користувачі інформаційних мереж, оскільки боротьба проти терористів розгортається не в ізолюваному ареалі, а в просторі відкритого суспільства, де

застосування ідентифікаційного коду «Свій – Чужий» є практично неможливим із причини відсутності чітко окресленого «поля бою» та ясно вираженої «лінії фронту».

3. Застосування практик, які передбачають латентну експлуатацію технологічних вразливостей (*technological vulnerabilities*) із метою нанесення терористам поразки у віддаленій перспективі шляхом перетворення тенденції застосування терористичними угрупованнями сучасних мережевих технологій у фактор стратегічної переваги для контртерористичних структур, які мають можливість використовувати приховані технологічні вразливості та недоліки для отримання важливої інформації, що може бути використана у контртерористичній діяльності. Навіть потужні терористичні організації мають у своїй структурі так звані «слабкі ланки», руйнація або ушкодження яких може призвести до деконструкції та навіть ліквідації всієї організації. Найбільш активні ланки, саме з причини екстрафункціональності, частіше інших перетинають ту межу, за якою внутрішня безпека терористичної організації стає практично безсилою. Контртерористичні сили, підтримувані державними структурами, мобілізуючи юридичний і фінансово-економічний потенціал, реалізують розповсюдження на споживацькому ринку комп'ютерів, засобів мобільного зв'язу, інших форматів «розумної техніки», в які (без відома потенціального покупця) вмонтовано пристрої для дистанційного доступу та отримання необхідної інформації. Непомітне для пересічного користувача функціонування подібних пристроїв надає можливість прихованого доступу і контролю з боку спеціальних контртерористичних служб.

4. Практика непротидії полягає у відмові контртерористичних структур протидіяти використанню терористами сучасних інформаційних технологій, концентруючи зусилля на концентрації наявних ресурсів щодо інших вразливих проявах діяльності терористичних

організацій. Подібний варіант може бути вельми продуктивним у тих випадках, коли є підстави очікувати незначний ефект від застосування терористами нових технологій у своїй діяльності, або якщо цей ефект не має реального зв'язку саме з технологічним чинником.

У міжнародних відносинах нового тисячоліття дедалі ширше застосовується концепція апроксимації, сутність якої полягає у спрощенні складних систем і процесів. Цей підхід передбачає та виправдовує орієнтацію на зниження витрат у різних сферах суспільного життя, зокрема, в питаннях глобальної безпеки. Це дає можливість терористичним угрупованням поширюватися в світовому просторі, розповсюджувати та пропагувати власний світогляд, намагаючись, і нерідко досить успішно, домінувати в окремих регіонах планети з амбіціями на ревізію, корегування і навіть контроль процесів світового буття. З огляду на трансформацію філософських ресурсів у глобалізованому й інформатизованому світі постає нагальна необхідність у глибокому, комплексному філософському осмисленні різних вимірів сучасного тероризму, а також у визначенні ролі філософії у формуванні перспективного, конструктивного та ефективного підходу до розуміння напрямів його еволюції. Така потреба зумовлена не лише політичними, економічними, культурними чи соціальними чинниками, але й важливістю перспектив боротьби з тероризмом як із трансісторичним уособленням глобального зла.

3. 2. Філософія й практика боротьби з тероризмом у реаліях глобалізованого світу

У нашу бурхливу, непередбачувану за сценаріями подальшого розвитку епоху, коли руйнуються непохитні десятиліттями ідеологічні постулати, форми світооблаштування та схеми перерозподілу матеріальних і духовних благ, коли істинна культура поступається

квазікультури, насиченій деструктивними симулякрами, коли людина гостро відчуває власну незахищеність перед жорсткими реаліями світу, питання про те, яким буде майбутнє, постає не тільки предметом дослідницької зацікавленості філософів, політологів, соціологів, футурологів і експертів з питань тероризму, але й безумовно нагальною проблемою для кожної перспективно мислячої людини. Без перебільшення можна стверджувати, що проблема протидії тероризму є однією з «вічних» тем соціальної філософії. Кожна історична епоха та унікальність соціокультурного простору надають їй оригінального змісту, по-своєму структуруючи, систематизуючи та ієрархізуючи ті загрози, виклики й вимоги, котрі по-різному, але завжди негативно, впливають на безпековий вимір суспільного життя.

Слід підкреслити, що виникнення й продуктивний розвиток нових філософських підходів до проблем безпеки людського існування зумовлене не лише суперечностями та труднощами локального змісту, але, значно ширше – глибокими трансформаціями суспільного життя. Це також пов'язано зі зміною світоглядних орієнтирів, а також еволюцією інтелектуальних установок і оновленням конгеніальних моделей соціальної взаємодії в контексті сучасних цивілізаційних загроз, викликів і протиріч. Масштабні зміни, що несе з собою нове тисячоліття, потенціюють потужні процеси продукування нових цінносних орієнтирів, що відображують наступність цивілізаційного розвитку. Більшість прогнозів щодо подальшого розвитку людства вже виявили певну неспроможність; деякі предикції характеризують тільки окремі аспекти моделі майбутнього світооблаштування.

В умовах достатньо високої технологічної «озброєності» та інформаційно-комунікативної безмежності (практично), реанімація зруйнованої ідентичності відбувається з ознаками сутнісної девіації, внаслідок чого активізуються збуджувальні

мотиви, котрі невідворотно ведуть до проявів тероризму. Новітні технології докорінно модернізують і модифікують традиційні форми комунікації, формують нові життєві модуси, образи та стилі. І це стає характерною рисою не тільки Заходу, але й Сходу, з його одвічним прагненням до філософського споглядання світових процесів і прагматично-консумативного ставлення до їх результатів і наслідків. В умовах сучасності як ніколи раніше людство починає усвідомлювати, що насилля, агресія та деструктивність стали неодмінними атрибутами буття людини; їхнім «духом» відзначені практично всі сторони життя соціуму. Тероризм, як контрпродуктивне соціально-політичне явище, що раніше здебільшого асоціювався з межами окремих держав, у сучасних умовах перетворився на глобальну загрозу, що становить реальну небезпеку для всіх суб'єктів міжнародних відносин. У даній частині дослідження здійснено спробу окреслити коло основних вимірів предмета філософії сучасного світового тероризму. Подібні виміри є імпліцитно традиційними, оскільки філософія не здатна, залишаючись «сама собою», не поставити питання щодо сутності досліджуваного явища, проігнорувати питання онтології та гносеології, не визначити категоріальний апарат, за допомогою якого подібне дослідження може здійснюватися.

Крім цього, необхідним вбачається визначити коло питань, які потенціюють предметне поле самостійних філософських досліджень. Зрозуміло, що це далеко не повноосяжний діапазон питань, навіть сама постановка завдання розрахована на те, що в подальшому воно може (і повинне) бути переформульованим, уточненим або розширеним. Утім, будь-які відповіді на постійно виникаючі питання щодо тероризму, як деструктивного соціально-політичного явища, мають стимулювати нові продуктивні імпульси в даному дослідницькому ареалі. Головне – виникаючі в наукових середовищах різних країн відповіді,

навіть співпадаючи апріорно (на даний момент), не мають претендувати на роль істини в «останній інстанції».

У реаліях ХХІ століття практично всі держави цивілізованого світу визнають, що тероризм із спорадичного, як правило персонально орієнтованого явища, перетворився в глобальну загрозу, подолати яку світова спільнота, як бачимо, поки ще не спроможна. Сучасні терористичні організації з прогресуючою інтенсивністю мобілізують потужні матеріально-фінансові, організаційно-кадрові, релігійно-пропагандистські й технічно-інформаційні ресурси. Також тероризм ХХІ століття рішуче відмовляється від традиційної схеми «краще якомога більше людей злякаються, ніж загинуть» на користь формули «краще якомога більше людей загинуть, ніж тільки злякаються». Відтак, вирішальною характерною рисою сучасного тероризму є не прагнення порушення суспільного спокою та стабільності, а створення реальної загрози життю та безпеці людей у будь-якому цивілізованому регіоні планети. Тероризм не тільки знаходиться в одному ряду з насиллям, він являє собою особливу, специфічну форму насилля, оскільки нав'язує суспільству однобічне, викривлене, спотворене рішення, прийнятне тільки для малої, злочинної частини суспільства, але не прийнятне для соціуму в цілому. Тероризм – це антигуманізм, конгеніальний наявному стану культури. Сучасні дослідники в галузі соціальної філософії стверджують, що ескалація насилля – це детермінуюча тенденція сучасності. Під крихкою оболонкою цивілізації приховується сліпий інстинкт руйнування, «виплеск» якого може призвести до трагедії будь-якої хвилини. Небезпечно не помічати проявів цієї ненависті, важливо зрозуміти причини ампліфікації простору насилля, досліджуючи його природу, форми вияву та цілі – близькі й далекосяжні.

Вихідним пунктом в даному контексті з необхідністю постає той факт, що світ стрімко втрачає колишню стабільність, його характерними рисами стають

транзиторність, варіабельність і процесуальність. Імпліцитно змінюються просторово-часові параметри політичних, соціокультурних, економічних процесів на всіх рівнях – від локального до глобального. Створені надзусиллями держав, міжнародних організацій і структур громадянського суспільства інститути, начебто антикризові панацеї, протягом незначного часу вже потребують кардинальної трансформації, або власною недосконалістю активізують перехід до принципово інших організацій або структур. Відбувається неупинна ерозія кордонів між внутрішньою та зовнішньою сферами суспільного життя; конфлікти різного ступеню інтенсивності, екстремізм, тероризм стали невід’ємними атрибутами сучасного планетарного буття, карою сучасного людства, свого роду даниною на вівтар нового світооблаштування, страшним фрагментом соціально-політичної картини світу, в якій усе важче розпізнати обриси нового порядку або нового хаосу.

Глобалізація тероризму, його прогресуюча інтернаціоналізація є беззуперечним фактом; політологи, терорологи й конфліктологи наголошують, що сучасний тероризм характеризується прогресивно зростаючою технічною, фінансовою та інформаційною забезпеченістю, а також достатньо високим рівнем організації та координації. Потужні терористичні угруповання співпрацюють із легітимними політичними структурами, нерідко, з державами або окремими інституціями, котрі фінансово підтримують тероризм. Не секрет, що в умовах нового століття переважаюча доля фінансових коштів надходить до терористичних угруповань із арабських нафтодобувних регіонів і економічно розвинених країн Заходу. Багаті мусульманські країни фінансують терористів, котрі діють із метою масованого залякування населення конкретної країни, дестабілізації політичної ситуації та дискредитації владних структур; релігійно-етнічні діаспори в Європі надають фінансову допомогу терористам, керуючись міркуваннями

опосередкованої помсти корінному населенню за явну або уявну дискримінацію.

Терористичні акти, що мають місце в різних регіонах світу, демонструють те, що сучасний тероризм, користуючись підтримкою донорів і спонсорів із різних регіонів світу, здатен не тільки розв'язувати й вести диверсійно-терористичні війни, але й приймати активну участь у масштабних збройних конфліктах. Тероризм у сучасних умовах – це і досить рентабельний бізнес, у якому обертаються мільйони доларів. В умовах катастрофічного безробіття, особливо в слабо розвинених економічно країнах, «генерали» від тероризму розгорнули величезний «ринок праці», на якому займають вакансії не тільки професійні вбивці, але й релігійні фанатики, шахіди, апологети «всесвітнього халіфату», наївні борці «за справедливість», навіть люди, котрі цинічно бажають просто заробити, виконуючи другорядні доручення ватажків терористичних угруповань.

Варто зважати на те, що перша декада ХХІ століття ознаменувалася, серед іншого, стрімким зростанням міграційних потоків, зокрема нелегальної міграції з регіонів, де терористичні організації діють відносно вільно або де знаходять притулок їхні учасники та потенційні неофіти. У зв'язку з цим, за ініціативою Європейського Союзу, були розроблені та впроваджені уніфіковані методи паспортного контролю для ідентифікації осіб, затриманих під час перетину державного кордону. Ці заходи були спрямовані на протидію незаконній міграції та запобігання переміщенню екстремістських груп територією країн Європи, що, в свою чергу, потребувало внесення змін до відповідного законодавства [55].

У своїх теоретичних міркуваннях ми дійшли необхідності обґрунтування того факту, що в сучасних умовах терористичний акт вже не має чіткої персональної спрямованості, він виконує практично єдину – ексцитативну

функцію, тобто приймає яскраво виражену форму пропагандистського, агітаційного або фобогенного послання суспільству. Характеризуючи новизну сьогоденного світу, політологи зазвичай аналізують найбільш помітні явища міжнародного життя, такі як: переформатування відносин між ключовими «гравцями» на полі світової політики – США, Китаєм і Росією; акселерація процесу глобалізації, пошуки пов'язаних із нею проблем і шляхів їх вирішення; системного хаосу, проявом якого є сучасний тероризм, що являє собою трансчасовий контрцивілізаційний феномен. *Тероризм – завжди гаряча страва, котру в будь-яку хвилину пропонує людству пекельна кухня світового зла.*

Як бачимо, однією з головних проблем, на дослідженні яких має зосередитися соціальна філософія, вужче – філософія насилля, ще конкретніше – філософія терористичних проявів, це питання про їхню сутність. Зазвичай, дискурс щодо терористичних проявів узагальнює їх в основному, як явище. Але що приховується за цим явищем, що визначає його зміст? Іншими словами, в чому сутність тероризму? Це одне з тих філософських питань, яке не достатньо рельєфно висвітлюється в дослідженнях філософів, політологів, соціологів, терорознавців. А між тим, не з'ясувавши сутність тероризму, практично неможливо дати коректну оцінку їхнього стану на тому чи іншому етапі розвитку, а також виявити можливі перспективи подальшої еволюції.

Слід зазначити наступне: відсутність у науковому співтоваристві єдиного, науково обґрунтованого підходу до розуміння сутності тероризму, різноманітність, перш за все, технологічно неоднорідних проявів цього суспільно небезпечного феномену суспільного життя, зафіксованого до того ж у національних законодавствах, створює певні труднощі в процесі об'єднання зусиль світової спільноти проти проявів тероризму. Дослідження, що мають призвести до розуміння сутності тероризму, слід вести, по-перше, в

руслі всебічного теоретичного аналізу видів і форм тероризму, визнаних юридично як аккузативні, прояви імпліцитного зла. Також необхідними вбачаються ретельна деталізація терористичних актів, їх статистичний облік, прискіпливий аналіз інформації, як результат – розробка максимально достовірних прогнозів щодо терористичної діяльності, реалізація різномасштабних операцій, спрямованих на протидію тероризму.

Убачається цілком логічним твердження стосовно того, що в достатньо потужному дослідницькому арсеналі сучасної науки найбільш ефективним методом дослідження будь-якого суспільного явища (й тероризм не є виключенням) є системно-комплексний підхід. Із позицій системного підходу аналізуються всі сторони досліджуваного явища, всі його взаємозв'язки з соціальними, політичними, правовими, культурними та іншими конгеніальними явищами, як єдиного цілого з координованим функціонуванням усіх структурних компонентів. Із позицій комплексного міждисциплінарного підходу досліджувані різного масштабу соціальні явища аналізуються крізь призму філософії, різних галузей політології, юриспруденції, геополітики, кримінології, терорології, соціального менеджменту, психології, соціології.

Сучасні вітчизняні дослідники пропонують виходити з тієї обставини, що тероризм необхідно розглядати в якості тріади форм прояву: а) як соціальне явище, б) як окремий злочин і в) як ядро злочинів терористичного характеру. При цьому вбачається за доцільне використання системно-комплексного підходу, як найбільш дієвого методу дослідження полісистемних утворень. Застосування даного методу перш за все обумовлено впевненістю дослідника в тому, що саме використання вказаного методу дослідження дасть можливість розв'язати поставлені наукові завдання для досягнення поставленої дослідницької мети. Окрім цього, наголошує В. Ліпкан, застосування вказаного методу є

природним відображенням комплексного, багатоаспектного явища, котрим безперечно є тероризм [35].

Розглядаючи тероризм у якості полісистемного явища, є підстави трактувати його, зокрема з позицій філософії, як соціально-деструктивний феномен, специфічну форму взаємодії злочинно налаштованої особистості або групи з соціальним оточенням, за якої координуються та узгоджуються вимоги й очікування зацікавлених осіб. Апологети ідеї тероризму мають за мету формування нової реальності, а також іншого, відмінного від існуючого, образу світооблаштування. Процес протистояння тероризму, боротьби з ним, – складний, динамічний, поліаспектний комплекс взаємозв'язків міжнародних і національних структур, об'єднаних завданням нейтралізації як негативних наслідків терористичної діяльності, так і самої спроможності суб'єктів до здійснення терористичного акту. Будучи важливим елементом суспільно-політичного життя, дієвим конструктивним елементом державного механізму, міжнародна система протистояння тероризму покликана вирішувати конкретні стратегічні й тактичні завдання, першочерговими серед яких слід зазначити завдання мегарівня, мезорівня та мікрорівня.

1. Завдання мегарівня:

а) розширення наявного соціального простору для здійснення контртерористичних заходів, із залученням максимально широкого кола суб'єктів соціальної взаємодії та комунікації;

б) формування або вдосконалення міжнародної правової бази для ефективної боротьби з тероризмом, а також підвищення ефективності діяльності відповідних міжнародних структур і органів, що займаються протидією терористичним загрозам.

в) проведення узгодженої політики протидії тероризму шляхом, перш за все, вирішення питання щодо

дипломатичних заходів, націлених на підвищення ефективності антитерористичної діяльності;

г) забезпечення застосування тільки науково обґрунтованих, всебічно проаналізованих методів боротьби з проявами тероризму, оскільки в політиці нерідко діє свого роду аналог закону Грешема – «погані гроші витискають хороші», відтак, конструктивні ідеї нерідко, в силу різних обставин, приносяться в жертву поганим;

г) активізація заходів (інформаційно-пропагандистських, культурно-просвітницьких, організаційно-виховних), спрямованих на протидію експансії деструктивних релігійних культів, ісламізації певних територій, створюючих сприятливе підґрунтя для прогресуючої еволюції тероризму.

2. Завдання мезорівня:

а) створення державної комплексної цільової програми боротьби з тероризмом, яка повинна містити поточні й перспективні завдання, конкретні строки, а також визначати персоніфіковану відповідальність за їх виконання;

б) створення / оптимізація національного нормативного підґрунтя для боротьби з тероризмом, а також удосконалення діяльності органів, які безпосередньо спрямовані на боротьбу з проявами тероризму;

в) підготовка висококваліфікованих, на рівні загальноновизнаних міжнародних стандартів, спеціалістів у сфері контртерористичної діяльності;

г) продукування принципів взаємодії державних органів, які організаційно та функціонально покликані здійснювати боротьбу з тероризмом;

г) чітке, на законодавчому рівні, визначення меж компетенції державних органів, які здійснюють безпосередню боротьбу з тероризмом;

д) забезпечення матеріально-технічної бази підрозділів спеціального призначення державних органів, що здійснюють боротьбу з тероризмом.

3. Завдання мікрорівня:

а) чітко обумовлене, на законодавчому рівні, визначення меж компетенції державних органів локального рівня, котрі за своїм призначенням повинні забезпечувати безпеку громадян, у тому числі відносно діяльності терористичних угруповань (або терористів-одинаків, активність котрих достатньо висока, наприклад, в Ізраїлі);

б) розробка принципів взаємодії державних органів на регіональному рівні, що безпосередньо спрямовані на боротьбу з проявами тероризму;

в) активізація діяльності громадських організацій, які за своєю специфікою працюють у сфері охорони громадського порядку, особливо в тих населених пунктах, де високою є концентрація біженців, адвентивних етно-релігійних спільнот, найманих працівників із інших регіонів світу, тобто спорадично утворених соціальних груп, у середовищі яких, по-перше, можуть на нелегальному стані в режимі «*stand by*» знаходитися підготовлені терористи; по-друге, такого роду середовище є сприятливим простором для діяльності (під виглядом релігійних місіонерів, волонтерів, представників спілок компатріотів тощо) вербувальників нових адептів терористів;

г) посилення заходів додаткової безпеки в прикордонних районах, особливо у випадках появи або загострення проявів іредентизму, форми національного руху, що прагне відокремлення певної території з метою її приєднання до суміжної держави;

г) створення в специфічних регіонах (тих, які межують із зоною бойових дій, а також таких, де високою є концентрація біженців, адвентивних етно-релігійних спільнот, гастарбайтерів тощо) комплексної цільової програми боротьби з тероризмом, яка повинна містити поточні й перспективні завдання, конкретні строки, а також визначати коло задіяних сил та ресурсів, необхідних для того, щоб

здійснювати результативну боротьбу з проявами тероризму в конкретному регіоні.

Як бачимо, всю соціальну діяльність, спрямовану проти терористичних проявів, доцільно узагальнювати під терміном «протидія тероризму», що охоплює весь діапазон такої діяльності. Протидія тероризму в сучасних умовах потребує синергії багатьох держав, а отже, продуктивного міжнародно-правового співробітництва. У контексті теми дослідження слід підкреслити, що сучасна система міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом почала оформлюватися в 80-90-х роках ХХ століття. У свою чергу міжнародно-правове співробітництво держав у сфері протидії тероризму, зокрема щодо екстрадиції терористів та інших дотичних питань, вимагає розроблення та впровадження узгоджених підходів до трактування ключових термінів, таких як «тероризм», «терористичний акт», «терористична діяльність» тощо. На світовому рівні згадана вище система функціонує під егідою ООН та її спеціальних «підрозділів», таких як Міжнародна морська організація, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародна агенція з атомної енергетики. На глобальному рівні укладено значну кількість міжнародних і регіональних конвенцій, домовленостей і угод щодо окремих форм терористичної діяльності, серед яких фінансування терористичних угруповань, «хай джекінг» – захоплення чи знищення повітряних або морських / річкових суден, захоплення заручників тощо.

Слідуючи визначеному підходу, логічно припустити, що перед тим, як ініціювати боротьбу з тероризмом, зацікавлені організації мають усвідомити сам механізм тероризму як асоціальної, девіантної діяльності. Таке розуміння дасть можливість застосовувати результативний інструментарій, який включатиме широкий діапазон юридично-правових, інформаційно-пропагандистських і оперативно-тактичних засобів впливу. В той же час застосування вказаних засобів

об'єктивно потребує законодавчого врегулювання, тому існуюча контрадикція між ригідністю законодавства, що не в змозі врегулювати правовідносини у боротьбі з тероризмом, та динамічністю системи забезпечення прав і свобод людини може бути вирішена тільки шляхом оптимізації системи законодавства.

Ураховуючи вищезазначене, можна говорити про те, що ідентифікація механізмів протидії проявам тероризму є завданням більш складного порядку в порівнянні з експлікацією технологій, які можуть мати «професійний» інтерес для терористських структур. Зasadничим принципом щодо вирішення подібного завдання може слугувати потенційна результативність конкретного механізму протидії проявам тероризму, а також реальний внесок у підвищення результативності антитерористичної діяльності державних структур. Із метою об'єктивної оцінки можливих заходів протидії тероризму зацікавлені державні структури повинні не тільки чітко усвідомлювати можливі ризики, пов'язані з використанням терористами конкретних технологій, але й вірогідні ризики (можливо – бонуси), що виникають внаслідок активації конкретного механізму протидії проявам тероризму. Одночасно з розвитком тероризму розвивається й набуває більш чіткої конкретики нормативно-правова база, котра визначає всі аспекти карної відповідальності за тероризм, що є адекватною реакцією держави на це негативне явище.

Відповідно до міжнародних документів у сфері глобальної безпеки боротьба з сучасним міжнародним тероризмом має концентруватися на конкретних аспектах, серед яких:

1. Національне законодавство, координація і бюджет:

- а) розробка й прийняття нових антитерористичних законів або адаптація існуючого законодавства до оновлених умов світового розвитку при збереженні необхідного балансу

між вимогами безпеки, громадянських і політичних прав громадян;

б) ефективне міждержавне співробітництво правоохоронних органів, спеціальних служб, міжнародних організацій, до завдань яких входить боротьба з тероризмом;

в) виділення фінансових засобів для проведення узгоджених заходів, що моделюють взаємодію в разі терористичної загрози;

г) оптимізація процесу обміну інформацією між національними та міжнародними службами безпеки;

г) надання розвідувальним та правоохоронним органам можливості доступу до інформації про окремих осіб, яка знаходиться у розпорядженні митних і податкових служб.

2. Внутрішня безпека:

а) контроль мережі Інтернет, факсимільного зв'язку, вибіркове прослуховування телефонів;

б) впровадження більш ефективних комп'ютеризованих пошукових систем;

в) оптимізація процедур перевірки під час видачі віз;

г) поглиблення перевірок оточення осіб, котрі прагнуть отримати політичний притулок;

г) посилення захисту ядерних об'єктів;

д) підвищення готовності закладів охорони здоров'я вжити необхідних заходів у разі доступу терористів до зброї масового ураження.

3. Контроль пересування та прикордонний контроль:

а) впровадження заходів, спрямованих на посилення прикордонного контролю;

б) додаток біометричними характеристиками посвідчень особи / паспортів;

в) впровадження системи стовідсоткового сканування багажу в усіх аеропортах;

г) фотографування та цифрова обробка фотографій на пропускних пунктах.

4. Фінансовий контроль (перевірка фінансових контрактів):

а) підсилення контролю над банками й кредитними установами з метою запобігання відмиванню грошей та викриття фактів шахрайства;

б) «заморожування» банківських рахунків у випадку, коли є підозра того, що вони пов'язані з фінансуванням будь-яких складових терористичної діяльності;

в) створення або сприяння більшій ефективності підрозділів і структур податкової служби.

5. Міжнародне співробітництво:

а) створення спеціалізованого підрозділу по боротьбі з міжнародним тероризмом, яке би об'єднувало фахівців різних держав;

б) проведення узгодженої політики стримування тероризму, шляхом, у першу чергу, вирішення питання, які дипломатичні акції можуть оптимізувати антитерористичну діяльність?;

в) розробка механізму введення економічного ембарго відносно держав-спонсорів тероризму;

г) посилення міжнародного співробітництва, наприклад, в рамках дії Європейського агентства з видачі ордерів на арешт або прискореної екстрадиції;

г) інтеграція норм міжнародних договорів у практичну сферу протидії тероризму в просторі функціонування відповідних актів внутрішнього законодавства;

д) укладення та імплементація конвенцій ООН, спрямованих на боротьбу з тероризмом;

е) обмін інформацією між службами безпеки на міжнародному рівні;

є) сприяння соціально-економічному прогресу країн, що розвиваються.

Реалістичний підхід до розробки ефективної антитерористичної стратегії обумовлює необхідність

дотримання певного комплексу умов, ключовими серед яких слід визнати:

1) превентивність контртерористичних заходів, їх послідовність і динамічність;

2) когерентність і взаємовідповідність антитерористичних заходів і ресурсів для їх реалізації;

3) диференціювання завдань і контенту контртерористичних заходів відповідно до можливих режимів проведення – ординарного, надзвичайного та критичного (в умовах військових дій);

4) актуальність розробки й відпрацювання проблемних ситуацій, таких як застосування летальної зброї та припустимі межі такого застосування, критичні точки обмеження прав і свобод громадян країни та забезпечення їхньої безпеки, координація функцій державних інституцій – як цивільних, так і військових тощо;

5) необхідність дотримання принципу максимально широкої варіативності, відповідно до якого має бути сформованим достатньо широкий діапазон моделей антитерористичної діяльності, в межах яких мають вирішуватися завдання щодо превенції терористичних дій, адекватного реагування на них, а також соціальної фасілітації наслідків терористичних актів.;

6) реалізацію контролю та нагляду за ступенем адекватності й законності антитерористичних операцій, зокрема, застосування практики використання контрзаручників;

7) необхідність застосування практики можливих поступок терористам, враховуючи припустимі межі, етичне «забарвлення» та юридичну обґрунтованість подібних поступок;

8) взаємовідповідальність і когерентність наддержавних утворень, окремих держав, регіонів і спеціальних структур у контексті розробки ефективної антитерористичної стратегії та послідовного її виконання.

Слід зауважити, що країни пострадянського простору також не уникнули епідемії тероризму, що охопила практично всі держави світу. На благодатному ґрунті колишнього СРСР на територіях новоутворених суверенних держав почали активізуватися кримінальні організації, котрі за характером дій проявляли себе суто терористичними. Збройні конфлікти в Азербайджані, Armenії, Грузії, Киргизії, Таджикистані, а починаючи з 2014 року і в Україні, – це прояви спроб досягнення шляхом насилля власних цілей, як правило – політичних. Політика української держави в сфері протидії тероризму визначає основні напрями діяльності держави й громадянського суспільства щодо запобігання проявам тероризму на українській території, побудови / впорядкування системи протидії тероризму, виявлення та знешкодження терористів, а також ліквідації наслідків терористичних актів. Стратегічна мета державної політики в даному аспекті полягає в запобіганні терористичним проявам на території нашої країни. Державна стратегія протидії тероризму має на меті унеможливлення / мінімізацію загрози тероризму, терористичної діяльності та запобігання появі осередків терористів на території України [8].

Антитерористична операція офіційно розпочалася з моменту набрання чинності Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року № 405/2014. Українське законодавство, а саме стаття 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», містить наступне визначення: «антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків

терористичної діяльності» [18, ст. 1]. При цьому, цією ж нормою визначено, що «тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [18, ст. 1].

Слід зазначити, що протидія тероризму в його сучасному розумінні як руйнівному соціально-політичному явищу в Україні розпочалася ще з моменту утворення УРСР. У Кримінальному кодексі УРСР, ухваленому в 1927 році, вперше було здійснено юридичне визначення та кваліфікацію злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю. Слід підкреслити, що на всіх етапах антитерористичної боротьби в Україні в якості основного правового інструментарію було застосовано саме правову кваліфікацію терористичної діяльності, як специфічної форми кримінально караних діянь. Стаття 54 КК УРСР встановлювала відповідальність за вчинення терористичних актів, спрямованих проти представників радянської влади, діячів революційних робітничо-селянських організацій, також участь у виконанні таких актів, навіть якщо конкретний виконавець теракту не належав до контрреволюційної організації. Окрім того, стаття 54 Кримінального кодексу УРСР передбачала кримінальну відповідальність за приховування терористів, сприяння їм, навіть якщо це не було пов'язано з безпосереднім здійсненням теракту або відбувалося за відсутності знання про їхні остаточні наміри, а також за ненадання інформації про достовірно відомі майбутні чи вже скоєні злочини. Натомість стаття 258 Кримінального кодексу України, чинного з 5 квітня 2001 року, встановлює кримінальну відповідальність за вчинення терористичного акту, детально визначає його зміст, а також передбачає покарання за

створення, керівництво чи участь у терористичній групі або організації. Згідно з цією статтею, особа (за винятком організатора або керівника), яка добровільно поінформувала правоохоронні органи про підготовку теракту, сприяла припиненню діяльності терористичного угруповання або викриттю злочинів, пов'язаних з його існуванням, і якщо в її діях відсутні ознаки іншого злочину, може бути звільнена від кримінальної відповідальності [27].

Також важливим кроком на шляху удосконалення вітчизняного антитерористичного законодавства стало введення у 2006 році чотирьох статей, а саме – 258¹ «Втягнення у вчинення терористичного акту», 258² «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», 258³ «Створення терористичної групи чи терористичної організації», 258⁴ «Сприяння вчиненню терористичного акту». Слід вказати, що ці статті не мали аналогів у попередніх Кримінальних кодексах. У 2010 році у Кримінальному кодексі України додатково було введено статтю 258⁵ «Фінансування тероризму». А в 2023 році, в період широкомасштабного вторгнення росії на територію України, було введено статтю 258⁶ «Перетинання державного кордону України з терористичною метою». Суспільно небезпечні дії, передбачені зазначеними статтями, по суті є кримінальними правопорушеннями, котрі створюють умови, що сприяють здійсненню терористичних злочинів. Інакше кажучи, вони формують підґрунтя, що полегшує вчинення терористичних актів. Окреме їх вчинення не сприяє досягненню терористичних цілей, а може лише сприяти реалізації спланованого терористичного акту [27].

У контексті інформаційного забезпечення антитерористичної діяльності необхідним вбачається забезпечення:

- а) моніторингу потенційних загроз із боку терористів;
- б) узгодження міжнародних, внутрішньодержавних і відомчих підходів стосовно накопичення, аналізу та систематизації даних щодо потенціальних / актуальних дій

терористів; в) створення єдиної інформаційної бази даних, які би відображували ресурсне забезпечення, склад і характер терористичних угруповань, містили змістовні досьє на ватажків терористів (мотивація, зв'язки, регіони перебування, пункти й методи рекрутингу «неофітів» тощо); г) налагодження швидкого, безпечного та своєчасного інформаційного обміну між спецслужбами держав, які мають відповідні ресурси та реальний досвід боротьби з тероризмом; ґ) науково забезпечена розробка методики проведення антитерористичних операцій з урахуванням психологічних, технологічних, оперативно-тактичних нюансів, обумовлених важкопрогнозованим характером дій терористів; д) накопичення світового досвіду антитерористичної діяльності з метою його узагальнення, систематизації, аналізу та застосування в розробці перспективних контртерористичних заходів.

Доречно відзначити, що терористична істерія, ампліфікована, понад усякої розумної міри, деякими засобами масової інформації, «грає на руку» терористам, популяризує їхні дії, провокує прогресуючу терорівіктимофобію – панічний масовий страх стати жертвою терористичного акту. Саме тому сучасним вітчизняним дослідникам більш продуктивними вбачаються не стільки демагогічні заклики до розбудови демократії, а насправді моделі циклічного хаосу, запропонованого США, скільки забезпечення цілісності державного механізму, важливою складовою якого є засоби масової інформації. Межа між цензурою та демократією вельми хитка, яскравим підтвердженням цього слугують події, що мали місце в США, котрі запровадили цензуру в американських ЗМІ з приводу проведення антитерористичних операцій [31].

Збройна агресія російської федерації проти України стала тривалим фактором, що суттєво вплинув на політичну, економічну, військову та соціальну ситуацію в країні. Росія реалізувала проти України стратегію так званої «гібридної

війни», перші ознаки якої проявилися ще під час анексії Криму навесні 2014 року, а згодом посилилися в результаті повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Є всі підстави стверджувати, «... що для росії однією з головних цілей є збереження світової гегемонії, оскільки для підтримання статусу наддержави необхідна політика неупинного руху з опорою на силу. Російська Федерація намагається реверсувати міжнародні відносини в ареал принципів силової політики, однак в умовах прогресуючої глобалізації відновити архітектуру світоустрою часів холодної війни практично нереально. Сплундровані агресивними діями росії принципи міжнародного права поступаються позиціями міксованим, гібридним, а відтак – втрачаючим ефективність нормам міжнародної взаємодії, як наслідок – гібридна війна приходить на зміну холодній війні як нова форма глобального протистояння» [21, с. 37].

Ураховуючи вітчизняні реалії 2014-2026 років, надзвичайно важливим вбачається виявлення центрів терористичної активності не тільки всередині країни, але й у сусідніх державах, зокрема, в російській федерації. Безсумнівно, що подібні центри представляють загрозу не тільки безпеці України, її політичним і економічним інтересам, але й безпеці інших країн, не згодних із концепцією «Русского мира» та імперськими геополітичними інтенціями кремлівських керівників. Інспіровані ідеологічними доктринами на кшталт «Всесвітнього халіфату» або так званого «Русского мира», терористи намагаються реалізувати свої злочинні цілі не беручи до уваги те, що жертвами теракту ймовірно будуть і епігони «Всесвітнього халіфату» й адепти «Русского мира», але терористи, як зазначалося вище, мислять переважно прагматично-утилітарно – безвинно загиблі (а хто з жертв теракту є винним і в чому?) розглядаються тільки як засіб, як чинник яскравого суспільного трилінгу, шокуючи

фрагменти якого мільйонними копіями розійдуться мережею Інтернет.

У своїх філософських візіях ми виходимо з необхідності утвердження того факту, що неможливо адекватно оцінити ступінь терористичної загрози й вибрати максимально результативну стратегію антитерористичних проявів із метою мінімізації їх деструктивних наслідків. Дослідження тероризму й терористів *«in vivo»* («в житті») має безумовне значення, зокрема, для аналізу й оцінки стану реальної терористичної загрози, вирішення конкретних проблем, виникаючих за умов виникнення терористичної загрози, вибору найбільш ефективної тактики щодо перемовин із терористами. Подібні дослідження, при всій їх антиципативності, експліцитно дадуть можливість розібратися з причинами та наслідками будь-якої соціально-аномальної діяльності, критичним виявом якої є тероризм, а також відповісти на численні питання щодо перспектив і наслідків боротьби цивілізованого людства проти світового зла. Маємо підстави стверджувати, що «суспільно-корисна» філософія повинна мати основним питанням філософії питання щодо методології й виховання культури, на підставі яких наслідки людської поведінки стають прогнозованими. Якщо основне питання в світоглядній системі поставлено іншим чином і пропагується в суспільстві в якості ключового відносно сенсу життя – це перешкоджає передбачуваності наслідків управлінських рішень у суспільстві. Таке суспільство не здатне до самовизначення цілей власного розвитку, досягнення власних обраних цілей, аналізу подій, які трапляються, що є принципово необхідним для корегування управління. Внаслідок цього воно втрачає здатність до самоуправління й стає знаряддям у чужих руках.

Аналіз антитерористичного законодавства країн світу демонструє певну подібність дефініцій тероризму. Наприклад, держдепартамент США, розробляючи щорічні доповіді щодо тероризму, спирається на визначення поняття

«тероризм», сформульоване ЦРУ ще у 80-ті роки ХХ століття, відповідно до якого «тероризм – це загроза застосування або застосування насилля в політичних цілях окремими особами або групами осіб, які діють за або проти існуючого в даній країні уряду, коли такі дії спрямовані на те, щоб завдати удару або залякати більш чисельну групу, ніж безпосередня жертва, відносно котрої застосовується насилля» [141].

За умов прогресуючого розмаїття та методичної неповторюваності проявів тероризму, їхньої непередбачуваності й складності етіологізації, у фокусі міжнародної уваги на початку ХХІ століття залишається той політично-ідеологічний формат тероризму, патерном якого стали теракти 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку. Відтоді тероризм розглядається переважно як глобальне (транснаціональне) дисгеніальне, антисистемне мережеве явище релігійно-ідеологічного спрямування. Чому антисистемне? Рівноважна система «не знає» ані минулого, ані майбутнього; в її межах немає причин і немає наслідків. У реальності життя рухається від минулого до майбутнього, причини завжди генерують наслідки та неодмінно відрізняються одна від другої, що дає можливість диференціювати їх, вибудовуючи причинно-наслідкові зв'язки. Тобто, причина несиметрична наслідку, між першою та другим є певний часовий інтервал, причина й наслідок не «накладаються» один на одного, вони не можуть розташовуватися в єдиному хронотопі. Інтерференція причини та наслідку супроводжується потужним виплеском енергії, в даному контексті – чим вагоміша причина, що спричинила суспільну напругу, тим більш серйозним є наслідок, тим важчим (або неможливим) буде повернення суспільства до *status quo* – до ситуації, що генерувала конкретну причину.

Ще свіжим у пам'яті людства є стрім з Нью-Йорка 11 вересня 2001 року: батальне полотно жаху й безумства, розпачу та паніки, болю й страждань. За даними агенції

Reuters у цей день 19 бойовиків «Аль-Каїди» захопили чотири авіалайнери: два було спрямовано в башти-близнюки Всесвітнього торговельного центра в Нью-Йорку, ще один літак було націлено в будівлю Пентагона, метою четвертого літака був Капітолій, але екіпаж і пасажери завадили терористам, повітряне судно впало в штаті Пенсильванія, в безлюдній місцині. Усю провину за теракт американська адміністрація поклала на організацію «Аль-Каїда», котру очолював Усама бен Ладен. При цьому керівництво Федерального бюро розслідування заявило, що мають беззаперечні докази безпосередньої причетності «Аль-Каїди» до трагічних подій у Нью-Йорку. Утім, сам «терорист № 1» 16 вересня 2001 року зробив заяву в ефірі катарського телеканалу «Аль-Джазіра» щодо своєї непричетності до Нью-Йоркського теракту. У листопаді того ж року в афганському Джелалабаді американські військовослужбовці знайшли речові докази, зокрема, аудіозаписи, що довели активну участь Усами бен Ладена в підготовці Нью-Йоркського теракту, як мінімум – він знав про його підготовку. Теракт в Нью-Йорку 11 вересня 2001 року став без перебільшення цивілізаційною катастрофою, жахливий акт забрав життя 2977 людей, ще 24 зникли безвісти [175].

Реакція Сполучених штатів Америки на теракт 11 вересня 2001 року, за твердженням засновника Сінгапуру Лі Куан Ю, «... стала підтвердженням могутності країни. Тоді пережитий шок змінив ставлення та підхід до шляхів вирішення проблеми терористичної загрози по відношенню до американського суспільства. Вашингтон не зволікав із застосуванням своєї потужності задля зміни правил гри, для того щоб вистежити та знищити терористів і тих, хто надав їм підтримку» [34, с. 49].

Показовою є промова Жака Дерріда з нагоди вручення йому премії Адорно у Франкфурті 22 вересня 2000 року. Зокрема, він сказав: «Ніколи ще задача мислити Європу по-новому не була більш наполегливою. Необхідною є твереза,

недріманна, деконструктивна критика, уважна до того, що через... політичну риторику, владу мас-медіа й телетехнологій, спонтанних і організованих проявів суспільної думки нерозривно поєднує політику з метафізикою, з капіталістичними спекуляціями, з викривленнями релігійного та національного почуття. За межами Європи, але також і в самій Європі. На всіх її кордонах. Я за необхідності промовляю це занадто поспіхом, але стверджую напевно: на всіх її кордонах. Абсолютне співчуття жертвам 11 вересня не заважає мені сказати: я не вірю в будь-чию політичну невинність перед обличчям цього злочину. І якщо моє співчуття до невинних жертв не має меж, то в силу того, що воно не обмежується тими, хто загинув 11 вересня в Нью-Йорку. Таким є моє тлумачення того, що з вчорашнього дня, за висловом Білого Будинку, називається «безмежним правосуддям»: не знімати з себе провину за власні помилки навіть в той момент, коли за них платять жахливу, непропорційно високу ціну» [84, с. 27].

Перша декада ХХІ століття довела, що безумовною ознакою екстремального стану сучасного суспільства є смислова індиферентність ключових світоглядних моральних орієнтирів, зокрема, уявлень про справедливість, безпеку й всезагальну гармонію, внаслідок чого встановлюється стабільний стан невизначеності суспільного цілепокладання. Терористичні акти в різних частинах світу супроводжуються численними людськими жертвами, призводять до фундаментальної руйнації матеріальних і духовних цінностей, потенціюють процеси ескалації ворожнечі між державами, соціальними групами, етносами, конфесійними спільнотами. Теракти провокують ненависть і недовіру в регіональному або глобальному масштабі, дії терористів стають насиллям заради насилля, сіють смерть заради смерті, руйнують масову свідомість, генерують есхатологічні ноти в какофонії постмодерного світу. В масовій уяві укорінюється думка стосовно того, що перемогти тероризм взагалі

неможливо, його можна тільки стримувати, світова спільнота усвідомлює: небезпечно заганяти в «глухий кут» будь-яку групу – політичну, етнічну, релігійну – задля благополуччя, почасти, удаваного, примарного або ефемерного, іншої групи – це невідворотно спровокує деструктивні контрдії.

Як вже було зазначено вище, сучасність імпліцитно змінює ритм: ущільнюється темпоральність, генералізується соціальна тривожність, підсилюється турбулентність соціальних стресів, ампліфікуються комплекси несправедливості, витісняючи через пори суспільних організмів «грона гніву». Боротьба з тероризмом – це протистояння добра та зла, контрадикція метаморфоз життя й смерті, кульмінація конфлікту хаоса та логоса, це пафос дисгеніальності буттєвих сенсів «Нас» та «Їх» у просторі кошмарного «кафкіанського світу», що переносить людину в її жахливі сновидіння. Сучасний терорист прагне нової реальності, точніше, гіперреальності, він воліє заповнити насиллям політичний вакуум, терорист впевнений у тому, що саме він володіє остаточною, абсолютною істиною, в боротьбі за яку власне життя та життя інших людей не мають ніякої цінності.

У травні 2003 року від терактів здригнулися Філіппіни – стався вибух у залі очікування аеропорту, постраждало 145 осіб, 21 людина загинула. Теракт здійснено представниками організації «Ісламський фронт звільнення моро», що позиціонує себе як поборника прав народу моро – релігійної меншини, представники якої мешкають в південно-західній частині острова Мінданао та на архіпелазі Сулу. У широкому розумінні «моро» (маврами називали мусульман у Середньовічній Іспанії) – це самоназва філіппінських мусульман. Слід зауважити, що уряд Філіппін робить певні кроки щодо деескалації конфлікту, котрий має стійкий етнічно-релігійний характер. Із метою забезпечення миру в регіоні Мінданао адміністрація Президента Бенігно Акіно III «... визначила в якості першочергової задачу врегулювання

конфлікту на основі мирних перемовин з Ісламським фронтом звільнення моро (ІФЗМ) та діалогу з Національним демократичним фронтом Філіппін / Новою народною армією (НДФФ / ННА) та зобов'язалася вкладати кошти в соціальні програми, які передбачали облік таких, що змінюються, потреб та покликані ліквідувати корінні причини конфлікту. Керуючись своєю рамковою програмою забезпечення миру й розвитку «Pauapa at masaganang pamaayan» («Міжобщинний мир та розквіт») (PAMANA), адміністрація має на меті скорочення масштабів злиденності в конфліктних районах на основі розвитку місцевої інфраструктури, надання соціальних послуг, удосконалення державного управління й нарощування потенціалу на рівні місцевих спільнот» [143].

2005 рік було відзначено спалахом тероризму з боку радикальних ісламістів: 7 червня в Лондоні внаслідок дій терористів-смертників пролунали чотири вибухи, котрими було знищено три потяги метрополітена та один автобус. Жертвами терактів стали 52 особи, поранення отримали більше, ніж 700 лондонців та іноземців. Загинули й чотири терористів, причому всі вони були громадянами Об'єднаного Королівства. Інформаційні агенції відзначали той факт, що теракт у Лондоні 7 червня 2005 року став першим терактом, здійсненим терористами-смертниками в Західній Європі. 21 липня в Лондоні було здійснено спробу терористичного акту в міському транспорті – в метро і в автобусі: вибухові пристрої не спрацювали, обійшлося без жертв. Після теракту один із ісламістських сайтів повідомив, що відповідальність бере на себе «Таємна організація «Аль-Каїди» в Європі», котра раніше ніяким чином про себе не заявляла. Утім, інформагенції повідомили про вірогідність причетності до подій у Лондоні мусульманських радикалів, які таким чином реагують на боротьбу Великобританії з міжнародним тероризмом, зокрема в Афганістані та Іраку [142].

Реакція британців була доволі гострою – ненависть до конкретних терористів переросла у відверто негативне ставлення до всього, пов'язаного з ісламом. У чотирьох містах Великої Британії – Бельведері, Біркенхеді, Лідсі й Телфорді – запалали мечеті; поліція фіксувала численні випадки нападів на мусульман на вулицях британських міст, мусульманські організації почали отримувати листи з погрозами та звинуваченнями. Градус ісламофобії досяг критичної межі; в спалахах терактів крихка споруда мультикультуралізму показала всі свої тріщини, конструктивні недоліки, псевдофункціональні архітектурні деталі. Теракти зруйнували усталені в суспільстві уяви британців щодо мусульман-іммігрантів; з'ясувалося, що терористи жили у Великій Британії на законних підставах, отримали освіту в британських навчальних закладах, вони не були представниками «соціального дна», а навпаки за рівнем освіти, майновим цензом і соціальним статусом були типовими представниками «*middle class*» – середнього класу [106].

Як можна бачити, вибухи у Лондоні докорінно змінили вектор іммігрантської політики Великої Британії: фокус уваги змістився на створення результативної політики безпеки, на превентивні заходи, спрямовані на контроль за діяльністю радикально орієнтованих центрів молодих мусульман, на ліквідацію вогнищ тероризму. До терактів 2005 року британці почувалися більш захищеними, ніж інші європейці, незважаючи на те, що політика мультикультуралізму, на яку покладалися великі сподівання в контексті міжцивілізаційної взаємодії. Реальністю стали протиріччя між активною меншістю та консервативною більшістю всередині соціальної групи на локальному, регіональному чи глобальному рівнях; як наслідок визрівають локуси тліючої напруженості, що виявляє себе на рівні прихованого або відкритого конфлікту в його радикальній формі – у вигляді терористичного акту, що несе

в собі ідею «помсти за несправедливість». Слід зазначити, що вплив цивілізаційних відмінностей на розширення діапазону терогенних чинників досі залишається недостатньо дослідженим. Відтак, звернення до цивілізаційного підґрунтя в процесі вивчення етнополітичних, релігійних і культурних чинників терористичної діяльності відкриває нові можливості для подальшого осмислення питань у галузі філософського, політологічного, соціологічного знання.

У широкому розумінні конструкція суспільної свідомості визначає терористичний акт як насильницьку дію: теракт імпліцитно відповідає засадничому критерію дефініції насилля, як історично усталеного засобу примусу; в метафоричному контексті йдеться про боротьбу Добра зі Злом від імені історії, при цьому мова йде про право всіх народів світу на безпечне життя. І терористи, і борці з тероризмом апелюють до Бога, проте, як бачиться, звернення до Творця більш перешкоджають, ніж сприяють розв'язанню гострих контрадикцій між Культурним Прогресом і Світовим Злом. Сучасний міжнародний тероризм – це, в певному розумінні, гостро негативний рефлекс, виверження злобного відчаю різного ступеню структурованості груп: політичних, національно-етнічних, релігійних, на процес відчуження представників цих груп у контексті тотальної глобалізації світу, котра обумовлює жорсткі форми однозначного вибору. Глобалізація надає прискорення всім процесам соціальної дійсності, заявляючи про себе необхідністю відмови від «застарілих» ціннісних орієнтирів і пошуку нової аксіомічної шкали, враховуючи безумовний вплив на неї процесів, обумовлених дією ментального коду «Свій – Чужий».

У 2006 році (з 23 по 29 липня) в місті Дурбан, Південно-Африканська Республіка, відбувся XVI Всесвітній соціологічний конгрес міжнародної асоціації соціологів «Якість соціального буття в умовах глобалізації», на якому, зокрема, розглядалися сучасні тенденції дослідження

тероризму. В ході конференції сучасний англійський соціолог Дж. Уррі наголосив на нестійкому, креативному та майже некерованому характері глобалізації. Запроваджений ним принцип складності (*complexity*) доволі ефективно змальовує динаміку різного роду інститутів сучасного суспільства, що постійно проходить у своєму розвитку пункти біфуркації, котрі нерідко потенціюють радикальні зміни курсу подальшого руху. Глибина перспективного передбачення та планування цілком природно мінімізується: сучасний світ – це світ невизначеності та непередбачуваності, в ньому «виживають» ті соціальні інститути, в яких максимально мобілізується потенціал адаптивності й динамічного розвитку. При цьому складність, невизначеність і непередбачуваність не є чинниками фрустрації суспільства, навпаки, окремі індивіди та соціальні групи «навчаються» любити відсутність стабільності, вони живуть у нестабільності як у безумовно природному середовищі існування [167].

Особливу увагу сучасні дослідники приділяють проблемі розширення таргетивного поля терористів: якщо в минулому вони намагалися, в основному, застосовувати насилля проти «знакових» фігур – політичних діячів, високого рангу представників владних структур, як символів утисків і несправедливості, то в ХХІ столітті метою терористів є суспільний резонанс, масова реакція, страх якомога більшої кількості людей. Саме тому, підкреслено в матеріалах XVI Всесвітнього соціологічного конгресу міжнародної асоціації соціологів «Якість соціального буття в умовах глобалізації», терористи свідомо використовують дітей в якості об'єктів насилля. Відтак, проблема дітей, як мішеней терористичних атак набула неабиякої актуальності в світі, зважаючи на те, що за наявними даними «Аль-Каїда» активно розробляє саме такі сценарії. Американські дослідники І. Редленер і Д. Берман наголошують на тому, що випадки, в яких терористи обирають своїми жертвами дітей, потребують

прискіпливої уваги, а також принципово нових стратегій готовності та рівнів реагування. З позиції готовності й реагування мають бути розроблені такі тактичні заходи, в контексті яких враховуються особливі потреби дітей та специфіка тих місць, де діти можуть бути локалізовані. Дослідники наполягають на створенні таких законів, за якими переслідування терористів, «націлених» на дітей, має відбуватися більш суворо, ніж тих терористів, дії яких спрямовані на, приміром, військові чи технічні об'єкти, інфраструктуру тощо. З точки зору фізичного або психічного лікування, методи спілкування з дітьми-жертвами теракту, мають бути особливими й відрізнятися від методів роботи з дітьми, які постраждали в результаті теракту як випадкові жертви [71].

Убачаємо необхідним підкреслити, що етнічні та релігійні протиріччя історично провокують конфліктне протистояння в багатьох регіонах планети, зокрема в Азійсько-Тихоокеанському. Південь Таїланда вже кілька століть являє собою арену гострого протистояння етнорелігійного характеру. Трохи історії: приблизно в XIII столітті на Малаккському півострові виник малайський султанат Паттані, до складу якого увійшли території трьох сучасних провінцій Таїланду – Наратхіват, Паттані, Яла, населених переважно мусульманами-сунітами. Наприкінці XVI – на початку XVII століть султанат Паттані досяг неабиякої могутності, що дозволяло йому вести війни з Сіамським королівством. Утім, у 1785 році велика частина султанату – провінції Наратхіват, Паттані та Яла – була захоплена та увійшла до складу Сіама (Таїланду); в 1909 році Британія визнала цей факт, у цьому ж році англо-сіамський договір зафіксував сучасні кордони між Таїландом і Малайзією. У 30-х роках XX століття в Таїланді почався процес так званої «таїзації», спрямований на «уніформеність» соціального та культурного життя, на створення єдиної тайської ідентичності, при цьому мусульманські меншини на

півдні країни активізувалися в напрямі збереження власної культурної та релігійної унікальності в межах автономного утворення. Протистояння на півдні Таїланду – між державою і сепаратистськими структурами – загострюється внаслідок активної діяльності таких організацій як «Ісламський рух моджахедів Паттані», «Національний революційний фронт», «Ісламський фронт визволення Паттані», «Об'єднана організація визволення Паттані», «Об'єднаний фронт моджахедів Паттані Джеммаа Ісламія». Основна мета вказаних угруповань полягає в дестабілізації політичної ситуації на півдні Таїланду шляхом створення атмосфери тотального жаху через терористичні акти [144].

У 2007 році сепаратисти провели масштабну акцію, по суті терористичний акт, одночасно в чотирьох тайських провінціях: Наративат, Паттані, Сонгла і Яла. Мішенями атак терористів стали житлові квартали, бізнес-центри та промислові підприємства, власниками яких були буддисти або етнічні китайці; одночасні вибухи було спрямовано на комерційні установи, готелі й навіть школи. При цьому голова тайського уряду, керівник хунти Сонті Буньяранглін, міністр внутрішніх справ Арі Вонгсерай заявили, що їм було відомо про наміри терористів, але запобігти атакам можливості не було. Зокрема, в Наративаті було спалено школи і мечеті, одна людина загинула, 10 поранено. У провінції Яла вибухнуло 10 бомб, поранення отримали 23 особи. У провінції Паттані вибухами було пошкоджено електростанцію, внаслідок чого діяльність адміністративного центра було паралізовано [144].

Є підстави погодитися з думкою Лі Куан Ю стосовно того, що «Ісламський тероризм веде початок не від ізраїльсько-палестинського конфлікту. Мусульмани, передусім на Близькому Сході, щиро вірять у те, що настав їхній час і що Захід їх надто довго пригнічував. Оскільки панарабському націоналізму не вдалося об'єднати мусульманський світ у 1950-ті роки, ісламський запал став

альтернативною об'єднавчою силою. Войовничий іслам живиться атмосферою нестабільності й відчуження, котру спричиняє глобалізація серед менш успішних людей. А оскільки глобалізація здебільшого викликана та здійснюється США, войовничий іслам вважає загрозою ісламу саме Америку та американців. А той факт, що Америка стабільно підтримує Ізраїль, тільки посилює це відчуття загрози. Проте проблема тероризму не зникне, навіть якщо ситуація на Близькому Сході буде врегульована» [34, с. 96].

Реалістичний підхід до аналізу багаторічного арабо-ізраїльського протистояння дозволяє впевнено стверджувати, що своїм сенсом цей конфлікт має не релігійну ворожнечу іудеїв і мусульман, але очевидними є різноспрямовані інтенції збудувати незалежну арабську Палестину з одного боку та не допустить цього – з іншого. Релігійний чинник вочевидь має другорядне значення, він набуває обрисів ідеологічної зброї, в той час як дійсний *casus belli* – це політична боротьба за створення самостійної поліетнічної держави. Релігійний фундаменталізм, що базується на традиційному ісламському вченні, є ідеологією війни, її таргетивним підґрунтям, ментальною експлікацією аподиктичної релігійної єдності всіх мусульман, за умов якої політика відходить на другий план. Відтак, країни, населення яких переважно складають мусульмани – Індонезія, Малайзія, Турція – не можна розглядати як соціально-політичні та етнічно-релігійні простори генерування терористичних мотивів і екстремістських дій. Ці країни, в яких іслам імпліцитно домінує, фактично є країнами національними, а по суті світськими, демонструють певну емансипацію від етнічного й релігійного екстремізму; при цьому тероризм у якості каталізатора процесу «відновлення справедливості» втрачає світоглядне підґрунтя й функціональне значення. У той же час на політичній карті планети є держави з дуже незначною долею мусульманського населення, але в межах яких існують і функціонують із різним ступенем активності

етнічні спільноти – ірландці у Великобританії, баски в Іспанії, корсиканці у Франції, які не прагнуть інтегруватися в національний простір країни.

Як було зазначено вище, тероризм – це насилля, здійснюване мотивованою групою індивідів відносно держави або її персоналізованих символів, як політичного суб'єкта, шляхом насилля чи загрози насилля стосовно політичних, громадських або релігійних діячів, а також пересічних осіб. Тероризм – це форма політичної реляції, вірніше ультиматуму, що висувають терористи та їхні апологети цивілізованому світові, при чому боротьба з проявами тероризму співпадає в духовному та політичному вимірах із питанням стосовно альтернативних сценаріїв глобалізації та впливу її на подальший розвиток цивілізації. Для того, щоб виграти війну (або хоча б окремі битви) з терористами, необхідно «інверсувати» їхній позитивний імідж у певних спільнотах, зокрема мусульманських, треба повертати кредит довіри, котрої дещо позбувся західний світ із його політичною, культурною, економічною експансією. Як бачимо, народи й держави підійшли до певної демаркаційної лінії, до таких форматів їхньої взаємодії, коли міжнародні відносини набувають якісно нових обрисів, коли століттями конфліктуюче людство шукає нові формати асоціації.

Перша декада ХХІ століття стала періодом розширення діапазону традиційних форм і методів терористичної діяльності: начебто, все як і сто років тому – вибухівка, куля, вогонь; але значної трансформації зазнало таргетивне коло терористів: метою терактів стало не знищення одиничних знакових, символічних постатей, котрі начебто уособлюють собою реальну або уявну несправедливість. Понадзавданням терористів є генерування «страху перед страхом», коли всі мирні люди стають потенційними жертвами, а питання актуалізації жертвовності вирішується «тими, хто виживає», навіть якщо вони гинуть. Згущення атмосфери страху підвищує градієнт негативних тенденцій у суспільстві,

загострює форми взаємовідносин у глобальному соціумі, екстремумами якого є консенсус і конфлікт, активує латентні терогенні пункти в суспільно-політичному просторі планети. Концепції «перетворення дійсності», що використовують натхненники та ідеологи тероризму, етіологічно впливають на політичні події в різних регіонах світу та за умов ситуативної релевантності шукають (і знаходять) вихід у практику. Як бачиться, перша декада нового століття продемонструвала новий виток зростання конфліктогенного потенціалу тероризму, коли різні регіони світу вкрилися зонами й вогнищами активності різноманітних за своєю спрямованістю та цілепокладаннями терористичних центрів, угруповань і організацій.

8 жовтня 2009 року терорист-смертник, керуючи легковим автомобілем, активував вибуховий пристрій, наблизившись до будівлі амбасадки Індії в Афганістані. Внаслідок вибуху загинуло 17 осіб, 83 – отримали поранення. Як повідомила агенція Reuters [161], усі загиблі й поранені були громадянами Афганістану, як військовими й поліцейськими, так і цивільними особами, котрі стали випадковими жертвами терористичної атаки, відповідальність за яку взяло на себе угруповання «Талібан». 2 листопада терорист-смертник, рухаючись на мотоциклі (за іншою версією – на велосипеді), привів у дію вибуховий пристрій на одній із центральних вулиць пакистанського міста Равалпінді. У результаті – 40 загиблих та понад 60 поранених різного ступеню тяжкості.

Існує вельми фундована наукова позиція стосовно того, що ґрунтовний аналіз деструктивної діяльності терористичних угруповань дає можливість якісного дослідження генези, морфології та структури сучасної глобальної терористичної мережі, а також складових комплексу загроз і викликів, які тероризм являє для всього прогресивно налаштованого людства. Для успіху боротьби з проявами тероризму науковці та практики

контртерористичної діяльності мають більш прискіпливо розглядати все те, що відбувається «по той бік барикад». Результативність боротьби з тероризмом, у найбільш загальному розумінні, залежить від того, наскільки успішність контртерористичної практики буде мати чітко виражену домінуючу перевагу над вдалим спробами терористів розширити простір страху в окремому регіоні планети, проте зі сподіванням на глобальний резонанс. Доречно в даному контексті нагадати, що лідери ісламського терористичного руху «Хамас» і його адепти наголошують: успіх боротьби зі світом залежить від того, наскільки бойовикам вдається залякати потенційну жертву та мінімізувати її опір. Для цього необхідно здійснювати акції залякування в ім'я Аллаха, причому кожний акт має бути ретельно спланованим і бути наповненим своїм особливим сенсом. Планування передбачає жорстку дисципліну, підкорення плану та рішенням керівного центру; акції повинні мати безперервний, системний і цілеспрямований характер; потенціальний супротивник щосекунди має відчувати страх за себе, за своїх близьких, за стабільність і безпеку навколишнього світу [116].

У сучасному світі значної актуальності набуває питання про те, чи активізує глобалізація процеси, що генерують прояви тероризму в різних регіонах планети? Як зробити так, щоб глобалізація відбувалася безболісно для різних культур, релігій, ментальностей, життєвих укладів, морально-етичних установок? Подібного роду питання адресовано всьому корпусу суспільних наук, не в останню (напевно в першу) чергу – філософії, одна з ключових місій якої полягає в міркуваннях щодо вічного, але завжди з позицій сьогодення. Філософія постає особливим мистецтвом людського розуму бачити, сприймати і розуміти навколишній світ: речі, процеси, явища в їх загальному зв'язку та взаємозалежності. Сучасність яскраво демонструє так званий ефект ретроспективної аберації – світ зустрів нове тисячоліття в

стані певної ейфорії, в очікуванні змін на краще, в надії емансипації, хоча би часткової – від імпонованих глобальним інформаційним простором есхатологічних експектацій. На тлі очікувань динаміка розгортання об'єктивних тенденцій сприймається суспільством як «знакозмінний» процес, у загальному розумінні чим гірше, тим краще. Тероризм, як організована зазвичай форма екстремального «точкового» насилля доповнюється, і дуже активно, менш організованими, нерідко спонтанними, проте масовими формами насилля й протесту на кшталт виступів «жовтих жилетів» у Франції.

Своєрідним характером відрізнявся терористичний акт у штаті Техас (США), що стався 18 лютого 2010 року; терорист-смертник Ендрю Джозеф Стек III, керуючи власним легкомоторним літаком «Пайпер-Дакота», спрямував його в будівлю Служби внутрішніх доходів (Internal Revenue Service), в результаті загинув сам терорист, один співробітник офісу Internal Revenue Service, 15 осіб отримали поранення. Напередодні теракту Ендрю Джозеф Стек III виклав на власному сайті інформацію щодо причин запланованого терористичного акту: він підкреслював, у якості ключового аргумента, «безумство та жадібність» Служби внутрішніх доходів [183].

Об'єктами терористичних атак у тому ж році стали також Іран, Китай, Пакистан (Карачі, Кветта, Кхар, Лаккі-Морват), Уганда і навіть благополучна, в сенсі терористичної загрози, Швеція. Вкотре в історії світового ісламу протистояння між сунітами та шиїтами стало ідеологічним підґрунтям терористичної атаки в іранському місті Чехбехар 15 грудня 2010 року. В день Ашура, коли мусульмани-шиїти вшановують пам'ять імама Хусейна, бойовики із сунітської терористичної організації Джундалла здійснили вибух, у результаті якого загинуло майже 40 осіб, серед яких були жінки та діти. Мусульмани-шиїти стали жертвами також трагічних за наслідками терактів у містах Кветта (3 вересня) й

Карачі (5 лютого) того ж року: в Кветті терорист-смертник активував «пояс шахіда» серед людей, які зібралися для мітингу на захист палестинців, у результаті загинуло 73 особи, 160 отримали поранення. У Карачі терористи-смертники, прибічники течії «Ахль ас-сунна ва-ль-джамаа» – суніти, здійснили два вибухи, що забрали життя 25 осіб, ще 50 отримали поранення. Заявили про себе в Пакистані (місто Кхар, провінція Баджаур на кордоні з Афганістаном) представники сумнозвісного руху «Талібан»: 25 грудня терорист-смертник здійснив вибух у натовпі майже двох тисяч людей, котрі зібралися в пункті роздачі продовольства. Варто нагадати, що провінція Баджаур входить до складу так званої «Зони племен», де закони федерації не мають юридичної сили, а реальна влада зосереджується в руках племенних і кланових ватажків. Саме в гірських районах на кордоні між Пакистаном і Афганістаном зосереджено поселення ісламістів – послідовників руху «Талібан».

На африканському континенті атаки терористів із сомалійського угруповання «Джамаат Аш-Шабааб» зазнала столиця Уганди – місто Кампала: саме в цей період в Іоханнесбурзі (ПАР) відбувався чемпіонат світу з футболу. Під час прямої трансляції фінальної гри 11 липня 2010 року в різних районах Кампали, в ресторані та пабі, в регбі-клубі, пролунали вибухи; як наслідок – загинуло більше 70 осіб (за даними ВВС), переважно це були футбольні фанати. Ідейним підґрунтям терористичної атаки стало рішення лідерів угруповання «Джамаат Аш-Шабааб» атакувати всі африканські країни, котрі беруть участь у миротворчій діяльності організації AMISOM (African Union Mission in Somalia), місія якої полягає у наданні підтримки Перехідному Уряду Сомалі, зокрема в процесі підготовки військовослужбовців урядових військ, забезпечення гуманітарної допомоги мирному населенню тощо. На перший погляд причина атаки полягає саме в тому, що Уганда є членом миротворчої місії AMISOM (крім Уганди, це

ще Бурунді, Гана, Джибуті, Замбія, Камерун, Кенія, Малі, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне), але до складу миротворчої місії входять держави, стосовно яких атака «Джамаат Аш-Шабааб» виглядала б більш пояснюваною та логічною – з позицій терористів, зрозуміло [81].

Навіть географічно атака виглядає важкозрозумілою: між Сомалі та Угандою розташована Кенія, терористичні акти проти якої дали б сомалійським бойовикам можливість, хоча й невелику, на розширення територіального впливу. Мотив помсти терористів Африканському Союзові має право на врахування та розгляд, але більш «логічною» виглядала б атака на Ефіопію, котра ще у 2006 році сприяла послабленню позицій «Джамаат Аш-Шабааб», коли вона була відома в світі як Союз мусульманських судів. Крім того, Уганда є країною, населеною переважно (до 80%) християнами, тому мотив імпонування в соціум специфічних законів ісламського радикалізму як «понадзавдання» терористів не має підтвердження, навіть не зважаючи на те, що «Джамаат Аш-Шабааб» часто розглядається в контексті її подібності до «Аль-Каїди». Як бачимо, спорідненість цих терористичних організацій проглядається тільки в імперативі насилля на ґрунті ісламського радикалізму, проте «Аль-Каїда» претендує на глобальний вплив; натомість «Джамаат Аш-Шабааб» орієнтується тільки на Сомалі з метою встановлення радикального ісламського права. Більш вірогідною атака на Кампалу виглядає як реакція «Джамаат Аш-Шабааб» на зусилля Африканського Союзу щодо підсилення миротворчого контингенту в Сомалі, зважаючи на те, що Уганда надає військову (разом із Бурунді, Джибуті, Кенією та Сьєрра-Леоне) допомогу Сомалі з метою боротьби з терористами «Джамаат Аш-Шабааб» на півдні країни.

Логіка розгляду проблеми світового, в даному контексті – азійського тероризму, формує позицію, в рамках якої обґрунтованою виглядає думка, що висловлюється авторитетними світовими ЗМІ. Зокрема «The Atlantic» [182]

наголошує на тому, що найбільш ймовірними є дві версії терористичної атаки на угандійську столицю: по-перше, лідери «Джамаат Аш-Шабааб» розуміють, що кроки в напрямі підсилення миротворчого контингенту в Сомалі – це «початок кінця» угруповання, відтак теракти є відчайдушною відповіддю на загрозу знищення. Не отримуючи перемог на тактичному просторі, повстанці вдаються до терору, постаючи тією силою, що не йде ні на які політичні компроміси та переходить на шлях системного здійснення терористичних актів – жорстких, неочікуваних, важкопрогнозованих. По-друге, атака на Кампалу може бути ознакою перспективного розширення впливу «Джамаат Аш-Шабааб» на північ Сомалі, що протягом довгого часу була «оазою стабільності»; цей теракт демонструє інтенцію лідерів угруповання на розширення зони впливу та ймовірність, внаслідок загострення боротьби, послаблення миротворчого контингенту шляхом «витискання» його представників з невідконтрольованих територій «Джамаат Аш-Шабааб» територій, або навіть рішення Африканського Союзу щодо зменшення кількості миротворців на території Сомалі.

Сучасні дослідники наголошують на тому, що тероризм був і є практично невід'ємним компонентом збройного протистояння в Африці: громадянські війни в Бурунді, Дарфурі та Південному Судані, Конго, Ліберії, Сьєрра-Леоне та інших африканських країнах. Серед проявів тероризму – вбивства та викрадення людей, руйнування населених пунктів, знищення сільськогосподарських угідь, отруєння джерел питної води тощо мають політичне підґрунтя; відтак, начебто кримінальні злочини здійснюються заради залякування цивільного населення або військовослужбовців, із метою контролю територій та захоплення / утримання влади, тобто виключно політичних цілей. Як зазначають сучасні американські дослідники, внутрішній тероризм у Африці став причиною смерті більше, ніж одного мільйона осіб [86].

Слід зазначити, що Африка й у подальшому буде, безсумнівно, джерелом терористичної загрози для регіону та глобального простору взагалі, зважаючи на динамічну транснаціоналізацію терористичних угруповань на континенті з початку 90-х років минулого століття, навіть із урахуванням того, що окремі африканські держави під тиском світової спільноти рішуче відмовляються від підтримки терористичних організацій. Історично так склалося, що в Африці домінує внутрішньополітичний тероризм, як супутній чинник збройних конфліктів всередині країн; у сучасних умовах Африка є територією, вкритою мережею терористичних організацій радикально-ісламістського спрямування, серед яких «Аль-Каїда», ІДІЛ, «Джамаат Аш-Шабааб», «Боко Харам» (із 2015 року – Західноафриканська провінція Ісламської держави), «Єгипетський ісламський джихад» та інші. Небезпека насилля, навіть якщо воно не виходить за свідомо встановлені та утримувані межі тактичних цілей, полягає в тому, що засоби можуть переважати над метою, й якщо вона не буде швидко реалізованою, то в результаті не тільки буде знижуватися ефективність контртерористичної боротьби, але цілком реальним стане інтеграція практики насилля в буттєвий простір світового політичного життя. Ампліфікація ареалу насилля є процесом незворотнім, при цьому практика насилля, змінюючи світ *quod est*, активізує процеси його трансформації в світ із ще більшим рівнем насилля.

Палестинська терористична організація «Армія ісламу» взяла на себе відповідальність за вибух у єгипетській Александрії другого січня 2011 року – атаці було піддано коптську церкву Святих, у результаті якої загинуло 32 особи, майже 100 вірян отримали поранення [42]. Укотре проявила себе терористична організація «Джамаат Аш-Шабааб», бойовики якої здійснили теракт у Могадішо (Сомалі), метою нападу стали урядові будівлі та цивільні особи: терорист-смертник на замінованому авто активував вибуховий

пристрій поблизу сомалійських учнів і їхніх батьків, котрі вишикувалися перед будівлею міністерства освіти для отримання академічних стипендій від турецького уряду. Внаслідок потужного вибуху загинули 100 осіб, при цьому офіційні джерела Туреччини [186] підкреслюють, що теракт в Могадішо став найбільш кривавим у жахливій історії ісламського угруповання «Джамаат Аш-Шабааб».

Подвійний терористичний акт стався 23 грудня 2011 року в столиці Сирії – місті Дамаск: двоє терористів-смертників увірвалися на двох автівках, навантажених вибухівкою, в штаб-квартиру Головного управління державної безпеки. Жертвами стали не менше, ніж 30 осіб, більше 50 отримали поранення; серед постраждалих – як військові, так і цивільні особи. Найбільш вірогідно, що мотивом теракта послугувало заздалегідь анонсоване прибуття в Дамаск місії міжнародних спостерігачів від ЛАД (Ліга арабських держав), які мали на меті спостереження за подіями в країні, прискіпливий їх аналіз та надання звітів урядам своїх держав. Незважаючи на обґрунтовані звинувачення в здійсненні теракту бойовиками «Аль-Каїди» з боку сомалійської влади, сама терористична організація не взяла на себе відповідальності за вибухи [178].

Не буде виглядати перебільшенням твердження відносно того, що найбільш гучним, трагічним і резонансним у 2011 році став теракт, здійснений 22 липня в Норвегії, на острові Утойя. Спочатку в цей день пролунала серія вибухів в урядовому кварталі Осло, внаслідок яких загинуло 8 осіб, кілька десятків людей отримали поранення. Але вже через кілька годин світ був шокований повідомленням про те, що на острові Утойя, неподалік від столиці Норвегії, молодий чоловік, одягнений у форму поліцейського, розстріляв 77 юнаків та дівчат – учасників традиційного літнього молодіжного табору правлячої робітничої партії. Усі гості табору були молодими людьми віком від 14 до 24 років. Згодом людству стало відомо ім'я жорстокого вбивці – це був

Андерс Брейвік, котрий вже на суді розповів: терористичний акт він готував 9 років, жив на сільськогосподарській фермі, подалі від людського ока, з можливістю без перешкод експериментувати над вибуховими речовинами. Невдовзі світові ЗМІ розповсюдили маніфест Брейвіка – «Декларацію незалежності Європи», в якому він закликав до боротьби з мігрантами, прибічниками марксизму та занадто вільними жінками [139].

Є підстави стверджувати: теракт на острові Утойя – це етіологічний наслідок глобалізації, зокрема таких її аспектів, як прогресуюче зростання потужності інформаційних потоків, експонціально наростаюча інтенсивність міграційних процесів, а також підвищення рівня мультикультуралізму, за якого релігійні й культурні відмінності зумовлюють особливості політичної культури та політичної поведінки населення. У рамках культурно-цивілізаційної парадигми ключовим теоретико-методологічним підґрунтям є відмова від ідеї щодо єдиної загальнолюдської цивілізації з універсальною культурою. Водночас глобалізація демонструє і позитивні прояви – наявність суперпотужної мережі Інтернету, можливість для практично кожного мешканця Землі безконтрольно й безпечно висловлювати власні думки, відносно вільно перетинати державні кордони, обмінюватися науковими й технічними новаціями, культурними надбаннями тощо.

Саме Інтернет сучасні дослідники називають тим інструментом, який терорист-одинак А. Брейвік використовував для активної участі в ідеологічних дискусіях і розробки деталей запланованого терористичного акту. Маніфест А. Брейвіка «Європейська декларація незалежності – 2083» базується в основному на прискіпливому дослідженні, проведеному Брейвіком із використанням матеріалів праворадикальних і антиісламістських форумів, до того ж терорист мав неодноразові контакти з британськими неонацистами, в очах яких він поставав лідером масштабної,

широко розгалуженої мережі симпатиків. У своєму програмному маніфесті Брейвік наголошує на тому, що він багато часу проводив у соціальних мережах, здійснюючи ідейне керівництво над іншими однодумцями, репрезентуючи себе як найбільш активного учасника, навіть лідера. Р.Пантуччі підкреслює тезу стосовно того, що соціальна маргіналізація та дезінтеграція, нездатність ідентифікувати себе з будь-якою соціальною групою або культурою, провокують людину на пошуки іншої (псевдо)реальності, активують схильність до апропріації засад радикальної ідеології, що призводять до екстремізму, а в критичних ситуаціях – до терористичних проявів [139].

У 2012 році серйозними приводами для чергового сполоху інтересу – наукового і практичного – щодо тероризму та протидії йому було декілька надзвичайно гострих сюжетів, а згідно з даними Global Terrorism Index [96] 2012 рік став роком найбільшої кількості загиблих в терактах (більше 11 тисяч осіб) порівняно з попередніми роками. На початку року, 15 лютого, здригнулося сирійське місто Алеппо, де вибухами терористів було майже зруйновано будівлі служби безпеки Сирії. Американська приватна розвідувально-аналітична компанія Stratfor після ретельного аналізу терористичного акту повідомила світовим ЗМІ про те, що за атакою стоїть, скоріш за все, опозиція офіційній владі Сирії, оскільки сирійському уряду не вигідне «розхитування» внутрішньополітичної ситуації терактами, крім можливості вкотре назвати опозиціонерів терористами. Теракти на території Сирії безумовно не сприяють зміцненню політичної стабільності в країні, оскільки терористичні атаки викликають у населення серйозні сумніви щодо здатності уряду забезпечити внутрішню безпеку в Сирії.

На тлі громадянської війни теракти різного ступеню трагічної результативності в Сирії стали невід’ємними атрибутами дестабілізованої реальності. Розповсюдженою формою теракту стали вибухи замінованих автівок, а цілями

терористів були урядові та відомчі будівлі: в травні 2012 року в результаті вибухів поряд із будівлями спецслужб в Дамаску загинули 55 осіб, 370 (!) отримали поранення. У липні того ж року терорист-смертник активував вибуховий пристрій у будівлі Державної безпеки Сирії, де відбувалося засідання уряду. У теракті постраждали сирійські високопосадовці – міністр оборони, міністр внутрішніх справ, голова антикризового управління та інші. Аналогічний теракт було здійснено наприкінці року: поряд із будівлею Міністерства внутрішніх справ вибухнув замінований автомобіль, усього пролунало три вибухи. Як наслідок загинули 7 осіб, 50 отримали поранення. Відповідальність за атаки взяла на себе «філія» «Аль-Каїди» в Сирії та Лівані, опозиційне угруповання «Фронт ан-Нусра», внесене урядом США до переліку терористичних організацій [172].

У 2015 році в різних регіонах світу ісламські терористи залишили свій кривавий слід: 2 квітня бойовики терористичної організації «Аш-Шабаб» здійснили атаку на університетський гуртожиток в місті Гарісса (Кенія), загинули 147 осіб, ще 79 осіб отримали поранення. Масштабний теракт стався 20 березня, коли в мечеті Бадр Аль-Хашуш у столиці Ємену Сані терористи-смертники активували «пояси шахідів», у результаті загинуло 150 людей, ще 345 отримали ушкодження. 17 липня 2015 року на ринку в місті Бані-Саад на сході Іраку злетів на повітря замінований автомобіль із трьома тоннами вибухівки. Вибух пролунав у той момент, коли місцеві мешканці почали святкувати закінчення священного місяця Рамадан, число жертв теракту – 120 осіб. Відповідальність за теракт взяло на себе угруповання «Ісламська держава». Також на «совісті» бойовиків ІДІЛ теракт в Тунісі: вибух автобуса, в якому знаходилися охоронці президента, забрав життя 12 осіб. Бойовики ІДІЛ залишили свій кривавий слід у 2015 році також і в США, коли напередодні Міжнародного дня інвалідів (3 грудня) в Сан-Бернардіно, штат Каліфорнія,

терористи здійснили напад на будівлю Центра для людей із обмеженими можливостями. У результаті атаки загинуло 14 осіб, ще 22 людини, серед яких двоє поліцейських, отримали поранення. Контртерористична операція в Сан-Бернардіно призвела до знищення обох нападників. Результат операції навряд чи можна вважати успішним, і це, не зважаючи на те, що в США функціонує міністерство внутрішньої безпеки, котре поєднує практично всі інституції держави, орієнтовані на запобігання та протидії явищам, викликаним терористичною діяльністю, а також природними та техногенними катастрофами [177].

У сучасному світі, що динамічно рухається в напрямі глобалізації, всебічна й глибока модернізація суспільної архітекτονіки є необхідною умовою його перспективного розвитку. Цілком зрозуміло, що це стосується також і системи боротьби з тероризмом, яка тривалий час залишалася без ефективних механізмів удосконалення, поступово занепадала як у логічному й фактологічному, так і – це ключова позиція – у філософському вимірі. Внаслідок цього система виявилася фактично безпорадною перед сучасними терористичними загрозами й викликами, очевидність яких набуває зловісних обрисів екзистенційної загрози. На авангардні позиції виходить необхідність залучення нових стратегій і підходів – від використання філософських концепцій, мистецьких і технологічних засобів до застосування симуляцій, реконструкцій, інтерпретацій і наративів. Загальний вектор еволюції сучасної системи боротьби з тероризмом полягає в переході від уніфікованого бачення світу до визнання його багатогранності, що зумовлює необхідність плюралізму в соціально-політичному дискурсі.

Наступні роки стали періодом екстремального сплеску терористичної активності в світі не тільки за період із початку ХХІ століття, але й за весь час, охоплений статистикою по тероризму – з 1970 року [95]. Історичний досвід людства свідчить про те, що нестабільний політичний

стан у країні, протистояння держави та суспільства, хаотизація соціальних зв'язків і проявів, інтолерантність і ксенофобія, профанація вчорашніх святинь, зростаюча комплікація всіх суспільних процесів тощо – ведуть до, образно кажучи, «тектонічного розламу» соціальної площини, до масштабних насильницьких проявів у вигляді заколотів, путчів, революцій, які нерідко переростають у громадянські війни з найважчими наслідками для країни, відбитки яких змінюють не тільки мозаїку суспільно-політичного життя, але й змінюють суспільну свідомість (відповідно – ментальні патерни), обумовлюючи таким чином дифракцію процесів перспективного розвитку держави й суспільства. Наприклад, *start point*'ом громадянської війни в Сирії були антиурядові виступи на тлі «Арабської весни», що призвели до масових заворушень у багатьох містах Сирії, а до початку літа 2011 року набули обрисів повномасштабного військового конфлікту. Опозиція вимагала, перш за все, відставки президента Сирії Башара Асада, проведення в країні демократичних виборів, а також скасування в країні надзвичайного стану, що діяв з 1962 року. По один бік збройного конфлікту – військові формування, котрі підтримували Башара Асада, національні сили оборони, проурядові мілітарні формування, по інший – Тимчасовий уряд Сирії (діє з 2013 року), Ісламська держава, сунітські ісламісти, терористична організація Фронт ан-Нусра (відділення «Аль-Каїди»), Джейш Аль-Фатх – коаліція бойових фракцій та інші формування. Слід враховувати, що сторони конфлікту користуються військовою допомогою інших країн (Венесуела, Іран, російська федерація) та підтримали урядові сили; опозиція отримувала на певних етапах протистояння допомогу від Саудівської Аравії, Катару, КНДР, США, Турції, а також від країн Перської затоки. До свого падіння 8 грудня 2024 року режим Башара Асада спирався, крім іншого, на допомогу від іноземних мілітарних угруповань на кшталт ліванської «Хезболли», що

фундується на шийтському підґрунті. Таке масштабне залучення до конфлікту іноземних держав і різноформатних воєнізованих організацій і угруповань дає політикам, політологам, аналітикам і експертам (зокрема – Б. Берті та Дж. Періс [68]) підстави кваліфікувати події в Сирії як опосередковану регіональну війну.

Серед терактів 2013 року вибухи під час так званого Бостонського марафону, коли двоє терористів активували вибухові пристрої на фініші традиційних спортивних змагань у місті Бостон (США), в результаті загинуло троє осіб, більше двохсот отримали ушкодження. Як повідомляли американські ЗМІ [120], один із терористів заявив, що мотивами акту стали світоглядні позиції прибічників ісламського екстремізму, а також політика США відносно Афганістану та Іраку. Бойовик підкреслив, що він та його загиблий у ході контртерористичної операції брат керувалися ідеологічними гаслами «Аль-Каїди», але вважають себе незалежною, самостійною радикальною групою без підпорядкування будь-яким об'єднанням або терористичним структурам.

У щорічній доповіді лондонського «Інституту економіки та миру» наголошується: в 2014 році теракти забрали життя 32,6 тисяч осіб у різних регіонах світу. Згідно з даними організації в 2014 році кількість жертв терористичних актів сягнула 32 658 осіб – це на вражаючі 80% більше, ніж у 2013 році, коли загинули 18 111 людей. Найбільшу кількість людських жертв спричинили напади, здійснені бойовиками «Ісламської держави» в Іраку. Зокрема в червні під час штурму в'язниці в Бадусші вони вбили 670 осіб, а в серпні – 500 курдів під час атаки в Сінджарі. На третій позиції за кількістю жертв є теракт, учинений нігерійським угрупованням «Боко Харам» у місті Гамбору. Також цей рік було відзначено трагедією з літаком компанії *Malaysia Airlines*, збитим російськими бойовиками над сходом України. Найвища смертність від терактів зафіксована в Іраку, Сирії,

Нігерії, Афганістані та Пакистані. У списку також значаться Індія, Ємен, Сомалі, Лівія та Таїланд. Україна, згідно з рейтингом, посіла 12-те місце за рівнем терористичної загрози та кількістю загиблих. До групи країн, які жодним чином не зазнали жахів тероризму в 2014 році, потрапили понад 50 країн, у тому числі Данія, Естонія, Замбія, Катар, Кувейт, Молдова Словенія. Але в цілому кількість терористичних атак по всьому світу в 2014 році збільшилася; якщо в 2013 році теракти відбулися в 88 країнах, то в 2014 році – вже в 93. Удвічі збільшилася кількість держав, де терористи вбили понад 500 осіб: 5 країн в 2013 році та 11 – в 2014 році. У 2010 році в 72 країнах було скоєно 11604 терористичних акти, в результаті яких постраждало 49 901 особа [179].

У 2015 році столиця Туреччини вкотре в новітній історії потрапила в таргетивне поле терористів: два потужні вибухи пролунали неподалік від залізничного вокзалу, де збиралися учасники маршу «За мир і демократію», організованого правозахисниками, профспілками, представниками турецьких «лівих» сил, а також групою осіб, «співчуваючих» курдам у Туреччині. В організації, підготовці та реалізації теракту офіційна Анкара, зокрема прем'єр-міністр Туреччини Ахмет Давутоглу, звинуватила бойовиків ІДІЛ, активістів Робочої партії Курдистану та представників ліворадикальних рухів. У результаті атаки загинуло 95 осіб, 250 отримали поранення. Теракт в Анкарі було визнано найбільш масштабним за всю історію Туреччини. У цьому ж році в районі міста Суруч (турецький Курдистан) 32 особи загинули і ще 104 отримали поранення в результаті теракту, здійсненого проти членів Соціалістичної федерації молоді. Влада Туреччини надала докази причетності до теракту бойовиків Ісламської держави, але курди не прийняли аргументів офіційної Анкари, наслідком чого стало вбивство двох турецьких поліцейських в місті Шейланпінар [59].

Відповідальність за теракт в іракському місті Бані-Саад взяли на себе бойовики ІДІЛ: у день закінчення священного місяця Рамадан на території ринку вибухнув замінована вантажівка: три тони вибухівки привів у дію терорист-смертник. У результаті теракту загинуло, за різними даними, від 120 до 130 осіб, серед яких багато жінок та дітей. Ця атака вкотре довела, що бойовики ІДІЛ цинічно нехтують постулатами ісламу; ховаючись за текстами «священного Корану», вони без коливань і моральних пересторог знищують єдиновірців, демонструючи відверту десакралізацію мусульманських цінностей в ім'я такого собі «понадзавдання», зміст якого й сутність є «закритими» для іновірців, так само як, скажімо, невідомими для мусульман є відмінності Аллаха від того, що Він створює. Цивілізоване людство побачило, як виглядають «у польовому одязі», не будь-які аномальні, а ординарні, вже такі, що стали повсякденністю явища. У різних регіонах планети світова спільнота стикається вже не з неототожнюваними історично-цивілізаційними, економічно-політичними, соціально-культурними процесами; в нашому світоуявленні вони цілком ототожнюються з сконцентрованими в різних регіонах світу сплесками жорстокості, вогнищами соціальних протестів. Культурні та релігійні конфлікти, а також масова психологічна нестійкість генерують зростання загроз у міжнародному просторі, роблять їх непередбачуваними, перетворюючи суспільство на псевдо природну, гротескную, з апокаліптичним насиченням реальність.

Слід указати на той факт, що й Європа в 2015 році не стала простором, вільним від терористичних нападів: 13 листопада 2015 року Париж здригнувся від серії терактів, жертвами нападів стали щонайменше 129 осіб. Терористи здійняли серію перестрілок у різних частинах міста, влаштували три вибухи біля спортивного комплексу, захопили заручників у концертній залі. За даними французьких інформаційних агенцій у нападах на Париж

брали участь 8 осіб, яких було знищено в ході контртерористичної операції. Стало відомо, що в організації терористичних атак на Париж брали участь два жителя Бельгії, брати Ібрагім та Салах Абдельсалам, при чому обидва мали громадянство Франції. Найбільше жертв було зафіксовано в концертному залі *Le Bataclan*, де бойовики відкрили вогонь по глядачах під час виступу рок-групи. Крім того, три вибухи сталися поблизу стадіону *Stade de France*, де в той час проходив футбольний матч між Францією та Німеччиною. Резонансною подією став розстріл відвідувачів семінару «Мистецтво, богохульство та свобода слова» (*Kunst, blasfemi og ytringsfrihed*) двадцятидворічним терористом Омаром Абделем Хамідом Аль-Хуссейном. Ціллю бойовика, в прямому розумінні, був шведський художник Ларкс Вілкс, який у 2007 році зобразив пророка Мухаммеда в брутально-шаржованому вигляді. У результаті атаки сам художник не постраждав, але загинув один відвідувач семінару та ще троє поліцейських отримали поранення. Карикатура на пророка Мухаммеда стала причиною терористичного акту в редакції журналу «Шарлі Ебдо» (*Charlie Hebdo*): двоє бойовиків, вигукуючи «Аллах Акбар», холоднокривно, без коливань розстрілюють журналістів, після чого виїжджають із Парижа. У результаті нападу загинуло десятеро співробітників журналу (серед яких – головний редактор) і двоє поліцейських. Увесь цивілізований світ висловив співчуття жертвам теракту, але слід зважати на те, що журнал «Шарлі Ебдо» є «наступником» скандально відомого в 60-ті роки минулого століття журналу «Харакірі», відомого своїм жорстким цинізмом. Жак Ширак, останній із президентів Франції, хто підтримував політичну лінію Шарля де Голля, неодноразово попереджав [99] французьке суспільство про те, що «Шарлі Ебдо» в своїх публікаціях «йде по лезу ножа», що редакція провокує суспільство там, де цього не можна робити.

У 2015 році в Україні продовжувалася активна фаза АТО у форматі збройного протистояння української армії російським окупантам і сепаратистам-колаборантам. Початок року відзначився серією обстрілів житлових кварталів лівобережного району Маріуполя. Із реактивних систем залпового вогню терористами було обстріляно блокпости українських армійців, а також житловий район «Східний». За даними ОБСЄ [150] серед жертв 31 загинула особа і 117 поранених, більшість склали цивільні особи, серед яких були діти. Терористичними актами визначено: обстріл пасажирського автобуса під Волновахою, в результаті якого 12 загинули і 18 поранених; обстріл транспортної розв'язки в Донецьку, коли загинули понад 10 людей і більше 20 отримали ушкодження; ракетний обстріл військового летовища та житлових кварталів у Краматорську, внаслідок якого 17 людей загинули і ще понад 60 отримали поранення різного ступеню тяжкості. Перша столиця України вже потрапляла в центр світової уваги як місто, що зазнало терористичних атак: у 2014 році в Харкові та області мали місце теракти різного спрямування та інтенсивності: в розважальному закладі «Стіна» пролунав вибух, постраждало 13 осіб. Вибух пролунав також біля будівлі суду, постраждало 14 осіб; атаки мали місце й на військових об'єктах, на залізниці, на спорудах електропостачання, на стадії підготовки було знешкоджено терористичну групу, що готувала диверсію на заводі імені Малишева. Трагічна низка терактів надала подібність сценаріїв та механізмів. Їх реалізації беззаперечно довели, що терористичні атаки на Харків мають російський слід. Управління Служби безпеки України в Харківській області повідомило, що протягом 2014 року на території області зафіксовано 29 терористичних актів.

Резонансним для 2016 року став теракт у Багдаді – столиця Іраку здригнулася від подвійного вибуху: перший пролунав у центрі міста, в шиїтському районі, де під час

святкування священного місяця Рамадану було вельми людно. Вибух саморобного пристрою став причиною загибелі майже трьох сотень (!) містян, понад двохсот людей отримали поранення. Ісламська держава взяла на себе відповідальність за атаку на Багдад. У тому ж році угруповання ІД заявило про себе в іншому регіоні світу – в місті Орландо, США, штат Флорида – в нічному гей-клубі «Pulse» терорист-мусульманин відкрив стрілянину по відвідувачах, внаслідок чого загинуло 49 осіб, ще 53 отримали поранення. Інших гостей клубу терорист взяв у заручники, не висуваючи чітких вимог. Поліція провела контртерористичну операцію, внаслідок якої заручників було звільнено, а терориста, 29-річного Омара Матіна, було знищено. Як повідомляла в ті дні газета «Нью-Йорк таймс», президент США Б. Обама, коментуючи стрілянину в Орландо, наголосив: «... ця бійня є ще одним нагадуванням про те, як легко будь-кому придбати зброю, яка дозволяє стріляти в людей у школі, молитовному будинку, кінотеатрі або нічному клубі. Ми повинні вирішити, чи хочемо ми бути такою країною. Активно нічого не робити – це теж рішення» [138].

Укотре заявила про себе організація «Соколи свободи Курдистану», представники якої здійснили теракт в Анкарі 17 лютого 2016 року. У той час, коли по дорозі рухався транспорт із військовим персоналом Генерального штабу Туреччини, бойовики висадили в повітря автівку з вибуховою речовиною. Кількість загиблих, більшість із яких були військовими пілотами ВПС Туреччини, сягнула майже трьох десятків осіб. Оцінюючи організацію «Соколи (Яструби) Курдистану», слід підкреслити те, що саме «соколів» лідери Робітничої партії Курдистану вважають тією силою, що відіграє важливу роль у боротьбі проти радикального ісламізму в регіоні. Узагалі кажучи, релігійний чинник не має вирішального значення у визвольній боротьбі курдів, більшість серед них мусульмани-суніти, проте є і

шийти, як традиційні, так і представники вельми екзотичних сект. Чимало й курдів-християн, навіть православних: є також курди-єзиди, котрі представляють особливу синкретичну релігію, історія формування якої йде корінням у XII століття. Незважаючи на вельми суттєві, більше того непримиренні протиріччя, і курди, і представники ісламської держави спільні в одному – в боротьбі один проти одного. «Ісламська держава» є тією силою, котра серйозно претендує на курдські території поза межами Ірану й Туреччини; а курди, зокрема з північної Сирії, отримуючи озброєння та боєприпаси від, в основному, Сполучених Штатів, мають реальні можливості перемагати ісламістів у північному регіоні Сирії. І не тільки в Сирії: курдські ополченці (так звана «пешмерга») провели результативний штурм іракського міста Сінджар, курдське населення якого протягом тривалого часу знищувалося ісламістами, було звільнено.

У 2016 році терористичних атак зазнали США: 17 вересня в місті Сісайд-Парк, штат Нью-Джерсі, спрацював саморобний вибуховий пристрій, схований у смітєвому контейнері. В той же день стався вибух у кварталі Челсі в центрі Нью-Йорку, де розташовано багато розважальних і торговельних закладів; унаслідок вибуху постраждало 30 осіб. Силовики затримали вихідця з Афганістану Ахмад Хана Рахімі, котрого в подальшому суд визнав винним і призначив покарання у вигляді пожиттєвого ув'язнення. «Нью-Йорк Таймс» повідомив, що терорист у своїй промові в суді акцентував увагу на тому, що в нього «не було ненависті в серці», коли він приїхав у США в 2011 році, але потім Ахмад Хана Рахімі відчув на собі дискримінацію у зв'язку з своїми релігійними переконаннями [176].

Ізраїльсько-палестинський конфлікт тривалістю понад сімдесят років став причиною десятків терористичних актів, які знов і знов примушують здригнутися не тільки Ізраїль, але й інші регіони світу, бо терористи не визнають кордонів і

моральних пересторог. 8 січня 2017 року в Східному Єрусалимі водій арабського походження спрямував свою автівку на групу курсантів офіцерської школи, котрі саме вийшли з автобуса; в результаті загинули четверо курсантів, майже двадцять військовослужбовців отримали поранення. Прем'єр-міністр Ізраїлю заявив про те, що терориста знищено, є підтвердження його причетності до терористичної організації «Ісламська держава», але інші подробиці є таємницею слідства. Ізраїльське МЗС наголосило на тому, що атака 8 січня є частиною глобальної терористичної війни. У липні того ж року троє терористів, застосувавши автоматичну зброю, відкрили вогонь по людях у районі Храмової гори в Єрусалимі. Вогнем у відповідь терористів було знищено, проте в ході вогневого контакту загинули двоє ізраїльських поліцейських. Організація ХАМАС не взяла на себе відповідальність за теракт, заявивши про те, що всі нападники були бойовиками північного крила організації «Ісламський рух». Причина теракту полягає в одвічному конфлікті ізраїльтян і палестинців навколо Храмової гори – священного об'єкта і для іудеїв, і для мусульман. Святиня знаходиться в Східному Єрусалимі, котрий обидві конфліктуючі сторони вважають своїм містом: палестинці вважають Східний Єрусалим столицею власної держави, а їхні опоненти безумовно стверджують, що все місто – це єдина і неподільна столиця держави Ізраїль [173].

Регіоном тривожної напруженості в Малі – державі Західної Африки, є самопроголошена з 2012 року держава Азавад із містом Гао, центром однойменної провінції та місцем перебування влади й керівництва Національного руху за звільнення Азаваду (MNLA) – найбільша з численних повстанських угруповань регіону, що вперше заявила про себе в 2011 році, після об'єднання декількох різноспрямованих рухів, зокрема радикальних ісламістів. Метою організації є створення власної національної держави, в якій був би відсутній геноцид туарегів, напівкочового

народу Сахари, мусульман-сунітів, чисельність якого трохи перебільшує п'ять мільйонів осіб. Історія свідчить про те, що туареги століттями панували в Сахарі, але в часи французького колоніального правління, повністю втратили свій вплив у регіоні. Протягом ХХ століття туареги вели напружену боротьбу за власну незалежність: спочатку проти армії Франції, потім проти урядів африканських держав, які отримали незалежність, саме тих, у склад яких увійшов Азавад, територію якого туареги вважають своєю історичною батьківщиною. Проявом боротьби повстанців MNLA став терористичний акт у Гао: 18 січня 2017 року начинений вибухівкою автомобіль прорвався на територію військової бази, де були розквартировані військовослужбовці армії Малі та повстанці, котрі уклали мирний договір із малійським урядом.

Унаслідок теракту в Гао, за даними ЗМІ [175], загинуло від 60 до 77 осіб, 115 – отримали ушкодження. Відповідальність за атаку взяла на себе «Аль-Каїда» в ісламському Магрибі через організацію «Аль-Мурабітун», представники якої заявили, що вибух на військовій базі був демонстраційною карою за співробітництво Малі з Францією. Повстанців із організації MNLA представники офіційної влади небезпідставно звинувачують у зв'язках із терористичною імперією «Аль-Каїда», за допомогою якої апологети «Національного руху за звільнення Азаваду» ведуть боротьбу проти військових з'єднань Малі, Нігеру та інших африканських держав, не відмовляючись також від «послуг» ультраісламістського угруповання «Ансар-ад-Дін», не підтверджуючи, втім, наявності зв'язків із цими «захисниками віри» (саме так перекладається з арабської «Ансар-ад-Дін»). Сучасними політиками висловлюються (і небезпідставно) прогнози стосовно того, що в Західній Африці, в її «гострих регіонах», ескалація конфлікту між урядовими силами й повстанцями призведе до формування

все нових баз терористів і, відповідно, до нових терористичних атак.

Актуалізовані реаліями XXI століття уявлення про конфліктну соціально-політичну взаємодію підтверджують гіпотезу відносно нерівномірності демографічного розвитку, інтенсифікації міграційних процесів, зростання масштабів глобальних і регіональних конфліктів, значно змінили контент міграційної політики в Європі, зокрема в скандинавських країнах. 7 квітня 2017 року стався теракт у Стокгольмі: в центрі міста вантажний автомобіль в'їхав у натовп людей на центральній пішохідній вулиці столиці Швеції. Атака на мирних людей у Стокгольмі стала першим у новітній історії Швеції терактом, що став причиною загибелі людей: загинуло 5 осіб, ще 14 осіб отримали поранення. Затриманий поліцією громадянин Узбекистану за рішенням суду отримав вирок у вигляді позиттєвого ув'язнення. У ході слідства було встановлено, що терорист мав контакти з такими організаціями як «Ісламська держава», «Ісламський рух Узбекистану», «Хізб ут-Тахрір аль-Ісламі». Мотивом учиненого злочину терорист визнав бомбові удари по території Сирії, а безпосередніми своїми натхненниками та керівниками назвав «Ісламську державу» [104].

Серія скоординованих терактів мала місце в єгипетських містах Танта та Александрія 9 квітня 2017 року: терористи-смертники піддали атаці коптську й православну церкви з інтервалом у декілька годин. Вибухи, влаштовані терористами, забрали життя 45 людей, 140 осіб отримали поранення. Масштабний теракт стався 24 листопада того ж року в єгипетському населеному пункті Бір-ель-Абд, у Південному Синаї. За офіційними даними терористи під'їхали на чотирьох автівках до мечеті апологетів суфізму – одного з класичних напрямів класичної мусульманської філософії; суфії (прибічники суфізму) відрізняються від інших мусульман концентрованим аскетизмом і підвищеною духовністю. Один із бойовиків увійшов до будівлі мечеті та

активував вибуховий пристрій, а його поплічники застосували вогнепальну зброю в бік прихожан. У результаті вибуху та стрілянини загинуло 310 осіб, 128 – отримали поранення. Цю атаку одразу було визнано найбільш трагічним за результатами терористичним актом у новітній історії Єгипту. Згодом відповідальність за атаку взяла на себе терористична організація «Вілайят Сінай», філія «Ісламської держави» на Сінайському півострові [155].

Інша скандинавська країна – Фінляндія, у відповідності до, скоріше гуманітарних, ніж економічних міркувань, почала активно приймати біженців із «гарячих» регіонів планети. Не дивлячись на те, що в країні вельми ефективно працюють механізми соціально-культурної адаптації мігрантів, ефективність інтеграційної політики уряду залежить не тільки від виваженості законодавчої бази та презумпційної законослухняності біженців, але в значній мірі тривалістю перебування іммігрантів у Фінляндії та рівнем володіння державними мовами. Унаслідок кволої інкорпорації мусульман нової хвилі в фінське суспільство вони не відчують себе повноцінними членами соціуму, нерідко піддаються різним формам дискримінації в процесі соціалізації, зокрема навчання, працевлаштування, громадської активності. Однак після терористичного акту в місті Турку занепокоєність фінів значно зросла: 18 серпня 2017 року виходець із Марокко вчинив масову різню на центральній площі міста. Унаслідок терористичної атаки двоє людей загинули, восьмеро – отримали поранення. В якості мотиву злочину терорист Абдеррахман Буанан назвав відмову йому, як здобувачу прихистку, від державних органів Фінляндії [131].

2018 рік також було відзначено серією терактів у різних регіонах світу та з різним політичним і таргетивним «забарвленням»: атаки на туристів і вірян, напади терористів на державні об'єкти, замахы на політиків. Улітку від серії терактів здригнулася багатостраждальна Сирія: череда

вибухів, спричинених терористами-смертниками й нападів силами груп озброєних бойовиків, охопили район сірійського міста Ес-Сувейда. 26 липня стало відомо [174] про дві атаки смертників у місті Ес-Сувейда (провінція Куннейтра) та про превентивну ліквідацію двох шахідів і затримання одного терориста. Бойовики здійснили чітко злагоджені напади на муніципалітет (нахію) Ель-Мушаннаф із захопленням заручників, узявши під контроль 7 населених пунктів. Відсутність у них урядових військ сприяла зухвалості терористів: вбивства мирного населення були масовими, городяни не мали можливості чинити опір, адже зброю у населення було вилучено державними структурами. Наступного дня підконтрольні державі збройні формування відновили контроль над районом Ель-Мушаннаф, при цьому були задіяні військово-повітряні сили Сирії. За офіційними (неточними) даними в терактах загинуло 258 осіб, понад 200 – отримали поранення. Влада Сирії поклала відповідальність за терористичні атаки на «Ісламську державу», але окремі сірійські аналітики схиляються до версії щодо помсти офіційного Дамаску мешканцям Ес-Сувейди за саботаж мобілізації місцевих жителів до лав урядових збройних сил.

23 червня 2018 року президент Зімбабве Еммерсон Мнангагва закінчив виступ на мітингу правлячої політичної партії «Зімбабвійський африканський національний союз – Патріотичний фронт», що відбувався на стадіоні «Уайт-Сіті» в Булавайо. Раптом поблизу того місця, де стояв президент, вибухнула граната. Як наслідок загинули двоє агентів спецслужби, 49 осіб отримали поранення. Розслідування «по гарячих слідах» проводилося в контексті внутрішніх суперечок у партії «Зімбабвійський африканський національний союз – Патріотичний фронт», між різними силами безпеки, а також між діючим президентом Еммерсоном Мнангагва та віце-президентом Константино Чивенга, колишнім командувачем Силами оборони Зімбабве та ключовою постаттю в державному перевороті. Ця важлива

подія в політичному житті Зімбабве відбулася в листопаді 2017 року: сили оборони країни під керівництвом генерала Константино Гувейя Чивенга «вирішили» конфлікт між діючим у той час президентом Робертом Мугабе й першим віце-президентом Еммерсоном Мнангагва, котрий став президентом. Роберт Мугабе добровільно залишив пост президента та місце першої особи в партійній ієрархії. Розслідування теракту на стадіоні «Уайт-Сіті» довело, що саме президент Мнангагва був ціллю терористичної атаки, на цьому наполягав і сам Мнангагва, вимагаючи від силовиків масових арештів усіх підозрюваних в атаці. Також президент Зімбабве Еммерсон Мнангагва звинувачував у скоєнні теракту G40 (Generation 40), фракцію партії «Зімбабвійський африканський національний союз – Патріотичний фронт» під керівництвом экс-першої леді Грейс Мугабе [180].

Під час публічного виступу в Каракасі на президента Венесуели Ніколаса Мадуро було здійснено замах: до трибуни, де стояв Мадуро з дружиною, членами уряду та військовою верхівкою, наблизилися безпілотні літальні апарати (БПЛА), навантажені вибухівкою. Атаку було здійснено під час військового параду, присвяченого 81-й річниці створення національної боліваріанської гвардії. Промову президента стосовно економічних проблем Венесуели перервав вибух – поранення отримали семеро осіб, сам Мадуро не постраждав, але одразу зробив заяву про цілеспрямовану атаку на нього. Президент Венесуели назвав у якості підозрюваних венесуельську ультраправу партію спільно з колумбійською Соціальною партією національної єдності; причетним до теракту лідер Венесуели визначив і президента Колумбії Хуана Мануеля Сантоса. Більше того, Ніколас Мадуро пов'язав атаку під час військового параду з діяльністю лідерів опозиції, котрі живуть у США та фінансуються певними політичними колами в Сполучених Штатах. Президент Венесуели закликав Дональда Трампа боротися з терористами, підкресливши при цьому, що

відповідальність за теракт взяли на себе «Фланелеві солдати» або «Солдати в футболках» (ісп. *Soldados de Franelas*), нелегальна повстанська організація, понадзавданням якої є зміщення Ніколаса Мадуро з посади президента Венесуели.

Масовий розстріл вірян у приміщенні синагоги «Дерево життя» в Піттсбурзі (США, штат Пенсільванія) 27 жовтня 2018 року став причиною загибелі 11 людей і поранення 6 (серед яких четверо поліцейських) осіб. Терорист Роберт Бауерс, апологет конспірологічної теорії так званого «білого геноциду», систематично публікував репости користувачів атисемітської та нацистської орієнтації. Піттсбурзька драма вкотре продемонструвала гостроту контрадикції «свій – чужий» у сучасному глобалізованому світі, коли умовність (у певному сенсі) географічних кордонів і, відповідно підсилення міграційних потоків, каталізують нерідко прояви ксенофобії та інтолерантності по відношенню до «іншого» за релігійно-світоглядним, етнічно-національним або ментально-культурним критеріями. Деструктивна складова виникаючих у різних регіонах світу конфліктних інтеракцій у форматі «свій – чужий» визначає їхній характер і спосіб виходу з такого стану. Історично світова спільнота в різних формах маніфестує розуміння свободи та рівності (політичної, соціальної, економічної, культурної тощо) як політичної та правової квінтесенції у, філософському розумінні, конкретного простору й часу.

На початку 2019 року заявила про себе ісламістська терористична організація «Джаїш-е-Мухаммад» («Хаддам уль-Іслам»), діяльність якої визнана терористичною в Австралії, Великій Британії, Індії, Китаї, Пакистані, США, а також у державах ООН; ціллю угруповання є відділення Кашміра від Індії. 14 лютого 2019 року колона поліцейських автомобілів була атакована замінованим авто, керованим терористом-смертником; у результаті загинули 40 співробітників Сил центрального резерва поліції Індії. Не зайве нагадати, що після розділу Британської Індії на Індію

та Пакистан, новоутворені країни двічі воювали за Кашмір, військові протистояння спалахували в 1947 і 1965 роках; у 1999 році в регіоні мав місце короткочасний жорстокий конфлікт в окрузі Каргіл, штат Джамму й Кашмір. Після війни 1947 року існує так звана «лінія контролю», доволі умовна межа в гірській місцевості; силові підрозділи Індії час від часу завдають серії концентрованих ударів по базах терористів, шляхам руху караванів з озброєнням, об'єктам інфраструктури «по той бік» лінії контролю.

Аналізуючи події, пов'язані з ситуацією в регіоні протистояння між Індією та Пакистаном, держсекретар США з 2018 по 2021 рік Майк Помпео в інтерв'ю виданню «India today» розповідав про особливості американо-індійських відносин, підкреслюючи готовність підтримки в боротьбі з тероризмом будь-якого ідеологічного спрямування: «Я радий, що ми можемо співпрацювати з Індією в боротьбі з тероризмом. Це потужне партнерство між двома країнами, які протидіють тероризму всюди, де ми його знаходимо» [137].

Ще з 70-х років минулого століття широкоживаним, зокрема в радянських ЗМІ, стало поняття «динамітна війна», пов'язане з подіями в Лівані. В Афганістані «динамітна» або «мінна» війна триває в активній фазі ще з кінця 70-х років минулого століття – від введення радянського контингенту на територію Демократичної республіки Афганістан, як вона йменувалася у той час. В умовах сьогодення терористи угруповання «Талібан» (заснованого в 1995 році) контролюють більшість території Афганістану, підтримуючи імідж «неприкладних» борців за «істинний» іслам. Терористичні атаки талібів спрямовано як проти коаліції НАТО в Афганістані (напади на військові бази, знищення військової техніки, в тому числі літальних апаратів, викрадення військовослужбовців тощо), так і проти урядових військ Афганістану. 21 січня 2019 року терорист-смертник підірвав замінований автомобіль упритул до бази військових

сил Афганістану в місті Майданшахр (провінція Вардак), за даними агенції «Thomson Reuters» [175] загинуло 36 осіб, 58 – отримали поранення.

Масовий терор, убивства на етнічному ґрунті, сколихнув африканську країну Малі: в середині березня 2019 року бойовики, представники народу догон (самоназв. *Dogon, Dogon, Dogone*), здійснили масове знищення представників народу фульбе за начебто підтримку терористів. Озброєні мачете та стрілецькою зброєю, догони звинуватили мешканців поселень фульбе у зв'язках із джихадистами; будинки було спалено, а мешканців (понад 150 осіб) вбито. Президент Малі Ібрагім Бубакар Кейта оголосив винними представників догонської міліції «Dan Na Ambassagou» та віддав наказ про ліквідацію структури. За даними «Франсінфо» [132] спеціальний радник ООН із питань попередження геноциду Адам Дієнг наголосив на етнічній складовій масового терору; ще до березневих подій було відзначено низку злочинів бойовиків із народу фульбе (вбивства, викрадення людей) проти догонів, зокрема в селищах Уаду та Кере-Кере.

У 2020 році Ісламська держава в провінції Західна Африка (ISWAP) здійснила теракти в населених пунктах Монгуно та Нганзай на північному сході Нігерії, в результаті чого загинуло понад 60 осіб. Резонансним терактом проти конкретної людини на релігійному ґрунті стало вбивство французького вчителя Самуеля Паті; вісімнадцятирічний терорист чеченського походження обезголовив педагога ножом за те, що той демонстрував учням на уроці карикатури на пророка Мухаммеда. Релігійним екстремістським обертоном в трагічній гаммі зловісної мелодії світового тероризму прозвучав і теракт у Відні, спрямований проти вірян синагоги. 2021 рік також став трагічним для Африки у сенсі сплеску терористичної активності: 4 та 5 червня бойовики атакували села Солхан і Тадарят у західноафриканській державі Буркіна-Фасо.

Жертвами терористичного нападу стали 174 особи. Понад двісті цивільних і військових (у тому числі 13 американських військовослужбовців) стали жертвами терористичних атак, здійснених з 25 по 30 серпня в аеропорті столиці Афганістану. Відповідальність за теракти на території аеропорту Кабулу взяла на себе Ісламська держава.

У 2022 році найбільш резонансними були терористичні акти, здійснені в університеті Кабулу (терорист-смертник активував вибухівку, в результаті чого загинули 35 осіб і 82 отримали поранення); в Єрусалимі, де внаслідок вибуху постраждали понад 20 осіб; в республіці Камерун, де в селищі Баллін представники камерунських сепаратистів вбили 26 мирних жителів. Африканський континент вкотре нагадав про себе гучними терактами і в традиційно «напруженій» релігійно-етнічно-політичним протистоянням Нігерії: в штаті Замфара за участі терористичної організації «Боко харам» було здійснено вбивство понад 200 осіб. У Сомалі, в центрі столиці держави Могадішо, терористи-смертники заклали вибухівку в автомобілі поблизу будівлі Міністерства освіти. За даними агенції «Рейтер» (30.10.22) внаслідок вибуху загинули не менше 100 осіб і ще понад 300 отримали поранення. У Пакистані вкотре заявила про себе ІДІЛ: в шийтській мечеті Пешавару вибухом було вбито 63 особи, ще 196 вірян отримали поранення. В Європі спалахами тероризму відзначилися Париж і Осло: в столиці Франції терорист праворадикальної орієнтації застрелив трьох і поранив чотирьох волонтерів – курдів за походженням на території курдського культурного центру. В Осло мав місце теракт під час проведення гей-прайду: виходець з Ірану, громадянин Норвегії, відкрив стрілянину, в результаті чого було вбито двох осіб і ще понад двадцять учасників заходу було поранено.

Наступний, 2023 рік, був не менш напруженим у сенсі активності терористичних організацій – на мапі світу спалахнули, вже традиційно, трагічні вогнища тероризму:

Пешавар, Карачі, Кхар (Пакистан), Кабул (Афганістан), два теракти в Єрусалімі. В Олександрії (Єгипет) було здійснено теракт проти ізраїльських туристів; також проти туристів, шведських футбольних уболівальників, здійснив терористичну атаку тунісець за походженням, котрий асоціював себе з ІДІЛ. І знову Африка: представники сепаратистської організації «Тигри Амбазонії» вбили більше 30 людей в Південно-Західному регіоні Камеруну. А в Уганді джихадісти, афілійовані з ІДІЛ, атакували школу в селищі на кордоні з Конго – було вбито 38 учнів. Цілями атак терористів стали американські військові бази в Іраку (Аль-Асад) та у Сирії (Ет-Танф) – авіаудари безпілотними апаратами завдали угруповання, пов'язані з іранським військово-політичним угрупованням «Корпус вартових ісламської революції».

У 2024 році терористичних атак зазнали Афганістан, Буркіна-Фасо, Іран, Пакистан, Сомалі, Туреччина (йдеться про найбільш резонансні терористичні акти). В афганському місті Кандагар терористи ІДІЛу здійснили вибух у відділенні «New Rabul Bank», в результаті чого загинули понад 20 осіб і ще 51 отримали поранення. У сусідньому Пакистані вкотре залишили кривавий слід терористи ІДІЛу: в провінції Белуджистан напередодні загальних виборів два вибухи забрали життя 28 осіб. У департаменті Барсало (республіка Буркіна-Фасо) терористи організації «Джамаат Нусрат аль-Іслам валь-Муслімін», афілійованої з «Аль-Каїдою», здійснили атаку, внаслідок якої загинуло декілька сотень військових і цивільних осіб. Цей теракт став складовою джихадистського заклоту, що спалахнув 2015 року як збройний рух ісламських радикалів. Афганська філія ІДІЛ здійснила теракт в іранському місті Кермен: жертвами стали 94 особи. «Робоча партія Курдистану», визнана терористичною організацією з боку Туреччини, США і держав ЄС, взяла на себе відповідальність за атаку на офіс

турецької компанії TUSAŞ, яка працює в сфері розробки авіаційної та космічної техніки.

Аналізуючи терористичні акти, здійснені в останні десятиліття, треба відзначити наступне:

а) «новий» тероризм першої декади XXI століття є продуктом глобалізації та соціально-економічної стратифікації сучасного світу; відбувається подальша транснаціоналізація тероризму на різних рівнях політики – від локальної до глобальної, при цьому структурно сучасний тероризм не обмежує власну сферу впливу на один, конкретний регіон планети, таргетивне поле терористичної діяльності набуває ознак динамічної ампліфікації;

б) «точки» активності на мапі світового тероризму розташовано вельми нерівномірно: «піки» його максимально сконцентровано в двох регіонах планети – на Близькому Сході та Південній Азії, що характеризуються зонами найбільш важкоконтрольованих, інтенсивних і жорстоких регіональних конфліктів;

в) характерною рисою сучасного тероризму є глибока «імплантація» релігійної, зокрема ісламської складової в ідеологічні доктрини терористичних організацій, діючих у різних регіонах планети;

г) за умов ідеологічної конгеніальності та єдності цілей діяльність деяких терористичних угруповань організовано в умовах максимальної децентралізації з високим рівнем дисипативності ліній керівного впливу в мережі ієрархічних зв'язків;

д) однією з характерних рис сучасного тероризму є достатньо високий рівень адаптації терористичних угруповань до реалій сучасного глобалізованого світу, а також широке використання прийомів соціально-політичної мімікрії (від франц. *mimétisme*, англ. *mimicry* – маскування), коли підготовлені терористи, керовані своїми лідерами, під виглядом біженців або членів релігійних спільнот

інтегруються у соціальний простір, обраний як ціль терористичної атаки;

е) сучасні технології дають змогу терористичним угрупованням використовувати зброю масового ураження – ядерну, хімічну, бактеріологічну, що не тільки становить реальну загрозу для людства в недалекому майбутньому, але й підвищує градус напруженості в сучасному глобальному соціумі, враховуючи активну есхатологічну риторику в новому тисячолітті;

ж) сучасні терористи користуються тим, що соціально-політичне життя XXI століття характеризується вражаючим «поєднанням непокєднуваного»: піднесеного й низинного, стабільного та хиткого, вічного й миттєвого, коли державні утворення та інші політичні інституції, що здавалися вічними й непорушними, руйнуються під впливом малозначущих, як може здатися, причин (ефекти «метелика», «чорного лебедя», «сірого носорога», «диких карт»), незважаючи навіть на те, що держави заради власної безпеки (не тільки політичної) об'єднуються в непередбачуваних конфігураціях і форматах, утворюючи примхливі конструкції архітектурної споруди світової політики;

и) наявними є ознаки того, що сучасний тероризм набуває загрозливих обрисів нового формату ведення військових дій у найближчій історичній перспективі, філософія тероризму щодо створення «іншої реальності», вигідної конкретним політичним силам, які мають потужний ресурс (ментальний, політичний, економічний, інформаційний тощо) для досягнення власних цілей;

к) тероризм і контртерористична діяльність, які протистоять за принципом моновалюативної анігіляції в контексті контрадикції Добро – Зло, набувають у процесі протистояння всіх ознак безкомпромісної «війни на знищення» з усіма її атрибутами – вбитими і пораненими, матеріальними збитками, героями та зрадниками, змінами в суспільній свідомості, а зважаючи на можливість

застосування зброї масового ураження ймовірністю реалізації фіналістського сценарію розвитку земної цивілізації з характерним для нього омніцидом (знищення всього живого);

л) у сучасних умовах, коли терористична діяльність набула транснаціонального масштабу, процес виявлення та притягнення бойовиків до відповідальності значно ускладнився: терористи часто переховуються в інших країнах, користуючись недосконалістю законодавства, підробленими документами, змінами зовнішності та іншими способами маскуванню й засобами конспірації;

м) транснаціональний характер сучасного тероризму актуалізує конгеніалізовану узгодженість засадничих позицій між державами, котрі, попри декларовану готовність протистояти тероризму й терористам усіма можливими засобами, реалізують антитерористичну стратегію не за «єдиним планом»; на заваді стоять (навіть за наявності спільних демократичних цінностей) нюансовані до найтонших відмінностей «лінії взаємодії» в конструкції Міждержавні / міжурядові організації – Держави – Інститути громадянського суспільства (з функцією контролю за державними структурами); відтак виникає необхідність і досягти вагомих результатів у боротьбі з тероризмом, і зберігати досягнутий рівень прав і свобод громадян, уникаючи суспільних девіацій у бік етнофобії, інтолерантності, ксенофобії та інших конфліктогенних феноменів;

н) активність терористичних проявів у світі, їхня динаміка та диверсифікованість (ідеологічна, територіальна, технічна) в першій та на початку другої декади двотисячних років, знаходяться в піковому стані та продовжує зростати; при цьому в якості вогнищ терористичної активності продовжують виявляти себе Близький та Середній Схід, зокрема Афганістан і межуючий з ним Пакистан, Індія, а також Іран та Сирія.

Доречно вказати на те, що ключовими показниками змін в структурі, динаміці, властивостях і характеристиках організованого збройного насилля на межі XX і XXI століть стали, на думку сучасних дослідників, дві різноспрямовані, але діалектично обумовлені тенденції: в єдиному просторі й часі розгортаються процеси транснаціоналізації та фрагментації насилля різних видів і на різних рівнях світової політики. У сучасних умовах навіть ті терористичні угруповання, цілі яких конкретно локалізовані, з прогресуючою активністю транснаціоналізують свою діяльність, відтак спрощена демаркація внутрішньо-політичного та міжнародного тероризму виглядає певним нонсенсом. Більш доречно вести мову про різні рівні та ступені транснаціоналізації тероризму, контент яких визначається, перш за все, характером і масштабом «понадзавдання» терористичного угруповання – локально-регіональним або глобальним [154].

Необхідно підкреслити, що вирішальною рисою сучасного міжнародного тероризму слід вважати відсутність будь-яких обмежень, перш за все моральних, на застосування насилля. У першій чверті XXI століття терористичні акти в різних регіонах планети супроводжуються численними людськими жертвами, призводять до руйнації матеріальних і девальвації духовних цінностей, загострюють процеси зростання ворожнечі між державами, соціальними групами, націями, прибічниками різних ідеологій та адептами різноманітних релігій; провокують ненависть і недовіру в регіональному чи глобальному масштабах. Тероризм стає без перебільшення глобальним, універсальним; він спрямовується не проти конкретного можновладця або політичного діяча, він стає ворогом усього соціального, як такого. У цей період набуває розвитку та стає більш оформленою філософія терористичної діяльності, в основі якої вихід за межі суспільної моралі з невідвратною деградацією власного «Я». Сучасний терорист прагне

перетворення дійсності, воліє нової реальності, точніше понадреальності; він прагне заповнити насиллям політичний вакуум, він впевнений у тому, що володіє абсолютною істиною, в боротьбі за яку власне життя та життя інших людей не мають ніякої цінності.

Реалістичний підхід до проблеми толерантності в питаннях цивілізаційно-культурних, національно-етнічних, духовно-релігійних дозволяє стверджувати, що політика провокацій, зокрема відносно світової мусульманської спільноти, втім як і будь-якої іншої – християнської, буддистської або іудейської, вибудовується виключно у форматі «виклик – відповідь» і не здатна забезпечити перехід суспільства до нового якісного стану. Історичний виклик заявляє про себе необхідністю відмовитися від архаїчної архітектури міжкультурної та міжконфесійної взаємодії, а відтак розробляти оптимальну стратегію міжнародного впливу на деескалацію напруження в площині саме міжкультурної та міжконфесійної імлікації з метою мінімізації руйнівних наслідків подібного напруження. Утім чіткої інтеграційної панацеї в сучасному світі немає: для африканських і азійських мігрантів європейські цінності виявляються адвентивними; всіма силами біженці підтримують свої, фіксовані на ментальному рівні, елементи аксіологічного поля. Імпонування усталеної ідеологічно-культурної альтернативи з боку західного суспільства по відношенню до представників інших культур етіологічно активізує прояви контртенденцій із їхнього боку, але з новим навантаженням спротиви стають усе більш радикальними, «оздоблюються» проявами інтолерантності, екстремізму, ксенофобії, створюючи сприятливі умови щодо рекрутингу нових бойовиків для терористичних угруповань.

Коректність, адекватність і об'єктивність осмислення історичної процесуальності значною мірою у контексті реалістичного підходу до розвитку системи міжнародної контртерористичної діяльності дозволяє припустити, що без

грунтовної інтелектуальної компоненти процес поступового подолання тероризму на всіх рівнях – від локального до глобального – навряд чи є реалістичним. У якості рушійного імпульсу вказаного процесу слід, на нашу думку, розглядати інтелектуалів-експертів, результатом творчої діяльності яких має бути продукт перетворення наукового знання на політичний вплив. Саме наукова еліта в контексті боротьби прогресивного світу з тероризмом, як уособленням світового зла, покликана виконувати роль раціонального контрбалансу щодо емоційного, нерідко кон'юнктурного підходу до всебічного й зваженого розуміння процесів світового розвитку, глибину та непередбачуваність, варіабельність і евентуальність, комплікативність і різнознаковість яких в умовах XXI століття не викликають жодних сумнівів. У реаліях третього тисячоліття ефективна боротьба з тероризмом виходить в авангард суспільно-політичної зацікавленості як ключове завдання, що має на меті забезпечення безпеки життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави. Це передбачає захист від як внутрішніх, так і міжнародних загроз на основі дотримання фундаментальних принципів, серед яких пріоритетність прав людини, верховенства права, збереження балансу між інтересами особи, суспільства та держави, а також застосування адекватних механізмів захисту національних інтересів в умовах зростаючих глобальних викликів.

Трагічні сюжети, «розіграні» терористами в різних країнах, спричинили досить потужний сплеск міжнародного інтересу світової спільноти до (анти)терористичної проблематики. Наведений вище огляд найбільш резонансних терористичних атак, здійснених у різних регіонах світу за останнє десятиліття дає підстави для твердження про необхідність пошуків нових підходів і розробки ефективного інструментарію антитерористичної діяльності світової спільноти на засадах конвенціональності,

конгеніальності та перспективної варіабельності. Одним із знакових досягнень початку ХХІ століття у сфері дослідження проблем тероризму стало прояснення наукової дефініції поняття «тероризм», запропонованого в межах так званого узгодженого академічного визначення, запропонованого ще у 2011 році американським дослідником А. Шмідом [156]. Це визначення ще не набуло статусу оперативного терміна міжнародного права, воно не оформлено відповідною конвенцією ООН, але набуває помітного розповсюдження в науковому дискурсі та експертній аналітиці, в стратегічних документах міжнародних організацій, а також використовується в методології найбільшої академічної бази даних по тероризму, що має назву Global Terrorism Database (GTD) – Глобальна база тероризму [95]. У базі задокументовано понад 200 000 фактів терористичних атак у різних регіонах планети, починаючи з 1970 року. У масиві GTD терористична атака визначається як загроза використання або реальне використання незаконної сили та насилля недержавними суб'єктами для досягнення цілей політичних, соціальних, релігійних, економічних, етнічних, шляхом застосування примусу, страху чи насилля.

У даному контексті необхідно вказати також і на Глобальний індекс тероризму (Global Terrorism Index), що є результатом розробки міжнародної групи експертів у контексті діяльності Інституту економіки та миру (The Institute for Economics and Peace) університету міста Сідней (Австралія). Глобальний індекс тероризму (GTI) та доповнюючий його рейтинг країн світу за рівнем тероризму є комплексним дослідженням, що має на меті вимірювання рівня терористичної активності в країнах світу та демонструє те, які держави та в якій мірі потерпають від терористичної загрози. Розрахункову частину виконано на підставі інформації з Global Terrorism Database Національного консорціуму з вивчення тероризму при Університеті штату

Меріленд, де знаходиться найбільша в світі статистична база щодо терористичної діяльності: в ній міститься інформація про більше ніж 100 тисяч терористичних актів у різних регіонах планети за останні десятиліття [95].

Наведені в GTD статистичні дані стосуються, зазвичай, вимірюваних квантифікованих параметрів, а саме: кількості терористичних угруповань і здійснених ними атак, числа жертв терактів, але не враховують філософії сучасного тероризму, не передають специфіки політичного ландшафту, на просторах якого яскраво висвітлюється ключовий – політичний – ефект тероризму. Аналіз статистичних даних дає можливість виокремити політико-правові детермінанти процесу контртерористичної діяльності, спираючись не на емоційні оцінки явищ, сумнівні трактування подій і спекулятивний аналіз фактів, а на сучасне, науково-методологічне підґрунтя. Зокрема, методологія Глобального індекса тероризму дає можливість сформулювати комплексну оцінку прямого кумулятивного ефекта тероризму. GTI інтегрує одразу 4 кількісних параметри: кількість терактів, число жертв терактів (загиблих і поранених), рівень матеріального збитку [95].

Як вже було зазначено, в умовах глобалізованого світу особливої важливості набуває проблематика поглибленої наукового дослідження всього комплексу питань, пов'язаних із забезпеченням продуктивності контртерористичної діяльності й, відповідно безпеки людини, суспільства й держави, що передбачає необхідність вирішення досить широкого діапазону філософсько-методологічних проблем. Наявним убачаємо міжнародне усвідомлення необхідності розв'язання понадскладних із багатьма змінними та невідомими задач, від вирішення яких залежить не тільки політична композиція, але й фінансово-економічний «кolorит» і, навіть, загальний сюжет майбутньої картини світоустрою. Незайве нагадати: ще з середини минулого століття в розвинених країнах створюються та активно

функціонують так звані «фабрики думки»: в США це Корпорація РЕНД (RanD – Research And Development), Центр досліджень тероризму (the Terrorism Research Center – TRC), Агенція «Stratfor», в Європі – Британський Інститут із висвітлення війни та миру (Institute War and Peace Research – IWPR), французький Інститут полемології. Указані дослідницькі центри зосереджують увагу не тільки на теоретичних аспектах тероризму як деструктивного соціально-політичного явища, але й на питаннях використання його як інструмента політичних цілей через такі суспільно-політичні феномени як «гібридна змія», «дикі карти», «суспільні ризики», «керований хаос», «стратегічна нестабільність», «суспільство страху», а також застосування класичних форм політичної боротьби – заколотів, мятежів, «кольорових революцій», путчів, військових дій різної інтенсивності та характеру – війн гібридних, асиметричних, інформаційних, гуманітарних, іррегулярних тощо.

Базова позиція щодо розвитку системи міжнародної контртерористичної діяльності пов'язана з її структурою, котру слід розглядати, в першу чергу, як продукування наукових розробок у галузі політичних наук, конкретно терорології, як системи спеціально-наукових знань про терористичну й антитерористичну діяльність. Нелінійна динаміка соціуму, що одночасно знаходиться в різних темпорально визначених світах, не може, природно, не відбиватися на розвитку самої терорології: вона набуває рефлексивного характеру з відсутністю єдиного центру розвитку, внаслідок чого виникає те, що невідворотно генерує широко розгорнуту галерею багатогранних амбівалентностей. Амбівалентним є й сам процес інтернаціоналізації терорології: з одного боку, наявною є стійка тенденція західної орієнтації, зокрема американізації терорології, а з іншої – експоненціально набувають впливу теоретичні розвідки терорологів Європи та Сходу. Це пояснюється тим, що сучасний світовий тероризм

намагається розповсюдити свій вплив на все більш розширювану територію, охоплюючи й ті країни, котрі відносно недавно здобули суверенитет і вступили на шлях демократичного розвитку чи знаходяться в транзитивній стадії. Відтак, сучасний соціум зумовлює та етіологічно виправдовує рефлексивний характер терорології: вона, в процесі інтеграції в суспільний дискурс, набуває властивості трендоутворюючого фактора суспільства.

У новому тисячолітті, «на межі прийдешнього з безмежним» – за висловом Гійома Аполлінера, життя людини стає все більш об'ємним, багатовимірним, переповненим пророцтв, синхроній і алюзій, із мозаїчним переплетінням реального та фантастичного, відтак і місця для страху стало в ньому більше. Постмодерна людина сміливо перетинає все більш умовні межі фізичного та метафізичного, проксимативного й ультимативного, ситуативного та перспективного, повсякденного й трансцендентного. Людина спілкується зі світом, який напружено вібрує від прихованих інтересів, що перетинаються, борються між собою та навіть вступають у жорстокий двобій. Тероризм у сучасному світі є високотехнологічним, масштабним і надзвичайно жорстоким, відтак, характеризуючи його, треба враховувати не тільки безумовну складність даного явища, але й політичні, психологічні, технологічні, організаційні та правові чинники, пов'язані з практичними аспектами продукування й реалізації сучасних антитерористичних програм. Прогресуючі кризові явища міжнародного життя, незалежно від сукупної волі світової спільноти, сприяють як активізації діяльності терористичних організацій, так і розширенню діапазону таргетивних об'єктів здійснення терористичних актів.

Прийдешня епоха, як бачимо, буде простором не тільки нових союзів, об'єднань чи асоціацій, але й наповнених новим контентом глобальних інститутів, а також нових технологій міжнародної поліформатної співпраці, в тому

числі, якщо не насамперед, спрямованої на протидію проявам тероризму. Стабільність новоутворених політичних альянсів залежатиме від багатьох причин, але історичний досвід переконує: найбільш стійкими стають ті коаліції, в яких, крім безсумнівних переваг і недоліків, що можуть бути подоланими в умовах наявних ресурсів, чітко вимальовуються не політичні засади для об'єднання – історичні, культурні, економічні, релігійні, ідеологічні. Реалії та найближчі перспективи видаються такими, що держави як і раніше будуть відігравати етіологічно важливу роль у процесі становлення, підтримки й можливого переформатування нового світового порядку; в той же час буде прогресуюче зростати роль нових альянсів, союзів і коаліцій, наддержавних об'єднань різних профілей, форматів і конфігурацій, а також недержавних структур, диверсифікованих функціонально до найтонших нюансів.

Ще у вісімдесяті роки минулого століття американський дослідник Г. Вордлоу влучно зауважив, що «... тероризм, який у теперішній час заперечується більшістю офіційних військових відомств як законний метод ведення війни, стане, можливо, загальновизнаною формою ведення війни в майбутньому. Терористи можуть бути використані для провокації міжнародних інцидентів, створення паніки у ворожій країні, примусу її уряду відволікати суттєві резерви для самооборони й використання створеного таким чином саботажу» [170, с. 60].

Видається так, що Г. Вордлоу вказує світовим урядам на державний тероризм, коли зауважує, що «уряди мають можливість використовувати існуючі терористичні угруповання для нападу на своїх супротивників або створювати власні терористичні угруповання. Терористи потребують невеликих коштів, у всякому разі, набагато менших, ніж витрати на ведення звичайної війни, передбаченої в міжнародних відносинах» [170, с. 60].

Як бачимо, теоретичні візії Г. Вордлоу тридцятирічної давнини стали в умовах сьогодення ілюстративним матеріалом доволі розповсюдженої практики міжнародного життя. Не тільки для держав, але й для різного роду соціальних груп і навіть окремих індивідів тероризм став зручним інструментом для вирішення найширшого кола проблем: політичних, економічних, національно-етнічних, конфесійних тощо. Тероризм – універсальна зброя, прихильниками якої є ті політики (й не тільки), котрі іншими шляхами не здатні задовольнити власні амбіції чи досягти результатів іншими засобами. Активно використовуються різної інтенсивності ірредентні рухи в усьому світі, котрі за умов неадекватного підходу трансформуються в сепаратистські настрої, що неминуче провокує конфліктні ситуації в різних регіонах планети.

У тих випадках, коли факти використання терористичних угруповань державами є доведеними, держава, котра легалізує, інспірує чи підтримує терористів, використовує для будь-яких цілей (навіть благих на перший погляд) акти міжнародного тероризму чи його організації, у відповідності до положень міжнародного права піддається безумовному засудженню світовою спільнотою за порушення міжнародної безпеки, відтак відносно нього застосовуються санкції, перш за все політичні та економічні. П. Вілкінсон підкреслює, що «приблизно 25% терористичних актів підтримуються або координуються державами. Це може мати форми морально-психологічної або ідейної підтримки, допомоги фінансами, ресурсами, в тому числі – людськими, зброєю, навчання користування нею, забезпечення фондами, надання прихистку». Крім цього, відзначає П. Вілкінсон, частину терористів держави використовують безпосередньо, контролюючи загони, які застосовують бомбардування, вбивства та інші аналогічні акції за кордоном. Найбільш широке застосування отримав метод використання терористичних рухів, виникаючих у країні або серед

«емігрантів, котрі добровільно покинули батьківщину» [185, с. 275-276].

У ХХІ столітті суспільство й держава набувають принципово нових якостей складності, непередбачуваності й стохастичності: люди, соціальні групи, культури, суспільства й технології набувають обрисів нової реальності існування, а відтак виникає й підсилюється потреба в осучасненому теоретико-методологічному інструментарії, в модернізованих світоглядних патернах, у нових парадигмах мислення й моделях політичної уяви. Втім, відсутність переконливих фактів ретардації світового тероризму в конкретному просторово-часовому континуумі, не свідчить про втрату світовою спільнотою надії щодо пошуку ефективних способів організації філософсько-обґрунтованих, науково підкріплених і технологічно забезпечених заходів глобального, регіонального та локального рівнів, спрямованих на попередження проявів тероризму, зниження інтенсивності терогенних чинників, деескалацію напруженості в ареалах із високим потенціалом конфліктності, а також мінімізацію наслідків терористичної діяльності.

Доречно відзначити, що антитерористичне законодавство не є предметом нашого дослідження, цій проблематиці присвячено потужний корпус ґрунтовних наукових розвідок дослідників як вітчизняних так і зарубіжних. У даному контексті вважаємо за доречне підкреслити, що законодавство держав світу передбачає широкий діапазон підходів до визначення родового об'єкта терористичних злочинів. Найбільш конструктивними вбачаються ті закони про кримінальну відповідальність, де наявними є окремі структурні розділи / підрозділи, в яких фіксується відповідальність за підготовку й здійснення терористичних злочинів, а також за підтримку терористів (ідеологічну, інформаційну, фінансову, технічну тощо) з боку держав, недержавних інституцій, громадських

організацій – світських і релігійних, окремих осіб – фізичних і юридичних. У сучасному світовому юридичному просторі питання нормативно-правового регулювання в сфері боротьби із загрозами суспільної безпеки, зокрема з фактами тероризму, в законодавстві держав світу виходять у авангард наукового і практичного інтересу. Практика криміналізації проявів терористичної діяльності в міжнародній практиці реалізується за двома «магістральними» напрямками. Для першого характерним є створення оновлених або принципово нових спеціальних кримінально-правових норм, якими передбачено відповідальність за безумовно терористичні злочини; подібна юридична практика характерна для пострадянських і східноєвропейських держав. Другий напрям відображено в корпусі кримінально-правових норм Австрії, Іспанії, Норвегії, Німеччини, США, Туреччини та інших держав, законодавством яких розширюється об'єм складу злочину традиційного кримінального характеру, без терористичного «навантаження». При цьому наявність хоча би мінімальних ознак терористичної складової (навіть доведена наявність терористичної мети) розглядається як кваліфікуюча (та обтяжувальна) ознака для злочину, зафіксованого у кримінальному кодексі, а відтак є імпліцитним чинником посилення покарання за здійснення такого роду злочину.

Не зайвим є нагадати, що Європейський Союз наголосив на необхідності боротьби з тероризмом не після подій в Нью-Йорку 11 вересня 2001 року, як зазвичай вважається, а набагато раніше – у 70-х роках минулого століття. Саме ці роки отримали назву «декада тероризму», а в 1975 році поза рамками Європейського Союзу (ЄС) було створено міжурядову групу ТРЕВІ (TREVI – англ. *Terrorism, Radicalism, Extremism, Violence Internationale*) в складі міністрів внутрішніх справ держав-членів ЄС. Визначальною функцією ТРЕВІ була боротьба з проявами тероризму в Європі, згодом спектр специфічних функцій було розширено: на ТРЕВІ було

покладено контроль за кордонами, регулювання імміграційних потоків, протидія фактам нелегального транспортування й торгівлі наркотичними засобами. Контртерористичну діяльність ТРЕВІ неодноразово було піддано жорсткій критиці з причини її понад секретності, але, не зважаючи на прояви негативної реакції щодо діяльності ТРЕВІ, група внесла вагомий внесок у формування міжнародного співробітництва в сфері боротьби зі світовим тероризмом [110].

Сучасні українські науковці зазначають, що серед основних напрямів протидії тероризму в країнах Європейського Союзу пріоритетними є такі складові: запобігання (*prevention*), захист (*protect*), переслідування (*pursue*) та реагування (*respond*). Водночас, у Європейській антитерористичній стратегії особливе значення відведено превентивним заходам, спрямованим на усунення причин і умов, що сприяють радикалізації населення та залученню окремих осіб до терористичної діяльності. У цьому контексті ключовими напрямками визначаються: нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки, зокрема регулювання використання Інтернету; запровадження кримінальної відповідальності за залучення до терористичної діяльності; реалізація освітніх, культурних і соціальних ініціатив, спрямованих на утвердження демократичних цінностей у багатонаціональному середовищі; підтримка міжкультурного, міжетнічного та міжрелігійного діалогу; здійснення спеціалізованих і міждисциплінарних досліджень, що охоплюють всебічний аналіз чинників, які сприяють розвитку тероризму.

У сучасному світі репрезентується вищий екзистенційний вибір людини, що не має кількісної експлікації та пропонує начерки превалюючих ідентифікаційних моделей навколишнього світу, в яких набувають оформлення уявлення про бажаний тип буттєвого простору, параметри якого носять скоріш характер символів, ніж емпірично

фіксованих контурів світосприйняття. Уявлення про сучасний світ та місце людини в ньому відіграє засадничу роль у становленні особистості, яка водночас є частиною політичного простору, його учасником, споживачем і творцем. Така особистість орієнтована на вічні морально-духовні цінності, прагне до саморозвитку та вдосконалення свого природного потенціалу, що визначає її індивідуальність та активну суспільну позицію. У філософському ракурсі тероризм, що є інструментальним вже за своєю природою, вбачається «раціональним» лише настільки, наскільки він є ефективним для досягнення мети, котра має це насилля виправдати хоча би в очах невеличкої соціальної групи. Оскільки будь-які дії, конструктивні або деструктивні, ніколи не висвітлюють перспективно весь спектр їхніх наслідків, то терористичне насилля може залишатися «раціональним» лише в тому випадку, коли воно встановлює короткострокові цілі – «тут, так і зараз». Тероризм не є рушійною силою ані прогресу, ані суспільного регресу, проте він здатен маніфестувати прояви соціального ресентименту та активізувати стрімке зростання суспільної уваги.

У такому розумінні тероризм розглядається не тільки як специфічний засіб створення іншої реальності, як інструмент руйнації / ослаблення адаптаційного механізму на особистісному (індивідуальному), соціальному (популяційному), загальнолюдському (видовому) рівнях, але значно ширше – як джерело деструкції цивілізаційних сенсів духовного і фізичного буття людства. Саме з урахуванням трагічного досвіду людства сучасний світ прагне знайти адекватні відповіді на можливі ризики, загрози та виклики нового тисячоліття, зокрема в сфері контртерористичної діяльності. В умовах сучасності як ніколи нагальними є пошуки способів симетричної оцінки реальності – як потенціальної, так і актуальної, при тому, що урахування та облік варіантів вказаних способів у форматі вичерпаності не

виглядають як принципово можливі. На підставі вищевикладеного можемо стверджувати, що пошуки відповідей на вказані ризики, загрози й виклики соціальній реальності, механізми та умови її функціонування й розвитку здійснюються не тільки в тренді соціального філософствування, але й у маргінальних контекстах, котрі нерідко «випадають» із спектра предметів дослідження, осмислення та (пере)оцінки.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Будь-яка цивілізація, за висловом письменника-фантаста Артура Кларка, подібна до спортсмена-серфера, котрий стрімко рухається по гребеню океанської хвилі. Хвиля, що несе сучасне людство, ще тільки починає свій розбіг; позаду – небезпечні рифи, а що попереду? Берег, до якого ми рухаємося, – це межа незвіданого, за якою нові відкриття, нові прориви, там простір реалізації Розуму. Але, зауважує письменник, будь-яке відкриття можна використати не тільки на благо людству, але й на шкоду йому: чим вищий розум, тим сильнішим є прагнення до співробітництва між народами. Що ж стосується різноманітних загрозливих подій катастрофічного характеру – екологічних, політичних, демографічних – логічно невідворотніх за умов збереження нинішніх тенденцій цивілізаційного розвитку, то сподіватися треба на нові наукові відкриття, котрі спрямують людство новими шляхами. Історичний виклик ХХІ століття заявив про себе необхідністю відмови від архаїзованих патернів суспільного розвитку й необхідністю шукати нові парадигми подальшого розвитку цивілізації.

Сучасний перехідний період розвитку світу триває в умовах, коли місце млявоплинної дипломатії займають конфлікти – етнополітичні, релігійні, демографічні, економічні. Досягнувши певного ступеню гостроти, обумовленого експонеціальним зростанням, подібні конфлікти трансформуються у збройні протистояння, терористичні акти, державні перевороти тощо. Соціально-політична, культурно-етнічна та національно-духовна багатоформатність сучасного світу, підсилення ролі міждержавної та міжнаціональної взаємодії, а також експоненціально зростаюча динамічність суспільних процесів є об'єктивною реальністю, що зумовлена активним розвитком і взаємодією інтегрованих у цей простір суб'єктів

міжнародних відносин. Потужний конфліктогенний потенціал існує в ряді регіонів планети, де прослідковується нерівномірність розвитку певних соціально, етнічно, релігійно або політично пригнічених груп, незадоволених своїм станом, у регіонах, де існують різні релігійні традиції, реалізуються різні моделі розвитку чи мають місце економічна стагнація, соціальна дисгеніальність і політична нестабільність. Терор, іраціональний за своєю природою, наголошував лауреат Нобелівської премії, французький письменник і філософ Альбер Камю, перетворює людину в річ, у «планетарну бактерію»; терористи мають на меті не тільки руйнування особистості, але й знищення в ній таких можливостей, як здатність до мислення, потяг до усамітнення, поклик до абсолютної любові.

У новому тисячолітті тероризм став невід'ємним атрибутом глобального буття, невідворотною карою сучасного людства, свого роду даниною на вівтар нового світооблаштування, жахливим фрагментом соціально-політичної картини світу, де все важче розпізнати обриси нового порядку чи нового хаосу. Терор був завжди – стільки, скільки існує людство; він увійшов у контекст цивілізації та є частиною монолога вічності. Будь-який терористичний акт, якими би «шляхетними» намірами й мотивами його не оформлювали терористи, в якому би регіоні планети він не відбувся, є спільною трагедією людства. Трагедія – це завжди колізія втрачених цінностей; жахливо, коли люди не бачать (не хочуть бачити) витоків зла, віддаючи перевагу омані простої складності, примарі хибної шляхетності, ілюзії викривлених цінностей. Ніяка вища мета не дає підстав назвати злочин подвигом, терпимість великодушністю, а байдужість миролюбством. Тут має місце інтрига подвійного підтексту: кожен теракт має конкретну, гостроспрямовану мету, одночасно тероризм, як суспільна тенденція, проявляється за накопичувальним принципом – він набуває очевидних і виразних причинно-наслідкових ознак не в

процесі становлення, а лише згодом, коли людству доводиться мати справу не з початковими симптомами хвороби, а вже з її хронічною формою, наслідки якої доводиться долати з надзвичайними складнощами з урахуванням результативного ефекту, обумовленого факторами попереднього розвитку. Ефективність боротьби з тероризмом, у найбільш загальному розумінні, залежить від того, наскільки успішність контртерористичної практики буде мати чітко виражену домінуючу перевагу над вдалими спробами терористів розширити простір страху в окремому регіоні планети, але зі сподіванням на глобальний резонанс.

Звернення до проблеми сучасного світового тероризму є тим більш актуальним, чим очевиднішим в умовах ХХІ століття виступає усвідомлення того, що терористичні атаки не тільки не перетворюються на лише джерело гострих стримів засобів масової інформації та комунікації, але й стають злом, дедалі більш масштабним, технологічним, динамічно змінюваним у політичних і економічних реаліях глобалізованого світу. Перефразовуючи Марка Тулія Цицерона, котрий наголошував, що «*Pirata communis hostis omnium*» («Пірат є ворогом усього людства»), в умовах початку ХХІ століття можна стверджувати – терористи є ворогами всього цивілізованого людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Святий. Сповідь / пер. Ю. Мушак. К: Основи, 1999. 319 с.
2. Агамбен Дж. Homo sacer. Суверенна влада й голе життя. К.: «Критика», 2022. 265 с.
3. Аквинський Ф. Сумма теології: в 3 т. Ч. I. Т. 2. К.: Ника-Центр, 2003. 336 с.
4. Андрос Є. І. Всезагальне та індивідуальне в культурі за умов глобалізації. *Людина і культура в умовах глобалізації: Збірник наукових статей*. К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. С. 85–92.
5. Арістотель. Метафізика / пер. О. Юдін. Харків: Фоліо, 2020. 300 с. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Aristotle/Metafizyka/>
6. Базаров О. До питання про мотиви вбивства П. А. Столипіна. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2018. №48. С. 111–121.
7. Бардін О. Насильство, війна, тероризм як способи розв'язання конфліктної ситуації: політологічний аналіз сутності понять. *Людина і політика*. 2003. № 5. С. 83–94.
8. Беседа С. М. Створення сучасної нормативно-правової бази протистояння загрозам тероризму в Україні. *Наукові праці МАУП*. 2010. Вип. 3 (26). С. 223–227.
9. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть. Бібліотека української літератури. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2266>.
10. Бондаренко К. Анатомія тероризму. Так, як убивають зараз, не вбивали ще ніколи. *Політика і культура*. 1999. 10–16 грудня. URL: <http://www.pic.com.ua/>
11. Будіянський М. Ф. Тероризм як прояв соціального насильства. *Вісник ОНУ. Серія Психологія*. 2013. Т. 18. Вип. 24. С. 37–44.
12. Буття. URL: <http://osbm-buchach.org.ua/Bibliya/Buttia.html>
13. Гай Светоній Транквіл. Життєписи дванадцяти цезарів / пер. з латин. П. Содомора. Львів: Сполом, 2012. 280 с.
14. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство. К.: «Юніверс», 2000. 336 с.
15. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. К.: Дух і літера, 2000. 606 с.
16. Держархів Київської області. Ф. 864. Оп. 10. Спр. 21. Арк. 118.
17. Драгоманов М. П. К биографии А. И. Желябова. *Вольное слово*. Женева, 1882. № 39–40. 48 с.

18. Закони України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20.03.2003 зі змінами. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page>.
19. Канетті Е. Маса і влада / пер.з нім. О. Логвиненко. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 416 с.
20. Канцір В. С. Політико-психологічні особливості міжнародного тероризму. *Актуальні проблеми держави та права*. 2009. Вип. 47. С. 313–319.
21. Костючков С. К. Застосування практики «дестабілізаційної змії» в умовах гібридної війни. *Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: Всеукраїнська науково-практична конференція 9 червня 2017 р. (м. Маріуполь)*. Маріуполь, ДонДУУ, 2017. С. 35-39.
22. Костючков С. К. Местное самоуправление как фактор становления гражданского общества в Украине: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 «Политические институты и процессы». Симферополь, 2011. 207 с.
23. Костючков С. К. Нейрокогнитивний хакінг як елемент «дестабілізаційної змії» у контексті сучасної гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. Вип. 30. С. 161–169.
24. Костючков С. К. Основи біофілософії: підручник для здобувачів усіх рівнів вищої освіти закладів вищої освіти. Херсон: вид-во ФОП Вишемирський В. С., 2022. 224 с.
25. Костючков С. К. Структурно-функціональні особливості системи міжнародних відносин у першій декаді ХХІ століття. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 2 (41). С. 39–44.
26. Кремень В. Постулати філософсько-освітньої діяльності. *Рідна школа*. 2013. № 1–2. С.3-7.
27. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III зі змінами. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>
28. Кримінальний кодекс УРСР, прийнятий у 1927 р. URL: <https://veprin.jimdo.com>
29. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурний феномен: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 480 с.
30. Леонов Б. Д., Рижов І. М. Композитна стратегія протидії мережевим та гібридним викликам сучасного тероризму. *Правова інформатика: наук.-практ. журнал*. 2015. № 1(45). С. 68–73.
31. Липкан В. А. Нужен ли Украине Закон «По борьбе с терроризмом». *Бизнес и безопасность*. 2002. № 2. С. 12–15.

32. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. 640 с.
33. Лівій Т. Від заснування міста / пер. Н. Яковенко. Laurus, 2022. 384 с.
34. Лі Куан Ю. Роздуми великого лідера про майбутнє Китаю, США та світу. К.: Вид. група КМ-БУКС, 2018. 224 с.
35. Ліпкан В. А. Тероризм і національна безпека України. К.: Знання, 2000. 184 с.
36. Мак'явеллі Н. Державець / Флорентійські хроніки; Державець / пер. з іт. А. Перепаді. Харків: ТОВ «Будинок друку», 2013. С. 399–471.
37. Маляр Г. В. Сучасні прояви політичного тероризму (кримінологічний аспект). *Часопис Академії адвокатури України: електронне фахове видання*. 2011. № 2 (11).
URL: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2011-2/11mgvtka.pdf>
38. Марків С. Історико-правовий аспект кібертероризму. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 2. Р. 103-106.
39. Маховский Я. История морского пиратства / пер. с польск. В. Л. Кона. К.: Изд-во СП «СВЕНАС», 1992. 256 с.
40. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / пер. з нім. А. Онишко. Львів: Літопис, 2002. 320 с.
41. Ніцше Ф. В. Так казав Заратустра. Жадання влади. К.: Навчальна книга Богдан, 2021. 352 с.
42. Новорічний теракт в Александрії – хто винен. *Golos Ameriki*. 02 Січень, 2011 0. URL: <https://www.golosameriki.com/a/egypt-church-2011-01-01-112781294/191877.html>
43. Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур; пер. з англ. А. Іщенко. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 174 с.
44. Побочий І. А. Політичний тероризм як різновид насильницьких форм політичної боротьби. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. 2014. Вип. 88 (9). С. 332–336.
45. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / Архієрейський Д. В., Бажан О. Г., Бикова Т. В. та ін. К.: Наукова думка, 2002. 952 с.
46. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка; 2-е вид., доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. 736 с.
47. Про внесення змін до кримінально-процесуального кодексу УСРР. Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. Більшовик. 10 грудня, 1934. *Збірник законів та розпоряджень*

- робітничо-селянського уряду України, 1934. Т. II. № 17–39. Б.м.: Видавництво ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1934.
48. Сенека М. А. Наедине с собой. Симферополь: «Реноме», 2003. 384 с.
49. Скловський І. З., Аксьонова В. І. Пошук цивілізаційного сенсу метафізики соціокультури громади в європейському просторі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 185. С. 59–63. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2019-1-185-59-63>
50. Слюсар В. Проблема насилля у філософських розвідках другої половини ХХ століття. *Всник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2019. Вип. 2(86). С. 51–60.
51. Стейнберг Д. Філософія для життя. Пізнати себе краще / пер. В. Сахно. К.: Новий Акрополь, 2014. 172 с.
52. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. URL: <http://razumkov.org.ua/ua/>
53. Філософський енциклопедичний словник / голов. ред. В. І. Шинкарук. К.: Абрис, 2002. 742 с.
54. Фромм Е. Втеча від свободи / пер. з англ. М. Яковлева. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 288 с.
55. Хомра О. Нелегальна транзитна міграція як загроза національній безпеці України. *Стратегічна панорама*. 2003. № 1. С. 107–117.
56. Центральний державний історичний архів України у Києві (ЦДІАУК). Ф. 442. Оп. 1. Спр. 1836. Арк. 4–7.
57. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: Том XXVI (51). Рабочая книжка – Резолюция. СПб.: Типография Акц. Общ. «Издат. дѣло, бывшее Брокгаузъ-Ефронъ», 1899. С. 110.
58. Allison G. Nuclear terrorism: the ultimate preventable catastrophe. New York: Holt Paperbacks, 2005. 288 p.
59. Ankara explosions leave almost 100 dead – officials. *BBC*. 10.10. 2015. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34495161>
60. Arendt H. On Violence. Harvest Books, 1970. 106 p..
61. Aulard A. Les orateurs de la Revolution: La Legislative et la Convention. V. 1. Paris, 1906.
62. Bailey W. Less-Than-Lethal Weapons and Police-Citizen Killings in U.S. Urban Areas. *Crime and Delinquency*. 1996. Vol. 42. № 4. P. 535–552.
63. Batllori M. Humanismo y Renacimiento. Estudios hispano-europeos. Barcelona, 1987. 51 p.
64. Baudrillard J. The Spirit of Terrorism. New York: Verso, 2002. 105 p. URL:

https://monoskop.org/images/7/7a/Baudrillard_Jean_The_Spirit_of_Terrorism_2003.pdf

65. Baudrillard J. The Transparency of Evil: Essays on Extreme Phenomena. Verso, 2009. 208 p.
66. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books, 1976. 616 p.
67. Bergson A. Introduction à la métaphysique. La République des Lettres, 2022. 92 p.
68. Berti B., Paris J. Beyond Sectarianism: Geopolitics, Fragmentation, and the Syrian Civil War *Strategic Assessment*. 2014. Vol. 16. № 4. P. 21-34.
69. Bourdieu P. Choses dites. Paris: Minuit, 1987. 229 p.
70. Britannica dictionary.
URL: <https://www.britannica.com/dictionary/terrorism>
71. Bulz N., Stoica M. Interpretation on Mircea Malitza's construct «Geomodernity» – as a «Quality of Life» new approach; complementary approaches. XVI ISA 2006 International Congress at Durban *The Quality of Social Existence in a Globalising World*.
URL: <https://www.soc.duke.edu/resources/sinet/papers06/Bulz.pdf>
72. Camus A. L'homme revolte. Gallimard, 1985. 384 p.
73. Camus A. The Myth of Sisyphus and Other Essays; trans. Justin O'Brien. New York: Vintage Books, 1955. 212 p. URL: <https://dhspriority.org/kenny/PhilTexts/Camus/Myth%20of%20Sisyphus-.pdf>
74. Carlyle T. The French Revolution: A History. New York: The Modern Library, 2002. 848 p.
75. Castells M. Economy, Society and Culture. Wiley-Blackwell, 2000. 624 p.
76. Chomsky N. International terrorism: Image and Reality: in A George. Western State and Terrorism. New York: Routledge, 1991.
77. Countering the changing threat of international terrorism. Report of the National Commission on Terrorism. Pursuant to Public Law 277, 105th Congress. URL: <https://fas.org/irp/threat/commission.html>
78. Covert Action. Information Bulletin (Washington). Number 22. Fall 1984.
79. Crenshaw M Terrorism & International Cooperation. New York, 1989.
80. Daftary F. The Assassin Legends: Myths of the Isma'ilis. London and New York: I.B. Tauris, 1995. 224 p.
81. Damon D. Why is Uganda fighting in 'hellish' Somalia? BBC. 15.03.2012. URL: <https://www.bbc.com/news/world-africa-16853499>

-
82. Davis J. E., (ed.). *Stories of Change: Narrative and Social Movements* Albany: SUNY Press. 2002. 286 p.
83. Demaris O. *Brothers in Blood: The international terrorist network*. New York: Hardcover, 1977. 441 p.
84. Derrida J. *La Langue de L'étranger*. *Le Monde diplomatique*. 2002. Janvier. P. 24–27.
85. Drake F. *To the Queen's Most Excellent Majesty, My Most Dread Sovereign*; ed. by Philip Nichols. New York: Collier & Son Company, 1910.
86. Elu J., Price G. *The Causes and Consequences of Terrorism in Africa*. *The Oxford Handbook of Africa and Economics: Volume 1: Context and Concepts*; Ed. by Célestin Monga and Justin Yifu Lin. Oxford: Oxford University Press, 2015. 864 p.
87. Escudero J. A. *Estudios sobre la inquisicion*. Madrid: Marcial Pons Historia Colegio Universitario de Segovia, 2005. 438 p.
88. Fromm E. *Anatomie der menschlichen Destruktivität*. Rowohlt Taschenbuch, 1977. 576 p.
89. From Thomas Jefferson to James Madison, 30.01.1787.
URL: https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-11-02-0095#document_page
90. Froude J. A. *History of England from the fall of Wolsey to the Death of Elizabeth*. Vol. VIII. L.: Longman, Green, Longman, Roberts and Green, 1863. 483 p.
91. Fukuyama F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Wealth*. New York: The Free Press, 1995. 457 p.
92. Ganor B. *Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter?* ICT Papers on Terrorism. Jerusalem, Israel: The International Policy Institute for Counter-Terrorism, The interdisciplinary Center, Herzliya, Israel, 2002. P. 9–10.
93. Geifman A. *Thou shalt kill: revolutionary terrorism in Russia, 1894–1917*. NJ: Princeton University Press, 1993. 388 p.
94. Glaeser E. G. *The Political Economy of Hatred*. *Quarterly Journal of Economic*. 2005. Vol 120 (1). P. 45–86.
95. Global Terrorism Database (GTD).
URL: <https://www.start.umd.edu/research-projects/global-terrorism-database-gtd>
96. *Global Terrorism Index: Capturing the Impact of Terrorism for the Last Decade*. 2012. – Sydney, New York: Institute for Economics and Peace, 2012. 55 p.
97. *Global Terrorism Index 2023*. Sydney, New York: Institute for Economics & Peace, 2023. 91p. URL: <https://finap.com.ua/gti-globalnyj-indeks-teroryzmu-2023/>

98. Guardini R. Das Ende der Neuzeit. Paderborn: Verlag Schöningh, 1986. 188 s.
99. Gurrey B. M. Chirac condamne «toute provocation», «Charlie Hebdo» réimprime. *Le Monde*. 09.02. 2006.
URL: https://www.lemonde.fr/europe/article/2006/02/09/m-chirac-condamne-toute-provocation-charlie-hebdo-reimprime_739537_3214.html
100. Habermas J. Der gespaltene Westen: kleine politische Schriften X. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2004. 208 s.
101. Handbook of Africa and Economics: Vol. 1: Context and Concepts; Edited by Célestin Monga and Justin Yifu Lin. Oxford: Oxford University Press, 2015. 864 p.
102. Hegel G.W.F. On the Scientific Ways of Treating Natural Law, on its Place in Practical Philosophy, and its Relation to the Positive Sciences of Right / Translated: H. B. Nisbet. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/nl/index.htm>
103. Heidegger M. Sein und Zeit. Max Niemeyer Verlag Tübingen, 1967. 450 s. URL: https://taradajko.org/get/books/sein_und_zeit.pdf
104. Hinrichs P. 180 Sekunden, die Schweden verändert haben. *WELT*. 8.04.2017.
URL: <https://www.welt.de/politik/ausland/article163541731/180-Sekunden-die-Schweden-veraendert-haben.html>
105. Hirschmann K. The changing face of terrorism. *IPG*. 2000. №3. P. 299-310.
106. Hirsh M., Hosenball M., Peraino K. It can happen anywhere. *Newsweek*. 2005. Vol. 146. Iss. 5. P. 36-39.
107. Hobbes T. On the Citizen. Tuck R, Silverthorne M, eds. Cambridge University Press; 1998. 250 p.
108. Hodgson G. S. M. The Order of assassins. The struggle of the early nizari ismailits against the Islamic world. University of Chicago Committee of Social Thought 1955. 352 p.
109. Hoffer E. The True Believer. New York: Frederic A. Praeger, 1962. 203 p.
110. Holzhaecker R., Luif P. Freedom, security and justice in the European Union: Internal and external dimensions of increased cooperation after the Lisbon treaty. New York: Springer Science + Business Media, 2014. 146 p.
111. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster, 1996. 367 p.
112. Huntington S. P. The Clash of Civilizations?: The Debate. New York: Norton & Company Limited, W. W., 1997. 68 p.

-
113. Husserl Ed. *Philosophie als strenge Wissenschaft*. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2009. URL: <https://meiner-elibrary.de/media/upload/leseprobe/9783787319268.pdf>
114. Jackson R. *Writing the war on terrorism. Language, politics and counter-terrorism*. Manchester: Manchester University Press, 2012. 232 p.
115. Jenkins B. *International terrorism: a new mode of conflict*. Los Angeles: Crescent Publications, 1975. 58 p.
116. Johnson D. E. *Hamas: A Hybrid Opponent, but Not Hezbollah / Hard fighting: Israel in Lebanon and Gaza*. Arlington: Virginia: Rand Corporation, 2011. Ch 3. P. 105–110.
117. Jonas H. *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Zurich, 1987. 432 s.
118. Kant I. *Idea for a Universal History from a Cosmopolitan Point of View / Translation by L. W. Beck. From Immanuel Kant «On History»*. The Bobbs-Merrill Co., 1963. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/ethics/kant/universal-history.htm>
119. Kostyuchkov S., Pronin E., Morozova G., Pautova A. Philosophical Concept of Terrorism at the Present Stage of World Development. *Philosophy of Science*. 2018. № 5 (2) (December). Vol. 85. The University of Chicago Press, 2018. P. 1374–1385.
120. Kotz D. Injury toll from Marathon bombings rises to 282. *Boston Globe*. 2012. April, 23. URL: <https://www.bostonglobe.com>
121. Kras P. *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem : system inkwizycyjny w średniowiecznej Europie*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2006. 532 s.
122. Lahore 'was Pakistan Taleban op'. *BBC. News*. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/7973540.stm
123. Laqueur W. *The New Terrorism. Fanaticism and the Arms of Mass Distraction*. Oxford University Press, 1999. 31 p.
124. Lazzarato M. *Biopolitique / Bioéconomie*, article publié initialement dans la revue. *Multitudes*, n 22, automne 2005. URL: https://www.multitudes.net/wp-content/uploads/2008/06/Revue_des_revues-LAZZARATO-trad-espagnol.pdf
125. Le Bon G. *Psychology of Crowds*. Sparkling Books LTD, 2009. 224 p.
126. Levi M. *On Nuclear Terrorism*. Harvard University Press, 2009. 224 p.
127. Llorente J.A. *Histoire Critique de l'Inquisition d'Espagne, Depuis l'Époque de Son Établissement par Ferdinand V Jusqu'au Règne de Ferdinand VII*. Vol. 1. Forgotten Books, 2018. 543 p.

128. Lorenz K. Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression. Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 1998. 272 p.
129. Lynch M., Freelon D., Aday S. Syria's socially mediated civil war. Washington: United States Institute of Peace, 2014. 33 p.
130. MacWillson A. C. Hostage-taking terrorism: incident-response strategy. London: Macmillan, 1992.
131. Martikainen T. Muslim Immigrants, Public Religion and Developments towards a Post-Secular Finnish Welfare State. *Tidsskrift for islamforskning*. 2014. Vol. 8. № 1. P. 78–105.
132. Massacre d'un village peul au Mali: le bilan s'alourdit à 160 morts // Franceinfo: Afrique. 23 mars 2019.
URL: https://www.francetvinfo.fr/monde/afrique/mali/massacre-d-un-village-peul-au-mali-le-bilan-s-alourdit-a-160-morts_3249973.html
133. May R. The Meaning of Anxiety. New York: W. W. Norton & Company, 1977. 425 p.
134. National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. New York, 2004.
URL: <http://www.9-11commission.gov/report/>
135. Nieburg H. L. Political Violence: The Behavioral Process. New York: St. Martin's Press, 1969. 184 p.
136. Okinawa Charter on Global Information Society. Okinawa, 22.07.2000.
URL: https://g7g20-documents.org/fileadmin/G7G20_documents/2000/G7/Japan/Leaders/1%20Leaders%27%20Language/Okinawa%20Charter%20on%20Global%20Information%20Society_22072000.pdf
137. Onus on Pakistan to mend ties with India by acting against terror, says Mike Pompeo. *India Today*. 26.06.2019.
URL: <https://www.indiatoday.in/india/story/mike-pompeo-india-nsa-eam-pakistan-terrorism-dawood-haifz-masood-1556834-2019-06-26>
138. Orlando Gunman Attacks Gay Nightclub, Leaving 50 Dead. *The New York Times*. 12.06.2016.
URL: <https://www.nytimes.com/2016/06/13/us/orlando-nightclub-shooting.html>
139. Pantucci R. What Have We Learned about Lone Wolves from Anders Behring Breivik? *Perspectives on Terrorism*. 2011. Vol. 5. № 5–6. P. 27–42.
140. Parsons T. The Structure of Social Action. Free Press, 1967. 368 p.
141. Patterns of International Terrorism: 1980. Central Intelligence Agency, PA 81-10163U. 1981. June.

142. Report of the official account of the bombings in London on 7th July 2005. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/report-of-the-official-account-of-the-bombings-in-london-on-7th-july-2005>
143. Report of the Secretary-General on children and armed conflict in the Philippines, 12 July 2013 / UN. Security Council. S/2013/419. URL: <https://www.refworld.org/reference/countryrep/unsc/2013/en/53822>
144. Repression is feeding the Muslim insurgency in southern Thailand./ *The Economist*. 10.08.2017.
URL: <https://www.economist.com/asia/2017/08/10/repression-is-feeding-the-muslim-insurgency-in-southern-thailand>
145. Schlick M. Gibt es intuitive Erkenntnis? *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie*. 1913. №37. S. 472-488.
146. Schlumberger G. L'epopee byzantine a la fin du dixeme siecle. Paris: E. De Boccard, 1925. 700 p.
147. Schreiber J. The ultimate weapon: terrorists and world order. New York: Morrow, 1978. 218 p.
148. Shannon A. The Popes and Heresy on the thirteenth century. Villanova, Penn, 1949. 268 p.
149. Spengler O.. The Decline of the West: Form and Actuality. New York: Alfred A. Knopf, 1926. 507 p. URL: https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/decline_of_the_west.pdf
150. Spot report by the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine (SMM), 24 January 2015: Shelling Incident on Olimpiiska Street in Mariupol. OSCE. 24.11.2015. URL: <https://www.osce.org/ukraine-smm/136061>
151. Strezova, A. (2023). The Diplomat Dr. Haralampi Sarmadzhiev and His Participation in the 1898 International Anti-Anarchist Conference in Rome. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*, (64), 110-119. <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2023-64-05>
152. Szczucki L. Wprowadzenie do książki: Philippus Camerarius, Prawdziwa i wierna relacja o uwięzieniu w Rzymie / L. Szczucki. Warszawa, 1984.
153. Tacitus Cornelius P. The Histories, books IV-V. The Annals, books I-III. Harvard University Press, 1962. 668 p. URL: <https://archive.org/details/tacitusinfivevol03taciuoft/page/2/mode/2up>
154. Terrorism: Patterns of Internationalization / Ed. by J. Saikia, E. Stepanova. London, New Delhi; Los Angeles: Sage, 2009. 266 p.
155. The Latest: UN condemns deadly mosque attack in Egypt. AP. 25.11.2017. URL: <https://apnews.com/fd358a6c4e3f4955a57809266408a9ad>
156. The Routledge Handbook of Terrorism Research / ed. by Alex P. Schmid. N.Y., London: Routledge, 2011. 718 p.

157. Thery I. La cote d'Adam. Retour sur le paradoxe démocratique. *Esprit*. 2001. №273. URL: <https://esprit.presse.fr/article/irene-thery/la-cote-d-adam-retour-sur-le-paradoxe-democratique-8916>
158. Thomas W.I. Social behavior and personality. New York; Social science research council, 1951. 338 p.
159. Thucydides. The History of the Peloponnesian War. URL: <https://www.gutenberg.org/files/7142/7142-h/7142-h.htm>
160. Tiger L. The manufacture of Evil. New York: Harper and Row Publishers, 1997.
161. Timeline: Major attacks in the Afghan capital. *REUTERS*. October 8, 2009. URL: <https://www.reuters.com/article/us-afghanistan-attacks-timeline-sb/timeline-major-attacks-in-the-afghan-capital-idUSTRE5971PI20091008>
162. Tinbergen N. Tiere und ihr Verhalten. Rowohlt, 1976. 192 p.
163. Toffler A. The Third Wave: The Classic Study of Tomorrow. New York: Bantam, 1984. 560 p.
164. Toffler A. Toffler H. War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century. Boston, Massachusetts, U.S.A. Little Brown & Co, 1993.
165. Toynbee A. J. Civilization on trial. New York: Oxford University Press, 1948. 263 p.
166. Toynbee A. J. A Study of History: Abridgement of Volumes I-VI. New York: Oxford University Press, 1987. 640p.
167. Urry J. The Complexities of the Global. *Theory, Culture and Society*. 2005. Vol. 22 (5). P. 235-254.
168. Vanhanen T. Power and the Means of Power Ann-Arbor: University Microfilms International, 1979.
169. Vidoevich Z. Globalization, chaosization and conflicts in modern world. *Sociological researches*. 2005. № 4. P. 26-27.
170. Wardlaw G. Political Terrorism: Theory, tactics and counter measures. New York: Press Syndicate of the University of Cambridge, 1986. 245 p.
171. Wasserman J. The Templars and the Assassins. Destiny Books, 2001. 320 p.
172. Web-site Рідіо Свобода. URL <https://www.radiosvoboda.org/a/24650531.html>
173. Web-site gov.il. URL: <https://mfa.gov.il/MFARUS/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-Jerusalem-attack-part-of-the-ongoing-battle-against-global-scourge-of-terrorism.aspx>
174. Web-site LB.ua URL:

- https://lb.ua/world/2018/07/26/403689_zhertvami_serii_teraktov_sirii_s_tali.html
175. Web-site Reuters. URL: <https://www.reuters.com/>
176. Web-site The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com>
177. Web-site Thomson Reuters.
URL: <https://www.thomsonreuters.com/en.html>
178. Web-site tsn.ua URL: <https://tsn.ua/svit/u-stolici-siriyi-pidirvali-shtabi-specsluzhb-desyatki-zagiblih.html>
179. Web-site tsn.ua URL: <https://tsn.ua/svit/terakti-zabrali-v-2014-roci-zhittya-32-6-tisyach-osib-535614.html>
180. Web-site Zimbabwe Independent.
URL: <https://www.theindependent.co.zw>
181. Weimann G. *www.terror.net* How Modern Terrorism Uses the Internet. Washington, DC: U.S. Institute of Peace, 2004. 12 p.
182. Why al-Shabaab Would Attack in Uganda. *The Atlantic*. JUL 12, 2010.
URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2010/07/why-al-shabaab-would-attack-in-uganda/59551/>
183. Wife of Pilot in Texas Plane Attack Offers 'Sincerest Sympathy' to Victims. *Foxnews*. February 19, 2010.
URL: <http://www.foxnews.com/story/0,2933,586781,00.html>
184. Wilkinson P. *Political Terrorism*. London: Macmillan, 1974.
185. Wilkinson P. *Terrorism and the Liberal State*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1986. 322 p.
186. *Worldbulletin*. URL: <https://salesianmissions.org/about-us/news-publications/world-bulletin/>
187. Wright M. R. *Empedocles: The Extant Fragments* (new ed.). London: Bristol Classical Press, 1995. 368 p.
188. Žižek S. *Welcome to the Desert of the Real/* London and New York: Verso, 2002, 154 p.

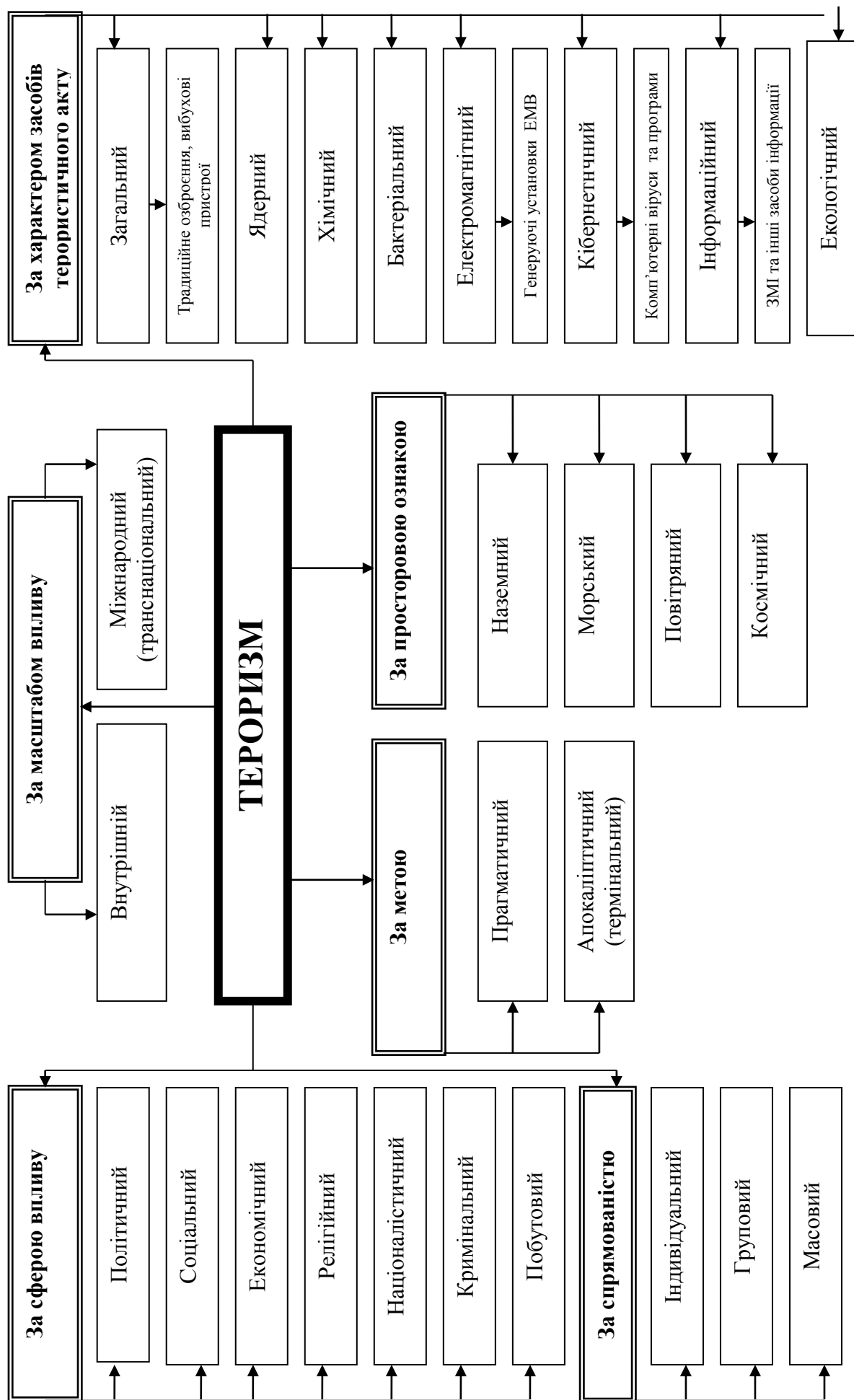

Рис. Типологія тероризму

Наукове видання

Сергій Карпович КОСТЮЧКОВ

**СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ
ТА ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІРИ
СВІТОВОГО ТЕРОРИЗМУ**

МОНОГРАФІЯ

ISBN 978-617-8957-02-5 (електронне видання)

Підписано до друку 20.08.2026 р. Формат 60×84/8.

Гарнітура Book Antiqua.

Ум. друк. арк. 28,19. Обл.-вид. арк. 30,31.

Замовлення №3271

*У оформленні обкладинки було використано зображення,
згенероване за допомогою Gemini.*

Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи:

Серія ХС №48 від 14.04.2005 р.

Видано Управлінням у справах преси та інформації

73000, Україна, м. Херсон, вул. Соборна, 2.

Тел. +38(050)133-10-13

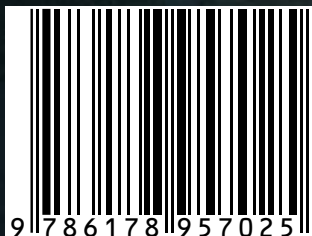
e-mail: printvvs@gmail.com

Костючков Сергій Карпович –

доктор філософських наук, кандидат політичних наук, професор кафедри філософії, соціології та соціальної роботи Херсонського державного університету. Громадський активіст, учасник бойових дій. У науковому доробку автора: одноосібна монографія «Біополітичне підґрунтя філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства», чотири колективні монографії, навчальний посібник «Основи соціальної держави та громадянського суспільства», підручник «Основи біофілософії», навчально-методичний посібник «Соціальне партнерство» у співавторстві; навчально-методичні посібники з політології та філософії, авторські сертифікатні програми, понад 170 публікацій в українських та іноземних виданнях.

ISBN 978-617-8957-02-5

9 786178 957025